

RAFİQ YUSİFOĞLU

83-98-82

Y-94

**USAQ
ƏDƏBİYYATI**

BAKI 2002

UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Dərs vəsaiti Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurası «Məktəbəqədər tərbiyə və ibtidai məktəb» bölməsinin qərarı (17.04.2002-ci il, protokol № 2) və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 07.05.2002-ci il tarixli əmri ilə (qrif № 433) təsdiq edilmişdir.

MƏCBURİ NÜSXƏ

F. Köçəri adına
Azərbaycan Dövlət Uşaq
KİTABXANASI
INV. № 87230

BAKİ - 2002

Elmi redaktor:
Zahid Xəlil, *filologiya elmləri doktoru, professor*

Rə'yçilər:
Məhərrəm Qasımlı, *filologiya elmləri doktoru*
Şamxəlil Məmmədov, *pedaqoji elmlər namizədi*

Rafiq Yusifoğlu.

R26 Uşaq ədəbiyyatı. Ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbələri üçün dərs vəsaiti. «Təhsil» nəşriyyatı, 2002-ci il, 268 səh.

«İlin ən yaxşı kitabı», «Vətən», «Qızıl qələm», «Araz», «Tofiq Mahmud» ali ədəbi mükafatlarının laureatı, filologiya elmləri namizədi, tanınmış şair, ədəbiyyatşünas Rafiq Yusifoğlunun «Uşaq ədəbiyyatı» adlı dərs vəsaiti müəllifin mühazirələri əsasında hazırlanmışdır. Topluya istər Azərbaycan, istərsə də dünya uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri haqqında yığcam məqalələr, habelə müəlliflərin əsərlərindən nümunələr daxil edilmişdir. Kitab tərbiyəçilər, müəllimlər, tələbələr, habelə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

R 4306020000 2002
053

83.98 Az

UŞAQ ƏDƏBİYYATININ MAHIYYƏTİ, XÜSUSİYYƏTLƏRİ, MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Həmişə uşaq ədəbiyyatı haqqında fikirləşəndə nədənsə yadıma görkəmli ispan şairi Federiko Qarsia Lorca düşür. Bir dəfə ondan soruşurlar ki, nə üçün sənin şe'rlərin mə'nalı, qısa və aydındır? Lorca gülümsünərək belə cavab verir: "Ona görə ki, mən şe'r yazanda həmişə gözlərim qarşısında balaca bir qız uşağı canlanır. O, özündən hündür gülü dərmək üçün boylanır, ancaq əli çatmır".

Bəli, uşaq ədəbiyyatı nəinki özündən hündür gülə, günəşə, aya, gələcəyə boylan bəşər övladının ədəbiyyatıdır. Ancaq təəssüf ki, çox zaman uşaq ədəbiyyatına barmaqarası yanaşıblar, onu uşaq-muşaq ədəbiyyatı hesab edənələr də tapılıb. Ancaq günəşi qara buludlarla örtmək mümkün olmadığı kimi, uşaq ədəbiyyatını da danmaq, inkar etmək, onu ikinci növ ədəbiyyat hesab etmək düzgün deyil. Azərbaycan sovet ensiklopediyasında oxuyuruq: "Bədii ədəbiyyatın üzvi tərkib hissəsi olan uşaq ədəbiyyatında xalqların və uşaqların həyatına dair, onların yaş xüsusiyyətlərinə, qavrama qabiliyyətlərinə uyğun janr, forma və üslubda müxtəlif problemlər qaldırılır, gənc nəsildə yüksək əxlaqi keyfiyyətlər, vətənpərvərlik, sədaqət, dostluq, doğruluq, əməksevərlik, beynəlmiləçilik, insanpərvərlik və humanizm tərbiyə edilir. Uşaq ədəbiyyatı əsərləri xeyrixah, mərd və cəsur qəhrəmanları, maraqlı süjet və kompozisiyası, anlaşılıqlı, sadə və aydın bədii ifadə vasitələri, səlis dili ilə seçilir. Uşaq ədəbiyyatı folklor qaynaqlarından bəhrələnir."

Bu cümlələr uşaq ədəbiyyatı, onun mahiyyəti, mövzu dairəsi haqqında bizə az-çox təsəvvür verir. Öyrənirik ki, uşaq ədəbiyyatı ümumi ədəbiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Həyatda elə bir problem yoxdur ki, uşaq ədəbiyyatında ona toxunmaq mümkün olmasın. Yerin altını da, üstünü də bilən müasir uşaq həyatın elə bir problemi yoxdur ki, onunla maraqlanmasın. Uşaqların maraqlarını sənədləndirmək, onu lazımi məcraya yönəltmək üçün uşaq ədəbiyyatının xidməti əvəzsizdir. Hamıya mə'lumdur ki, insan dünya, kainat, təbiət, cəmiyyət və s. haqqında gərəklili informasiyaların əksəriyyətini körpə vaxtlarından hafizəsinə həkk eləyir. Elə buna görə də uşağın gələcək dünyagörüşünün formalaşmasında, onun layiqli vətəndaş kimi böyüməsində uşaq ədəbiyyatını əvəz edəcək ikinci bir vasitə yoxdur.

Uşaq ədəbiyyatı ilə böyük ədəbiyyatın hərəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olsa da, onların arasında Çin səddi çəkməyə də heç bir ehtiyac yoxdur. Yaxşı uşaq ədəbiyyatı nümunələrini böyüklər də maraqla oxuduqları ki-

mi, uşaqlar da öz növbələrində tez böyüməyə can atır, "ÖZLƏRİNDƏN HÜNDÜR GÜLÜ DƏRMƏYƏ" çalışır, ciddi ədəbiyyat nümunələri oxumaqdan belə çəkinmirlər.

Fikrimizə dayaq, söykək olmaq üçün Əziz Mirəhmədovun tərtib etdiyi "Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti"ndəki aşağıdakı cümlələri xatırlatmaq da yerinə düşərdi: "Bədii ədəbiyyatda ideya məzmunu qabaqcıl, surətləri qəhrəman və insanpərvər, süjeti maraqlı, bədii ifadə forması sadə və aydın olan elə klassik əsərlər var ki, onları uşaqlar da həvəslə oxuyur və bu əsərlər uşaq ədəbiyyatında görkəmli yer tutur. Puşkinin xalq nağılları və bilinaları, Qorkinin, Nekrasovun, Tolstoyun, Çexovun, Füzulinin, Sabirin, C.Məmməd-quluzadənin, A. Şaiqin və başqa yazıçıların bir çox əsərləri buna misal ola bilər."

Yaxşı, təqdirolunası cəhətdir ki, Azərbaycanda qismən də olsa uşaq ədəbiyyatına maraq var, ali və orta ixtisas məktəblərində uşaq ədəbiyyatı kursu üzrə mühazirələr oxunur. Qara Namazovun "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" və Zahid Xəlilin Moskvada çap olunan "Detskaya literatura Azerbaydjana" adlı kitablarını uşaq ədəbiyyatımızın öyrənilməsi, sistemləşdirilməsi və tədqiqi sahəsində atılan ilk uğurlu addımlar kimi qiymətləndirmək olar. Lakin bu əsərlərin heç birində müasir uşaq ədəbiyyatımız, onun uğur və nöqsanları öz obyektiv təhlilini tapmamışdır. Təəssüf ki, səviyyəsiz əsərləri ilə ara-sıra mətbuatda çıxış edən, ədəbiyyata heç bir dəxli olmayan müəlliflərin adı istə'dadlı qələm sahibləri ilə bir sırada çəkilir, sosioloji təhlillər, uzun-uzadı məzmun danışmaq meyli bədii təhlilin, sənətkarlıq məsələlərinin üstündə qara bir buluda, "sozializmin alqışlanan tüstüsü"nə çevrilir.

Qara Namazov uşaq ədəbiyyatına belə tərif verir: "Uşaq ədəbiyyatı - ədəbiyyatın tərkib hissəsi olub, məqsəd və vəzifəsinə görə 17 yaşına qədər müxtəlif oxucu qruplarının təlim, təhsil və əxlaqi-estetik tərbiyəsinə yönəldilən bədii əsərlərə deyilir."¹

Göründüyü kimi, hər üç mənbədən gətirdiyimiz fikirlərin arasında bir uyğunluq vardır.

S. Vurğun "Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq" adlı məqaləsində yazırdı ki, biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq.

Doğrudan da, uşaqları sevmədən, onların psixologiyasına yaxından bələd olmadan gözəl sənət əsərləri yaratmaq mümkün deyil.

Vətənpərvərlik və əmək tərbiyəsində, uşağın xarakterinin formalaşmasında bədii ədəbiyyatın tə'sir gücü böyükdür. Lakin aktual mövzu arxasında gizlənməklə bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildir. Mövzu öz yüksək bədii həllini tapanda əsər müvəffəqiyyətli və sirayətədicidir. Ancaq çox təəssüflə qeyd etməyi lazım bilirəm ki, dərslərə çox zaman əsər salanda əsas me'yar bədii, yüksək sənətkarlıq yox, aktual mövzu olmuşdur.

¹ Bax: Qara Namazov. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1984, səh.4.

Uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, uşaqlar üçün yazılmış əsərlərdə hər cür həyatı problem qaldırmaq olar və bu zəruridir. Həyatın, cəmiyyətin inkişafı ilə bərabər, müasir insanın, o cümlədən uşağın da xarakterində müəyyən dəyişikliklər əmələ gəlir. İndiki uşaqlar 30-40 il bundan əvvəlki uşaq səviyyəsində deyildir. Onun yaşayış tərzində, dünyagörüşü də, mühakiməsi də əvvəlki illərin uşaqlarından seçilir. Tez-tez valideynlərdən bu sözləri eşitmək olur: indiki uşaqlar m'cüzədir. Və acı da olsa e'tiraf etməliyəm ki, vaxtilə uşaq ədəbiyyatı sahəsində qələm çalib şöhrətlənən yazıçıların zamanın sınağından çıxmayan xeyli əsəri indiki uşaqlar üçün maraqsızdır. Çünki müasir uşağın maraq dairəsi çox genişdir. O, nəinki adi həyat hadisələri ilə, təbiətlə, habelə elm və texnikanın nailiyyətləri ilə, insani münasibətlərlə dərinlən maraqlanır.

Təbiət gözəlliklərini uşaqlara sevdirmək, ağaclar, quşlar, heyvanlar haqqında poetik bir dillə söhbət açmaq həm balaca oxucuların dünyagörüşlərinin genişlənməsinə, həm də onların estetik zövqlərinin inkişafına mühüm köməkdir.

Son illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yeni-yeni əsərlərlə zənginləşmişdir. Əlli cildlik uşaq ədəbiyyatı dəstəsinin hazırlanmış nəşr olunması mə'nəviyyat tariximizdə çox mühüm hadisə hesab edilməlidir. Gənc müəllimlər, tərbiyəçilər öz gələcək işlərini mütləq bu əsərlər üzərində qurmağa çalışmışdılar.

Qazaxıstanda uşaq ədəbiyyatı günləri keçirilərkən qələm dostumuz Zahid Xəlilin söylədiyi aşağıdakı fikirləri bütün respublikalardan, eləcə də xaricdən gələn yazıçıların, mətbuat işçilərinin razılıqla qarşıladıklarını yaxşı xatırlayıram: "Yaxşı uşaq ədəbiyyatı uşağa ana südü qədər zəruridir".

Uşaq ədəbiyyatının qarşısında intellektual səviyyəli, elmi, bilikli, dərəkəli, Vətəni, təbiəti, bəşəriyyəti, seçdiyi ixtisası dərinlən sevən insan, vətəndaş tərbiyə etmək kimi mühüm bir vəzifə durur. Unutmaq lazım deyil ki, Vətənin, xalqın taleyi bu yeni insandan asılı olacaqdır. Elə buna görə də həm uşaq yazıçıları, həm tərbiyəçilər, müəllimlər, həm də valideynlər bu işin vəcbibliyini dərinlən dərk etməlidirlər.

Fikrimizə, uşaq ədəbiyyatının qarşısında aşağıdakı vəzifələr dayanmalıdır:

1. Uşaqların qəlbində nəcib insani hisslər oyatmaq.
2. Körpələri tarixi keçmişimizə, qəhrəman babalarımıza, nənələrimizə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək.
3. Xalqımızın keşməkeşli tarixini, onun uğurlarını, bədramələrini, başına gələn müsibətləri sadə, sənətin e'cazkar dili ilə oxuculara çatdırmaq, ulu yurd yerlərimizi, qədim şəhərlərimizi, kəndlərimizi tanıtmək və sevdirmək.
4. Doğulduğu torpağa məhəbbət oyatmaq, zəngin təbiətimizi, bərəkətli əkin sahələrimizi, başı qarlı dağlarımızı, qoynunda sellər-sular çağlayan dərələrimizi, durnagözlü bulaqlarımızı, bol sulu çaylarımızı, göllərimizi sevdirmək, adi bökəkdən, otdan, çiçəkdən tutmuş bütün təbiət cisimlərini uşaq təfəkkürünə uyğun şəkildə onlara təqdim edib tanıtmək.

5. Əməyə məhəbbət hissi oyatmaq.
6. Düzlüyü, doğruluğu, sadəlik və təvazö'karlığı, mə'nəvi saflığı təqdir və təbliğ etmək.
7. Balalarını Vətənin düşmənlərinə qarşı amansız olmaq ruhunda tərbiyə etmək, eyni zamanda, humanizm, insanpərvərlik ideyalarının ən ali hiss olduğunu heç zaman unutmamağa imkan verməmək.
8. Yoldaşlıq, dostluqda sədəqət, satqınlığa nifrət hissləri aşılamaq.
9. Dözümlülük, ən ağır dəqiqələrdə özünü itirməmək, mübarizlik ruhunu təbliğ etmək.
10. Uşağı müqəddəs dinimizə, adət-ənənələrimizə məhəbbət ruhunda tərbiyələndirməyə çalışmaq.
11. Doğma dilimizi, ədəbiyyatımızı, incəsənətimizi, musiqimizi sevdirmək.
12. Uşaqda ilkin poetik, bədii təfəkkür formalaşdırmağa çalışmaq.
13. Gözəlliyə məhəbbət ruhu aşılamaq.
14. Uşaqda yumor hissi oyatmaq və i. a.

Əlbəttə, bu deyilənlər uşaq ədəbiyyatının qarşısında duran bütün problemləri əhatə etmir. Ancaq onu da unutmamaq lazım deyil ki, bu bölgülərin özü də əhəmiyyətli, şərtdir.

Çalışmaq lazımdır ki, qaş düzəltdiyin yerdə gözü kor eləməyəsən. Zorla öyrətmək, əzbərlətmək, nəyisə təbliğ etmək heç zaman fayda verə bilməz, əksinə, nifrət, ikrah hissi oyadar.

Bernard Şou həmişə deyərmiş:

- Xahiş edirəm, mənim əsərlərimi dərsliklərə salmayın. Çünki belə etsəniz, uşaqlar məni sevməyəcəklər, mən Şekspiri sevmədiyim kimi.

Yazıcının bu sözlərində çox böyük bir həqiqət gizlənilir. Deməli, əsəri necə təqdim etməkdən də çox şey asılıdır. Bu işdə sinif müəllimlərinin, tərbiyəçilərin boynuna böyük məs'uliyət düşür.

Yazıcını şərti olaraq əspaza bənzətmək olar, müəllim, tərbiyəçi isə xörəkpaylayan rolunda çıxış edir. Dili şirin, qarşısında əyləşənin psixologiyasına yaxından bələd olan, səliqə-səhmanla xörək gətirən ofisiant xörəyi elə bil ki, dada, müştərini isə iştaha gətirir. Əksinə, səriştəsiz, pinti xörəkpaylayan xörək nə qədər dadlı olsa belə, qarşısında oturan müştəridə ikrah hissi oyadır. Necə deyirlər, xörəyə əl vurmamış iştah küsür.

Deməli, uşaq yazıcıları ilə birlikdə müəllimlərin, tərbiyəçilərin də professional peşə hazırlığı vacibdir. Müəllim və tərbiyəçi, hər şeydən əvvəl, uşaq yazıcılarının həyatını, yaradıcılıq nümunələrini dərinləndirən öyrənməli, onları saf-çürük etməyi bacarmalıdır. Əgər müəllim yaxşı sənət əsəri ilə ortabab, boz ədəbiyyatı bir-birindən fərqləndirə bilmirsə, vay onun dərs dediyi uşağın halına!

Karl Marksın gözəl bir kəlamı var: "Tərbiyə etmək üçün əvvəlcə tərbiyə olunmaq lazımdır". Həmin fikrə nəzirə kimi gələcəyin tərbiyəçilərinə bunu xatırlatmağı vacib sayıram: "Öyrətmək üçün öyrənmək lazımdır. Özü də təkcə ədəbiyyat nümunələrini yox, elə uşaqların özlünü də öyrənmək zəruridir."

Uşaqlarda poetik duyum güclüdür. Onların təfəkkürü yazıçı təfəkkürünə uyğundur. Çünki bu təfəkkür böyüklərin dünyagörüşünə, həyata münasibətinə nisbətən daha poetikdir, obrazlıdır, romantikdir. Uşaq otun, çiçəyin, quşun, heyvanın danışıqına, Ayın küsməsinə, ulduzların göz vurmasına, şəh düşəndə çiçəklərin üşüməsinə, yarpaqların pıçılıtısına, çayların mahnı oxumasına, buludların ağlamasına və s. bu kimi ifadələrin doğruluğuna qətiyyətlə şübhə etməir.

Uşaq dünyası çox zəngindir. Həssas müşahidəçi, müəllim təkcə uşağı öyrətməklə kifayətlənməməli, onun özündən çox şey öyrənməlidir.

Moskvada ölkənin uşaq mətbuatında işləyən yazıçı və jurnalistlərin aylıq kursu təşkil olunmuşdu. Bizə uşaq ədəbiyyatının müxtəlif problemlərindən mühazirələr oxuyurdular. Adını xatırlamadığım professorlardan birinin dediyi sözü isə unutmamışam. Onun nəvəsi birinci sinfə gedirmiş. Dərsdən qayıdandan sonra babasına deyir ki, mən daha məktəbə getməyəcəyəm. Səbəbini soruşanda uşaq belə cavab verir:

- Bizim müəllim heç nə bilmir, elə hər şeyi bizdən soruşur.

Bu söhbət xoşuma gəldiyinə görə elə mühazirədəcə aşağıdakı şe'ri yazdım:

İlk dəfə dərsə getsəm də,
Bacarıram oxumağı.
Bu "A", bu "B", bu "V"di,
Burda çətin nə var axı?

- Bu nə hərfidi? - Oğlandı,
Gah da ki, qızdan soruşur.
Bizim müəllim heç nə bilmir,
Hər şeyi bizdən soruşur.

Belə misalları sayını istədiyimiz qədər artırmaq mümkündür. Bunları deməklə onu nəzərə çatdırmaq istəyirəm ki, yaxşı tərbiyəçi, müəllim olmaq üçün həm ədəbiyyatı, həm də uşaq psixologiyasını dərinləndirən öyrənmək lazımdır. Bunları həyata keçirmək üçün isə bir şey vacibdir: balalarımıza və sevib seçdiyiniz peşəyə məhəbbət...

FOLKLOR

ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Hər bir şeyin mahiyyəti ona qoyulan adlarda bu və ya digər dərəcədə gizləndiyi kimi, şifahi xalq ədəbiyyatı sözünün arxasında da onun mahiyyətinin iki əsas xüsusiyyəti görünməkdədir. Bunlardan biri şifahlilik, digəri isə xalq məxsus olmaqdır. Şifahi xalq yaradıcılığına verilən, dünyanın əksər ölkəsində qəbul edilən bir ad var: folklor. Folklor ingilis sözü olub, hərfi mənası xalq müdrikliliyi deməkdir. İndi bu söz daha geniş sahəni, ümumiyyətlə bütövlükdə xalq yaradıcılığı məfhumunu əvəz etsə də, hərfi mə'nada olan hikmət sözünü də özündə saxlayır. Xalq müdrik olduğu kimi, onun yaratdığı folklor nümunələri də hikmətlidir, atalarımızın, babalarımızın çoxəsrlik həyat təcrübəsinin bədii ifadəsidir. Deməli, xalq yaradıcılığına məxsus üçüncü komponent kimi yadımızda xalq müdrikliliyi qalır.

Folklor daha geniş anlayışdır, o, təkcə şifahi xalq ədəbiyyatına yox, həm də musiqiyə, rəqsə, incəsənətin ayrı-ayrı sahələrinə də aiddir. Biz isə yalnız və yalnız şifahi xalq ədəbiyyatı materialları əsasında danışmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Xalq yazmağı öyrənməkdən əvvəl danışmağı, bir-biri ilə insan dilində ünsiyyətdə olmağı öyrənmişdir. Zaman keçdikcə, insanlar heyvan mühitindən ayrıldıqca, hiss etmişlər ki, heyvan kimi yeyib içməklə gün-güzəran keçirmək mümkün deyil. Folklor, onun ən vacib sahələrindən biri olan şifahi ədəbiyyat nümunələri də xalqın mə'nəviyyatındakı boşluğu doldurmaq, onun əməyini ritmikləşdirmək, xalqın mə'nəviyyat tarixini yaratmaq ehtiyacından doğmuşdur. Primitiv əmək nəğmələri ilə həyata vəsiqə alan şifahi ədəbiyyat müdrik atalar sözləri, dərin məzmunlu bayatılar, nağıllar və dastanlarda kamala çatmışdır. Başqa sözlə desək, folklor xalqın mə'nəviyyat tarixinin, onun təkamülünün, inkişafının poetik salnaməsinə çevrilmişdir.

Folklor xalqın malıdır, onu xalq yaradır, xalq da yaşadır, inkişaf etdirir. Şifahi xalq ədəbiyyatında xalqın arzu və istəkləri, onun məişəti, yaşayış tərzini, dünyagörüşü, müxtəlif həyat hadisələrinə, dostluğa, yoldaşlığa, mərdliyə, namərdliyə, nifrətə, sevincə, yaxşılığa, pisliliyə, məhəbbətə, nifrətə və onlarca bu kimi problemlərə münasibəti öz bədii əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə desək, folklor xalq həyatının poetik aynasıdır. Ona görə xalq yaradıcılığını xal-

qın həyatından ayrı götürüb öyrənmək olmaz. Maksim Qorkinin sözləri ilə desək, şifahi xalq yaradıcılığını öyrənmədən zəhmətkeş xalqın həyat tarixini bilmək mümkün deyildir. Karl Marksın "yunan incəsənətinin əsasını yunan mitologiyası təşkil edir" fikri də obyektiv reallıqdan doğmuşdur. Doğrudan da, xalq ədəbiyyatı, folklor yazılı ədəbiyyatı formalaşdıran, ona zəmin olan mühit rolunu oynamışdır. Yalnız xalq arxalanan, onun iradəsinə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşan, xalq yaradıcılığından yaradıcı şəkildə bəhrələnən, xalqı özünə dayaq, müəllim hesab edən sənətkarlar yaradıcılıqda böyük uğurlar qazanmış, dünya şöhrətli yazıçılar səviyyəsinə yüksəlmişlər. Nizami, Füzuli, Puşkin, L. Tolstoy və başqalarının yaradıcılığı dediyimizə ən gözəl sübutdur.

Şifahi xalq yaradıcılığından, onun xüsusiyyətlərindən, yazılı ədəbiyyatla fərqiindən danışarkən diqqəti aşağıdakı məsələlərə yönəltmək lazımdır.

Əvvələ, unutmaq lazım deyil ki, şifahi xalq ədəbiyyatı da yazılı ədəbiyyat kimi söz sənətidir. Obrazlılıq, poetik deyim tərzini bu ədəbiyyatların hər ikisi üçün xas olan xüsusiyyətlərdir. Bu ədəbiyyatların hər ikisinin qida mənbəyi həyatdır. Bütün bu ümumiliklərə baxmayaraq, folklorla yazılı ədəbiyyatı birbirindən fərqləndirən mühüm cəhətlər vardır. Şifahi xalq ədəbiyyatı aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə yazılı ədəbiyyatdan fərqlənir:

1. Şifahi xalq ədəbiyyatı adından göründüyü kimi, şifahidir, ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçərək, gündən-günə cilalana-raq yaşayır.

2. Şifahi xalq ədəbiyyatının yaranma tarixi yazılı ədəbiyyata nisbətən daha qədimdir.

3. Şifahi ədəbiyyat nümunələrini yaradan müəllif mə'lum deyil, o, kollektiv yaradıcılığın məhsuludur. Əlbəttə, bayatı, atalar sözü, lətifə, nağıl və s. yaratmaq üçün bütün xalq bir yerə toplaşmayıb. Hər hansı istedadlı adamın ilk dəfə dediyi atalar sözü, bayatı və s. ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçərək cilalanıb, forma cəhətdən daha gözəl, məzmun cəhətdən daha dolğun olub. Deməli, hər hansı folklor nümunəsinin yaranması, yayılması və yaşaması üçün xalqın ayrı-ayrı nümayəndələrinin, ayrı-ayrı nəsilərinin bu və ya digər dərəcədə əməyi var. Yazılı ədəbiyyat nümunələrini isə bir nəfər yaradır.

4. Şifahi ədəbiyyat nümunələrini hamı istədiyi kimi dəyişə bilər, yazılı ədəbiyyat nümunələrini isə dəyişməyə heç kəsin ixtiyarı yoxdur.

5. Şifahi ədəbiyyat çoxvariantlıdır. Bir folklor nümunəsi müxtəlif yerlərdə müxtəlif cür ifadə oluna bilər. Yazılı ədəbiyyatdakı variantlılıq isə ancaq sənətkar laboratoriyasına aid olur. Məsələn, deyilənə görə "Yer kürəmiz sevincün bu gün az yararlıdır" misrasının on bir variantı varmış. Nəhayət, axırıncı misra Mayakovskinin xoşuna gəlib və həmin variantı oxucuların mühakiməsinə verib. Əvvəlki on variant isə sənətkarın öz əlləri ilə məhv edilib.

Folklor xalq məxsus olduğu üçün ondakı kədər də, ümid də ümumbəşəridir. Xalq ədəbiyyatı ilə məşğul olan insan özünü xalqın bir parçası sanır, onunla birlikdə kədərlənir, onunla birlikdə sevinir.

Təcrübə göstərir ki, uşaqlar folkloru çox sevirlər. Bu da təsadüfi deyildir. Hələ körpəliyindən ana laylasını "ana südüylə" bərabər "içən" uşaq dil açar-

kən folklor nümunələrindən istifadə edir, nağılları dinləyə-dinləyə həyat haqqında, insan münasibətləri haqqında xeyli şey öyrənir.

Dil sadəliyi, təfəkkür aydınlığı, mə'nəviyyat təmizliyinin, insanpərvərliyin, Vətənə, el-obaya məhəbbətin, düşməyə nifrətin təbliği folklor nümunələrinin əksəriyyətinin uşaq ədəbiyyatı nümunəsi kimi tədrisinə, öyrədilməsinə, eləcə də əlavə oxusuna imkan verir. Yaxşı cəhətdir ki, dərsliklərimizdə müəlliflər folklor nümunələrinə xeyli yer vermişlər. Ona görə də müəllimlər, tərbiyəçilər folkloru dərinləndirən, xalq yaradıcılığı nümunələri vasitəsilə uşaqları tərbiyə etməyə çalışmalıdırlar.

Yeri gəlmişkən bir neçə kəlmə də Azərbaycan folklorşünasları haqqında deməliyəm. Müəllimlərimiz, tərbiyəçilərimiz Azərbaycan folklorşünaslığının cəfakəşlərini - Rəşidbəy Əfəndiyevi, Abdulla Şaiqi, Firidun Köçərini, Hənifi Zeynallını, Yusif Vəzir Cəmənəmminini, Vəli Xulufunu, Salman Mümtazı, Hümmət Əlizadəni, Məmməd Hüseyin Təhmasibi, Əhliman Axundovu, Əliyər Qarabağlı, Mirəli Seyidovu, Paşa Əfəndiyevi, Mürsəl Həkimovu, Məhərrəm Qasımlını, Bəhlul Abdullayevi və başqalarını tanımalı, onların əsərlərini, topladıqları folklor materiallarını oxumalı, öyrənməlidirlər. Bu, gələcək nəslin təlim-tərbiyəsində onlara çox kömək edə bilər.

LİRİK FOLKLOR VƏ ONUN NÖVLƏRİ

Lirik folklor nümunələri öz lakonizmi, yığcamlığı, az sözlə dərin mə'nə ifadə etmək xüsusiyyəti ilə seçilir. Bu cür folklor nümunələrində, xüsusilə də bayatılarda dərin bir lirizm özünü göstərməkdədir. Şifahi ədəbiyyatın janrları əlvan və rəngarəngdir. Engels "Meymunun insana çevrilməsində əməyin rolu" əsərində yazırdı ki, insanın insan olması üçün əmək həlledici əhəmiyyətə malik olmuşdur. Bu baxımdan insan dilinin və ədəbiyyatın da yaranmasında əmək başlıca rol oynamışdır. Buna əsasən deyə bilərik ki, əmək nəğmələri, mövsüm və mərasim nəğmələri şifahi xalq ədəbiyyatının janrları içərisində tarixən ən qədimidir. Doğrudur, bu nəğmələrdə həzinlik, bədiiilik, fəlsəfi mə'nə folklorun digər janrlarında olduğu kimi deyildir, ancaq onlar əsl ədəbiyyatın yeni vüs'ətlə inkişafı üçün zəmin yaratmışdır. Folklorşünas Paşa Əfəndiyevin fikrincə, əmək nəğmələrinin məqsədi əməyi ritmikləşdirmək və yüngülləşdirməkdən ibarət olmuşdur.¹

Əmək nəğmələrinin ən geniş yayılmış növlərdən biri holavarlardır, yəni cütcü nəğmələridir:

Qara kəlim naz eylər,
Quyruq bular, toz eylər.
Ay qaranlıq gecədə,
Kotanı pərvaz eylər.

¹ Bax: İ. Babayev, P. Əfəndiyev, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, Bakı, Maarif, 1970, səh. 79.

Folklorşünas Azad Nəbiyev çox doğru olaraq çoban nəğmələrini, sayacı sözlərini, sağın nəğmələrini, ovçu nəğmələrini, hana nəğmələrini, ipəkçi və balıqçı nəğmələrini də əmək nəğmələrinə aid etmişdir. O, həm də bu nəğmələrin xeyli hissəsini toplayıb nəşr etdirmişdir.¹

Mövsüm nəğmələri ayrı-ayrı fəsillərin gəlməsi ilə əlaqədar yaranmışdır. Bu da təsadüfi deyil. Ona görə ki, Novruz bayramı münasibətilə hər il keçirilən el şənliklərində baharı, səmənini, günəşi alqışlamaq artıq adət halını almışdır.

Novruz gəlir, yaz gəlir,
Nəgmə gəlir, saz gəlir.
Bağçalarda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.

Yaxud:

Qodu, qodunu gördümü,
Qoduya salam verdimmi?
Qodu burdan keçəndə,
Qırmızı günü gördümü və i. a.

Folklorlarda məişətlə bağlı mərasim nəğmələri də mühüm yer tutur. Bu cür nəğmələrə vəsfi-halları, adaxlı oxşamalarını, şirni, xonça və nişantaxma nəğmələrini, xınayaxdı və gəlin aparma nəğmələrini, halay mahnılarını və s. misal gətirə bilərik. Bunların arasında vəsfi-hallar mühüm yer tutur:

Doğdu günəş qırmızı, can gülüm, can-can!
Səslədi oğlan qızı, can gülüm, can-can!
Hər birimiz bir çiçək, can gülüm, can-can!
Bir baxçanın ulduzu, can gülüm, can, can!

Bu vəsfi-hal uşaqlar üçün deyilməyə də, indi onu uşaqlar həvəslə öyrənilir.

Mərasim nəğmələri içərisində ən geniş yer tutanlardan biri də ağılardır. Ağıların əksəriyyəti forma e'tibarilə bayatılara bənzəyir, ancaq onlar məzmunca bir-birindən seçilir. Belə ki, ağılar ancaq yas mərasimləri ilə bağlı söylənir:

Mən aşiq ulu dağlar,
Çəsməli, sulu dağlar.
Burda bir qərib ölüb,
Göy kişnər, bulud ağlar.

Lirik folklorumuzun içində ən çox yayılan və sevilən növ bayatıdır. Bayatı cəmi dörd misradan ibarət olur. Hər misrada yeddi heca var. Birinci, ikinci və dördüncü misralar bir-biri ilə həmqafiyyə olur, üçüncü misra isə sərbəst buraxılır. Bayatların daxili bölgüsü belədir: 4+3=7; 3+4=7.

Mən aşiq neylim sənə,
Düşübdü meylim sənə.

¹ Bax: Nəğmələr, inanclar, alqışlar, Bakı, Yazıçı, 1986.

Mən dönsəm üzüm dönsün,
Sən dönsən neylim sənə?

Mən aşiq qəlbiləndi,
Ay doğdu qəlbiləndi.
Nəyə desən and içim,
Bu qəlb o qəlb iləndi!

Dağlara binə gəlləm,
Gedərəm, yenə gəlləm.
Bir dəfə üzün görsəm,
İmana, dinə gəlləm.

Mən aşığam qanlı gül,
Qanlı danış, qanlı gül.
Yemiş bülbül bağrını,
Çıxmış ağzı qanlı gül.

Kəklik daşda nə gəzər?
Qələm qaşda nə gəzər?
Sən tək yarı olanın
Ağlı başda nə gəzər?

Bayatılar dərin fəlsəfi məzmunu, yüksək bədii sənətkarlığı, dərin lirizmi, emosionallığı ilə digər ədəbi növlərdən seçilir. Onların mövzu dairəsi də çox genişdir. Sevgi, ailə-məişət, narazılıq və şikayət, Vətən məhəbbəti, ayrılıq və intizar mövzusunda yüzlərlə gözəl bayatılarımız toplanıb nəşr edilmişdir. Sənətkarlarımızın əksəriyyəti öz qələmlərini bayatıda sınaqmış, yeni ruhlu gözəl əsərlər yaratmağa nail olmuşlar. Bayatı formasında yazılan şeirlərin bir qismi uşaqlara ünvanlanmışdır. Məmməd Namazın "Vətən bayatıları"nı buna misal göstərə bilərik.

Ən geniş yayılmış ədəbi növlərdən biri də laylalardır. Analar öz balalarını beşiyi başında həmişə məhəbbətlə layla çalmış, ana südündən az rol oynamayan bu laylalar körpələrin milli ruhda tərbiyəsində böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir:

Laylay çaldım həmişə,
Karvan enər enişə.
Yastığında gül bitsin,
Döşəyində bənövşə.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay!

Göründüyü kimi, laylaların əvvəlki dörd misrası forma e'tibarilə bayatılara oxşayır. Fərq yalnız dörd misradan sonra təkrarlanan "Balam laylay, a laylay, körpəm laylay, a laylay" misralarındadır.

Oxşamalar da uşaqlara ünvanlanmış lirik folklor nümunələridir. Burada analar öz balalarını oynada-oynada oxşayır, onlara bağlı arzularını ifadə edirlər.

Bir bölük atlar,
Çəməndə otlar.
Ərsiz arvadlar,
Bu balama qurban!

Mən çalım oyna,
Qurban boyuna.
El-oba gəlsin,
Sənin toyuna!

Arzulamalar da məzmun e'tibarilə oxşamalara yaxındır. Lakin arzulamalar dörd yox, iki misradan ibarət olur:

Balama qurban ilanlar,
Balam nə vaxt dil anlar?

Balama qurban alçalar,
Balam nə vaxt əl çalar?

Uşaq təfəkkürünün, eləcə də onun dilinin inkişafında "Düzgünlər" mühüm əhəmiyyət kəsb edir. "Üşüdüm ha, üşüdüm" belə düzgünlərə ən yaxşı misaldır.

Üşüdüm ha üşüdüm,
Dağdan alma daşdım.
Almacığı aldılar,
Məni quyuya saldılar....

"Sanamalar" isə uşaqlara asan dillə say öyrətmək məqsədinə xidmət edir:

Baş barmaq,
Başala barmaq,
Uzun hacı,
Qıl turacı,
Xırdaca bacı.

Bu vurdu, bu tutdu,
Bu bişirdi,
Bu yedi,
Vay, bəbəyə qalmadı...

Uşaqların ən çox sevdikləri folklor nümunələrindən biri də "Acıtma-lar"dır:

Həsənağa,
Doldu yarağa,
Mindi ulağa,
Sürdü uzağa.
Bir quş vurdu,
O da qurbağa.

Qoydu çanağa,
Verdi qonağa.
Qonaq yemədi,
Saldı yağa,
Başladı qovurmağa.
Qoydu qabağa,
Başladı yemağa,
Düşdü yatağa.

Uşaq təfəkkürünün, eləcə də nitqinin inkişafında tapmacaların və yanıtmacların xüsusi əhəmiyyəti var. Tapmacalar uşağı düşünməyə, yanıtmaclar isə diqqətli olmağa, sözü düzgün tələffüz etməyə sövq edir.

Gəlirdim kənddən,
Səs verdi bərkənd.
Ağzı sümükənd,
Saqqalı ötdən.

Ay qılquyruq qırqovul, gəl bu kola gir, qılquyruq qırqovul.

Nənəm qatığı sarımsaqlasa da yeyəcəyəm, sarımsaqlamasa da...

Sifahi xalq ədəbiyyatının ən geniş yayılan, həm uşaqlar, həm də böyüklər tərəfindən sevilən növlərindən biri də nağıldır. Xalqın həyatını, onun məişətini, etnoqrafiyasını öyrənmək baxımından nağıllar tədqiqatçılara daha geniş material verir. Nağıllar qədim mədəniyyətimizin yaddaş salnaməsidir. Dünyada elə bir xalq yoxdur ki, o, nağıl yaratmamış olsun. İnsan öz həyatını, məişətini, arzu və düşüncələrini, xeyirin şəər üzərində qələbəsinə inamını nağıla çevirməkdən xüsusi zövq almışdır. Demək olar ki, dünya xalqlarının əksər nağıllarının mərkəzində xeyirlə şərin, haqla nahaqqın əbədi-əzəli mübarizəsi bu və ya digər formada öz bədii əksini tapmışdır.

Dünyada elə uşaq tapmaq olmaz ki, o, nağıl sevməsin. Ata-analarımız da nənələrimizin, babalarımızın danışdıqları gözəl, həyat eşqi ilə dolu nağılları dinləyə-dinləyə böyüyüblər.

Görkəmli sənətkarlar, şairlər, yazıçılar həmişə xalq yaradıcılığında ilham almış, nağıllar əsasında gözəl sənət əsərləri yaratmışlar. Xalq ruhu Nizami, Füzuli, A. Bakıxanov, S. Ə. Şirvani, A. Səhhət, M. Ə. Sabir, C. Məmməd-quluzadə, S. S. Axundov, Rəşidbəy Əfəndiyev, Y.V. Çəmən-zəmənli, A. Şaiq kimi görkəmli Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinə təravət gətirmişdir.

Nağıl mövzularına tez-tez müraciət edən, xalq yaradıcılığında qidalanan Apuley, Höte, Balzak, Jorj Sand, Anatol Frans, Andersen, Puşkin, L. Tolstoy, Qrim qardaşları, Coni Rodari və onlarca başqa görkəmli sənətkarların əsərləri bütün dünyada məşhurdur.

M. Qorki xalq nağıllarını çox sevirmiş. O yazırdı ki, biz nağıllarda heyvanların əhliləşdirilməsi, şəfalı otların tapılması, əl alətlərinin ixtirası işlərinin əksini əsədirik. Uzaq keçmişdə insanlar havada uçmağın mümkün olması haqqında düşünmüşlər. Buna "uçan xalça" haqqında əfsanə bir misaldır. Çayda onun təbii axarından daha sür'ətlə üzmək arzusu avar və yelkən ixtirasına səbəb olmuşdur...

Qorkinin bu fikirləri ilə tanış olandan sonra adam istər-istəməz fikirləşir: xalq nağılları təkcə əyləndirmək, baş qatmaq məqsədi daşmamış, o həm də səfərbəredici bir qüvvəyə malik olmuşdur.

Bütün bunları nəzərə alan folklorşünaslarımızdan Y. Vəzir, H. Zeynalı, Ə. Axundov, M. Təhmasib, N. Seyidov, Ə. Qarabağlı və başqaları nağıllarımızın toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində xeyli iş görmüşlər. Bu iş müasir folklorşünaslarımız tərəfindən indi də davam və inkişaf etdirilir.

Nağıllar mövzusunda və məzmununa görə çox rəngarəngdir. Onlar, əsasən, aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: sehrli nağıllar, məişət nağılları, heyvanlar və quşlar haqqında nağıllar və tarixi nağıllar.

Sehrli nağıllarda sehrli qüvvələr, uçan xalça, sehrli üzük, çıraq, başmaq, sehrli süfrə, dil bilən at və s. həm nağıl qəhrəmanlarının yardımçısına, həm də əsərlərdəki bədii fikrin yüksək səviyyədə ifadəsinə kömək edir. Azərbaycan

sehrli nağıllarına misal olaraq "Məlikməmməd"i, "Ağ atlı oğlan"ı, "Oxqayın nağılı"nı, "Paslı qılınç"ı, "Uçan xalça"nı, "Qızıl şamdan"ı və s. misal göstərə bilərik.

"Yetim İbrahimın nağılı", "Dərzi şagirdi Əhməd", "Daşdəmirin nağılı", "Saleh və Valeh", "Yeddi qardaş bir bacı", "Həsən Qara" və s. bu kimi nağıllarımız isə məişət nağıllarımıza aiddir.

Uşaqlar heyvan və quşlar haqqında olan nağılları da çox sevir. Bu nağıllarda isə heyvanların, quşların, bütün təbiət cisimlərinin sirrini öyrənməyin, dilini bilməyin nə qədər faydalı olması, ən ağır dəqiqələrdə bu cisimlərin, canlıların qəhrəmanlara "kömək əli" uzatması təsvir olunur. "Ovçu Pirimin nağılı", "Əliyarla dovşan", "Müqəddəs balıq", "Göyçək Fatma", "Şəngülüm, şüngülüm, məngülüm" alleqorik nağıllarımıza misal ola bilər.

Tarixi şəxsiyyətlər haqqında olan nağıllar da az maraq doğurmur. Xalq görkəmli adamların həyatındakı ibrətamiz hadisələrə nağıl donu geydirib onu yaşatmağı, ağızdan-ağıza, dildən-dilə ötürərək gələcək nəsillərə ərməğan göndərməyi də unutmamışdır. "İsgəndərin balıqlardan xərək alması", "İsgəndərin zülmətə getməsi", "İsgəndər və üzük tapan çoban", "Daranın nağılı", "Baftaçı şah Abbas" və s. belə nağıllara nümunədir.

Şifahi xalq ədəbiyyatı içərisində həcmə əhəmiyyətli, lakin mənacə əhəmiyyətli olan bir ədəbi növ var ki, buna atalar sözü deyirlər. Atalar sözü dünyanın bərkinə, boşuna düşən, həyatın hər üzünü görənlərin babalarımızın dünya, həyat, insan, cəmiyyət haqqında gəldikləri hikmətli qənaətdir. Atalar sözlərinin mövzusu da çox rəngarəngdir. Bu qiymətli folklor nümunələrinin toplanmasında və nəşrində Əbülqasım Hüseynzadənin xidmətləri əvəzsizdir. Onun topladığı atalar sözlərindən bəzi nümunələri nəzərinizə çatdırıram: "Yeməyin dadı duzdadır, dünyanın dadı gözdə", "El gözümdən düşən boy atmaz", "Sükut fikrin bostanıdır", "Elm bir xəzinədir, nə qədər sərf edərsən, o qədər artar", "Ailə xoşbəxtliyin açarıdır", "Adamı sözümdən tutarlar, öküzü buyuzundan", "Evin yaraşığı uşaqdır" və i. a.

Atalar sözlərinə müxtəlif adlar verilib. Kimi onu ibrətamiz, kimi hikmətli, kimi qanadlı söz adlandırılıb. "Sözlərin saltanı", "İpə-sapa düzülmiş inci", "Dilin gülzarı" və s. bu kimi ifadələr də atalar sözlərinə ünvanlanmışdır.

Atalar sözü ilə yanaşı çox vaxt məsəllərin də adı çəkilir. Görkəmli rus dilçisi V. İ. Dal yazır: "Məsəl xalq arasında gəzən, ancaq hələ tamamilə atalar sözü təşkil etməyən, səlis, qısa danışqdır. Xalq dilində, ifadələrdə qəbul olunmuş nəsihətlər, şərti danışq tərz, adi ifadə üsuludur".

Folklorşünas Paşa Əfəndiyevin fikrincə isə, atalar sözü fikri tam ifadə edir, onlarda ümumiləşdirmə, fikir dərinliyi mühüm yer tutur. Əksinə, məsəllər çox zaman bu və ya digər konkret hadisəyə aid olub, natamam fikir ifadə edir. Məsəllərdə hadisəyə işarə vurulur, adı çəkilir, tamamlanmağa ehtiyac vardır. Məsələn: "Sən çaldın", "Heç hənənin yeridir" və s.

Xalq arasında ən geniş yayılan və sevilən folklor nümunələrindən biri də lətifədir. Lətifə öz yığcamlığı, lakonizmi, dərin yumor hissi ilə folklorun di-

gər janrlarından seçilir. Lətifədən danışanda onun qəhrəmanları: Molla Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə və başqaları yada düşür...

DASTANLAR, XALQ OYUNLARI, XALQ DRAMLARI

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində həcmcə ən böyük, əhatə dairəsi geniş olanı dastandır. Bu geniş əhatəli janr tarix e'tibarilə də çox qədimdir. "Azərbaycan xalq dastanları şe'rlə nəsrin növbələşməsi prinsipinə əsaslanır. Bu, dastanlarımızın qədimlərdən başlayaraq gələn və bu günədək davam edən əsas xüsusiyyətidir" - bu fikir görkəmli folklorşünas, dastanlarımızın ən gözəl tədqiqatçısı M. Təhmasibə məxsusdur. O, "Azərbaycan xalq dastanları" adlı fundamental tədqiqat əsərinin müəllifidir.

Dastanlarda əsas hadisələr nəsrilə olur. Aşıqlar bu hissələri danışib qurtardıqdan sonra qəhrəmanların əhvali-ruhiyyəsini, onların hiss və həyəcanlarını ayrı-ayrı şe'r parçaları ilə ifadə edirlər. Əsasən qoşma və gəraylı formasında olan bu şe'rlər özü də bitkin, kamil sənət əsərləri səviyyəsindədir.

Azərbaycan dastanlarını mövzularına görə iki əsas yerə bölmək olar: qəhrəmanlıq dastanları, məhəbbət dastanları. Qəhrəmanlıq dastanlarımızda, əsasən, əfsanəvi xalq qəhrəmanlarının xarici işğalçılara, zalımlara, satqınlara, xalqı çapıb talayanlara qarşı apardıqları mübarizə öz bədii əksini tapır. Belə dastanlarımıza misal olaraq "Kitabi-Dədə Qorqud", "Koroğlu", "Qaçaq Nəbi", "Qaçaq Kərəm", "Səttarxan" və s. əsərləri misal göstərə bilərik. "Dədə Qorqud" və "Koroğlu" dastanlarını siz artıq orta məktəbdə oxuyarkən keçmişiniz. Ən qədim dastanımız hesab edilən "Dədə Qorqud" dastanının boylarında oğuz qəhrəmanlarının, bizim ulu babalarımızın qəhrəmanlığı, onların vətənpərvərliyi, mərd və sədaqətli olmaları, duz-çörək qədri bilmələri və s. əxlaqi keyfiyyətləri haqqında çox şey öyrənmisiniz. Bu qəhrəmanlar içərisində sözsüz ki, Qazan xanı, Qaraca Çobanı, Beyrəyi, Uruzu, Burla Xatunu, Buğacı və başqalarını yaxşı xatırlayırınsız.

"Koroğlu" dastanı nəinki böyükklərin, həm də uşaqların ən çox sevdiyi, mütləq etdiyi əsərdir. Koroğlunun, onun dəlilərinin - Dəmirçioğlunun, Dəli Həsənin, Eyvazın, Tanrıtanımazın, Küpdəğirtməzin, İsabalinın, Bəlli Əhmədin və başqalarının bədii obrazı son dərəcə yaddaqalan ştrixlərlə işlənmişdir. Əsərdəki qadın surətləri də yaddaqalandır. Onların hamısına Nigar xanım ağ-birçəklik edir. Bu qadınlar öz qorxmazlıqları, sədaqəti ilə diqqəti cəlb edirlər.

Azərbaycan dastanları içərisində məhəbbət dastanları çoxluq təşkil edir. Belə dastanlar, əsasən, ustadnamə ilə başlayır, əsas hadisələrdən sonra isə duvaqqapma gəlir. Qəhrəmana buta verilir. O, öz sevgilisinin dalınca gedir, hər cür əzablara, əziyyətlərə qatlaşır və haqq aşığı olduğu üçün öz sevgilisinə qovuşa bilir.

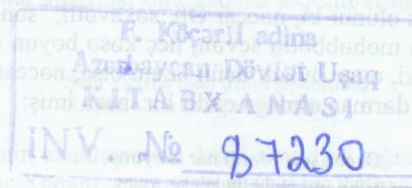
Məhəbbət dastanlarımıza misal olaraq "Tahir - Zöhrə", "Əsli - Kərəm", "Aşıq Qərib", "Abbas - Gülgöz", "Leyli - Məcnun", "Valeh - Zərnigar", "Alıxan - Pəri" və başqa əsərləri göstərə bilərik.

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində xalq oyunları da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Uşağın xarakterinin formalaşmasında oyunlar mühüm yer tutduğu üçün bu janra tərbiyəçilərin müraciəti vacibdir. Azərbaycan uşaq oyunları içərisində "Yoldaş, səni kim apardı?", "Bənövşə, bəndə düşə", "Gizlənpaç", "Çilingağac", "Dirədöymə", "Siçan-pişik", "Gözübağlıca", "Beşdaş" və s. uşaqların sevdikləri oyunlar sırasındadır. Yeri gəldikcə digər xalqların oyunlarını da öyrənmək, ondan istifadə etmək olar. Xatırladıram ki, "Göyərçin" jurnalında "Əvvəl öyrən, sonra oyna" rubrikası altında xeyli oyunlar dərc edilmişdir.

Xalq dramları isə əsasən müxtəlif mərasimlərlə əlaqədar olmuşdur. Məsələn, novpuz bayramı ilə əlaqədar "Kosa-kosa", "Kosa-gəlin" oyunları geniş yayılmışdır. H. Sarabski öz xatirələrində yazırdı: "Kosa-kosa" oyunu qədim bir oyun idi. Bir nəfər zirək uşağa kürkü tərsinə geydirib, bir parça çitdən üzünə maska taxar və kəllə qənd kağızından başına şiş papaq qoyar, ayaqlarına uzun ağac və boynuna da zinqrov salıb məhlə uşaqları evbəev gəzdirib oynadardılar. Kosanı oynadarkən mahnılar da oxuyardılar.

"Tənbəl qardaş", "Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş" dramları da maraqlıdır. Bu əsərlərin əsas ideyası zəhmətə məhəbbət hissi oymaq, tənbəlliyi ifşa etməkdir. Ailə-məişət mövzusunda xalq dramlarından "Aşna", "Bic nöker", "Tapdıq çoban" dramlarını göstərə bilərik. Kuklalar vasitəsilə göstərilən tamaşalar da maraqlıdır. Belə tamaşalara misal olaraq "Kilimarası oyunu"nu göstərə bilərik.

Ümumiyyətlə göstərsək, folklorun elə bir növü yoxdur ki, uşaqlar üçün maraqlı olmasın. Elə buna görə də uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olan hər bir kəs xalq yaradıcılığı nümunələrini yorulmadan öyrənməli, təlim və tərbiyə işində folklor nümunələrindən geniş istifadə etməyə çalışmalıdır.

AZƏRBAYCAN KLASSİKLƏRİNİN YARADICILIĞINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

XAQANI
(1120 - 1199)

Ne'məti behtər əz azadi nist" - "Azadlıqdan gözəl ne'mət yoxdur". Bu misra Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi xidmətləri olan Əfzələddin Xaqaninin özü, şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında az söz demir. Ziddiyyətli həyat və yaradıcılıq yolu keçən, heç zaman öz əqidəsindən dönməyən bu qüdrətli sənətkarı Nəsiminin mə'nəvi atası da hesab etmək olar.

Şairin əsl adı İbrahimdir. O, 1120-ci ildə Şamaxı şəhəri yaxınlığında olan Məlhəm kəndində anadan olmuşdur. Atası Əli ömrünü, həyatını zəhmətə həsr edən bir nəccar - dülgər, anası isə sonradan islam dinini qəbul etmiş bir xristian qızı olmuşdur. Xaqaninin şəxsiyyətinin formalaşmasında, şübhəsiz, onun valideynlərinin xidməti az olmamışdır. Qüdrətli sənətkar atasının sərt xasiyyətindən şikayətlənsə də, həmişə onu və anasını məhəbbətlə yad etmiş, övlad-valideyn münasibətləri haqqında poetik söhbət açmaqdan yorulmamışdır.

Atam nəccar idi, dərs alıb ondan,
Oldum zəmanədə ustad sözyonan.
Təsdiq etməsə də neçə xam kişi,
Bitdi Xaqaniylə söz yonmaq işi.

Şe'rlərindən hiss olunur ki, nəccar Əli səxavətli, "sənətdə Azər, söhbətdə İsa", ailəsini dərin məhəbbətlə sevən, heç kəsə boyun əyməyən bir insan olmuşdur. Şair yazır ki, əgər övladı üçün lazım olsa, nəccar Əli bütün var-yoxunu satıb onun üçün dərman almağa qadir bir insan imiş:

O, can sərf edərdi hər istəyimə,
Əgər quş südü də istəsə, yenə,
Hansı yolla olsa tapardı, inan:
O mənə canımı edərdi qurban.

Xaqaninin babası da sənətkar olmuşdur:

Sənətcə toxucu olmuşdur babam,

Sənətcə toxucu olmuşdur babam,
Mən də yavaş-yavaş söz toxuyuram.

Xaqaninin anasına həsr etdiyi şe'rlər daha çox maraq doğurur. Bu əsərlər uşaqları anaya məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək üçün tərbiyəçinin, müəllimin əlində qüdrətli silaha çevrilə bilər. Xaqani yazır:

Əgər olmasaydı ana zəhməti,
Qazana bilməzdim heç bu şöhrəti.
Onun ruzisilə xoş olar halım,
Onun duasilə güler iqbalım.
Onun hər sözündən alıram qüvvət,
Qəlbinə mum etdi, verdi nəsihət.
Düşmənlə'nəsilə kəsilsə qolum,
O zəif qaridan güc alar qolum.
Onun duaları olmasaydı, ah,
Ömrüm puç olardı yəqin bir sabah.
Onunla fəxr edir şirvanlı olan,
Odur bu torpağa məni bağlayan.

Xaqani təkcə valideynlərini yox, qohumlarını da məhəbbətlə yad etmişdir. Belə adamlardan biri də şairin əmisi Ömər ibn-Osmandır.

Ömər ibn-Osman sayəsində mən,
Yetimlik divinin qaçdım əlindən.
Atam dözməyərək dərdə cahanda,
Sarı Zalı atan tək məni atanda,
Əmim Simurğ kimi uçub gələrək,
Qanadı altına alaraq Zal tək
Qaldırdı biliyin Qafına həməni,
Bəsləndim onun öz yuvasında mən...

Daha sonra Xaqani əmisinin onun təlim-tərbiyəsi ilə necə məşğul olmasından, onu kitabxanaya aparmasından, müdrik adamların kəlamlarını təbliğ etməsindən söhbət açır.

Xaqani üsyankar şair olmuşdur. Məşhur saray şairi Əbül-ülə Xaqanini Şirvanşahlar sarayına aparmış, onu xaqana təqdim etmiş, Xaqani təxəllüsünü vermişdir:

Səni xaqana mən özüm göstərdim,
Xaqani adını sənə mən verdim...

Lakin Xaqaninin azadlıqsevən ürəyi saraylara sığmamışdır. Şair "İstəmi-rəm adımı çağırılar Xaqani, mən yoxsullar şairi Xəlqaniyəm, Xəlqani" deyərək zalımlığa, zülmkarlığa üsyan etmiş, həbsxanalara düşməkdən belə çəkinməmişdir. Xaqaninin həyatındakı bu məqamlar uşaqları əqidəsi uğrunda mübarizə aparmaq ruhunda tərbiyə etməyə çox kömək edə bilər. Şairin həbsxanada yazdığı şe'rlər "Həbsiyyə" adı ilə məşhurdur:

Hər səhər qalxar göyə ah ilə əfqanım mənim,
Qərç olar qanda şəfəq tək çəşmi-gıryanım mənim.
Oxşayar kündə ayağında dəyirman daşına,
Qanlı göz yaşımlla işlər bu dəyirmanım mənim.

Mübarizlik, öz əqidəsindən dönməmək şairin xarakterinin ən ümdə cəhətlərindən biri hesab edilə bilər. Bir yerdə qapılıb qalmağa dözməyən şair daim səyahətə, dünyanı görməyə, insanlar arasında olmağa, onların sevincinə, kədərinə ortaq çıxmağa can atmışdır:

Sədəfçin qətrələr göylərdən enir,
Mirvari gözməklə qiymətə minir.
Xüsüsən səyahət, dünyanı görmək,
Böyük adamlara olmuşdur bəzək.

Şair 1199-cu ildə Təbriz şəhərində vəfat etmişdir. O, "Məqbərətüşüəra" qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Şairin "Çörək" rədifli şe'ri onun xarakterinin yeni bir cəhətini açmaq baxımından maraqlıdır:

Rüsvay etmərəm özümü bir daha, çörək,
Öz ruhuma odu edərəm mən qida, çörək.
Nakəsədən almaram çörək, öz qanımı yeyib,
Batsam qana, sənə demərəm "aşına" çörək.
Həsret qalım günəş üzünə, ay camalına,
Baxsam sənə dalınca gözüm kor ola, çörək...

Cənnətdən ayrı saldısa bir buğda Adəmi,
Əzmi iradədən mənə qıldı cida çörək.
Adəm behiştə tərək elədi, mənəşə yurdumu,
Buğda ona qənim, mənə də sən bəla, çörək.

Namərdlərə açınca ağız haqqa üz çevir,
Şahlardan istəmə, sənə versin xuda çörək!

Şair vətən torpağını behiştə müqayisə edir və onu məhəbbətlə tərənnüm etməkdən yorulmur. Bu baxımdan onun Şirvanın, Savalan dağının tərifinə həsr etdiyi şe'rlər maraqlıdır:

Şamaxı, ey mənə sevimli yurdum,
Mən sənə qoynunda xanım qurdum,
İndisə acığım tutmuşdur mana,
Sənə qucağımdan ayrılısam, ana,
Ümidim, pənahım Təbrizdir, Təbriz,
O şəhər də mənə əzizdir, əziz.

Sən mənə anasan, Təbrizdir ata.
Anasından küsən körpə bir uşaq,
Ata ağuşunda yer tapar ancaq.

Xaqani uşaqları, gəncləri dərin məhəbbətlə sevmiş, onları həmişə ağılla, kamalla hərəkət etməyə səsləmişdir. "Gənclərə nəsihət" şe'ri bu baxımdan diqqətimizi daha çox özünə çəkir:

Dost müttəhim edib, kimi etsə rədd,
Qardaşın olsa da, önünə çək sədd.
Qırsa bir budaqı dost hirsələnərək,
O, cənnət ağacı olsa da, əl çək!

Dostun əkdüyü gül olsa da tikən,
Çıxarıb yerindən onu atma sən.
Özgənəni əliylə adam olanlar,
Dost qədri bilməzlər, nankor olarlar.

Bir kiçik adama nəvaziş etsən,
Sənəni böyüklüyün getməz əlindən.
İtə nə rəng vursan, itdir, aslandan,
Qalan sümükləri yeyər hər zaman.

Gördüyün hər kəsi zənn etmə insan,
İnsan var ki, əslən şeytandır, şeytan.
Dünyada ağıl tək bir ustad varmı?
O, bir qul yanında şagird olarmı?

Xaqaninin istər yaradıcılığında, istərsə də həyatında öyrənməli çox şey var. Gələcəyin müəllimi bunu həmişə yadında saxlamalıdır.

XAQANI

ŞİRVANIN TƏRİFİ

Şirvan ki var, hər cəhətdən ülvyyətin anasıdır,
Onun hər cür səhər yeli dərdlərimin davasıdır.

Mən vətənə qurban olum, qurulmuşdur düzgünlüklə,
Bağdadı da dolandıran onun bollu qıdasıdır.

Şirvan əhli alicənab yaranmışdır başdan-baş,
O yer gözəl təbiətli bir ləfəfət məvasıdır.

Bağdad isə bir əlillər ölkəsidir, orada bax,
Hər tərəfi çulğalayan ahü nalə sədasıdır.

Vətənimin fəqirləri dözümlüdür hər zəhmətə,
Gözləri tox, ürəkləri sanki kərəm dəryasıdır.

Çöreləri arpadan da olsa, yenə qanədirlər,
Düyü kimi pul saymaq da onların öz ədəsidir.

İndi Şirvan həsrət ilə mənə qalmış intizarda,
Çünki ora ədəb yurdu, cəsur şirlər yuvasıdır.

Mərifətdə Şirvan əhli yüksək durur ərəblərdən,
Xaqaniyə həyat verən doğma yurdun havaşdır.

RUBAİLƏR

İstəsən ki, olsun şərəfin yüksək,
Daim təvazökar olasan görək.
Sadə adamlarla get həmsöhbət ol,
Yüngül şey tez qalxar yuxarı, bişək.

Şe'r səmasında günəşəm bu gün,
Sözümdür hər kəsin sözündən üstün.
Günəş yeddi göyə sultan olsa da,
Fəqir gədasıdır şe'r mülkümün.

Xaqani, hümmətə sığındıqca sən,
Alçaqlar tək cəlal, şöhrət güdməzsən.
Bir piyada olub düz getmək xoşdur,
Bir vəzir olub da ayrı getməkdən.

YENİCƏ DOĞULAN QIZIM

Yenicə doğulan qızım gördü ki,
Qarşıda gözlənilir min bəla, öldü.
Qeybdən gələn o töhfə duydu ki,
Dərdlərə olacaq mübtəla, öldü.
O kiçik gövhərim yaxşı anladı,
Çox pis yaranıbdır bu dünya, öldü.
Bildi ki, ürəyim dərdə düşəcək,
Üzünü tutaraq binəva, öldü.
O, böyük qızımı pərdədə görəcek,
Dedi: - Kifayətdir bir cəfa, - öldü.

RƏŞİDİM...

Rəşidim ölən zaman ona belə söylədim:
Ürəyində bir arzun varsa istə, müxtəsər.
Cavab verdi ki, arzu həyat üçün gərəkdir,
Həyat əldən gedirkən arzu qalır mı məgər?

NİZAMİ GƏNCƏVİ (1141 - 1209)

Dünya ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan İlyas Yusif oğlu Nizami Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. O, dövrünün müxtəlif elmlərini: tarixi, fəlsəfəni, məntiqi, poetikani, astronomiyanı, həndəsəni, coğrafiyanı və s. mükəmməl öyrənmiş, əsərlərini yazarkən bu elmlərin qabaqcıl nailiyyətlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir.

Burada mənim yadıma istər-istəməz şair Zeynal Cabbarzadənin bir xəttərəsi düşür. O, "Pioner" jurnalında redaktor olanda yanına tez-tez gəldirdim. Arabir şe'r, sənət haqqında söhbət edirdik. Bir dəfə o, belə bir xəttərə danışdı:

"Nizaminin yubileyini keçirməyə hazırlaşırıq. Mən "Ədəbiyyat qəzeti"nin məsul katibi idim. Səməd Vurğun məni yanına çağırırdı dedi ki, get qovluqlarda Nizami haqqında nə qədər material varsa, ver bu kişiyyə, qoy oxuyub tanış olsun! Qarşımda dağ cüssəli bir alim-həkim dayanmışdı. Bizim otağa getdik. Sənədləri çıxarıb stolun üstünə qoydum və soruşdum ki, sizə nə qədər vaxt lazımdır? Dedi bir saat kifayətdir. Çıxıb getdim. Başım necə qarışdısa, aradan 4-5 saat vaxt keçdi. Başı alovlu iş yerinə qayıtdım. Yavaşca qapını açdım. Gördüm ki, qonaq divardakı xalçanı açıb üstündə uzanıb. Kağız-kuğuz yerə səpələnib. Alim başını qaldırıb mənə baxdı və yenə öz işi ilə məşğul olmağında davam etdi. İstədim üzr istəyəm, imkan vermədi. Heyrətlə dedim:

- Təkcə Nizaminin təbabət haqqında fikirlərini öyrənmək üçün bir ömür lazım imiş. Mən isə axmağcasına dedim ki, bir saat kifayətdir..."

Doğrudan da, Nizaminin hansı əsərini oxuyuruqsa oxuyaq, orada müxtəlif elmlərdən xəbərdar müdrik bir insanın düşüncələri ilə rastlaşırıq.

Nizami lirik şe'r-in görkəmli ustadı olmuşdur. Hələ sağlığında onun qələmləri xanəndələr tərəfindən sevilə-sevilə oxunmuşdur. Lakin Nizami ədəbiyyat tariximizdə poemalar müəllifi kimi məşhur olmuşdur. Onun qələmindən çıxan "Sirlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl" və "İsgəndərnamə" poemaları müəllifinə dünya şöhrəti qazandırmışdır. Əlbəttə, bu əsərləri sırf uşaq ədəbiyyatı nümunələri kimi təqdim etmək sadələşməlik olardı. Lakin Nizami elə ismətli, abırılı, böyük-kiçik yeri bilən sənətkar olmuşdur ki, onun əsərlərini çəkinmədən uşaqlara oxutmaq olar. Lakin Nizami elə dəryadır ki, təzə-təzə üzmkə öyrənən körpələri bu dəryaya buraxmaq olmaz. Ancaq bütün bunlarla bərabər, Nizaminin əsərlərində elə ibrətəməz hekayələr var ki, onları uşaqlara oxutdurmaq və öyrətmək yalnız fayda verə bilər. Bu parçaları mükəmməl öyrənən, sevən uşağın qəlbində Nizamiyə məhəbbət oyansa, onun böyüdükcə, təfəkkür sahibi olduqca Nizamidən daha çox öyrənəcəyi şübhə doğurmur. Nizami yaradıcılığı ahənərbə kimi oxucuları özünə çəkmək qüdrətinə malikdir.

"Sirlər xəzinəsi"ndən xeyli hekayət orta məktəb dərslərlərinə düşmüşdür. Belə əsərlərə misal olaraq "Kərpickəsən kişinin dastanı", "Sultan Səncər və qarı", "Zalım padşahla zahidin dastanı"ni misal göstərə bilərik. Poemada

olan "Süleyman və əkinçi", "Ovçu, it, tülkü dastanı", "Meyvəsatınla tülkünün nağılı", "Bir şahzadənin dastanı", "Yaralı uşağın dastanı", "Bülbül ilə qızılquşun dastanı" adlı məqalətlər da uşaq təfəkkürünə uygundur. Uşaqların tərbiyə-sində belə ibrətamiz hekayətlərin rolu əvəzsizdir.

Şairin ikinci poeması "Xosrov və Şirin" məhəbbət dastanı olsa da buradan da uşaqlar üçün maraqlı parçalar seçmək mümkündür. Çünki əsərdə doğruculuq, düzgünlük, seçilən peşəyə, əmək adamına məhəbbət motivləri güclüdür. Xüsusilə "Büzürgümidin "Kəlilə və Dimnə"dən qırx məzmun danışması" hissəsi öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edir. Ayırı-ayrı beytlərin hər biri oxucunun gözləri qarşısında bir ibrətamiz səhnəni canlandırır:

Ehtiyatlı olan uduzmaz sözsüz,
Necə ki, qorundu aslandan öküz.

Boş arzuya uyma, bu çox mahaldir,
Meymun xarrat olmaz, əbəs xəyaldır.

Zəmanə torundan biliklə qurtar,
Necə ki qurtardı bəzəkli quşlar...

Uşaq ədəbiyyatının tələbləri baxımından yanaşdıqda "Yeddi gözəl" əsəri də çox diqqətəşayandır. Buradakı "Xeyir və Şər" dastanı orta məktəbdə uşaqların sevə-sevə oxuduqları, öyrəndikləri əsərlərdəndir. Dünyanın yeddi ölkəsindən gətirilən qızlardan hər birinin söylədiyi nağıl ibrətamiz və maraqlıdır. Bu əsərlərin məzmunu ilə də uşaqları tanış etmək faydasız olmazdı. Bundan başqa, Fitnə ilə bağlı səhnələr də dərin maraq doğurur.

Nizaminin əsərlərində son dərəcə gözəl peyzajlar yaradılmışdır. Bu lövhələri uşaqlara oxutmaq onlarda gözəlliyə məhəbbət ruhu aşılaya bilər. Nizami demək olar ki, fəsillərin hamısına gözəl şe'rlər həsr etmiş, hər fəslə öz xarakterik cizgisi, rəngləri ilə verməyə nail olmuşdur.

"İsgəndərnamə" əsərində də uşaq oxucu üçün münasib olan xeyli maraqlı parçalar vardır. Bərdənin tərifinə həsr edilən misralar daha cazibədardır:

Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,
Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir.
İyulda dağlara lələlər səpər,
Qışını baharın nəsimi öpər.
O yaşıl meşəsi cənnətə bənzər,
Şən ətəklərinə bağlamış kövsər.
Söyüdlük çöllərə vermişdir ziynət,
Ağ bağı elə bil həqiqi cənnət.
Qırqovul yuvası hər sərv ağacı,
Oxuyur kəkliyi, ötür turacı.
Səssizlik içində dincəlir gülşon,
Torpağı silinmiş qayğı-kədərdən.
Reyhani yaşıldır illər uzunu,
Hər çeşid naz-ne'mət bürümüş onu.
Yem üçün gələr quş bu gözəl yurda,

İstəsən "quş südü" taparsan burda.
Torpağı yoğrulmuş qızıl suyundan,
Elə bil hər yerdə bitmiş zə'fəran...

Nizaminin hikmət və nəsihətlərindən də yeri gəldikcə istifadə etmək lazımdır. Ona görə ki, bu aforizmlərin mövzusu çox rəngarəngdir. Müəllim hansı mövzuda söhbət apararsa-aparsın, Nizaminin müdrik kəlamları onun köməyinə gələcəkdir.

Məsələn, vətən və xalqa xidmət, xeyirxahlıq haqqında deyilmiş aşağıdakı kəlamlara fikir verək:

Çalış öz xalqının işinə yara,
Geysin əməlidən dünya zərərə.
("Yeddi gözəl")

Bacarsan hamının yükünü sən çək,
İnsana ən böyük şərəfdir əmək.
Sən də əldən düşüb yorulsan oğər,
Sənin də yükünü bütün el çəkər.
("Leyli və Məcnun")

Xidmət etmək sayılır kişilikdən nişana,
Xalqına xidmət etmək bir şərəfdir insana.
("Sirlər xəzinəsi")

Çalış ki, kirpiyin olsun almaz tək,
Ayıq ol, ölkənin keşiyini çək!
("İsgəndərnamə")

Nizaminin sülh, müharibə, ədalət, dostluq, düşmənçilik, hünər, cəsarət, mərdənəlik, çalışqanlıq, tənbellik, idrak, cəhalət, söz, şe'r, sənət, gənclik, qocalıq, övlad tərbiyəsi, səbr, qənaət, sirr saxlamaq və s. bu kimi problemlər haqqında söylədiyi müdrik fikirlər tərbiyə işində müəllimin əlində qüdrətli silaha çevrilə bilər...

NİZAMİ

"İQBALNAMƏ" NİN BAŞLANĞICI

Ağıl bir yerdə ki, xəzinə tapar,
Allahın adını eyləyər açar.
Allah ağıllıya nəvazişkardır,
Ağılsızlara da əlacı vardır.
O, söz əsirini xilas eyləyər,
O verər zəllilə, acizə hünər.
Qəlbə də xoş gələr ondakı qüdrət,
Əqlə də vacibdir ona itaət.
Bütün varlıqların fəvqündə durur,
Varlığı hər şeyi yaradıb qurur.

Hikməti gizlidir, hökmü aşkar,
Onun tərifinə dil aciz qalar.
Varlıqlar hamısı onun möhtacı,
Onunsa heç kəsə yox ehtiyacı.
Əgər qüdrətindən onun danışsaq,
Hökmünə tabedir bu göy, bu torpaq.
Azamın yoluna nur saçan odur,
Bağlı qapıları ilk açan odur.
Hökmüylə yaranmış bütün kainat,
Bütün canlılara o verir həyat.
Ondan od almışdır bu varlıq tamam,
O, tamdır, qalanlar nə var - natamam.

NİZAMININ HİKMƏTLİ SÖZLƏRİNDƏN

Bir gün bar götürər ağac ekənlər,
Xəzinə aparar əmək çəkənlər.
Tənək ağlamasa vaxtında zar-zar,
Yetirməz axırda sevinclərlə bar.

Dünya zirəklərin karvan yoludur,
Düz və təmizlərin sadiq quludur.

Bu derya yolunda vardır çox zəhər,
Əziyyət çəkənlər dürr əldə edər.

Sən çalış yaxşıca öyrən dünyanı,
Bəşəri, bitkini, daşı, heyvanı.
Qalacaq əbədi nə şey dünyada?
Öyrən günlərini vermədən bada.

Ucalmaq istəsən, bir kamala çat,
Kamala chtiram göstərər həyat.

Bir elmi öyrənmək istədikdə sən,
Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.
Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqçılıqdan.

Dünyada keçməsin boş cavan çağın,
Yol get ki, güclüdür hələ ayağın.

Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as,
Ata nəsihəti faydasız olmaz.

"SİRLƏR XƏZİNƏSİ"NDƏN

ZALIM PADŞAH VƏ QOCA

Bir gün qoca bir kişi dilini dinc saxlaya bilmir. O, zalım şahın ədalətsizliyindən danışıq. Casuslar bu xəbəri şaha çatdırırlar. Padşah bərk qəzəblənir. Əmr edir ki, qocanı hüzuruna gətirsinlər.

Qoca dəstəməz alıb, namaz qılır. Sonra boynuna kəfən dolayıb şahın hüzuruna gedir.

Qəzəbli padşah soruşur:

- Ey qoca, eşitmişəm ki, mənə zülmkar, qatil adlandırmısan. Söylə, bu doğrudurmu?

- Bəli, ey padşah, bundan da kəskin sözlər demişəm. Mən bir ayna kimi sənə özünü özü-nə göstərmişəm. Əgər üzündə ləkə varsa, güzgünü sındırma, ləkəni təmizlə!

Söz padşahın çox xoşuna gəlir. Qocanın boynundan kəfəni açıdırıb, ona xeyli bəxşiş verir. Həmin gündən sonra padşah ölkəni ədalətlə idarə etməyə başlayır.

MEYVƏSATANLA TÜLKÜNÜN NAĞILI

Keçmişdə Yəməndə bir meyvəsatan var imiş. Bir tülkü onun malını qoruyarmış. Oğrular nə qədər çalışsalar da, tülkünün qorxusundan baqqalın dükəna yaxın düşə bilməzmişlər.

Lakin tülkü yavaş-yavaş arxayınlaşır. Bir axşam başını yerə qoyub rahatca yatır. Oğrular bundan istifadə edib, dükəni yarırırlar.

Kimin ki, peşəsi yatmaqdır, ya onun başı əldən gedər, ya da başındakı papaq.

YARALI UŞAĞIN DASTANI

Bir uşaq öz həmyaşları ilə oynayırdı. O, yüyürərkən qəflətən yixildi və ayağı sındı. Yol-daşları bərk qorxdular. Bilmədilər ki, nə etsinlər.

Uşaqlardan biri dedi:

- Gəlın, onu quyuda gizləyib gedək!

Ayağı sınımış oğlanla heç arası olmayan başqa bir uşaq fikrə getdi. Öz-özünə düşündü ki, əgər belə etsək, bütün günahı mənə görəçək. Ona görə o, qaçıb yaralı uşağın atasına xəbər verdi. Ata gəlib oğlunu apardı və xəbər gətirən oğlana öz təşəkkürünü bildirdi.

BÜLBÜL VƏ QIZILQUŞ

Baharın gözəl bir çağında Bülbül üzünü Qızılquşa tutub dedi:

- Ey Qızılquş, sən dünyaya gələndən bir nəğmə oxumamısan. Bəs necə olur ki, şah sənə bu qədər çox istəyir? Yediğin kəklik döşüdür. Mənim xörəyim isə cücü-mücü, qurd-quşdur. Sən gözəl sarayda yaşayırsan, mənim məskənim isə kol-kosdur.

Qızılquş dedi:

- Ey Bülbül, mənim sözlərimə yaxşı-yaxşı qulaq as! Mən gündə yüz iş görsəm də, bu haqda heç kəsə xəbər vermərəm. Sən isə bir gördüyünü yüz yerə car çəkirsən. Elə buna görə də mənim qonduğum yer şah ələnin üstü, sənə məskənin isə qaratıkanlıqdır.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ
(1494 - 1556)

Məhəmməd Füzuli dünya poeziyasının ən tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, 1494-cü ildə Bağdad şəhərinin 80 kilometrliyindəki Kərbəla şəhərində anadan olmuş, bütünlü ömrünü burada keçirmiş, 1556-cı ildə isə vəfat etmişdir. Füzulinin atası Süleymanın ailəsi ilə birlikdə Azərbaycandan İraqa köçməsi haqqında müxtəlif rəvayətlər vardır. Ş. Cəmşidovun topladığı rəvayətlərdən biri belədir: "Süleyman kişi Ağcəbədinin Bayat kəndindən imiş. Onun ata-babası buraya Örenqala şəhərindən gəlibmiş. Hindistandan gələn bir mühəndis Qarqar çayının bir qolundan arx çəkib Bayatın cənubi-şərqindəki düzə çıxarmışdı. İndi həmin kənd Hindarx adlandırılır. O hindli mühəndis Süleyman kişinin qızı ilə evlənir. Bir az sonra ölkədə qarışıqlıq qopur və Süleyman kişi yeznesinin köməyi ilə Kərbəlaya köçür. Guya o vaxt Füzuli təzəcə anadan olubmuş..."

Bu rəvayətin nə dərəcədə düzgün olub-olmadığını deyə bilmərik. Ancaq Qəzənfər Paşayevin topladığı Kərkük folklorundan nümunələr göstərir ki, onların dili ilə bizim dilimiz eynidir. Deməli, Füzuli sənəti də belə bir məkanda formalaşmışdır.

Füzulinin Xacə Rəhmətullah adlı bir alimdən ərəb dili dərsi alması, onun qızına aşiq olması, Həbibidən dərslər alması və onun qızını dərin məhəbbətlə sevməsi də rəvayətdir. Ancaq bu həqiqətdir ki, Füzuli sənətinin cövhəri eşqdır. Füzuliyə görə eşqsiz dünyanın heç bir dəyəri yoxdur. Eşq insan üçün ən zəruri həyat mənbəyidir. Onun poeziyasında əsl sevgi, dərin məhəbbətlə sevmək, sevgilisinin yolunda hər cür cəvri-cəfaya dözmək qəhrəmanlıqdır. Eşq elə bir sabit zövq mənbəyidir ki, mey öz hərərətini, ney isə öz yanıqlı səsini ondan almışdır:

Məndə Məcnundan füzun aşiqlik iste'dadı var,
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var....
* * *

Olsaydı məndəki eşq Məcnuni mübtələdə,
Quşmu qərar tutardı başındakı yuvədə?
* * *

Yarəb, bəlayi eşq ilə qıl aşına məni,
Bir dəm bəlayi-eşqdən etmə cüda məni.

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında Füzulinin xidmətləri əvəzsizdir. Təsədüfi deyil ki, o, türk şairlərinin babası adlandırılır. Dünyanın ən görkəmli tədqiqatçıları Füzuli ədəbi irsini çox yüksək qiymətləndirirlər. O, Şerqin ən səmimi, ən həssas şairi adlandırılır.

Füzuli özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Onun türkçə, farsca və ərəbcə yazdığı əsərlər heç vaxt öz tərəvətini itirməmişdir. Bütün

dünyada ürək, qəlb şairi kimi tanınan ustad sənətkar lirik şe'rlərindən başqa bir sıra gözəl əsərlər də yazmışdır. "Leyli və Məcnun", "Söhbətül-əsmar", "Bəngü-Badə", "Həft cam" şe'rlə yazılmış gözəl epik əsərlərdir. "Şikayətnamə", "Səhhət və Məraz", "Rindü-Zahid" bədii nəsrimizin gözəl nümunələridir.

Füzulinin əsərlərində təlim-tərbiyə məsələlərinə də diqqət yetirilmişdir. "Anasının Leyliyə nəsihəti" indiki tərbiyə işimizdə də karımıza çatır:

Qızsan, ucuz olma, qədrini bil!

"Leyli və Məcnun"da da əsas ideya təmiz, saf məhəbbətdir. Elə buna görə də orta məktəbdə onun qəzəlləri ilə birlikdə "Leyli və Məcnun" əsəri də təbliğ olunur. Təcrübə göstərir ki, böyük yaşlı uşaqlar bu əsəri sevə-sevə oxuyurlar.

Nisbətən kiçik yaşlılar üçün daha çox maraq doğuran əsər isə "Söhbətül-əsmar", yəni "Meyvələrin söhbəti" əsəridir. Bu alleqorik poema ideya cəhətdən Füzulinin dünyagörüşünə çox uyğundur.

Baharın gözəl bir çağında bağa gedən bir nəfər görür ki, meyvələr bir-biri ilə mübahisə edirlər. Əvvəlcə söhbətə alça başlayır. O deyir ki, mən çox faydalıyam, baş ağrısının dərmanıyam. Bunu eşidən Alu qəzəblənir:

Əklində sən qamaşı dişlər,
Xoş təblərə rütubət işlər.

Gilas gavalımı, ərək isə gilası tənqid edir:

Bir qətrə su, bir də üstüxansan,
Hər kim ki, yesə ona ziyansan.

Alma əriyin sözünü eşidən kimi qəzəblənir, onu tənqid atəsinə tutur, özünü isə tərifləyir. Buna da armud dözmür:

Gər yaxşı olardın, al deyərdin,
Alma adını neçin qoyardın.

Bu minval ilə meyvələr bir-birini tənqid atəsinə tutur, özlərini öyürlər. Üzüm armudu, heyva üzümü, narınc heyvanı, turunc narıncı tənqid edir. Daha sonra bu mübahisəyə digər meyvələr: nar, badam, xurma, püstə, findıq, şabalıd, tut, albalı, əncir, zoğal, cəviz, limon, şeftəli, fıstıq, iyde qoşulur. Bostanda da xiyar, qarpız, qovun... mübahisə edirlər.

"Meyvələrin söhbəti" bir neçə baxımdan maraqlıdır. Əvvəllən, uşaqlar meyvələr, onların faydalı və zərərli cəhəti ilə tanış olurlar. Digər tərəfdən loğğalığın insana yaraşmayan sifət olduğunu görürlər:

O mülkü-mal ki, viran olub gəlib gedəcək,
Ümid evin bu əsas ilə payidar olamə.
Fəzilətın, hünərin baqi qalmaq istərsən,
Bilikdə cəhd elə, kəsbı-hünərdən ar olamə.

İki sinfə bölünmüş əhli-cahan,
Biri elm əhlidir, biri cahil.
Şe'rı cahillər anlamaz, hərgiz,
Çün hünərdən olub olar qafil.
Alimin qarşısında şe'r demək,
Səhvdır şə'r'də və həm batıl.
Ah, bu qüssədən ki, aləmdə,
Əmrım olmuş çətin, işim müşgül.
Elə bir işdə ömrü sərf etdim,
Ki, ona kimsə olmayır mail.

Ey ağıl sahibi, unutma bunu,
İki kəsdən sənə çətinlik olar.
Biri odur ki, sevməyir o səni,
Hər görəndə səni olur bizar.
Həm ikinci odur ki, qəlbın onu,
İstəmir, görməyın olur naçar.

Dün pəriçöhrə bir uşaq gördüm,
Dedim, ey nəzənin, şəkərgöftər.
Nə üçün lovgalıqla zəhmətdən,
Çəkinirsən, onu bilirsən ar?
Qatlaşır zəhmətə atan və anan,
Tək səni bəsləməklə leylü nahar.
Kamilik, söylədi, biz aləmdə,
Leyk nöqsanlıdır güruhi-kübar.
Uşağıq çünki biz, uşaqlar üçün,
Qayda-qanun nə vacib, ey hüşyar?
Ki, xilaf eylədikdə, Allahın
Biz olaq qəhri möhnətinə düşər.
Deyk çox yaşlı bu uşaqlar ki,
Əqləndən, həm vüqarəndən dəm urar,
Olmamışdır o cür ki, lazımdır,
Cümləsi naqis əqlidir, kəm əyar.
Kamilə xidmət etsə nəqis əgər,
Bəllidir aləmə ki, olmaz ar.

Bostançıya əmr qıldı qovun,
Verdirdi cəzasını bularun.
Soydurdu dərisini xiyarın,
Aldırdı əlindən ixtiyarın...
Həm gərməyə vurdu neçə yarə,
Cismini elətdi parə-parə.
Qarpızı o dəmdə şaqqaladı,
Şəmmaməni bir kənara atdı.
...Əlqissə ki, bustanda Qavun,
Vəsf etdi özünü həddən əfzun.
Qeyz ilə o dəm ayağa durdu,
Öz başını xişm ilə ayırdı.

Bütün bunları görəndə insan dərin xəyala dalır, dərk edir ki, dünyanı sevənlər cəfa çəkməlidirlər:

Dünya işinin mədarı yoxdur,
Bir kimsəyə e'tibarı yoxdur.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ

QIT'ƏLƏRDƏN SEÇMƏLƏR

1

Ey müəllim, aləti-təzvirdir əşrarə elm,
Qılma əhli-məkrə tə'limi-məarif zinhar.
Hiylə üçün elm tə'limin qılan müfsidlərə,
Qətli-am üçün verər cəlladə tiği-abidar.
Hər nə təzvir etsə əhli-cəhl ona olmaz səbat,
Məkrı-əhli-elmdir, əsli-fəsədi-ruzigar.

2

Əhli-kəmalə cahil əgər qədr qılmasa,
Mə'zurdur, mələmətin etmək rəva degil.
Cahil təbiətində məzaqi-kəmal yox,
Hər nəfse iqtidai-təbiət xəta degil.
Ülfət həmişə fər'i olur aşinalığın,
Cahil fəzilət əhli ilə aşına degil.

3

Elm kəsbıylə rütbeysi-rif'ət,
Arizuyi-mühəl imiş ancaq.
Eşq imiş hər nə var aləmdə,
Elm bir qiylü-qal imiş ancaq.

XIX ƏSRDƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATI

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV (QÜDSİ) (1794 - 1847)

Azərbaycan xalqının görkəmli oğlu Abbasqulu ağa Bakıxanov 1794-cü ildə Əmirhacıyan kəndində anadan olmuş, ömrünün böyük bir hissəsini atasının Qubanın Əmsar kəndindəki malikanəsində keçirmişdir. Abbasqulu ağa II Mirzə Məhəmməd xanın böyük oğludur. Fars və ərəb dillərini mükəmməl öyrənən Abbasqulu ağa klassiklərin əsərləri ilə yarıdan tanış olmuş, özü də bədii yaradıcılığa başlamışdır.

1819-cu ilin dekabrında Tiflisdə Yermolovun dəftərxanasında mütərcim vəzifəsinə qəbul olunmuşdur. O, praporşik rütbəsindən polkovnik rütbəsinədək yüksəlmiş, o dövrün ən ali mükafatlarına layiq görülmüşdür. 1827-ci ildə Yermolov Paskeviçlə əvəz edildikdən sonra Bakıxanovun dövlət qulluğundakı uğurları daha da artır.

Bakıxanov Azərbaycanın ilk maarifçilərindəndir. O, dərinləndirərək edirdi ki, xalqın gələcəyi elmi, bilikli insanlardan asılı olacaqdır. Elə buna görə də o, məktəb açdırmaq haqqında çox düşündür və təşəbbüs göstərir. Onun hökumətə təqdim etdiyi layihədə yazılırdı:

"Maarifə doğru ilk addım məktəb təsis etməkdir. Mən həmvətənlərimin faydası üçün var qüvvəmi bu işə həsr edirəm və nəzarətim altında məktəb təsis etmək haqqında fikir irəli sürməyə cəsarət edirəm."

Abbasqulu ağa həyatını elmə həsr etmək qərarına gəlir. O, Rusiyanın bir çox şəhərlərini, o cümlədən Varşavanı gəzib dolaşır, görkəmli adamlarla tanış olur.

1835-ci ildən etibarən Bakıxanov Əmsar kəndində ciddi yaradıcılıqla məşğul olur. O, burada "Təhziübül-əxlaq", "Kitabi-nəsihət", "Kitabi-Əskəriyyə", "Mişkatül-əнвар" əsərlərini yazır. 1841-ci ildə "Gülüstani-İrəm" əsərini tamamlayır.

Bakıxanov 1845-ci ildə şərq ölkələrinə getmək üçün hökumətdən icazə istəyir. 1846-cı ildə səyahətə başlayır, Təbriz, Tehran, İstanbul, Qahirə kimi böyük şəhərləri gəzir, sonra Məkkəyə gedir, Mədinə ilə Məkkə arasındakı "Vadiyi-Fatimə" adlanan yerdə vəba xəstəliyindən ölür.

Bakıxanov hərtərəfli biliyə malik bir şəxsiyyət olmuşdur. Elə buna görə də onun yaradıcılığı çoxşaxəlidir. "Qanuni-Qüdsi" fars dilinin qrammatikasına, "Kəşfül-qəraib" və "Ümumi coğrafiya" coğrafiyaya, "Əsrarül-mələkut" astro-

nomiyaya, "Təhziübül-əxlaq", "Kitabi-nəsihət" pedaqogikaya, "Gülüstani-İrəm" tarixə aiddir.

A. Bakıxanov təlim-tərbiyə işinə xüsusi diqqət vermişdir. "Təhziübül-əxlaq" və "Kitabi-nəsihət" Abbasqulu ağanın bu sahədəki elmi axtarışlarının, pedaqoji düşüncələrinin yekunu kimi maraq doğurur. Bu əsərləri oxuduqda hiss olunur ki, Bakıxanov özündən əvvəl yaşamış pedaqoqlarının və alimlərin əsərləri ilə tanış olmuşdur.

"Təhziübül-əxlaq" müqəddimə, on iki fəsil və nəticədən ibarətdir.

"Kitabi-nəsihət"də isə 102 nəsihət vardır. F. Qasımzadə yazır: "Kitabi-nəsihət" əsərində əsas məqsəd insanın əxlaq və tərbiyəsini yaxşılaşdırmaqdır. Özündən böyüyə hörmət, ata-ananı sevmək, onların itaətindən çixmamaq, qohum-əqrəbaya mehribanlıq, dostluqda sədaqət, işdə və haqq-hesabda düzlük, doğru danışmağa adət etmək, pis və "hərzəku" adamlarla ünsiyyət etməmək, özünə rəva görməyən işi başqasına rəva görməmək, həyatdakı çətinliklərə və müsibətə dözmək, səbirli olmaq, mərdlik və qorxmazlıq, zəhməti sevmək, tənbelliyə nifrət, elm və təhsilə həvəs və s. bu kimi əxlaqi nəsihətlər "Kitabi-nəsihətin" əsas məzmununu təşkil edir."

A. Bakıxanov bədii yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmuşdur. Onun klassik şərq şe'ri üslubunda xeyli gözəl şe'ri, "Kitabi-Əskəriyyə" hekayəsi, "Mişkatül-əнвар" poeması, "Təbriz əhlinə xitab" satirası və s. məşhurdur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, A. Bakıxanov uşaqların təlim-tərbiyəsinə xüsusi fikir vermişdir. Elmi-pedaqoji mövzuda yazdığı əsərlərlə bərabər, uşaqlar üçün maraq doğuran bir neçə bədii əsər yazmış, Krilovun "Eşşək və bülbül" təmsilini dilimizə tərcümə etmişdir. "Hind nağılı", "Harun-ər-Rəşid ilə qoca qadının əhvalatı", "Üç sual", "Kəndlinin şaha şikayəti" və s. bu kimi hekayətlər uşaqların oxusu üçün tam yararlıdır.

"Qurd və İlbiz" təmsilində almanın içindəki qurdun alma ilə bərabər yerə düşməsindən danışılır. Qurd əvvəlcə qorxur, sonra sağ qaldığını görüb lovğalanır, almanın içindən çıxıb "Gör mən nə qoçağam" deyir. Bunu eşidən İlbiz heç nə deməyib öz etibarlı qınına çəkilir. Elə bu vaxt budaqdan başqa bir alma düz qurdun başına düşüb onu xəmirəsinə döndərir. İlbiz qınından çıxıb deyir:

İlbiz ahəstə dedi: - Budur şöhrətin sonu,
Yersiz öyünmək, qürur məhv etdi axır onu.

Bundan sonra müəllif aşağıdakı qənaətə gəlir:

İnanın bu ilbizə, bir hikmət söyləyim mən,
Öz yurduna sığınmaq xoşdur sarsaq ölümədən.

"Yersiz iftixar" şe'rinə isə çinara sarmaşib qalxan, özünü öyən kudu tənqid edilir. Kudu lovğalamb özünü öyəndə çinar ona belə cavab verir:

Çinar gülüb dedi: - Öyünmə sən də,
Hünər mə'lum olar xəzən əsəndə...

Şairin "Tülkü və qoyun" təmsili də maraqlıdır. Qoyuna kələk gəlmək istəyən, qurdu yalançı şahid gətirən tülkünün arzusu gözündə qalır. İt qurdun boğazından yapışır, tülkü baş götürüb qaçır: Şair təmsili aşağıdakı ibrətəmis misralarla bitirir:

Qüdsi, sən işlədib də hiyləvü zür,
Olma heç öz nəvan ilə məğrur.
Gücsüzə rəhmsizcə zülm etşən,
İltiqamı alar bir it səndən.

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV

UŞAQ VƏ GÜNƏŞ

Doğuldu qaranlıq bir evdə uşaq,
Ordaca ustaddan o, dərs alaraq,
Şamdan başqa işıq görmədi bir an,
Günəşi görməyə olmadı imkan.
Ustadı nə qədər dedisə təkrar,
Dünyada işıqlı, nurlu günəş var,
Uşaq da inadla dedi ustada:
"Şamdan işıqlı şey yoxdur dünyada!"
Bir gün səhər evdən çıxarkən uşaq,
Günəşi gördükdə inandı ancaq...

QARI VƏ HARUN

Bağdadda bir qarı yaşardı küskün,
Taleyi ömrü tək zavallı, düşgün.
Harun sarayına yaxın yaşardı,
Viranə qalan bir daxması vardı.
Saray genişləniş düzələndə zaman,
Lazımdı sökülsün bu ev də, haman.
Qarıya nə qədər əvəz verdilər,
O dedi: "Daha çox qiymətə deyər!"
Hər yandan dedilər: - Dəlisən, nəsen,
Gətmirsen bu uçuq, boş viranədən?!
Dedi: - Mən dəliyəm, bəs Harun niyə,
Belə çox pul verir bu viranəyə?
Ey Qüdsi, dövlət bir pərdədir, inan,
Onunla örtülür cinayət, nöqsan.
Bir məsəl dedilər dövlətə bağlı,
Harunun nöqsanı, qadının ağılı.

KOR

Birinin çox ağır keçirdi günü,
İstədi açılıs işin dünyünü.
Bir az pul götürdü, küçədə haman,
Korları çağırdı ki, versin əhsan.
Korlardan başqa bir gözlü gələrkən,
Təkidlə o da çox istədi kömək.

Dedi ona - "Az dil aç, dilən,
Pulu kor olana verəcəyəm mən.
Sən ki kor deyilsən, nədir bu tələb?
Rədd ol, mane olma, arsız, biədəb!"
Bir alim keçirdi bu dem küçədən,
Söhbəti eşidib dayandı birdən.
Gülərək söylədi: "Ey ali məqam,
Korlardan daha çox kordur bu adam.
Əgər olmasaydı o, kor, ağılkəm,
Səndən yox, istərdi əlindən korəm."

NƏSİHƏTLƏR

Öz ata-ananı hamıdan artıq əziz tut və hər nə buyursalar əməl elə, onları heç vaxt incitmə... Sonra böyük qardaşına, bacı, əmi və dayına da itaət elə.

Xalqın xeyrinə olmayan bir iş etmə və ya bir söz demə ki, sənə ondan zərər yetişər.

Yalan danışmaqdan çəkin, çünki səni yalançı tanısalər, doğru sözüne də inanmazlar.

Tənbellikdən qorx ki, ən böyük eyib odur. Dünyada heç şey işsizlikdən pis ola bilməz.

Elm və kamal təhsilinə hər şeydən çox çalış, çünki hər şey onların köməyi ilə əldə edilir. Yaxşılıq etməklə azad kişini özünə qol edərsən. Əziyyət versən, tabeliyində olanlar sənədən üz döndərərler.

Bu gün görə biləcəyini işi sabaha qoyma, bəlkə sabah onu edə bilmədin.

QASIM BƏY ZAKİR
(1784 - 1857)

Zakir sözünün mənası qeyd edən, xatırladan, zikr edən mənasına gəlir. Görünür, XIX əsr ədəbiyyatımızın ən görkəmli nümayəndəsi özünə bu təxəllüsü seçərkən keşməkeşli zamanədə gördüklərini ya-ziya almaq, onu gələcək nəsələ yadigar qoymaq məqsədini güdmüşdür. Doğrudan da, Qasım bəy romantik qəhrəmanlar axtarmamış, qoşmalarında, gəraylılarında müasirlərinin hiss və həyəcanlarını əks etdirmiş, satiralarında isə dövrünün eybəcərliklərini çəkinmədən qamçılamışdır. Həyata real gözlərlə baxmağa çalışan şairin lirik şe'rlərində də zamanədən şikayət motivləri üstünlük təşkil edir. Bu baxımdan onun "Durnalar", "Ay mədəd" rədifli qoşmaları daha xarakterikdir:

Dost yolunda cəfa çəkdim, can üzdüüm,
Yetişmədim bir məkənə, ay mədəd.
Sərəsər əndamım mum tək əridi,
Eşq atəşi düşüb cana, ay mədəd...

Qasım bəy Zakirin həyatı və yaradıcılığı haqqında ilk dolğun mə'lumat verən görkəmli müəllim, ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli olmuşdur. O, "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında yazır: "Qasım bəy Zakir həqiqi bir milli şair imiş. Öz əsrinin aynası olubdur və məişəti-milliyəsini-necə ki, var imiş, - eyni ilə yazıb bizim üçün böyük yadigar qoyubdur. Öz əsrində şayandıqqət olmuş olan bir şey qoymayıbdır ki, ona əl aparmamış olsun. O vaxtın adamlarının adabü əxlaqını və dolanacaqlarını övzavü əsasını mahir nəqqaş kimi özlərinə məxsus rənglərlə çəkib bizə göstərir."¹

Görkəmli ədəbiyyatşünas Zakirin bütün əsərlərinə, onun xalq şe'ri ruhunda yazdığı qoşma və gəraylılara, eləcə də klassik şe'r ən'ənəsini davam etdirən qəzəllərinə, müstəzadlarına, tərəcibənd və tərkiqbəndlərinə yüksək qiymət versə də, şairin zamanəni qamçılayan satirik şe'rlərinə, müasirlərinə yazdığı mənzum məktublara daha çox üstünlük verir. Çünki bu şe'rləri ilə şair zamanəsinin aynasına çevrilir, böyük bir dövrün poetik salnaməsini yaradır.

Yaşadığı dövrdə çox ədalətsizliklərlə rastlaşan, "gündə bir zakon görən", "məmləkəti dana-doluğun çapmasının şahidi olan" şair acı-acı şikayətləni, millətin qanını içən tüfeyliləri, dövlət adamlarını qamçılamaqdan çəkinmir. Elə buna görə də Zakir çox cəfalar görür, qoca yaşında ikən ailəsindən ayrılıb zorla Bakıya sürgün olunur.

Gərək bu aləmdən eyləmək həzər,
Öz yerində deyil çünki xeyrü şər -

¹ Firidun bəy Köçərli, Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, "Elm", 1978, 1-ci cild, səh. 377.

M. F. Axundova yazdığı mənzum məktubdan götürdüyümüz bu iki misra onun zamanəsinə münasibətini göstərmək baxımından çox mə'nalıdır.

Əlbəttə, Zakir uşaq şairi deyil. Ancaq onun əsərlərinin bir qismi - "Tısbığa, qarğa, kəsəyən, ahu" təmsili, "Durnalar" qoşması, "Keçdi növbəti-zimistan" misrası ilə başlayan gəraylısı və M. F. Axundova yazdığı mənzum məktublardan biri - "Xəbər alsan bu vilanın əhvalın" misrası ilə başlayan şe'ri orta məktəb dərsləklərinə salınmışdır. Təcrübə göstərir ki, yuxarı yaşlı uşaqlar bu əsərləri maraqla öyrənirlər.

Lakin fikrimizcə, Qasım bəy Zakirin təmsilləri uşaq oxusu üçün daha xarakterik ola bilər. Çünki bu təmsillərin hamısı ibrətamiz sonluqla bitir.

"Aslan, qurd və çaqqal" təmsilində təsvir olunur ki, Aslan, Qurd və Çaqqal bir qoyun, bir quzu, bir dənə də toyuq tuturlar. Aslan Qurda deyir ki, qəniməti bölsün. Biçərə Qurd əslində ədalətli bölgü aparır: qoyunu şirə, quzunu özünə, toyuğu isə çaqqala verməyi təklif edir. Bundan qəzəblənən Aslan pəncəsi ilə vurub Qurdun gözlərini çıxarır, indi də qəniməti bölməyi Çaqqala tapşırır. Biçərə Çaqqal deyir ki, qoyun Aslanın naharı, quzu şam yeməyi, toyuq isə səhər qəlyanaltısı olsun. Aslan bu bölgüdən çox razı qalır və soruşur:

Şir dedi: "Aferin sana, ey pürfən,
Bu bölgünü kimdən öyrənibsən sən?!
Dedi ki, bilməzdim binadan, başdan,
Öyrəndim o gözü çıxan qardaşdan."

"Dəvə və Eşşək" təmsilində isə böyüklərin nəsihətinə qulaq asmayanların aqibətinin pis olacağından söhbət açılır. Köçdən ayrı düşən Dəvə ilə Eşşəyin xoşbəxt günləri başlayır. Onlar yeyib, içib kefləyirlər. Eşşək dəvəyə deyir ki, mənim oxumağım gəlir. Dəvə hirsələnir və deyir ki, gəl bizim başımıza oyun açma. Eşşək sözə qulaq asmır, anqırır. Bunu eşidən adamlar gəlib onları tapır və işlətməyə aparırlar.

"Xain yoldaşlar haqqında" adlı təmsildə isə təsvir olunur ki, Dəvə, İlan və Tısbığa bir girdə çörək tapırlar. İlan ilə Tısbığa Dəvəyə kələk gəlmək, çörəyi ondan qoparmaq istəyirlər. Onlar kimin əvvəl doğulmasını müzakirə edərkən, dəvə hər şeyi anlayır və çörəyi götürüb yeyir. Şair belə nəticəyə gəlir ki, yoldaş yoldaş ilə qiyamət gününədək dost olmalıdır:

Özündən böyüyə etsə xəyanət,
Ac qalır, etməsin, əlbət, səd əlbət.
Bir adam ki, qoya hiylə binası,
Aqibət özünə dəyər xətası.

"Tülkü və Şir" təmsili də ibrətamizdir. Heyvanlara zülm edən Şiri Tülkü hiylə ilə məhv edir. Onu su ilə dolu quyunun yanına gətirib deyir ki, sənə gətirdiyim ovu ayrı bir Şir əlimdən alıb bu quyuya girdi. Şir suda öz əksini görüb quyuya tullanır və məhv olub ölür.

Şairin ən ibrətamiz təmsillərindən biri də sədaqətli dostlar haqqındadır. Tısbəgə, Kəsəyən, Ahu və Qarğa dostluq edirlər. Təsadüfən bir gün Ahu gəlib çıxır. Qarğa havaya qalxıb dostunu axtarır və görür ki, biçarə ovçunun toruna düşüb. O, tez qayıdıb əhvalatı dostlarına danışır. Siçanı qanadının üstünə alıb onu torun yanına gətirir. Kəsəyən toru təzəcə kəşib qurtaranda Tısbəgə gəlib çıxır. Dostların Tısbəgəyə acığı tutanda o, çox ağıllı cavab verir:

Dedi: "Ey yarani-ba istiqamət,
Ayini-dostluqda deyil mürüvvət -
Aşınanın biri gözə asudə,
Şol birisi qala dami-qayğudə.
Girəm ki, məsrəfim yoxdur bir kara,
Necə dura billəm sizdən kənərə."

İndi isə ovçu Tısbəgəni götürüb torbasına salır. Yoldaşlar yeni tədbir tökürlər. Ahu özünü axsaqlığa vurur. Ovçu torbanı yerə qoyub onu tutmağa çalışdığı müddət ərzində kəsəyən torbanı kəşib dostunu azadlığa çıxarır.

Bu məsəlin vardır ona nisbəti:
Bir kəsin bir kəsə ola ülfəti,
Gərək zar olanda o da zar ola,
Həmişə dostundan xəbərdar ola.

Göründüyü kimi, təmsillərin hamısı ibrətamizdir. Ona görə də bu əsərləri uşaqlara öyrətmək yalnız fayda verə bilər.

QASIM BƏY ZAKİR

DƏVƏ VƏ EŞŞƏK

Karvanda bir dəvə, bir də bir eşşək,
Yorğun düşmüşdülər mənəm yabım tək.
Sahibləri çulun, alığın soydu,
Apara bilməyib, yol üstə qoydu.
Basəfa yer idi, ələfzar idi,
Türfə-türfə nəbatatı var idi.
Yedilər, içdilər bir neçə müddət,
Aparılardı ləzzət, sürdülər vəhdət.
Xilas olub rənci-bəni adəmdən,
Zülmü-peydər-peydən, cövri sitəmdən,
Ol qədər kökəldi hər iki heyvan,
Guya ki, hər biri kuhi-Bağrıqan.
Sağrısında, yəlpiyində öt qat-qat,
Dönübən qaşına bilməzdi heyhat.
Bir gün eşşək dedi: - Ey dəvə qardaş,
İstərsən savaşıma, istərsən savaşıma,
Xatirimə düşüb ahəngi-taza,
Xahişim var qalxım şuri-şahmaza,
Havayi-zövq ilə bir neçə əfrad,
Oxuyum sövt ilə, hərçi badə-bad.

Dəvə dedi: - Bu nə sözdür, ay əhməq,
Müsəmma imişsən isminə, əlhəqq.
Güclən qurtarmışq rəncü təəbdən,
Növ'i-bəşər eylədiyi qəzəbdən.
Ötüb-keçən əgər eşidə səsin,
Ol qədər yük çatar, kəsilər səsin.
Əmanət, əmanət, keç bu sevdadən,
Bihudə fikirdən, əbəş binadən...
Eyləməyib pəndi-dəvəni qəbul,
Qulağın şəkəlyəbi xəri-biüsul,
Bir növ anqırmaq qoydu ki, bara,
Səsi düşdü səhralara, dağlara.
İttifaq yol ilə keçirdi karvan,
Eşidib çarvadar dağıldı hər yan.
O kolu, bu kolu basıb tapdılar,
Səvinə-səvinə minib çapdılar.
Hər birinə bir ağır yük çatdılar,
Bizləyə-bizləyə köçə qatdılar...

SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ

(1835 - 1888)

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Seyid Əzim Şirvanidir. O, Şamaxıda anadan olmuşdur. Atası Seyid Məhəmməd ölmüş, balaca Seyid Əzim ana babasının - Molla Hüseynin himayəsində yaşamışdır. Dağıstanın Yaqsay kəndində yaşayan Molla Hüseyn nəvəsinin təlim-tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olur, ona fars və ərəb dillərini öyrədir. Seyid Əzim Şamaxıya qayıdıandan sonra mədrəsədə dini təhsilini tamamlayır. 1956-cı ildə İraqa gedərkən övvəl Nəcəfdə, Bağdadda, daha sonra isə Suriyanın Şam şəhərində təhsilini davam etdirir.

Seyid Əzim Şirvani mükəmməl dini təhsil aldıqdan sonra doğulduğu şəhərə qayıdır, ancaq ömrünü dinin təbliğinə yox, uşaqların təlim-tərbiyəsinə həsr edir.

S. Ə. Şirvani özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. O, qəzəlləri, öyüd və təmsilləri, satıraları və mənzum hekayələri ilə şöhrət qazanmışdır. Füzulidən sonra qəzəlin ən görkəmli yaradıcısı da Seyid Əzimidir.

Seyid Əzim Şirvaninin ədəbi irsi içərisində onun maarifçi şeirləri xüsusi yer tutur. Təsadüfi deyil ki, şair Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ilk görkəmli nümayəndələrindən biri hesab olunur.

Yeni tipli məktəbdə dərs deyən, şagirdlərinə dünyəvi elmləri öyrədən Seyid Əzim uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik əsərlər yazmış, məktəblilər üçün ilk oxu kitabı hazırlamışdır. O, həyatını təlim-tərbiyə işinə həsr etmiş, ömrünün sonuna kimi xalqın maariflənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmiş, müasir elmlərin qızgın təbliğatçısı olmuşdur.

İnqilabi satiramızın banisi M. Ə. Sabir Şirvaninin dərs dediyi məktəbin yetirmələrindəndir.

"Qafqaz müsəlmanlarına xitab" şe'rinə başqa millətlərin tərəqqisindən söhbət açan Seyid Əzim avam müsəlmanları kəskin tənqid atəsinə tutur, din xadimlərinin onları soymasından ürək ağrısı ilə danışıır:

Hamının fikri xalqı soymaqdır,
Quru yerdə bu xalqı qoymaqdır.

Başqa əsərlərinə nisbətən şairin maarif, tə'lim-tərbiyə məsələlərinə həsr etdiyi şe'rlərin dili sadə və aydındır. Çünki bu əsərləri yazarkən S. Ə. Şirvani birinci növbədə millətin gələcəyi olan uşaqları düşünmüşdür. Belə şe'rlərdə o, xalq ifadələrindən, atalar sözü və məsəllərdən yeri gəldikcə istifadə etmiş, şe'rlərinin bədii tə'sir gücünü qat-qat artırmağa nail olmuşdur.

"Oğluma nəsihət" şe'rinə S. Ə. Şirvani öz balaca oxucularını əməksevər olmağa, elm öyrənməyə, hər hansı bir peşəyə yiyələnməyə çağırır. Şairin fikrincə, cəhalət, nadanlıq xəstəliyinin yeganə əvəzolunmaz dərmanı elmdir:

Bunu bizdən deyibdilər əqdəm,
Sənəti olmayan deyil adəm.
Puç olub getse dövlətin zayə,
Genə sənətdir əldə sərmayə.
Elmdir əhli-sənətin hünəri,
Elmsiz sənətin nədir dəyəri?

Şair şe'rin ikinci hissəsində oğluna, onun şəxsinə bütün gənclərə rus dilini öyrənməyi məsləhət bilir və yazır:

Ey oğul, hər lisanə ol rağib,
Xassə ol rus elminə talib.
Onlara ehtiyacımız çoxdur,
Bilməsək dil-ələcimiz yoxdur.

Şair daha sonra dostluqdan, onun faydasından söhbət açır.

Rus klassik ədəbiyyatına dərin rəğbət bəsləyən S. Ə. Şirvani məşhur təmsilçilərdən İ. İ. Dmitriyevin və İ. A. Krilovun əsərlərindən bə'zi nümunələri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

S. Əzimin yaradıcılığında onun öyüd və təmsilləri mühüm yer tutur. Bu baxımdan "Xan və dehqan", "Eşşək və arılar", "Siçan balası", "Dəvə balası" şe'rləri daha çox maraq doğurur.

"Qaz və Durna" təmsilində lovğa, özündən razı, bir neçə sənəti alayarımqıç öyrənməkləri ilə fəxr edənlər kəskin tənqid atəsinə tutulur. Şair öz oxucularını hər hansı bir peşəni mükəmməl öyrənməyə, sənətinin ustası olmağa çağırır:

Kişi bir sənəti bilər xalis,
Çoxuna meyl edən qalar naqis.

Seyid Əzimin 28 təmsili elm aləminə mə'lumdur. Bunlardan yeddisi nəsrə, qalanı isə nəzmlə yazılmışdır. Onun maraqlı, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik təmsillərinə misal olaraq "Aslan və iki Öküz", "Qarışqa və Taxta", "Mısal", "Dəvə və Eşşəyin yol getməsi", "Eşşək və Arılar" və s. əsərlərini göstərə bilərik. "Aslan və iki Öküz"də təsvir olunur ki, Aslanın iki Öküzə gücü çatmır, yalnız onların arasına nifaq salandan sonra hər ikisini parçalayır. "Mısal" təmsilində Maralın öz əksini suda görməsi təsvir olunur. Buynuzları ilə fəxr edən Maral nazik ayaqlarından utanır. Ancaq bu eybəcər ayaqlar onu ölümdən xilas edirsə, iri buynuzlar ağaca ilişib onun başına fəlakət gətirir. "Eşşək və Arılar" təmsilində eşşəyə bal verən arının yuvasının dağılmasından söhbət açılır. Təmsil aşağıdakı misralarla bitir:

Eşşəyə bəs dadızsa hər kəs bal,
Dağılar xanəsi onun bu misal.
Seyyida, elmi açma nadanə,
Ki düşsənsən cahanda nöqsanə.

"Xoruz və Çaqqal" təmsilində ağıllı xoruz "qıllı, zorba köpəyi yada salmaqla Çaqqalı qorxudur. "Dəvə və balası" təmsilində Dəvə heç nədən başı çıxmayan balasına deyir ki:

Gedirəm əldə bir məharım yox,
Öz əlimdə bir ixtiyarım yox.

S. Ə. Şirvani təmsil yazarkən "Kəlilə və Dimnə"dən, şərq, eləcə də rus klassiklərinin əsərlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir. Məktəbdə dərs deyən şair təcrübədə görmüşdür ki, uşağa müəyyən fikri quru nəsihətçiliklə verməkdənsə, maraqlı təmsillər yolu ilə məqsədə çatmaq daha asandır.

Seyid Əzimin istər nəzmlə, istərsə də nəsrə yazdığı hekayələr uşaq oxusu üçün çox yararlıdır. Uşaqlar üçün nəzərdə tutulan bu əsərlərin əksəriyyəti həcmcə çox kiçikdir. Hekayələrdən birində cavan oğlan ağsaqqaldan neçə yaş olduğunu soruşduqda qoca yaşının dörd olduğunu söyləyir. Cavan təcəccüb-ləndikdə qoca ona çox ibrətəmə bir cavab verir: "Bəli, mənim əzizim, dörd ildir ki, özümü və həqiqi olan xalqımı tanıdım. Qalan əyyam ki, cəhalətdə keçibdir, ömür hesab olmaz."

"Şair və tavangir" hekayəsində oxuyuruq:

"Bir hazırcavab olan şair bir tavangirin yanına gəldi. Elə yavuc oturdu ki, şair ilə tavangirin arasında bir qarış qaldı. Tavangir bu səbəbdən bərhəm oldu, qaşqabağını töküüb, üzünü turşudub şairə dedi ki, sənənlə eşşək arasında nə qədər yer var? Şair dedi ki, ey xacə, bir qarış! Tavangir şərmək oldu."

Belə nümunələrin sayını istədiyimiz qədər artırma bilirik. Şairin "Məcnun gözü ilə bax", "Qoca ana və oğlu", "Bir də vursan, heç şey", "AXI qəbristanına gələcək", "İnkir və Minkir", "Məkri-zənan" və s. əsərləri maraq doğurur.

S. Ə. Şirvaninin hekayələrində və təmsillərində incə bir yumor vardır. Onun Azərbaycan satirik şe'rinin inkişayında da xidmətləri böyükdür. "Allah rüşvət", "Köpəyə ehsan", "Dəli şeytan", "Bəlx qazısı və xarrat", "Qazı saqqalını yandırır", "Elmsiz alim", "Ruhanilik təhsili" və s. bu kimi şe'rləri satirik poeziyamızın bənzərsiz incilərindədir. Öz kəskinliyi, reallığı, yumoru ilə seçilən bu şe'rlər bədii sənətkarlıq baxımından da diqqəti cəlb edir. Qədirbilən xalqımız ömrünü vətən övladlarının tə'lim-tərbiyəsinə həsr edən S. Ə. Şirvaninin xatirəsini həmişə əziz tutmalıdır.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANI

QAZ VƏ DURNA

Bir göl içrə üzürdü bir yekə Qaz,
Özünə fəxr edib uzatdı boğaz.
Dedi: "Mən bir əcibə cür quşam,
Üç hünər var məndə xeyli xoşam.
Uçaram göydə, həm suda üzərəm,
Quru yerdə boyun çəkib gəzərəm.
Bəs mənəm quşların şahənsahi".
Durna oldu bu nəqlin agahi.
Dedi: "Axmaqlığında yoxdur şəkk,
Qamətindir diraz, əql gödək.
Göydə tərənək uçmağın varmı?
Ya maral kimi qaçmağın varmı?
Bir balıq tək üzərmisən sudə?
Nədi bu köftguyi-bihudə.
Qaz utandı o göldə Durnadən.
Vaqif ol, ey oğul, bu mə'nadən.
Yə'ni bir elmə daim ol talib,
Zifən ol, züfünundur qalib.
Kişi bir sənəti bilər xalis,
Çoxuna meyl edən qalar naqis.

MƏKTUBLARDAN SƏTİRLƏR

Günü gündən zəlilə xar olurqu,
Möhnetü qüسسəyə düşər olurqu.
Bu qədər dər kim olur hadis,
Ona bielmlik olur bais.
Bir bələdr bu dər-i-nadani,
Ki onun elm olubdu dərmani.

Elmsiz kimsənə hünərsizdir,
Elmi-bitərbiyə səmərsizdir.

Tərbiyə məyeyi səadətdir,
Tərbiyə şəxsə malü dövlətdir.
Elmdir bəisi-tərəqqiyi-tam,
Alimə tay deyil gürhi-əvam.

MƏKTƏBLİ İLƏ MÜƏLLİMİN ƏHVALATI

Bir uşaq incimişdi məktəbdən,
Dedi: - Ey xalığı-zəminü-zəməni,
Bir ölüm ver bizim bu ustadə,
Ta olum məktəbdən azadə!
Bir duyunca gedim gəzim bağı,
Həm edim bağı seyr, həm dağı.
Bu duanı eşitdi mollası,
Dedi: - Oğlum, bunun nə mə'nası?
Mən əgər rehlət etsəm üqbayə,
Qoyar atan özgə bir mollayə.
Atanın mərgin istə, ey nadan,
Qalasan ta yetimü sərgərdan...

NUŞİRƏVAN VƏ BÜZÜRGMEHR

Nuşirəvan Büzürgmehrdən soruşdu ki, şücaət nə şeydir?
Hökim dedi ki, şücaət qəlbin qüvvətidir.
Nuşirəvan dedi ki, nə üçün demədin ki, əlin qüvvətidir?
Hökim dedi ki, əgər qəlbə qüvvət olmasa, əldə qüvvət qalmaz.

KORUN HEKAYƏSİ

Bir şəxs bir kora dedi ki, mən belə eşitməmişəm ki, Allah-taala hər kəsi kor eləsə, əvəzində ona bir yaxşı şey əta elər. Aya, sənə nə mərhəmət edibdir?
Kor cavab verdi ki, Allah-taala mənə bunu əta edibdir: sən kimi qəlbi qəsavətli, dilşikən və dilazar olan şəxsin nəhs üzünü görmürəm!
Sail sualından şərmsar oldu.

PADŞAH VƏ BAĞBAN

Bir gün bir padşah sübh tezdən səhərdən çıxıb, şikara gedərkən bir nəfər bağban onun qa-bağna gəldi. Çiyində bel var idi. At hürküb padşahı yıxdı. Padşah bağbanın qətlinə hökm elədi və dedi ki, sən nə şum adam imişsən ki, mən sənə rast gəldim, atdan yıxıldım?
Bağban dedi ki, ey padşah, gör sən necə şumсан ki, mən sabah-sabah sənə rast gəldim, ölümə getdim.
Padşahın bu sözdən xoşu gəlib bağbanın qətlindən keçdi.

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATI

XX əsrin əvvəlində Azərbaycandakı iqtisadi-siyasi vəziyyət Azərbaycan ədəbiyyatının, incəsənətinin, eləcə də uşaq ədəbiyyatının inkişafı üçün yeni zəmin yaradırdı. Bu illərdə ayrı-ayrı mətbuat orqanları fəaliyyətə başlamışdı. Bu illərdə N. Nərimanov, C. Məmmədquluzadə, M. Ə. Sabir, R. Əfəndiyev, Ə. Haqverdiyev, S. Sani Axundov, F. Köçərli, Ü. Hacıbəyov, A. Şaiq, A. Səhhət, S. M. Qənizadə və başqaları yaradıcılıqla ciddi məşğul olur, balalarımız üçün əsərlər yazırdılar. Yeni üsullə təlimin mahiyyətini dərinlən başa düşən yazıçılar uşaqların əqli inkişafına kömək edəcək əsərlər yazmağa, tərcümə eləməyə çalışırdılar. Əsrin əvvəlində təlim-tərbiyə məsələləri qabaqcıl ziyalılarımızı dərinlən düşündürürdü. 1906-cı ildə Azərbaycan müəllimlərinin birinci qurultayının keçirilməsi uşaq ədəbiyyatına olan diqqəti daha da artırdı. N. Nərimanov uşaqlara dil öyrətməyin vacibliyini dərinlən dərk etdiyindən "Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhvi" kitabını yazdı.

Uşaqlar üçün yeni dərslilər hazırlandı. Rəşid bəy Əfəndiyevın tərtib etdiyi "Uşaq bağçası", "Bəsirətül-Ətfal" kitablarında uşaq yazıçılarının əsərlərinə geniş yer verilmişdi. "Birinci il", "İkinci il", "Üçüncü il" dərslilərində həm uşaq oxusu üçün maraq doğuran tərcümələr, həm də müasir yazıçıların əsərlərinə geniş yer verilmişdi.

Bu illərdə Abdulla Şaiq də uşaq ədəbiyyatı sahəsində çox ciddi yaradıcılıq axtarışları aparmaqda idi. Onun tərtib etdiyi "Uşaq gözlüyü" və "Gülzar" dərsliləri uşaqların və tərbiyəçilərin sevimli kitabına çevrildi.

XX əsr uşaq ədəbiyyatının inkişafında Rəşid bəy Əfəndiyevın xüsusi xidmətləri vardır. Lakin təəssüf ki, nə Q. Namazovun, nə də Z. Xəlilin kitablarında bu maarifpərvər yazıçının həyat və yaradıcılığı haqqında bəhs olunmur. Rəşid bəy Əfəndiyev 1863-cü ildə Şəkiddə anadan olmuş, 1942-ci ildə isə vəfat etmişdir. O, öz dərslilərini böyük çətinliklə nəşr etdirmişdir. Bu maarifpərvər ziyalı bütün həyatını təlim-tərbiyə işinə həsr etmişdir. 1892-ci ildə Tiflisə köçən R. Əfəndiyev on altı il Qori müəllimlər seminariyasında dərs demişdir. Sovet hakimiyyəti illərində Şəkiyə qayıdan R. Əfəndiyev ömrünün sonuna kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur.

Rəşid bəy "Bəsirətül-Ətfal" kitabında yazırdı: "Hər bir şairimizin asari-qələmlərini təxsis və təmyiz edib elə bir hala gətirilməlidir ki, ondan ancaq ədəb və mərifət dərsi alınsın!" Görkəmli yazıçı bütün həyatı boyu məhz belə

- "ədəb və mərifət dərsi" verə bilən əsərlərə üstünlük vermiş, öz yaradıcılığını da məhz bu istiqamətdə qurmuşdur. R. Əfəndiyevın uşaqlar üçün yazdığı əsərlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərə bilirik: "Naxoş aslan və ehtiyatlı tülkü", "Payız fəslində", "Bahariyyat", "Elmin şərəfəti", "Qələm" və s. "Ay havada uçan durna" şe'ri dərslilərində özünə uzun müddətdir ki, möhkəm yer tutmuşdur:

Ay havada uçan durna,
Bizi qoyub qaçan durna.
Get, xoş getdin, səfa getdin,
Gələcəksən haçan, durna?

R. Əfəndiyev tərcümə ilə də məşğul olmuşdur. O, Krilovun "Ayınə və meymun", "Kəndli və ilan", "Qurd və pişik", Puşkinin "Su pərisi", "Bağçasaray çeşməsi", "Torçu və balıq", "Qafqaz", Firdovsinin "Rüstəm və Söhrab" əsərlərini dilimizə çevirmişdir.

S. S. Axundovun "Qorxulu nağıllar", Y. V. Çəmənəminlinin "Məlik Məmməd", "Əziz", "Bir qəpik", S. M. Qənizadənin "Tülkü və Çax-çax bəy" İ. Musabəyovun "Cəhəlet fədailəri", "Rzanın qutusu" əsərləri XX əsr uşaq ədəbiyyatının gözəl nümunələridir.

XX əsr uşaq ədəbiyyatının inkişafında görkəmli ədəbiyyatşünas, pedaqoq Fəridun bəy Köçərlinin xidmətləri də əvəzsizdir. Onun əsasən folklor nümunələri əsasında hazırladığı "Balalara hədiyyə" (1912) kitabı böyük şöhrət qazanmışdır. Bu əsəri oxuyan Seyid Hüseynin aşağıdakı fikirləri maraq doğurur: "Hərçənd bu kitab zahirdə uşaqlar üçün yazılmışdırsa da, lakin bütün əhəmiyyəti milliyyəti... nağıl və hekayələri... milli misal və nəğmələri, uşaqlara məxsus oyuncaqları tərtib etdiyindən bizi keçmişimizlə aşına edir. Keçmişimizə qarşı bizdə milli duyğu oyandırır. Möhtərəm Fəridun bəy Köçərli cənabları bizdən ötrü kəndi hədiyyəsi ilə böyük bir çıxır açdı."¹

F. Köçərli Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəmir, dilimizi ərəb, fars mənşəli sözlərlə doldurmağın əleyhinə çıxış edirdi. Onun ən böyük xidmətlərindən biri də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə iki cildlik "Ədəbiyyat tarixi" kitabını yazmasıdır.

XX əsr romantik ədəbiyyatımızın ən görkəmli nümayəndələri hesab edilən Məhəmməd Hadi, H. Cavid, Əhməd Cavad və başqalarını uşaq yazıçısı adlandırmaq düzgün deyil. Ancaq bu görkəmli sənətkarlar həmişə yeni tipli məktəbi təbliğ etmişlər. Onların yaradıcılıq nümunələri içərisindən uşaq oxusu üçün xeyli əsər seçmək mümkündür. M. Hadinin "Məktəb şərqi", "Qızlar bağçası", "Tərəqqiyi-sənaye", "Qələm nə söyləyir" şe'rlərinin dili çətin olsa da, onları uşaqlara oxutmaq olar. "Gülbərgi-pərişan" şe'ri cəmi dörd misradan ibarətdir:

¹ Sitat Q. Namazovun kitabından götürülüb.

Həsəd o millətə kim aşiqi-həqiqətdir,
Xəyalı, fikri məsaisi kəsb-i-qeyrətdir.
Bilib ki, elmdədir şən'i-növ'i-insani,
Cəhalət isə bəşərçin böyük fəlakətdir.

Şairin ana, qadın haqqında yazdığı şe'rləri də uşaq oxusu üçün ayırmaq olar.

H. Cavidin "Qız məktəbində" şe'rini də uşaq ədəbiyyatının gözəl nümunələrindən biri hesab etmək olar. Qızın aşağıdakı sözləri mə'nalidir:

Müəllimim hər gün söylər, onların yox qiyməti.
Bir qızın ancaq bilikdir, təmizlikdir ziynəti.

Divanbəyoglundun "İlan", "Fəhlə" hekayələri, Əhməd Cavadın "Müəllim", "Quşlara", "Beşik", "Mən tuqayam, bir quşam", "Uşaqların əylənməsi üçün", "Çırpındım, Qara dəniz" və s. şe'rləri uşaq ədəbiyyatının yaxşı nümunələri hesab oluna bilər.

UŞAQ MƏTBUATI

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranmasında uşaq mətbuatının rolu əvəzsizdir. XX əsrin əvvəlində ayrı-ayrı mətbuat orqanları fəaliyyətə başladı. "Molla Nəsrəddin", "Zənbur", "Kəlniyyət", "Babayi-Əmir", "Məzəli", "Tuti", "Bəhlul", "Lək-lək" satirik jurnallarının ardınca uşaq mətbuatı da fəaliyyətə başladı. 1906 - 1908-ci illərdə "Dəbistan", 1906-1907-ci illərdə "Rəhbər", 1911-1920-ci illərdə isə "Məktəb" adlı uşaq jurnalları nəşr olunurdu. Bu jurnallarda çıxış eləyən M.Ə.Sabir, A.Səhhət, A.Şaiq, S.S.Axundov və başqaları uşaqlar üçün mə'nalı əsərlər yaratmağın mə'suliyətini dərinədən dərk edirdilər. Pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan bu yazıçılar uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac olduğunu hiss etdiklərindən bu sahədə yer almaq bilmədən fəaliyyət göstərirdilər.

"Dəbistan"ın ilk nömrəsi 1906-cı il aprelin 16-da, son nömrəsi isə 1908-ci il martın 10-da çıxmışdır. Cəmi 27 nömrəsi işıq üzü görə bu jurnalın səhi-fələrində pedaqoji məsələlər, uşaqların tə'lim-tərbiyəsinə dair bədii əsərlər, görkəmli şəxslərin həyatı, elm və texnika yenilikləri, coğrafiya, fizika, heyvanat aləmi və s. haqqında yazılar dərc olunurdu. Jurnalın işində N.Nərimanov, H.Zərdabi, M.Ə.Sabir, M.Hadi, A.Şaiq, S.M.Qənizadə, R.Əfəndiyev və başqaları fəal iştirak edirdilər. Jurnalın birinci nömrəsində yazılan aşağıdakı sətirlər onun fəaliyyət dairəsi və məramı haqqında çox şey deyir: "Uşaqlarımız məktəbdən azad olandan sonra asudə vaxtlarını uşaqlara məxsus jurnallarda və kitablarda ana dilində yazılmış ibrətamiz hekayələr və mənzumələr qıraətinə sərf edələr, təki elm və tərbiyəyə dair məktəblərdə öyrənilməsi mümkün olmayan əhvalatları böylə jurnallar və kitablər vasitəsilə öyrənsinlər."

N. Nərimanov "İrşad" qəzetində yazırdı: "Bu vaxtadək kitabsızlıqdan uşaqlarımız zərərli, əqidəni pozan kitablər oxuyub nələc qalmışlar. "Dəbistan"ın isə bu tövr kitabların aradan götürülməyinə səbəb olub zəmanəmizə lazım olan mə'lumatlar verməyini gözləyirik."

Maarif xadimləri Ə. Cəfərzadə və M. Əfəndizadə jurnalın redaktorları olmuşlar.

Tə'lim-tərbiyə işinə kömək məqsədiylə ayda bir dəfə "Valideynə məxsus vərəqə" adlı əlavə də nəşr olunurdu. Jurnalda müasir Azərbaycan yazıçı-larının əsərləri ilə yanaşı Krilovdan, Puşkindən, Lermantovdan, Hötedən, Hü-qodan, Qorkidən, Sə'didən və başqalarından edilmiş tərcümələrə də geniş yer verilirdi. Çap ömrü o qədər uzun olmasa da, görkəmli maarif xadimi Mah-mudbəyovun nəşr etdirdiyi "Rəhbər" jurnalının da uşaq ədəbiyyatının inkişafında müəyyən xidmətləri olmuşdur. Bu jurnalın cəmi 5 nömrəsi çap olunmuşdur. Jurnalda tə'lim-tərbiyəyə, ictimai məsələlərə dair məqalələr, Azərbaycan, rus və dünya ədəbiyyatından nümunələr dərc olunmuşdur. M. Ə. Sabir, A. Səhhət, F. Köçərli, S. M. Qənizadə, A. Şaiq "Rəhbər"ın əsas müəllifləri idilər. Demokratik istiqamətli bu jurnal elmi və texniki bilikləri təbliğ etmişdir. Maddi çətinlik ucbatından tez bağlanan bu jurnalın Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafında, eləcə də uşaq ədəbiyyatının təşəkkülündə mühüm xidməti olmuşdur.

Uşaq mətbuatı sırasında "Məktəb"ın də xüsusi rolu olmuşdur. "Məktəb" elmi-pedaqoji, ədəbi-bədii, demokratik istiqamətli bir jurnal olmuşdur. Bakıda, Azərbaycan dilində nəşr edilən bu jurnalın ilk nömrəsi 1911-ci il noyabrın 29-da, sonuncusu 1920-ci il martın 21-də çıxmışdır. Jurnalın redaktorları Qafur Rəşad və Əfəndizadə idi. Jurnalın cəmi 95 nömrəsi çıxmışdır. Birinci nömrədə N. Nərimanovun "Əziz balalar" başlığı ilə uşaqlara müraciəti verilmişdir: "Şükr olsun ki, bu axırıncı illərdə məktəblər artır, camaatda məktəbə az da olsa bir rəğbət, bir ehtiyac hissi oyanır. Məktəblər artdıqca başqa ehtiyaclarımız da meydana çıxır. O cümlədən bu gün möhtac olduğumuz şeylərdən biri də uşaqlara məxsus bir məcmuə olduğu şübhəsizdir. Doğrudan da, bu böyük ehtiyacımızı hər kəs bilib təsdiq etməkdədir. Bu, bir vəzifədir, böyük bir xidmətdir. Bu xidmət üçün çalışmaq lazımdır. Şübhəsiz ki, bunun üçün uşaq ataları və bilxassə möhtərəm müəllimlər və müəllimələr çalışmalıdır. Biz isə yalnız bir vasitə ola bilərik."

Jurnalın "Məktəbə də'vət" adlı baş məqaləsində isə yazılırdı: "Məktəb ən böyük, ən qiymətli və ən sevimli bir binadır. Ən gözəl keçirilən ömür, ən ləzzətli vaxt məktəb günləridir. İnsan oraya gözləri qapalı, zehni örtülü girər...Gözləri işıq, zehni açıq çıxar. Məktəb həyatın nizamnaməsidir."

"Məktəb" pedaqoji biliyin və dünyagörüşünün genişlənməsində, elmə, maarifə həvəsin artmasında, uşaqlarda müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsində mühüm rol oynamışdır.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR
(1862 - 1911)

Firidun bəy Köçərli Sabir haqqında yazırdı: "Sabir əsrimizin ən müqəddir və xoşbəxt şairlərindən birisidir. Sabirin tə'bində bir o qədər zəriflik və dilində elə bir lətafət var ki, güldürə-güldürə ağladır və ağlada-ağlada güldürür".

"Güldürə-güldürə ağladan, ağlada-ağlada güldürən" şairimiz 1862-ci il may ayının 30-da Şamaxıda anadan olmuşdur. Onun atası Məşədi Zeynalabdin dindar bir adam idi. Elə buna görə də oğlunu mollaxanaya qoyur. Sabir mollaxanada darıxsada, sıxılısada, yaxşı oxuyurdu. Atasına buna sevinir, oğlunun fərasətli molla olacağı ilə qürrelənirdi. Sabir isə başqa aləmdə idi. O, cızmaqara etmək, şəkil çəkməkdən zövq alardı. Bir dəfə bunu görən molla onu döyür. Atasına zorla ona oruc tutdurur. İlk e'tiraz səsi kimi aşağıdakı misralar yaranır:

Tutdum orucu irəmazanda,
Qaldı iki gözlərim qazanda,
Mollam da döyür yazı yazanda.

Gələcəyin böyük şairi elə bil əvvəlcədən hiss edirmiş ki, başına müsibətlər gələcək, nədanlır mühiti onun həyat sevgisiylə dolu ürəyini yaralamaqdan xüsusi zövq alacaq...

Ələkbər mollaxanada qala bilmədi. Onun ürəyi qaranlıqdan işığa - Seyid Əzim Şirvaninin məktəbinə can atırdı. Nəhayət, on iki yaşında bu xoşbəxtlik ona nəsih oldu. Seyid Əzim şagirdinin istədadını çox erkən hiss etdi. Hacı Zeynalabdin Sabirin şe'r dəftərini cıranda gələcək şairin ürəyi yaralandı. Bundan xəbər tutan Seyid Əzim Sabirin atasını bərk danladı və Sabiri yenidən məktəbə qaytardı. Böyük maarifpərvər uşaqlara yeni üsulla dərslər keçməklə kifayətlənmir, gələcəyinə inandığı şagirdinin istədadının cilalanması üçün əlindən gələni əsirgəməirdi. O, ara-sıra Mirzə Ələkbərə tərcümələr elətdirər, onun qələminin cilalanmasına çalışırdı. Bütün bunlar öz nəticəsini verdi. Sabir qüdrətli bir şair kimi yetişməyə başladı. Atasına dərk elədi ki, Sabir adı müsəlman uşağı deyil, onunla yumruqla danışmaq xatalıdır. Seyid Əzim isə öz şagirdinin gələcəyinə inanaraq yazırdı:

Ey məh, bilirəm fitneyi-dövrən olacaqsan,
Ey qaşı hilalim, məhi-taban olacaqsan.

Müəlliminin bu şe'rinə cavab yazan Sabir öz qələminin qüdrətiylə ustasını kövrəldə bilmişdi. Seyid Əzim Nizaminin "Xəmsə"sini ona bağışlamış, şagirdinə yaradıcılıq uğurları diləmişdi. Böyük Sabir böyük Seyid Əzimin bütün ümidlərini doğrulda bildi.

Səmərqənd, Buxara, Xorasan, Səbzvar, Nişapur şəhərlərini gəzməsi, bir müddət Aşqabadda yaşaması Şərq mühitini öyrənməkdə şairə çox kömək et-

mişdi. Atasının ölümündən sonra vətənə qayıtmağa məcbur olan Sabir evlə-nir, səkkiz qızı, bir oğlu olur. Böyük ailəni dolandırmaq üçün şair hər əzabə qatlaşır, sabun bişirib satmaqla vəziyyəti yüngülləşdirməyə çalışır. Uşaqlar böyüdükcə şairin dərdi də, ehtiyacları da böyüyür. Digər tərəfdən də irticaçı, dindar Şamaxı mühiti şairi əl-qol açmağa qoymur, onu daim tə'qib və təhqir edir. Sabir isə bütün bunlara mərdliklə dözür və öz əqidəsi, məsləki yolunda qələm çalmaqdan yorulmur.

Sabirin xarakterinin, dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm xidmətləri olan şəxsiyyətlərdən biri də A. Səhhətdir. Onun məsləhəti ilə Sabir müəllim olmağa hazırlaşır. 1903-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində ilk şe'ri çap olunur. 1905-ci ildə çap olunan "Beynəlmiləl" şe'ri isə onun həm dostlarını, həm də düşmənlərini artırır.

Lakin Sabiri Sabir edən, ona şöhrət gətirən "Molla Nəsrəddin" jurnalı olur. Onun ilk nömrəsini oxuyandan sonra Sabir şe'r yazıb gizli yollarla "Molla-Nəsrəddin"ə göndərir. Şe'rlər imzasız olduğundan redaksiya bu şe'rləri "Hophop" imzası ilə nəşr eləyir. C. Məmmədquluzadə yazır: "Molla Nəsrəddin"i nəşrə başlayanda biz Sabiri tanımazdıq və Sabir adlı şairin varlığını eşitməmişdik. Əgər bizim şivəmizə yaraşan belə bir ləzzətli şairin dünyada olduğunu zənn etsə idik, birinci nömrəmizi onun qələmi ilə bəzəməmiş meydana qədem qoymazdıq".

Yeri gəlməşkən onu da qeyd edək ki, Mirzə Cəlil "Millət necə tarac olur olsun, nə işim var" satirasının Sabir qələminin məhsulu olduğunu inkar edir.

Bu danılmaz həqiqətdir ki, Sabiri Sabir eləyən "Molla Nəsrəddin" jurnalı olmuşdur. Şair ömrünün sonuna qədər yorulmaq bilmədən bu jurnalla əməkdaşlıq etmiş, özündən sonra zəngin, bənzərsiz bir ədəbi irs qoyub getmişdir. Əziz Şərif "Sabir və Molla Nəsrəddin" adlı məqaləsində yazırdı: "Molla Nəsrəddin"i "Molla Nəsrəddin" edən simalardan biri, bəlkə də birincisi Sabir idi. Sabiri "Molla Nəsrəddin" yetişdirmişsə, "Molla Nəsrəddin"i də Sabir yüksək-lərə qaldırmış, onun tarixi əhəmiyyətini yüksəltmişdir."

Mirzə Ələkbər Sabirin "Molla Nəsrəddin"də gizli imzalarla çıxış etməsi səbəbsiz deyildi. Mürtəce qüvvələr onun hər addımına nəzarət edirdilər. Sabir nə qədər sayıq olsa da, düşmənləri hiss edirdilər ki, daş onların bostanına hansı tərəfdən atılır. Ona görə böyük şairi hədələyir, onu dinsiz, allahsız hesab edirdilər. İş o yerə çatmışdı ki, şairin öz doğma anası da bu deyilənlərə inanırdı.

Sabirin qızı Səriyyə Tahirzadə öz xatirələrində yazırdı: "Bir gün nənəm - atamın doğma anası - anamın yanına gəlib: "Niyə oturmuşsan, sən şe'rən azadsan, o babıdır, get boşan, mən də südümü ona halal etməyəcəyəm", - dedi".¹

Görünür, Sabir elə buna görə şe'rlərindən birində yazırdı:

¹ "Şərq qadını", dekabr, 1936, N23-24.

Leyk bu qorxmazlıq ilə doğrusu,
Ay dadaş, vallahı, billahı, tallahı,
Harda müsəlman görürəm qorxuram.
Bisəbəb qorxmayıram, vəchi var:
Neyləyim axır, bu yox olmuşların
Fikrini qan-qan görürəm, qorxuram,
Qorxuram, qorxuram, qorxuram...

Lakin heç bir hədə-qorxu Sabiri öz yolundan döndərə bilmirdi. Sabirin aşağıdakı məktubu onun başına gələn müsibətləri başa düşmək üçün açar rolunu oynaya bilər: "Keçən il öz həmvətənlərimə xidmət etməyə sə'y etdim. Lakin bu xidmətlərə qarşı onlardan mükafat əvəzinə aldığı cəzalara da çox ağladım. Daha taqətim, səbrim başa gəlir. Zindanda əsir olmuşam. Birisi silə ilə üzümə vurur, məhəbbətlə o biri tərəfə yönəldikdə yumruğunu başıma zollayır. Ondan üz döndərər başqasına yanaşdıqda döşümdən itələyir, ağızma vurur, ona dal çevirəndə digəri dalımdan vurur, ağız üstə yıxılıram. Halım fəna, güzəranım bir qəmli faciə mənzilindədir. Bir daha Şamaxıda qalmağa təvənanım qalmayıbdır.."

Bu məktubu alan S. M. Qənizadə Sabiri dözümlü olmağa səslədi və onu imtahana də'vət etdi. Sabir asanlıqla imtahan verib Balaxanı məktəbinə müəllim tə'yin edildi. Lakin maddi və mə'nəvi üzüntülər Sabirin xəstələnməsinə səbəb oldu. 1910-cu ilin sentyabrında xəstələnen Sabir 1911-ci ilin fevral ayında Cəlil Məmmədquluzadənin də'vəti ilə Tiflisə getdi. Mə'lum oldu ki, onun ciyəri xəstədir. Şair cərrahiyyə əməliyyatına razı olmadı. Müalicənin isə heç bir əhəmiyyəti yox idi.

Şair ömrünün son günlərini Şamaxıda keçirdi. Onun xəstələnməsi bütün mollaşredidçiləri, eləcə də Azərbaycanın tərəqqipərvər fikirli adamlarını dərinəndə narahat edirdi. Sabir ömrünün son günlərində demişdir: "Qorxuram zalım ölüm məni əziz vətənimə xidmət etməkdən məhrum edə"!

H. İ. Qasımov öz xatirəsində yazır ki, Sabir xəstəliyinin şiddətli vaxtında mənə dedi: "Hər xəstə olan ölməz. Bunun üçün də qəm etməli deyiləm. Ətim ilə qanımla getmiş isə də, ruhum ilə sümüklerim qalıb", buraya gəlmişəm:

Razıyam ölməyə mən, leyk qaçır məndən əcəl,
Gör nə bədbəxtəm, əcəldən də gərəkdir naz çəkəm.

Sabir 1911-ci ildə cismən vəfat edir. Onun ölümü Azərbaycan ədəbiyyatı üçün böyük itki hesab edilir. Abbas Səhhət Sabirin ölümü münasibətilə yazdı: "Sən yaddan çıxmazsan, sən ölməmişsən. Bir milləti diriltməyə çalışan özü ölürmi? Yox, ölməz"!

Sabir də öz müəllimi S. Ə. Şirvani kimi uşaqların təlim-tərbiyəsinə xüsusi fikir verirdi. O, öz şe'rlərində dünyəvi elmlərə xor baxan, "Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin, eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin", - deyən valideynlərin nadanlığına, avamlığına acı-acı gülürdü. Şairin qızı Səriyyə xanım Tahirzadə xatirələrində yazırdı ki, anama da, mənə də savad öyrət-

mək istəyirdi. Qardaşımızın doğulması atamı daha da ruhlandırılmışdı. Qardaşımın qırxı çıxan kimi atam faytonda gedə-gedə "Cütcü" şe'ri yazmışdı.

Çıxdı günəş, doldu cahan nur ilə,
Cütcü sürür tarlada cüt şur ilə.
Atlar, öküzlər kotana güc vurur,
Gah yeriyir, gah yıxılır, gah durur...

O biri şe'rləri kimi Sabirin uşaq şe'rlərinin də dili sadə və aydındır. Müəllif təzə-təzə dil açan uşağa onların başa düşəcəyi dillə təbiət, həyat hadisələri haqqında ilkin mə'lumat verirdi.

Sabirin "Uşaq və buz" şe'ri əzbər bilməyən Azərbaycan uşağı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Əlində çantası məktəbə gedən, buz üstündə sürüşüb yerə yığılan, ancaq yolundan dönməyən, buzla danışan uşağın bədii portreti son dərəcə cazibədardır.

Sən nə yamansan, a buz,
Adam yıxansan, a buz!
Az qalib ömrün sənin,
Yaz gələr artar qəmin:
Əriyib suya dönərsən,
Axıb çaya gedərsən!

"Gəl, gəl a yaz günləri" şe'ri isə elə bil "Uşaq və buz"un davamıdır. Bu şe'rdə də şair uşaq təfəkkürünü, onun düşüncə tərzini, dünyagörüşünü nəzərə almışdır:

Gəl, gəl, a yaz günləri,
İlin əziz günləri.
Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları.
Çaylar daşib sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək.

Bu kiçik şe'rdə şair yaz haqqında uşaqlara yığcam poetik mə'lumat verir. Sabirin uşaq şe'rləri içərisində məktəb, onun təbliği məsələləri mühüm yer tutur. Bu baxımdan onun "Məktəb şərqisi", "Məktəb uşaqlarına töhfə", "Məktəb şagirdlərinə töhfə", "Məktəbə tərgib" şe'rləri maraqlıdır. "Məktəb şərqisi"ndə şair məktəbi cənnətə bənzədir. Uşaqların təlim-tərbiyəsində məktəbin əvəzsiz rolunu maraqlı epitetlərlə nəzərə çarpdırmağa çalışır. "Parlaq-parlaq gövhər", "dəftər-dəftər xəbər", "mişkin-mişkin qələm", "ahu-ahu nəzər", "gülşən-gülşən lətafət", "rövşən-rövşən səadət"i olan məktəbi şair millətin ümid qapısı hesab edir. "Məktəb uşaqlarına töhfə" şe'rində isə şair uşaqları ata-ananın hörmətini saxlamağa səsləyir. O deyir ki, ata-anaya hörmət etməyən cənaq nə bu dünyada, nə də o dünyada bəxtiyar ola bilməz.

"Məktəb şagirdlərinə töhfə" şe'rinə şair uşaqları zəhmətkeş olmağa, tənbəlliyə nifrət etməyə, elm öyrənməyə, millətin nicatı olmağa çağırır. "Məktəbə təğrib" şe'rinə də həmin ruh hakimdir:

Mənim bağım, baharım,
Fikri işıqlı oğlum.
Məktəb zamanı gəldi,
Dur yaraşlıq oğlum.
Ey gözüm, ey canım,
Get məktəbə, cavanım.

Sabir folklardan yaradıcı şəkildə bəhrələnən şairlərimizdəndir. "Molla Nəsrəddinin yorganı", "İsgəndər və fəqir", "Yalançı çoban", "Molla Nəsrəddin və oğru" şe'rləri el arasında geniş yayılmış lətifələr əsasında yazılmışdır.

Sabirin uşaq şe'rləri içərisində onun təmsilləri də mühüm yer tutur. "Qarğa və Tülkü" təmsilinin məzmunu yəqin ki, hamımızın yadındadır. "Hörümçək və İpəkqurdu" şe'rinə boş-boşuna işləməyin əleyhinə səmərəli fəaliyyət qoyulur. "Ağacların bəhsi"ndə lovğalıq tənqid atəsinə tutulur. "Uşaq və pul" şe'rinə halallıq ideyası ön plana gətirilir. Bu baxımdan şairin "Camış və sel" şe'ri daha çox maraqlıdır. Şe'rin məzmunu belədir: Bir kişi camışın südü-nə həmişə su qatıb satır. Bir gün camışı sel aparır. Kişi ah-fəğan qoparanda oğlu ona çox ibrətamiz cavab verir:

Cünki su südlərə tüfeyl oldu,
Qatdığı su yığıldı seyl oldu.
İndi camuşunu apardı isə,
Söyləmə kim, fələk qəzasıdır ol,
Tutduğun işlərin cəzasıdır ol.

"Qarıncə" və "Qoca bağban" şe'rləri uşaqları zəhmətə məhəbbət ruhunda tərbiyə edir. Qoca alma əkəndə cavanlar onu ələ salıb deyirlər ki, ömrünə az qalıb, bu meyvədən dada bilməyəcəksən. Qoca isə çox mə'nalı cavab verir. Deyir ki, əkiqlər yemişik, rəhmət demişik. Əkirəm yesinlər, rəhmət desinlər.

Ümumiyyətlə götürsək, Sabirin uşaq şe'rləri dərin ictimai məzmunu, sadə, aydın dili, bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Bu şe'rlər hələ neçə-neçə nəslin təlim-tərbiyəsində, onların nitqinin, təfəkkürünün inkişafında mühüm rol oynayacaqdır.

M.Ə.SABİR

MƏKTƏBƏ TƏRÇİB

Mənim bağım, baharım!
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfalı oğlum!
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!
Gün çıxdı, sübh açıldı,

Qaranlıqlar qaçıldı.
Pəncərədən gün düşdü,
Otaqlara saçıldı:

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Oğul, oğul, amandır,
Çox yuxlamaq yamandır!..
Çox yuxlamaq - şeytandan,
Tez durmaq - Allahdandır.

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Nəsihət al, nəsihət,
Qıl kəsb-i-elmə qeyrət!
Elmsizlik belası
Müşkül olur, həqiqət.

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Məktəbə var şərəfət,
Dəftərdə var lətafət.
Cari olur qələmdən
Şirin-şirin hekayət.

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Allah olsun sədiqin,
Məktəb sənin səfiqin,
Dur məktəbə get, oğlum!
Dəftər sənin rəfiqin.

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Elm öyrən, imtahan ver,
Öz fəzlini nişan ver.
Qədrin bil elmi fəzlin,
Elmin yolunda can ver.

Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

(1866 - 1932)

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından biri olan Cəlil Məmmədquluzadə 1866-cı ilin fevralında Naxçıvanda anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini mollaxanada almış, sonra üçsinifli şəhər məktəbində oxumuş, burada rus dilini öyrənmişdir. 1882-ci ildə Qori müəllimlər seminarıya daxil olmuş, 1887-ci ildə oranı bitirmişdir.

İbtidai sinif müəllimi attestatı alan Mirzə Cəlil əvvəlcə İrəvan yaxınlığındakı Uluxanlı kəndində, sonra Baş Nəraşen - indiki Cəlilkənd, daha sonra isə Nəhrəm kənd məktəbində müəllim işləyir. Bu zaman kənd adamları ilə, uşaqlarla yaxından ünsiyyətdə olan Cəlil Məmmədquluzadəni camaatın avamlığı, onların geridə qalması, nadanlığı bərk narahat edir. İstər-istəməz ürəyində nadanlıqla, cəhalətlə mübarizə aparmaq, yatmışları qəflət yuxusundan ayılmaq, millətin gələcəyi sayılan uşaqları yeni ruhda tərbiyə etmək arzusu baş qaldırır. Mirzə Cəlil hiss edir ki, siniflərində çox az sayda uşaq oxuyan məktəbdə dərs deməklə bu böyük və şərəfli işin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildir. Elə buna görə də o, özünə daha geniş meydan axtarır, bədii yaradıcılıqla məşğul olur, nəhayət, tərbiyə işində ən böyük tribuna olan "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrinə müvəffəq olur. Jurnal əvvəl Tiflisdə (1906 - 1917), sonra bir müddət Təbrizdə (1921 - 1922) və nəhayət, Bakıda (1922 - 1931) nəşr edilir.

Həyatımızın elə bir aktual problemi yoxdur ki, "Molla Nəsrəddin"də ona toxunulmamış olsun. Qüdrətli ədibimiz göz yaşları içərisində millətin nadanlığına, avamlığına gülmüşdür. Bizə düşmən millətin uşaqlarının kitab oxumasını, bizim öz uşaqlarımızın isə pişiyin quyruğuna konserv qutusu bağlayıb orabura qovmasını ürək ağrısı ilə təsvir edən Mirzə Cəlil bütün bəlalılarımızı kökünü nadanlıqda, cəhalətdə görür. "O müsəlman ki, dərstdən qaçmayıb, müsəlman deyil" deyən Cəlil Məmmədquluzadə qəflət yuxusunda yatan milləti ayılmaq üçün əlindən gələni əsirgəməirdi.

Millətin tərəqqisində yazıçının üstünə böyük məs'uliyət düşdüyünü dərk edən Cəlil Məmmədquluzadə sözün doğrusunu deməyi hünər hesab edirdi. O yazırdı: "Bizim bə'zi boşboğaz yazıçılarımız da oxşayrlar həmin təbiblərə ki, azarlıının nəbzinə baxandan sonra, "xudahafiz" deyib papaqlarını axtarırlar.

Qərinələrcə millətimizin şirin canına milyonlarca ac mikroblar daraşib qanını sormaqladadır və məhz bu həşaratdır milləti xəstə edən və məhz bu mikroblardır onu bədnam edən. "Nicat", "nicat" deməklə nicat yolu öz-özünə tapılmaz... Müftə-müftə "nicat", "məktəb" deməklə "Fatıya tuman olmaz"! Lazımdır mikrobları millətin bədənindən kənar eləmək. Yoxsa nə göz yaş tökməklə azarlı şəfa tapar, nə dua yazmaqla".

Cəlil Məmmədquluzadə çoxsaxəli yaradıcılığa malik bir yazıçıdır. Yaradıcılığa "Çay dəstgahı" adlı mənzum, alleqorik əsərlə başlayan Cəlil Məmmədquluzadə sonralar dərin yumorla dolu hekayələr, səhnə əsərləri, felyetonlar yazmış, özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

C. Məmmədquluzadəni kiçik hekayələr ustası adlandıranlar heç də yanlış deyil. Müəllifin qələmindən çıxan "Poçt qutusu", "Qurbanəli bəy", "Quzu", "Usta Zeynal", "Yan tütəyi", "Xanın təsbehi", "Zırrama", "Rus qızı", "Saqqallı uşaq", "Buz", "Oğru inək", "İki alma" və s. bu kimi hekayələr öz dərin realizmi, lakonizmi, incə yumoru ilə diqqəti cəlb edən əsərlərdir. Bu hekayələrin əksəriyyətindən uşaq oxusu üçün istifadə etmək olar.

Ədibin ilk hekayələrini oxuyan Fəridun bəy Köçərli yazırdı: "Sadəlik, təbiilik və real həyata yaxınlıq Məmmədquluzadə hekayələrinin əsas məziyyətləridir. Məmmədquluzadənin başqa bir məziyyəti də onun müşahidə etdiyi həyatı canlı və anlaşılıq dil ilə, şərq yumorunun aydın xüsusiyyətləri ilə verə bilməsidir ki, bu da oxucunun nəzərini hər şeydən çox cəlb edir".

Cəlil Məmmədquluzadə həm də qüdrətli bir dramaturqdur. Onun qələminin məhsulu olan "Kişmiş oyunu", "Ölülər", "Anamın kitabı", "Kamança", "Danabaş kəndinin məktəbi", "Dəli yığıncağı" əsərləri heç zaman öz aktuallığını itirməyən sənət inciləridir. Zaman keçdikcə Cəlil Məmmədquluzadə ruhən bizə daha da yaxınlaşır, onun əsərlərinin ideyasını, sənətkarlıq məziyyətlərini daha dərinləndirən anlayırıq.

Son illərdə Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığına maraq daha da artıb. Onun əsərləri yenə də qayğı ilə toplanır. Ədəbiyyatşünas İsa Həbibbəylinin toplayıb nəşr etdirdiyi "Ər", "Lə'nət", "Oyunbazlar" əsərləri ədibin külliyyatına daxil edilməmiş əsərlərdir.

C. Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılığı orta məktəbdə geniş tədris olunur. Siz yəqin ki, onun "Ölülər", "Anamın kitabı" pyeslərini, "Danabaş kəndinin əhvalatları" əsərlərini oxumusunuz. Elə buna görə də həmin əsərlərin geniş təhlilini verməyə lüzum görmürük. Bütün böyük yazıçıların əsərləri kimi C. Məmmədquluzadənin əsərlərini də sırf mə'nədə uşaq ədəbiyyatı nümunələri hesab edə bilmərik. Onun bütün əsərləri həm uşaq, həm də böyüklər üçündür. Uşaqların təlim-tərbiyəsinə xüsusi əhəmiyyət verən Cəlil Məmmədquluzadə uşaq ədəbiyyatına çox böyük qiymət vermişdir. Mərhum ədəbiyyatşünasımız Kamran Məmmədovun "Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr" kitabında oxuyuruq: "Bir gün özünü yazıçı hesab edən, əli təzə qələm tutan cavanlardan biri Cəlil Məmmədquluzadəyə yan alır:

- Molla əmi, mən istəyirəm uşaqlar üçün bir kitab çap edəm, - deyər təşəxxüslə bildirir.

Cavanın lovğa-lovğa danışması Cəlilin xoşuna gəlmir:

- Bala, mən başa düşə bilmirəm, bəyəm uşaqlara kitabı uşaqlar yazır?

Cəlilin cavabındakı incə kinayəni gənc sezmə bilmədikdə yazıçı dediklərini bir də təkrar edir."

Özünü ziyalı hesab edən hər bir şəxs Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərini dönə-dönə mütaliə etməlidir.

İKİ ALMA

Axşam vaxtları gəzməyə çıxanda, hərdən bir balaca oğlumu da yanımcə aparıram. Bu dəfə də apardım.

Və haman balaca oğlum ilə gəzməyə gedəndə, hərdən bir ittifaq düşür ki, ona yeməli şey də alıram ki, məndən razı qalsın. Bu dəfə də balaca oğlum dükanlarda düzülmiş nazü-ne'məti görəndə məndən yeməli bir şey istədi. Mən o əqidədə deyiləm ki, hər dəfə uşaqla bazara gedəndə ona bir şey almaq lazımdır və lakin bunu da demirəm ki, heç bir vaxt almaq lazım deyil. Ancaq bu dəfə heç bir zad almaq istəməyirdim. O səbəbə ki, cibimdə çox pulum yox idi. Və bir də istəmədim ki, uşağım hər dəfə bazara çıxanda dadamal öyrənsin.

Bir qəder dolandıq, sonra yolumuz derya kənarına düşdü. Amma oğlumu da bidamaq gördüm. Çün təbiiyə öz qaydasınca, uşağın öz təbiəti - bu da öz qaydasınca. Və onunçün də çox da inad etmək bəbətindən, derya kənarında tabağa düzülmiş meyvələrdən iki şahıya iki dənə yaxşı qırmızı alma aldım və ikisini də verdim oğluma. Hərçənd oğlum almaları məndən aldı, amma gördüm ki, könülsüz aldı. Mən ondan bidamağlığının səbəbini soruşmadım; çünki səbəbi aşkar idi. Bazarda bir az bundan qabaq o məndən iki şey istədi, heç birini almadım; bir Carco qovunu istədi, almadım, sonra da nemsə qənnadı dükanının qabağından keçəndə şüşənin dalına düzülmiş rəngarəng konfet və şirniyyatdan istədi, almadım.

Oğlum o dərəcədə məndən narazı imiş ki, mən almaları ona verəndən sonra da bir söz danışmaq istəmədi və mən ona verdiyim suallara da çox meyilsiz cavab verirdi. Dəxi onu belə qaş-qabaqlı görəndə mən özüm də bidamaq oldum və Azərneft idarəsinin qabağında duran tramvay vaqonlarının birinə oğlumu qalxızdım və özüm də mindim ki, gələk evimizə.

Vaqonda hələ bizim ikimizdən başqa heç kəs yox idi. Oğlum boyda bir yetim rus uşağı cırcındır içində, üz-gözü qapqara, çirklə və iyərənc, gəldi durdu qabağımızda və məndən bir qəpik pul istədi.

Cibimdə ancaq bir abbası gümüş pul var idi. Mən uşağa bir söz demədim ki, keçib getsin. Bir neçə arvad və kişi vaqona girdilər və sağımızda, solumuzda yer tutdular. Burada mənim fikrim getdi yetimə pul verməməyimə və dilənçiyə pul vermək lazımdı, ya lazım deyilmi məsələsi məni başladı məşğul etməyə; hər kəs nə deyir desin, ancaq dilənçi uşağa heç bir şey verməməyə mənim xoşuma gəlmədi. Buradan ona işarə etmirəm ki, mən heç dilənçiyə yox demərəm; çünki ola bilər ki, bir para filosofların dilənçiyə pul vermək, onu bədbəxt etmək sifəti bəlkə mənə də sirayət edibdir. Ancaq sözün həqiqəti budur ki, bu günkü dilənçi uşağa bir qəpik verməməyim məni burada xarab etdi. O səbəbə xarab etdi ki, həmin dilənçi uşaq yaşda mənim atalı və analı oğlum, əyni-başı təzə, qarnı tox, bu saat burada mənim sağ tərəfimdə məndən incimmiş oturmuşdu ki, niyə mən ona konfet almadım, ancaq iki alma aldım.

Vaqonumuz hərəkət edib gedəndə akoşkanın şüşəsinin dalından gördüm ki, haman dilənçi uşaq yerdə durub, bir qırmızı almanı ağzına basıb gəmirtdöyür. Qabaqca bir şey duymadım, amma haman dəqiqə yanımdakı oğlumun almaları yadıma düşdü və çöndüm uşağa tərəf. Oğlum gülgülə mənə yavaşca bunu dedi:

- Dədə, almanın birini verdim dilənçi uşağa!

Bir dənə qırmızı alma öz-özlüyündə bir şey deyil; onun qiyməti iki qəpikdir və yeyib qurtandan sonra heç bir şeydir. Amma mə'nəvi işlərdə bir almanın dəyəri ola bilər çox böyük olsun. O qəder yüngüllük və könül xoşluğu ki, burada iki qəpiklik almadan mənə gəlib çatdı, nəhayət dərəcəyə idi.

Filosofiya aləminə gəldikdə, qeyrilər dilənçiyə küçədə inanə verməyi nə cür başa düşürlər düşünlər və insaniyyət mütəxəssisləri bu məsələni nə tövr həll edirlər etsinlər, ancaq mənim bir balaca oğlum iki almanın birisini bir yetim uşağa verdi.

Və ola bilər ki, oğlum da yekələndən sonra, bir para alimlərin "küçədə dilənçiyə inanə verməyiniz" nəsihətini eşidəndən sonra, onları küçədə görəndə mənim kimi üz çöndərəcəklər. Ancaq hələ ki, indi oğlum bu işləri başa düşür və onunçün də iki almanın birini yetim uşağa verir.

(1874 - 1918)

XX əsrdə şe'rimizin yüksəlməsində böyük əmək sərf edən görkəmli Azərbaycan şairi Abbas Səhhət - Abbasqulu Əliabbas oğlu Mehdizadə əli qələm tutan gündən ömrünün sonuna qədər vətənin, millətin səadəti naminə çalışan şe'r fədaisi olmuşdur. O, 1874-cü ildə Şamaxıda yoxsul ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Şairin atası da ədəbiyyat həvəskarı olmuşdur. O, Ətşan (susuz) təxəllüsü ilə şe'rlər yazmışdır.

Abbas Səhhət ilk təhsilini atasının açdığı mollaxanada almış, fars, ərəb dillərini öyrənmişdir. Bundan sonra o, müstəqil şəkildə Firdovsinin, Sə'dinin, Nizaminin, Füzulinin əsərlərini oxumaq imkanı əldə etmiş, şərq klassiklərinin əsərləri bir növ onun üçün ədəbi məktəbə çevrilmişdir.

1894-cü ildə Abbas Səhhət Məshədə gedib bir ilə yaxın Mirzə Cəfər mədrəsəsində oxuyur. Daha sonra o, yaxın dostlarının köməyi ilə Tehrana gedib İran darulfünununun tibb fakültəsinə daxil olur. İrannın və Fransanın görkəmli alimlərindən dərslər alan Abbas Səhhətin dünyagörüşü getdikcə genişlənir, fransız dilini öyrənən ədib Avropa ədəbiyyatının da bə'zi nümunələri ilə tanış olmaq imkanı əldə edir. Səhhət 1900-cü ildə universiteti bitirib həkimlik diplomu alır. Bir İran xanının evində həkimlik fəaliyyətinə başlayan Abbas Səhhət nökrərlə birlikdə ayaqlarının falaqqaya salınıb döyülməsinə dözə bilmir və 1901-ci ildə doğma vətəni Şamaxıya qayıdır. Lakin İrandan aldığı həkimlik diplomu burada onun karnına gəlmir, onu heç kəs işə götürmür. Səhhət Nəseh və Tərrah kimi şairlərlə tanış olur, ədəbi məclis düzəldir, Sabirlə dostluq eləyir. Bu gəncləri yeni ədəbiyyat, onun qarşısında duran yeni vəzifələr dərindən düşündürür. Səhhət yaşadığı mühitin diqtəsi ilə ictimai mövzuda əsərlər yazmağın vacibliyini dərindən dərk edir. "Həyat" qəzetində çap olunmuş "Təzə şe'r necə olmalıdır?" adlı məqaləsində öz həmkarlarını əfsanə və xəyaldan uzaqlaşdırıb həyat həqiqətlərindən yazmağa səsləmişdir. A.Səhhətin fikrincə, şair tək-cə canlı həyat lövhələrini təsvir etməklə kifayətlənməməli, öz şe'rləri ilə vətən övladlarını təbiiyə etməyə çalışmalıdır. Həqiqi şair öz əsərləri ilə vətənə, millətə xidmət etməlidir.

Fikrimiz təbiiyə-millətdir,
Qəsdimiz millətə bir xidmətdir. -

deyən A. Səhhət qeyd edir ki, şair vətənin səadəti yolunda çarpışmalı, qarşısına çıxan heç bir çətinlikdən qorxmamalıdır. O, "Vətən" şe'rində yazır ki, vətəni sevməyən insana rast gəlmək mümkün deyildir. Vətəni sevməyən insanda vicdan da yoxdur. Çünki vətən əcdadlarımızın dəfn olunduğu müqəddəs torpaq, övladlarımızın yaşayacağı, işləyəcəyi məkandır.

Vətəni sevməyən insan olmaz,
Olsa o şəxsdə vicdan olmaz.

A. Səhhət yaşadığı şəhərin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edir. 1906-cı ildə Şamaxıda realni məktəbdə dərs deməyə başlayır, uşaqları yeni ruhda tərbiyə etmək üçün əlindən gələni əsirgəmir. Yeni dərsliyə böyük ehtiyac olduğunu hiss edən A. Səhhət M. Mahmudbəyovla birlikdə 1909-cu ildə "Yeni məktəb" dərsliyini tərtib edir. 1907-ci ildə Şamaxıda yeni qiraətxananın açılışının əsas təşəbbüskarlarından biri də A. Səhhət olur. Çünki Səhhət inanırdı ki, yalnız elm öyrənməklə milləti qəflət yuxusundan oyatmaq mümkündür. Qəflət yuxusunda islam evinin viran olduğunu dərinləndirən şair "Də'vət" şe'rinə yazırdı: "Elm ilə hasil olur izzət, tapar millət nicat!"

Şairin bu illərdə yazdığı bütün şe'rlərində çağırış ruhu hakimdir. Doğrudur, bu şe'rlər bədii sənətkarlıq cəhətdə o qədər də diqqəti cəlb etməzlər. Ancaq bu əsərlərdəki yeni ruh diqqətəşayandır. S. Ə. Şirvani kimi A. Səhhət də dərk edir ki, islam dünyası xəstədir, onu müalicə etmək lazımdır. Bu dərdin dərmanını Səhhət də S. Əzim kimi elmdə görürdü. "Fəryadi-intibah" şe'rinəki aşağıdakı misralar qənaətimizin doğruluğunu təsdiq edə bilər:

İndi, millət, mədəniyyət dəmidir,
Rahi-ümmətdə həmiyyət dəmidir.
Oxuyaq, elm oxumaqlıq dəmidir,
İndi aləm dəxi elm aləmidir.

"Yad et" şe'rinəki "Elm ilə ziyalanar bu millət" misrası da şairin yuxarıdakı fikirləri ilə səsləşməkdədir.

Sabirin ölümü Səhhətə çox dərinləndirən tə'sir edir. O, bu qüdrətli qələm sahibinə şe'rlər yazmaqla kifayətlənmir, onun əsərlərinin nəşri üçün əlindən gələni əsirgəmir. Çox çətinlikdən sonra o, "Hophopnamə"ni 1912-ci ildə çap etdirə bilir.

1913-cü ildə Volqaboyundakı Stavropola gedən şair buranın adamları ilə yaxından ünsiyyətdə olur. Geri qayıdanda "Volqa səyahəti" adlı ilk romanını yazır. Təəssüf ki, bu əsər itib-batmışdır. Müəllif bundan sonra "Əli və Ayi-şə", "Bədbəxt ailə", "Qaragünlü Həlimə" kimi nəsr əsərlərini yazır.

1918-ci ildə şair Şamaxıdan köçmək məcburiyyətində qalır, Petropavlovskiyə - indiki Sabirabada köçür. Onlar üç aya yaxın burada yaşayırlar. Sonra tamam dilənçi vəziyyətində Gəncəyə gedirlər. Şair burada bərk xəstələnir və 1918-ci ildə vəfat edir.

Göründüyü kimi, millətini dərin məhəbbətlə sevən, cəhalətlə mübarizə aparan bütün yaradıcı ziyalılarımız kimi Səhhətin də həyatı faciə ilə nəticələnir. Lakin digər qələm yoldaşları kimi Səhhət də öz əsərləri ilə bir mə'nəvi dirilik qazanmışdır.

A. Səhhət yaradıcılığının təqdirəlayiq cəhətlərindən biri də onun işıqlı gələcəyə olan tükənməz inamı idi. Yaradıcılığının ilk illərində bir qədər bədbinliyə qapılan, özünü qanadı sınımış bir quşa bənzədən şair sonralar mübarizləşir, mübarizə nəticəsində gözəl bir həyatın əldə ediləcəyinə inanır:

Ayıl, ey ümməti məhrumə, ayıl!
Ayıl, ey milləti-məzlumə, ayıl!
Ayıl, ey bülbülü-güzarı-vətən,
Nəgmən ilə ola bidar vətən!
Ayıl, ey xabi-qəmə aludə,
Bu qədər yatma dəxi asudə!

Romantik bir şair olan A. Səhhət Puşkinin, Qoqolun, Saltıkov-Şedrinin, Nekrasovun, Çexovun, Ostrovskinin, Qorkinin, habelə realist Azərbaycan yazıçılarının əsərlərini mütaliə etdikcə onda realizmə qüvvətli meyl oyanmağa başlayır. "Əhmədin qeyrəti", "Cəhalət səmərəsi", "Müsəlman ürfələri", "Özlərini sevnələrə", "Yay səhəri", "Əkinçi nəgməsi" əsərləri, habelə burjuva-mülkədar əxlaqını tənqid edən "Məst və ya sərxoş", "Alimnümələr" və s. bu kimi şe'rlər realist üslubda yazılmışdır. Şe'rlərinin birində "Şişə çəksən də diriylən ətimi, atmamam mən vətəni-millətim", - deyən şair heç zaman vətənin talayinə biganə olmamışdır. Yaşadığı dövrdə millətin vəziyyətinin necə ağır olduğunu görən Səhhət, onun gələcək xoş gününü öz xəyalında canlandırır. Mir Cəlalın sözləri ilə desək, bu xəyal ictimai vətəndaşlıq məfkurəsindən qidalanan sağlam, tərəqqipərvər bir xəyaldır.

A. Səhhət "Şair, şe'r pərisi və şəhərli" poemasında şəhərli şairi fəlakətdə qalan millətə imdad etməyə çağırır:

Qalx, oyan, cür'ət elə, rə'd kimi fəryad et,
Bu fəlakətdə qalan millətə imdad et!
Vətən uğrunda gərək şəxs fədakar olsun,
Böylə mövsümdə yatan kimsələrə ar olsun!

Biz Abbas Səhhəti istə'dadlı uşaq şairi və gözəl bir tərçümən kimi tanıyırdıq. Onun tərəvətli şe'rləri həm uşaqların, həm də böyüklərin dilinin əzbəridir. İbtidai sinifdə öyrəndiyimiz aşağıdakı şe'r indi də yadımızdadır:

O gün ki, fəsl-i-yaz olur,
Gecə-gündüz taraz olur.
Havanın artar istisi,
Daha soyuqluq az olur.
Ərir dağın, çölün qarı,
Axır dərələrə sarı.
Gurultu ilə sel gələr,
Salar sədaya çayları.
Qaranquş o zaman gələr,
Yenə tikər yuvasını.
Qonar yaşıl ağaclara,
Oxur gözəl havasını.

Yaxud, "Quşlar" şe'ri xatırlayaq. Uşaq üzünü uçub gedən quşlara tutub xahiş edir ki, getməsinlər. Quşlar isə ona cavab verirlər ki, sizin yerlər soyuq olduğu üçün biz isti ölkələrə köçməyə məcburuq. Darıxma, yaz gələndə yenə gözəl mahnıları sizə sovqat gətirəcəyik.

Uşağın quşla danışması, quşun ona cavabı uşaq təxəyyülünə çox uyğundur. Müəllif balaca bir şe'rlə həm uşaqlara xoş ovqat bəxş edər, onları düşündürər, həm də təbiət hadisəsi, köçəri quşlar haqqında ona mə'lumat verər bilər.

Şairin uşaq şe'rləri içərisində onun təbiət təsvirlərinə, xüsusən fəsillərə həsr etdiyi şe'rlər uğurludur. Bu şe'rləri oxuyan uşağın gözləri qarşısında sözlə yaradılmış gözəl təbiət lövhələri canlanır. Bu baxımdan şairin "Yay səhəri" şe'ri daha çox diqqəti cəlb edir:

Od tutub qırmızı atəşlə yenə yandı üfqi,
Şəfəqin qırmızı rəngiylə işıqlandı üfqi.
Bir qədər çaydan uzaq od qalamış dağda çoban,
Oyadır öz sürüsün otlaya yaylaqda çoban.
Yumuşaq, göy çəmənin üstə düşüb şəh gecədən,
İsti yoxdur, hələ var bir balaca meh gecədən.
Ağ dumanlar ucalır göy üzünə dağlardan,
Çox sərin dir havası, keçmə bu yaylaqlardan.

A. Səhhətin "Oğlum üçün" adlanan şe'ri aşağıdakı misralarla bitir:

Mən səninlə sevərəm ömrü, həyatı, canı,
Mən səninlə görürəm indi geniş dünyanı.

Şair uşaq şe'rlərində dünyaya məhz "uşaq gözü" ilə baxmağa çalışmış, körpələrin sevincinə səbəb olan "Cücələr", "Qaranquş balaları", "Qarı və quluqçuları" kimi şe'rlər yazmışdır.

Səhhət bütün maarifçi yazıçılar kimi balalarımızı elmə, məktəbə məhəbbət ruhunda tərbiyə eləməyə çalışırdı. "Məktəb uşağı" şe'rinə əynində məktəb libası dərəcə gedən uşağın bədii portretini yaratmağa nail olan Səhhət balaca məktəblini millətin əzizi, onun pənahı, ümidgahı adlandırır. Uşaqlara məsləhət görür ki, tənbelliyin daşını atsınlar, zəhmətkeş olsunlar.

Səhhət bu qəbildən olan şe'rlərində məktəbliləri küçə uşaqlarına qarşı qoyur, üstünlüyü birincilərə verir. "Ata və oğul" şe'rinə hələ məktəbə getməyən, ancaq yaşıdlarının məktəbdə oxumasına həsrətlə baxan, sinfə gedən, müəllimin söhbətinə qulaq asan uşaq atasından xahiş edir ki, onu da məktəbə qoysun.

"İki uşaq" şe'rinə isə uşaqlardan biri dostunu oynamağa çağırır. Zəhmətkeş oğlan dərslərini öyrənməmiş oynamağa getmək istəmir:

Sübhə bugünkü işi,
Qoymaz ağıllı kişi.
Dərsimi hazırlaram,
Sonra gedib oynaram.

A. Səhhətin uşaq şe'rləri içərisində təmsilləri də xüsusi yer tutur. Məktəblilər "Əlbir olub bir ayı bir şir ilə, ovladılar dovşanı tədbir ilə" şe'ri həvəslə öyrənirlər. Əruzun oynaq ritmi şe'rə bir ahəngdarlıq gətirmişdir. Şe'rin ideyası da uşaqlar üçün maraqlıdır. Halalca ovlarını insafla bölə bilməyib dalışan Ayı ilə Şir taqətdən düşüb yerə yıxılanda, bir Tülkü gəlib onların ovladığı dovşanı götürüb qaçır.

Şairin "İt və kölgəsi", "Ayı və arılar", "Tülkü və qurd", "Tülkü və meymun", "Oğru və anası", "Gün və külək", "Sərcə və qırğı", "Ulaq və aslan", "İki dana" və "Aşbaz və pişik" təmsilləri də dərin ictimai məzmun daşıyan ibtətamiz əsərlərdir.

A. Səhhətin uşaq şe'rləri öz dilinin aydınlığı, yıgcamlığı və dərin ictimai mənası ilə diqqəti cəlb edir. Bu əsərlərin əksəriyyəti tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. İbtidai sinif müəllimləri, uşaq bağçasının tərbiyəçiləri şairin əsərlərini diqqətlə öyrənməli, onları uşaqlara məhəbbətlə öyrətməlidirlər.

ABBAS SƏHHƏT

QUŞLAR

Quşlar, quşlar, a quşlar!
Qaranquşlar, a quşlar!
Cəh-cəh vurun burada,
Gah yerdə, gah yuvada.
Qonun bu tək budağa,
Çox getməyin uzağa.
A quşlarım, getməyin,
Məni qəmgin etməyin!
Quşlar, neçin gedirsiniz?
Yoxsa ki, seyr edirsiniz?
Quşlar uçdu, əkildi,
Vay, səsləri kəsildi!
Bir səs gəlir uzaqdan,
Mən dinlərəm bayaqdan:
Söylə ki, qış yavuvdur,
Sizin yerlər soyuqdur.
Var isticə ölkələr,
Qışda bizə xoş gələr.
Səbr cəylə, qoy yaz olsun,
Bir qar, yağış az olsun!
Sovqat gətirər quşlar,
Sizə gözəl mahnılar.

YAZ

O gün ki, fəslî-yaz olur,
Gecə-gündüz taraz olur.
Havanın artır istisi,
Daha soyuqluq az olur.
Ərir dağın, çölün qarı,
Axır dərələrə sarı.
Gurultu ilə sel gələr,
Salar sədaya çayları.
Qaranquş ol zaman gələr,
Yenə tikər yuvasını.
Qonar yaşıl ağaclara,
Oxur gözəl havasını.

TƏNBƏL

Çox yatma, dur, a tənbel,
Yatsan olar iş əngəl.
Gün dağlara yayıldı,
Hər bir yatan ayıldı.
Yar-yoldaşın səhərlər,
Tez məktəbə gedərlər.
Sən çəstədek yatarsan,
Pal-paltarın atırsan.
Xeyrü şərin qan, oğlum,
Öz halına yan, oğlum!
Bir azca himmət eylə,
Bir azca qeyrət eylə!
Hər kim dilər şad olsun,
Getsin çalışqan olsun!

QARANQUŞ BALALARI

A quşcuğazlar, nə yaraşıqlısız,
Can kimi bəslənməyə layiqsiniz.
Nədir o istəkli, o heyran baxış,
Nə dadlı cik-cik, nə gözəl çırpınış.
Birdən ucaldı niyə cik-cikləriz,
Pəh-pəh, açılmış sarı dimdikləriz.
A bəxtəvərlər, ananız gəldimi?
Qondu yuva üstünə, dincəldimi?
Görcək onu səslənməyə başladız,
Civiltilərle əcəb alqışladız.
Yem gətirib yoxsa sizə verməyə,
Ya ki gəlib bir quru dindirməyə?

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV (1875 - 1939)

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan S. S. Axundovun həyatı və şəxsiyyəti haqqında ən yaxşı mə'lumatı onun əsərlərindən alırıq. Belə ki, onun hekayələrinin bə'zisində avtobioqrafik ünsürlər çoxdur. Ədibin 1935-ci ildə yazdığı tərcümeyi-halından bilirik ki, o, 1875-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. Atası Rzaqulu bəy tez vəfat etmiş, Süleyman, onun qardaşları, bacısı yetim qalmışdır.

Ədibin uşaq illəri haqqında ən yaxşı, dolğun mə'lumatı isə onun 1938-ci ildə yazdığı "Uşaq illik həyatımdan xatirələr" əsərindən alırıq. Rzaqulu bəyin "üç oğlum, bir qızım olacaq" deməsi, onların adını da əvvəlcədən qoyması, arzusuna çatması, ancaq tez vəfat etməsi, Süleymanın uşaqlığının Ağdamın Seyidli kəndində keçməsi haqqında mə'lumatı da bu əsərdən alırıq. Bu xatirələri oxuduqca görkəmli ədibin uşaq illəri, onun xarakterini formalaşdıran mühit gözlərimizin önündə canlanır. Kənd həyatı, təbiətin gözəlliyi, qayğısız uşaq illik günləri, Tağı kişi ilə ova getmək, cələ qurub quş tutmaq, balıq ovlamaq və s. bu kimi əyləncələr elə maraqlı təsvir edilmişdir ki, onları həyəcansız oxumaq mümkün deyil. Bu xatirələr avtobioqrafik xarakter daşısa da, uşaqlar üçün çox maraqlıdır. S. S. Axundov yazır: "Mən qaranquş, çalağan, qızılquş, qırğı, yapalaq, bayquş, sar kimi ət yeyən vəhşi quşları, alacəhrə, şeyda bülbül, sarıköynək, baltadimdik kimi oxuyan bağ quşlarını, ya da turac, qırqovul, kəklik, çil, bildirçin kimi ov quşlarını məktəbdə şəkildən yox, hələ uşaq ikən təbiətin özündə, Tağı əminin vasitəsi ilə gördüm, öyrəndim".

Təbiəti, kənd həyatını yaxından öyrənməsi S. Saninin yaradıcılığına çox təsir etmişdir. Onun bütün əsərlərində gözəl təbiət lövhələri yaradılmışdır.

S. Saninin dayısı Səfərəli bəy Vəlibəyov Qəri müəllimlər seminariyasında müəllim işləyirdi. Bacısının e'tirazına baxmayaraq o, Süleymanı öz yanına aparmış, uşağın tə'lim-tərbiyəsi ilə məşğul olmuşdur. 1885 - 1894-cü ilədək Qoridə təhsil alan Süleyman Sani Axundov seminariyanı bitirdikdən sonra müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. O, 1911-ci ilədək müəllimlik etmiş, 1911-ci ildən 1921-ci ilədək rus-tatar məktəbinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Süleyman Sani Axundov ömrünün sonunadək xalqın maariflənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Dərsliklərin yazılmasında, qiraətxanaların, məktəblərin açılmasında fəal iştirak edən S. S. Axundov paralel şəkildə bədii yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmuş, uşaqların yeni tipli ədəbiyyata olan mə'nəvi ehtiyacını ödəmək üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Ədib 1939-cu ildə vəfat etmiş, Bakıda fəxri xiyabanda dəfn edilmişdir.

S. S. Axundovun adı ədəbiyyat tariximizə dramaturq və nasir kimi daxil olmuşdur. Onun "Tamahkar", "Dibdat bəy", "Laçın yuvası", "Eşq və intiqam", "Şahsənəm və Gülpəri", "Çerxi-fələk" və s. dram əsərləri məşhurdur. "Tamahkar" və "Laçın yuvası" əsərləri teatrımızın repertuarından düşməyən səhnə əsərlərindəndir.

Müəllimlik fəaliyyəti ilə bağlı olaraq S. S. Axundov uşaq ədəbiyyatına xüsusi diqqət yetirirdi. Həyata yeni atılan, hər şeyi öyrənmək istəyən uşağın mə'nəvi tələbatını ödəməyi ədib çox vacib sayırdı. Onun "Uşaqlıq həyatımdan xatirələr" əsərində oxuyuruq: "Uşaq bir qədər özünü anladığıda hər şeyin sirri-ni bilmək istəyir. O zaman ananın təlim və tərbiyə rolu artır. Çünki birinci növbədə uşaq sualı ona verir. Doğrudur, uşağın hər sualına cavab vermək müşkuldür. Lakin mümkün olan dərəcədə cavab verib onu sakit etmək lazımdır".

Görkəmli ədibimiz öz əsərlərində maraqlı sujet daxilində uşaqları düşündürən suallara cavab verməyə çalışmışdır. Onun hekayələri, nağılları öz mövzunu real həyat hadisələrindən götürmüşdür. Hətta onun geniş şöhrət qazanmış "Qorxulu nağıllar"ında belə qondarma, əfsanəvi obrazlara, cinə, şeytana, divə rast gəlmirik. Ancaq bu nağıllar o qədər həyatı, o qədər cazibədardır ki, uşaqlar onu həvəslə dinləyirlər.

"Qorxulu nağıllar"a aşağıdakı əsərlər daxildir: "Əhməd və Mələykə", "Abbas və Zeynəb", "Nurəddin", "Qaraca qız", "Əşrəf". Bu nağılların hamısı "Məktəb" jurnalında çap olunmuşdur. Oxucular intizarla jurnalın növbəti nömrələrini gözləmişlər.

Bu nağıllar safürəkli, rəhmdil, uşaqlarını yeni ruhda tərbiyə etməyə çalışsan əlli yaşlı Hacı Səmədin dilindən nəql edilir. O, bu nağılları oğlu Məmmədə və qızı Fatmaya danışır. Bu nağılların hamısında xeyirxahlıq, insanpərvərlik, mə'nəvi saflıq təbliğ olunur. Quldurluq, qan ədavəti, cəhalət isə nifrətlə yad edilir. Hacı Səməd Abbas və Zeynəb nağılını danışmamışdan əvvəl uşaqlarına deyir: "Onu bilin ki, quldurlar elmsiz, tərbiyəsiz tayfadan çıxırlar. Heyvanın vəhşisi qurd, pələng və şir olan kimi, insanın da vəhşisi bunlardır. Ancaq təfavütləri odur ki, quldurlar onlardan neçə qat rəhmsiz, insafsız və zalımdırlar."

"Qorxulu nağıllar"ı oxuyan uşaqlar Quldur Səfərə, Əmiraslanə və başqa bu kimi cahillərə dərindən nifrət bəsləyirlər. Onların Səyyah Cəmaləddin, Hacı Nəsir, Rəhim, Rəhimə, Piri baba və s. bu kimi xeyirxah, humanist adamlara rəğbəti də təsadüfi deyildir. S. S. Axundovun bütün əsərlərində xeyirləşər üz-üzə dayanır. Uşaqlar həmişə xeyirxah qüvvələri təmsil edirlər. Müəllif öz nağıllarında belə uşaqların müvəffəqiyyətli bədii obrazlarını yaratmışdır. Nağılları oxuyub qurtaran adamın gözlərinin qarşısında Əhmədin, Mələykənin, Nurəddinin, Tutunun, Ağca xanımın, Əşrəfin bədii obrazı canlanır. Onların başına gətirilən müsibətlər oxucunun gözlərini yaşardır, onların qəlbində zülmə, ədalətsizliyə, nadanlığa nifrət hissi baş qaldırır.

S. S. Axundov təkcə "Qorxulu nağıllar"da deyil, o biri hekayələrində də nadanlığa, cəhalətə öz sonsuz nifrətini bildirir. "Qan bulağı" hekayəsində lüzumsuz qan düşmənciliyi, onun gətirdiyi fəlakət təbii boyalarla öz əksini tapmışdır. "Qatıl uşaq" hekayəsində uşağın öz anasının namusunu qorumaq üçün azğın seyidi öldürməsi rəğbət doğurur. "Ümid çırağı" hekayəsində elmlə məşğul olan gəncin öldürülməsi, "Cəhalət qurbanı" hekayəsində gözəl qəlbə ma-

lik olan, sinəsi nağılla, bayatıyla dolu bir qızın - Tamamın zorla dəliyə ərə verilməsi, onun başına gələn müsibətlər ürək yangısı ilə təsvir edilmişdir.

S. S. Axundovun əsərlərinin dili son dərəcə sadə və aydındır. Onun bütün hekayələrində gözəl təbiət lövhələrinə rast gəlirik. Əsərlərinin süjeti o qədər canlı, həyatidir ki, adam bir cümlə oxuyandan sonra ondan ayrılı bilmir, həyəcanla qəhrəmanların taleyini izləməyə başlayır.

SÜLEYMAN SANI AXUNDOV

TUTUQUŞU (Nağıl)

Biri vardı, biri yoxdu, bir çal-çəpəri dağılmış, gülləri soluxmuş, ağacları yarıqurumuş bir köhnə bağ vardı. Bağın quşları bu xarabada çox məşəqqət ilə gün keçirirdilər. Günlərin bir günündə bu bağa hardansa bir bülbül uçub gəldi və bir neçə nəğmə oxumaqla bağdakı quşları başına cəm etdi. Quşlar yığışan kimi bülbül onlara bir fəsih və bilic nəğmə söylədi. Bu nitqdən quşlar bir şey anlamadırlarsa da, yenə çoxları alqışlayıb "Əhsən! Əhsən!" dedilər. Sonra bülbül özünün gözəl vilayətini buraxıb bu bağa gəlmək qəsdini bəyan etdi və dedi:

- Mənim öz qardaşlarım! Mən yaşıl çəmənləri, laləli gülşənləri buraxıb bu viranəyə gəldim ki, siz bədbəxt qardaşlarımı da özüm kimi musiqi işlərinə aşına edim. Haydi, əfəndilərim, başlayalım!

Bunu deyib bülbül bir dəstgahdə cəmi muğamatı tamam etdi və sonra quşlarla təliminə şüru etdi. Qarğalar qarıldı, bayquşlar ulaşdı, saxsağanlar qığıldaşdı, sərçələr curuldaşdı, xülasə, hər bir quş öz anasının öyrətdiyi səsle oxumağa başladı. Bülbül nə qədər çalışdı quşlardan heç biri onu yamsılamağı da bacarmadılar. Ancaq birçə tutuquşu öz adətinə görə onun təqlidini çıxarırdı. Axırda bülbül quşlardan naümid olub onları tutuquşuna tapşırırdı və özü də gəldiyi vilayətə qayırdı. Bülbül gedəndən sonra tutuquşu bülbülün ədəsi ilə bir "konsert"məclisi düzəltdi. Də'vət olunmuş qonaqlar həmin gün məclisə yığıldılar. Tutuquşu bir uca yerə çıxıb kərahətli (iy-rənc) bir səsle qarğa kimi qarıldı, saxsağan kimi qığıldadı, hətta qurbağa kimi də quruldadı, ancaq bir bülbül kimi oxuya bilmədi. Şiçan bunu eşidib dedi:

- A tutu dayı! Qabaqlarda pis də olsa öz ana dilində oxuyurdun, amma indi bülbülün də adını biabır etdin və hər tərəfdən avara qalmısan.

XX ƏSRİN BİRİNCİ YARISINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

ABDULLA ŞAIQ
(1881 - 1959)

Talıbzadə Abdulla Mustafa oğlu 1881-ci il fevral ayının 24-də Tiflis şəhərində anadan olmuşdur. Şaiq onun ədəbi təxəllüsüdür. Şaiq erəb sözü olub şövqlü, bir işə böyük şövqü və həvəsi olan deməkdir. Doğrudan da, Abdulla Şaiq əli qələm tutan gündən ömrünün sonunadək yorulmaq bilmədən yazıb yaratmış, yaradıcılıqdan xüsusi zövq almışdır.

Abdulla Şaiqin atası Axund Molla Mustafa əvvəl Tiflis qazısının müavini işləmiş, sonra şeyxülislamın müavini təyin edilmişdir. Şaiq öz xatirələrində yazırdı ki, atam ruhani olmasına baxmayaraq, öz təbiəti etibarilə daha çox müəllimə bənzəyirdi.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Abdulla Şaiqin uşaqılıq illərini, onun həyatını öyrənmək üçün onun "Xatirələrim" adlı əsəri zəngin məlumat verir. Bu əsəri oxuduqda ədibin tərcümeyi-halındakı quru rəqəmlər etə-qana gəlir, onun xarakterini formalaşdıran mühit haqqında dolğun təsəvvür yaranır.

1888-ci ilin sentyabrında Abdulla Şaiq Tiflisdə altı sinifli məktəbə gedir və Qori müəllimlər seminariyasının yetişdirmələrindən olan Baxşəli bəy və Paşa bəydən dərslər alır. Bu illərdə onun ürəyində şe'rə məhəbbət hissi baş qaldırır. Lakin Abdulla təhsilini başa vura bilmir. Çünki "Şə'r həyatının elə qarantlıq guşələri vardır ki, oraya günəşlə bərabər ensən, yenə də onun dərinliklərinə nüfuz edə bilməzsən"! Ailədəki dedi-qodu öz işini görür. Xasiyyətə çox tərs olan Mehri xanım ərindən icazə alıb uşaqları ilə birlikdə Xorasana gedir. Beləliklə, Abdulla və onun qardaşı Yusif təhsillərini İranda davam etdirirlər. Atası nə qədər məktub yazsa da, Mehri xanım öz tərsliyindən dönüb geri qayıtmır, əksinə ərinə yazır ki, özünə təzə arvad alsın.

Abdulla Şaiq Xorasanda fars dilini mükəmməl öyrənir və farsca ilk qəzəlini yazır. Müəllimi Mirzə Yusif ona məsləhət görür ki, yeni ruhdə şe'rlər yazsın. Abdulla Şaiq Kırlovun "Sazəndələr" təmsilini fars dilinə tərcümə edib müəlliminə oxuyur. Mirzə Yusif heyrətlənir, indi də məsləhət görür ki, Abdulla bu şe'ri türkcəyə çevirsin. Ancaq ilk vaxtlar Abdulla bu işin öhdəsindən gələ bilmir.

Anası Mehri xanım öz oğlu Yusiflə 1899-cu ildə Tiflisə qayıdır. Abdulla işə təhsilini tamamlamaq məqsədiylə Xorasanda qalır. Nəhayət, o da anasının tə'kidilə 1900-cü ildə Tiflisə gəlir.

Qardaşı Yusif Bakıda işə girir və anası ilə qardaşını oraya də'vət edir. Abdulla Şaiq Bakıda ailəsi ilə birlikdə Nəriman Nərimanovgilə gedir, imtahan verib müəllim olmaq arzusunu Nərimana bildirir. Nərimanov bundan çox sevinir və Abdullaya dəyərli məsləhətlər verir. Beləliklə, Abdulla imtahan verib 1901-ci ildə müəllimlik hüququ qazanır. Bakıda ayrı-ayrı məktəblərdə müəllimlik etməklə yanaşı, o, dərslilər, eləcə də bədii əsərlər yazmaqla məşğul olur. Onun tərtib etdiyi dərslilər aşağıdakılardır: "Uşaq çeşməyi" (1907), "Uşaq gözlüyü" (1910), "İkinci il" (1912), "Gülzar" (1912), "Milli qiraət kitabı" (1919), "Türk dili" (1924), "Türk ədəbiyyatı" (1924) və s.

Sovet hakimiyyəti illərində A. Şaiq pedaqoji institutda və texnikumda dərslər deyir, ali və orta məktəb dərslilərindən hazırlanmasında, proqram tərtibində yaxından iştirak edir. 1933 - 34-cü illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı şöbəsində baş redaktor işləyən A. Şaiq 1938 - 1946-cı illərdə gənc tamaşaçılar teatrında pedaqoji şöbənin müdiri işləmişdir. Görkəmli ədib 1959-cu il iyul ayının 24-də vəfat etmiş, Bakıda, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

A. Şaiqin zəngin ədəbi irsi vardır. Onun əsərləri istər sağlığında, istərsə də ölümündən sonra dəfələrlə kütləvi tirajlarla nəşr olunmuş, əsərləri dərslilərdə özünə möhkəm yer tutmuşdur.

Abdulla Şaiq "Əsrimizin qəhrəmanları" povestinin qəhrəmanlarından birinin - Məhərrəm əminin dili ilə deyir: "Hər bir ziyalı hansı millətə mənsub olursa olsun öz dilini, ədəbiyyatını, tarixini, daha doğrusu, özünü də gözəl öyrənməlidir. Özünü bilməyən, özünü təqdir etməyi bacarmayan başqalarını da təqdir edə bilməz".

Qələmini ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında sınıyan görkəmli ədibimizin zəngin ədəbi irsini küll halında nəzərdən keçirəndə görürük ki, o, bütün varlığı ilə xalqına, onun adət-ənənələrinə bağlı bir sənətkar olmuşdur. Klassiklərimizin yaradıcılıq nümunələrini, xalqımızın qəhrəmanlıqlarla dolu zəngin tarixini dərinləndirən Abdulla Şaiq oxucuların mə'nəvi tərəqqisinə kömək edən, heç zaman öz bədii dəyərini itirməyən dərin ictimai mündəricəli əsərlər yarada bilməmişdir. Onun həyatı vətənə, xalqa sədaqətlə xidmət nümunəsidir.

Abdulla Şaiq ədəbiyyat tariximizdə şair, nasir, dramaturq və tərcüməçi kimi tanınmışdır.

Mə'lumdur ki, A. Şaiq yaradıcılığa şe'rlə başlamışdır. Klassik şe'r ənənələrini və folkloru dərinləndirən A. Şaiq həm əruz, həm də heca vəznində əsərlər yaratmışdır. 1906-cı ildə "Dəbistan" jurnalının ikinci nömrəsində çap olunan "Ananın oğluna laylay deməsi" müəllifin ilk mətbu şe'ridir. A. Şaiqin böyükler üçün də xeyli şe'ri, poeması vardır. Ancaq onun yaradıcılığında uşaq şe'rləri mühüm yer tutur. Bu da təsadüfi deyildir. Özündən əvvəl uşaq ədəbiyyatı

yatı ilə məşğul olan ədəblərin çoxu kimi onun da uşaq ədəbiyyatına üstünlük verməsi müəllimlik fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Bu sahədə ciddi məşğul olan A. Şaiq uşaq ədəbiyyatında olan boşluğu doldurmağa dərin mə'nəvi ehtiyac hiss etmişdir.

Elə bir azərbaycanlı tapmaq olmaz ki, A. Şaiqın şe'rlərindən bir neçəsini əzbər bilməmiş olsun. Belə ki, onun uşaq şe'rləri uzun illərdir ki, dərslərimizdə özünə möhkəm yer tutmuşdur. Həssas sənətkar müşahidələrinin poetik yekunu kimi meydana gələn "Keçi", "Dovşan", "Xoruz", "Bənövşə", "Qərənfil", "Təmizlik", "Ana yurdum", "Top oyunu", "Dəmirçi nəğməsi", "Kür çayı", "Tülkü həccə gedir", "Tıq-tıq xanım" və s. bu kimi əsərlər uşaq ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuşdur. Bu əsərlərin dili o qədər sadə, aydındır ki, uşaq bir dəfə oxuyan kimi onları yadında saxlayır. Uşaq psixologiyasına yaxından bələd olan şair həm uşaqlara bitkilər, heyvanlar haqqında ilk mə'lumat verir, həm də onların nitqini inkişaf etdirməyə çalışır. Yadımdadır, ibtidai sinifdə "Uşaq və dovşan" şe'rini keçəndə birimiz uşağın, o birimiz isə dovşanın sözünü deyirdik. Dovşanın dil açıb uşaqla danışmasına qətiyyənlə şəkkimiz, şübhəmiz yox idi:

- Dovşan, dovşan, ay dovşan,
Qaçma, dayan, ay dovşan.
Qaçma, səni sevərəm,
Can kimi bəsləyəərəm.
- Dayanmaram, ay qardaş,
Yanımda var alabaş.
Xəbərdaram işindən,
Qurtarmaram dişindən.

"Xoruz" şe'rini öyrənəndə "pipiyi qan, gözləri mərcan" xoruzun lovğa görkəmi gözümüzün qarşısında canlandı. Uşağın onu ərklə danlaması da ürəyimizcə idi:

Sən nə tezdən durursan,
Qışqırıb banlayırsan.
Qoymayırsan yatmağa,
Ay camı məstan xoruz.

Yaxud, uşaqların dilinin əzbəri olan "Keçi" şe'rini yadıma salaq. Burada da uşaq "ala-bula, boz, qoşabuynuz keçi" ilə danışır, onu yalnız gəzməməyə, dostlarından ayrılmamağa səsləyir. Şe'r in ruhu uşaqları dostluğa, yoldaşlığa çağırır. Yoxsa onları da qurda rast gələn, iki buynuzu qalan keçinin taleyi gözləyə bilər.

A. Şaiqın uşaq şe'rləri uşaqların özü kimi bapbalacadı. Uşaq psixologiyasına bələd olan şair otu, çiçəyi, güllü, heyvanı danışdırır. "Bənövşə" şe'r inə fikir verək:

Bənövşəyəm, bənövşə,
Düşmüşəm dilə, dişə.
Qızlar, oğlanlar məni
Dərib taxarlar döşə.
Bahar oldu, açaram,
Qar, borandan qaçaram.
Başqa güllər açanda,
Mən quş olub uçaram.

A. Şaiq uşaq şe'rlərində balacaların ürəyinə ilk poetik qığılcımlar səpməyə, təbiət gözəlliklərini onlara sevdirməyə çalışır. Onun təbiət təsvirlərinə, qışın, baharın təsvirinə həsr etdiyi şe'rlər maraqlı doğurur. Şair balacaları vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyə çalışır:

Çöllərindir sən,
Hər yerin gülşən,
Sən nə gözülsən,
Ey ana vətən!

Yazıcının uşaq psixologiyasına yaxından bələdliyi, canlı danışiq dilindən bacarıqla istifadə etməsi bu əsərlərin uzunömürlülüynü tə'min etmişdir. Abdulla Şaiqın uşaqlar üçün yazdığı hekayələr, nağıllar, poemalar, pyeslər öz orijinallığı, həyatiliyi ilə diqqəti cəlb edir. Tərbiyəvi əhəmiyyəti olduqca böyük olan bu əsərləri uşaqlar sevə-sevə mütaliə edirlər.

Şairin MƏNZUM NAĞİLLARI VƏ POEMALARI da onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Bu əsərlərin içərisində "Tülkü həccə gedir" və "Tıq-tıq xanım" mənzum nağılları daha geniş şöhrət qazanmışdır. Təsədüfi deyil ki, bu əsərlərin motivləri əsasında eyniadlı cizgi filmləri çəkilmişdir.

Hər iki əsərdə uşaq təfəkkürünə uyğun nağıl süjeti vardır. Tülkünün hiyləgərlik edərək əlinə təsbəh alması, guya elədiyi günah işlərdən peşiman olması, "Həccə getməsi", özünü əməli-saleh bəndə kimi göstərərək toyuq-cücəyə kələk qurması, onları parçalayıb yeməsi maraqlı bir dillə nəql edilir. Əsərdə tülkü xislətli adamlara inanmaq təbliğ olunur.

Qocalmışam, düşmüşəm.
Sizi çox incitmişəm.
Daha tövbə edərim,
İndi həccə gedirəm.

"Yaxşı arxa" mənzum hekayəsində də tülkünün hiyləgərliyindən söhbət açılır. Bu dəfə tülkünün hiyləgərliklə qurduğu tora sadələvh Leylək düşür.

Abdulla Şaiqın "Tapdıq dədə", "Ovçu Məstan" poemaları da balaca uşaqların anlaq səviyyəsinə uyğundur. Bu əsərlərində şair folklor ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmə bilmişdir.

"Nüşabə", "Sehrli üzük", "Zalım padşah və əkinçi", "Sultan Səncər və qarı" poemaları isə Nizami əsərlərinin motivləri əsasında yazılmışdır. Bu

əsərlərdə şair Nizami əsərlərindəki mütərəqqi ideyaları sadə, aydın dillə uşaqlara çatdırmağa çalışmış və əsasən, məqsədinə nail ola bilmişdir.

A. Şaiq folklorla daha çox müraciət edən yazıçılarımızdandır. Ədibin xatirələrini oxuyanda öyrənirik ki, o, yorulmadan folklor nümunələri toplamış, bunların bir qismini folklorşünas Hümmət Əlizadəyə vermişdir. Ədib yazırdı: "Xalq folklorunu öyrənmək mənə xalq dilini, xalq zövqünü, xalq adət və ənənələrini öyrətdi. Hər şeydən çox xalqı və vətəni daha dərinləndirirdi". Ədibin folklor materialına yaradıcı yanaşması, hadisələri müasir dövrə əlaqələndirməyə çalışması, mövzuya uyğun forma tapması onun əsərlərinin müvəffəqiyyətini təmin edən ən ümdə cəhətlərdir.

Vaxtilə Krilovun "Sazəndələr", "İki öküz", "Meymun və gözlük", "Qarğa və pendir" təmsillərini farscaya tərcümə edən şair bu janrın uşaq təfəkkürünə uyğunluğunu nəzərə alaraq özü də orijinal təmsillər yaratmışdır. Onun qələmindən çıxan "Tülkü və xoruz", "Hacileylək və sərçə", "Tülkü və dəvə", "Dəvə, tülkü və qurd", "Dəvə və siçan", "Arı və eşşək", "Arı və kəpənək", "Tülkü və dovşan" təmsilləri ideya-məzmunu e'tibarilə öz tərəvətini indi də itirməmişdir.

* * *

Biz Abdulla Şaiqi həm də gözəl nasir kimi tanıyıyıq. Nəsr əsərlərində Abdulla Şaiq həyatın daha geniş, təzadlı lövhələrini yaradır. Elə buna görə də onun nəsr əsərləri kiçikyaşlı uşaqlardan daha çox yeniyetmələrin və gənclərin anlaq səviyyəsinə uyğundur. Onun "Məktub yetişmədi", "Köç", "Pirin kəraməti", "Anabacı", "Özü bilsin, mənə nə" və s. hekayələri dərin ictimai məzmunu, dilinin rəvanlığı ilə diqqəti cəlb edir.

"Əsrimizin adamları" povestinin qəhrəmanları müxtəlif əqidəli insanlardır. Əsrəf atası Ağa Mürsəl kimi həyatın mənasını yeyib-içməkdə, nəşəli günlər keçirməkdə görür. Zəki Əsrəfə deyir: "Əyyaşlığın sonu yorğunluq və səfalət, səfalətin sonu heçlik və fəlakətdir."

Müəllif əxlaqsızlığın qurbanı olan bu gəncin həyatı ilə xalq işi uğrunda mübarizə aparən Zəkinin taleyini müqayisə edib aşağıdakı nəticəyə gəlir: "Namuslu ölüm də namuslu həyat qədər şərəflidir". "İnsana həyatı sevdiren, onu şünləndirən mübarizədir".

"Araz" romanı A. Şaiqin yaradıcılığında xüsusi yer tutan bir əsərdir, 1905-ci ildə Bakıda gedən mübarizənin canlı, maraqlı mənzərələrini əks etdirməyə müvəffəq olan yazıçı romanda bir neçə parlaq insan obrazı yaratmışdır.

Bakı fəhlələrinin ümumiləşmiş obrazı kimi verilən Araz öz zəhmətsevərliyi, mübarizliyi ilə diqqəti cəlb edir. On beş yaşından mədəndə işləməyə məcbur olan bu gənc kapitalistlərin iyrenc simasını görür və şüurlu surətdə mübarizəyə qoşulur.

Arazın həyat yoldaşı Günəş, oğlu Polad mə'nəviyyatca saf, vüqarlı insan kimi yadımızda qalır.

Başqa əsərlərində olduğu kimi "Araz" romanında da tərbiyə məsələləri-nə xüsusi diqqət yetirən müəllif Arazın səmimi, xoşbəxt ailəsi ilə Aslan bə-

yin mə'nəviyyatca yoxsul ailəsini qarşılaşdırır və əsl xoşbəxtliyi namuslu həyatda görür.

A. Şaiqin nəsr yaradıcılığında hekayə xüsusi yer tutur. "Məktub yetişmədi", "Köç" hekayələri uzun illərdə ki, orta məktəb dərslərlərində özünə möhkəm yer tutmuşdur. Birinci hekayənin mərkəzində ailəsini dolandırmaq üçün Bakıya gələn və neft mədəində çalışan Qurbanın faciəli həyatı dayanır. Qurban böyük arzularla yaşayır. Ancaq onun arzuları gözündə qalır. Quyuya neft fontan vurur və Qurban ölür, uşaqlarına yazdığı məktub cibində qalır.

"Köç" hekayəsi ayrı-ayrı kiçik hekayələrdən ibarətdir. "Oba", "Alaçığı-mız", "Məşgələlərim", "Səhərlərim, axşamlarım", "Kərim babanın atası", "Qızıl it", "Sümsü", "Can qorxusu", "Biçin", "Yoldaşım Rza", "Yağış", "İgid uşaq" adlı kiçik hekayələr uşaqlar üçün maraqlıdır. Bu hekayələrin hamısında gözəl təbiət lövhələri vardır. Oxucu yaylaqda yaşayan insanların işi-gücü, yaşayış tərzini haqqında çox şey öyrənir. Qocalar başlarına gələn hadisələri nağil şirinliyi ilə uşaqlara danışırlar.

A. Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı hekayələr çoxdur. Bu əsərlərə misal olaraq "Şələquyruq", "Cümənin qəzəbi", "Oyunçu bağalar", "Kələkbaz Albert", "Kiçik qəhrəman", "İki yoldaş", "Lovğa ovçu", "Timsah ovu", "Bostançı", "Üç it", "Meşə gözətçisi" və s. göstərə bilərik. Həmin əsərlər mövzuya müxtəlif olsalar da, hamısı uşaqların anlaq səviyyəsinə uyğundur.

Abdulla Şaiqin yaradıcılığı üçün ən aparıcı janrlardan biri də dramaturgiyadır. İnsan şəxsiyyətinin formalaşmasında, tərbiyə işində teatrın əvəzsiz rolunu qiymətləndirən A. Şaiq bu sahədə də qələmini sınamış, yazdığı mənzum pyeslər gənc tamaşaçılar teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

Nizami yaradıcılığını orijinaldan oxumaq xoşbəxtliyinə nail olan Şaiq bu qüdrətli qələm sahibinin əsərlərindən çox şey öyrənmiş, onun əsərlərinin motivləri əsasında səhnə əsərləri yazmağa dərin bir ehtiyac hiss etmişdir. Beləliklə, "Nüşabə" və "Fitnə" pyesləri yaranmışdır. Hər iki əsər müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuş, tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır. "Fitnə" əsəri uşaqlar üçün daha münasibdir. Əsərin dili də sadə və aydındır. Ağıllı, tədbirli qızın - Fitnənin mə'nən Bəhram şaha qalib gəlməsi, onu tərbiyələndirməsi əsərdə təbii boyalarla əks olunmuşdur. Fitnənin ağına, zəkasına heyran qalan Bəhram deyir:

Ey bülbül nəfəsli diş pəhləvan,
Sənin hər işinə olmuşam heyran.
Sən isbat elədin, hər sənət, hünər,
Daima vərdislə inkişaf edər.
O incə səsle açıldı könül...

A. Şaiqin "Xasay", "El oğlu", "Vətən", "Qaraca qız", "Ana" əsərləri də hələ ədibin sağlığında gənc tamaşaçılar teatrında uğurla tamaşaya qoyulmuşdur.

A. Şaiq uşaqlar üçün yazdığı səhnə əsərlərində nağıl süjetlərindən bəca-riqlə istifadə etmişdir. Bu baxımdan onun "Gözəl bahar", "Danışan kukla", "Bir saatlıq xəlifə", "İntiqamçı xoruz" pyesləri maraqlıdır. Mövzuları, məzmunları ayrı-ayrı olsa da bu əsərlərin hamısının bədii konflikti xeyirləş-ərin arasında gedən münaqişənin bədii in'ikasındır.

ABDULLA ŞAIQ

ANA YURDUM

Çöllərindir şən,
Hər yerin gülşən.
Sən nə gözəlsən,
Ay ana Vətən .

Bağdır, əkindir,
Hər bir bucağın.
Qızıl təkindir,
Sarı torpağın.

Böyütdün bizi,
Verdin qol-qanad.
Yoxdur qəm izi,
Şəndir bu həyat.

Qəlbim, canımsan,
Ey ana yurdum.
İsti qoynunda,
Şən yuva qurdum.

Çöllərindir şən,
Hər yerin gülşən.
Sən nə gözəlsən,
Ay ana Vətən!..

TƏMİZLİK

Səhər durunca,
Əlimdə firça,
Sildim dişimi,
Bildim işimi.
Dişim ağappaq.
Üstüm tərtemiz,
Bax, beləyik biz.

KÜR ÇAYI

Ey Kür çayı, daşırsan,
Sahilləri aşırırsan.
Tarlalarda, bağlarda,
Bizimlə oynayırsan.
Ey Kür çayı, dalğan ağ,
Suyun gülmüşdən parlaq.

Yol sal bizim bağçaya,
Sən çal, biz də oynayaq.

Ey Kür çayı, gəl barı,
Bizim dəhnəyə sarı.
Aç qoynunu, yuyunsun,
Elin oğul, qızları.

XORUZ

Ay pipiyi qan xoruz,
Gözləri mərcan xoruz.
Sən nə tezden durursan,
Qışqırıb banlayırsan.
Qoymayırsan yatmağa,
Ay canı məstan xoruz.

KEÇİ

Ala-bula, boz keçiyi,
Ay qoşa buynuz keçiyi.
Yalqız gəzib dolanma,
Dağa-daşa dırmanma.
Bir qurd çıxa qarşına,
Sən nə edərsən ona?
Çoban açınca gözün,
Qalar iki buynuzun....

SÜLEYMAN RƏHİMOV (1900 - 1983)

XX əsrin qüdrətli qələm sahiblərindən biri olan Süleyman Rəhimov xatırlayanda mənim gözlərim önündə birinci növbədə əzəmətli Səngər dağı canlanır. O dağ ki, Süleyman Rəhimov onun sinəsində yerləşən Əyin kəndində gözlərini dünyaya açıb. O dağ ki, onun sinəsində durnagözlü bulaqlar qaynayır. Süleyman Rəhimovun özü də elə bir dağdır, əzəmətli sənət dağı. Dağstanın xalq şairi Rəsul Həmzətov görkəmli yazıçımız haqqında demişdir: "Dağstan Sizi - şefəqləri uzaqdan görü-nən Qafqazın ağsaçlı və həmişəcavan zirvəsini sevir və qiymətləndirir".

Səngərin qoynundakı bulaqların suyunu içməklə qurtarmaq mümkün deyil, Süleyman Rəhimovun əsərlərini də oxumaqla. Səngərin qoynundakı ağac-lar torpağa möhkəm bağlanıb, Süleyman Rəhimovun əsərləri də el-obaya, onun adət-ənənələrinə. Süleyman Rəhimovun əsərlərini oxuyandan sonra yüksək sənətin zirvəsindən həyata baxdıqda adama elə gəlir ki, hər yeri gö-rürsən, həyatı daha yaxşı anlaşırsan.

Səngərin qoynundakı bulaqlar çoxdur. Ancaq onların hamısı bir dağın qoynunda çağlasa da, hərəsinin öz suyu, öz sərinliyi, öz ləfəfi, öz dadı var.

Qələmini nəsrin müxtəlif janrlarında sınaşmış S. Rəhimov ədəbiyyatımızda xalq həyatının geniş lövhələrini verən irihəcmli, çoxşaxəli romanlar müəllifi kimi tanınmışdır. Onun "Şamo" romanı beş, "Saçlı" və "Qafqaz qartalı" əsərləri üç, "Ağbulaq dağlarında" romanı iki cildə ibarətdir. Əbəs deyildir ki, Səməd Vurğun bu görkəmli sənətkarı "nəsrimizin ağır artilneriyası" adlandırmışdır.

Yazıcının müxtəlif mövzulara həsr olunmuş "Mehman", "Ata və oğul", "Medalyon", "Qardaş qəbri", "Kəpəz", "Aynalı", "Ana abidəsi" və s. əsərləri təkcə Azərbaycanın yox, dünyanın bir çox xalqlarının oxucularının rəğbətini qazanmışdır.

"Açıq fikirlərin toqquşmasından həqiqət qılgıcımı doğar" söyləyən yazıçı, demək olar ki, bütün əsərlərindəki hadisələri dərin ictimai konfliktlər üzərində qurmuş, məhz bunun nəticəsində zəngin insan xarakterləri yarada bilmişdir. Süleyman Rəhimovun ilham köhləni heç yerdə büdrəməmişdir. "Su ərizəsi" kimi kiçik hekayələrdə böyük mətləbləri açmağı bacaran S. Rəhimov sənətin marafon yarışında "Şamo"nu yaratmışdır...

Süleyman Rəhimov qələminin sehrkar gücünün nəticəsidir ki, təkcə onun əsərləri deyil, yaratdığı obrazlar da bir-birindən tamamilə fərqlənir. Tipik şəraitdə tipik xarakterlər yaratmaq ustası olan Süleyman Rəhimov bədii fərdiləşdirmədən məharətlə istifadə edərək obrazların daxili aləminə daha dərinləndirən nüfuz etməyə nail olmuşdur.

Ədibin görkəmli tədqiqatçısı, filologiya elmləri doktoru Yəhya Seyidovun sözləri ilə desək, "yazıçı təkcə tiplərin nitqini deyil, onların düşüncə tərzini də" fərdiləşdirir. Rəhimov təkcə müsbət obrazları deyil, mənfi tipləri də elə təbii cizgilərlə işləmişdir ki, oxucu xarakter səviyyəsinə yüksəlmiş bu sürətləri heç vaxt unuda bilmir, müsbət qəhrəmanların necə güclü, hiyləgər, maskalanmış düşməne qarşı mübarizə apardığını, ona qalib gəldiyini görür.

Fransız yazıçı Lui Araqon Süleyman Rəhimovu geniş məştblı görkəmli romancı adlandırmış, məşhur ədəbiyyatşünaslardan Z. Kedrina, K. Zelinski, Y. Lebedinski, M. Arif, M. Cəfər və başqaları yazıcının əsərləri üzərində tədqiqat işləri aparmışlar.

Süleyman Hüseyn oğlu Rəhimov 1900-cü ildə Qubadlı rayonunda anadan olub. Şuşada pedaqoji məktəb bitirəndən sonra Qubadlı və Laçın rayonlarında müəllimlik edib. Universitetin tarix fakültəsini bitirib. Uzun müddət rəhbər vəzifələrdə işləyib. Əsərləri üçün zəngin material toplayıb.

XX əsr ədəbiyyatında Süleyman Rəhimov qədər zəhmətkeş və məhsuldar bir Azərbaycan yazıçısı tanınmırıq. O, 1975-ci ildə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı alanda Süleyman Rüstəmdən soruşublar: - Adasına bu ad düşürmü?

S. Rüstəm özünəməxsus yumorla cavab verib:

- Nəinki Süleyman Rəhimova, hətta onun əsərlərini oxuyub qurtaran oxucuya da qəhrəman adı düşür!

S. Rəhimovun qələmindən çıxan əfsanələr və nağıllar uşaq ədəbiyyatımızın ən gözəl nümunələri hesab oluna bilər. Bu əfsanələrdə xalq təfəkkürü

qüdrətli yazıçı təkəyyülü ilə birləşərək müasir oxucunun daxili dünyasına işıq salır.

"Sənətkarın birinci bədxahı, düşməni tənbellikdir" qənaətinə gələn Süleyman Rəhimovu görkəmli yazıçı səviyyəsinə qaldıran ən ümdə cəhətlərdən biri də onun zəhmətdən qorxmaması, tükənməz enerji ilə yazıb-yaratması olmuşdur. Qüdrətli sənətkar yazıdır:

- Əgər yazıçı öz xalqının ətiramını, hörmətini qazanıbsa, öz xalqının çıxarınan üreyinə yol açıb, burada aşıyan salıbsa, özünü ölməz edibdir, onun ömrü xalqın ömrü qədər uzundur.

Bizcə, bu sözləri əsrimizin yaşadı, görkəmli xalq yazıçısı Süleyman Rəhimovun özünə də aid etmək olar.

SÜLEYMAN RƏHİMOV

LƏPİRLƏR

(Azərbaycan xalq əfsanəsi əsasında)

Qədim zamanda Nardaran qalasının qırağında, Xəzər dənizinin axar-baxarında tikilmiş tağbənddə Piri baba adlı qoca ilə onun nəvəsi Gülbala olurdu. Baba və nəvə gün çıxandan gün batana qədər qonşuların bağ-bağatında işləyir, meyvələrin dıblərini belləyir, bostan becərir, dolanırdılar.

Bir dəfə tezdən yerindən qalxıb həyəətə düşən baba və nəvə qum üstündə qəribə ləpirlər gördülər. Onlar bir-birinin üzünə heyrətlə baxıb, dinnməz-söyləməz ləpirlərin izinə düşdülər. Gəlib Xəzərin sahilində ucalmış, ətəklərini ağ köpüklü dalğalar döyəcəyən çal qayaya çatdılar... Gördülər ki, üç ləpir qayanın üstündə qərar tutub. Piri baba nəfəsini dərib ləpirin birindən soruşdu:

- Adın nədir?

- Var-dövlət!

Gülbala babasının ətəyindən tutub dedi:

- Gəl, bunu götürüb tağbəndimizə aparaq, yoxsulluğun daşını birdəfəlik ataq!

Piri baba əlini qaldırdı, nəvəsini səbirli olmağa çağırırdı.

- Qoy o birindən soruşaq! - deyər qoca ikinci dəfə tələf döndü: - Sənin adın nədir?

- Xoşbəxtlik!

- Ay baba, daha bundan gözəl nə olar? - Gülbala sevincindən atılıb-düşdü. - Gəl bunu götürüb tağbəndimizə aparaq. Bizim də üzümüz gülsün, həmişə xoşbəxt olaq!

Piri baba üçüncü ləpirə müraciət etdi:

- Bəs sənin adın nədir?

- Dostluq, doğruluq!

- Bax, bala, yapış bundan, götürüb tağbəndimizə aparaq!

- Nə üçün, baba? Quru, boş dostluq, doğruluqdan nə çıxar?

- Dostluq, doğruluq, heç də quru, boş şey deyildir, oğul. Bir gün var-dövlət əldən gedə bilər!

Piri baba bir neçə tanışın adını çəkdi. Onların necə yoxsullaşdığını, boyunlarına torba salaraq əl açib dilənməyə məcbur olduqlarını dedi.

Piri babanın dedikləri Gülbalanın ağına batdı. O soruşdu:

- Bəs xoşbəxtlik necə, baba?

- Oğlum, insan necə xoşbəxt olsa da, bir gün qəfil bədbəxtlik baş verib, onu çox ağır vəziyyətə sala bilər.

Piri baba yenə də tanışlardan bir neçəsinin əvvəlcə xoşbəxt yaşadıklarından, sonra necə fəlakətə düşüb bədbəxt olduqlarından danışdı. Babanın gətirdiyi bu misallar nəvəni inandırdı. Gülbala yenə soruşdu:

- Bəs dostluq, doğruluq necə, baba?
- Dostluq, doğruluq hər zaman sənin karına gələ bilər. Var dövlətini itirib yoxsullaşanda, həqiqi dost qolundan yapışar, dayaq olar. Qoymaz ki, sən boynuna torba salaraq, ona buna əl açıb, dilənsən. Əsil dost son tikəsinə qədər sənənlə bölüşər. Sənsiz boğazından bir qurtum da keçməz!

Piri babanın müdrik misallarını diqqətlə dinləyən Gülbala çal qayaya qalxdı. Dostluğu, doğruluğu götürüb bağrına basdı və aşağı düşdü, qaça-qaça axar-baxarlı tağbəndlərinə apardı...

ƏLİ VƏLİYEV (1901 - 1983)

Azərbaycanın xalq yazıçısı, gözəl uşaq hekayə və nağıllarının müəllifi Əli Qara oğlu Vəliyev Zəngəzur mahalının Ağdö kəndində doğulmuşdur. Gözəl təbiət mənzərələri, qəlbləri oxşayan, axar-baxarlı bu kənd ədəbin yaradıcılığında mühüm rol oynamışdır. "Ömrüm boyu bu yerləri yaddan çıxarmayacağam. Bu yerlərlə bağlılığım olmasaydı, bəlkə də yazıçılığa qurşanmazdım. Hər nə cızma-qaram, yazım-pozum vardır, hamısı Bulaqlı kəndinin məhsuludur" - deyər yazıçı doğulduğu kəndə həmişə poetik adlar seçmişdir: Vüqarlı, Bulaqlı, Baharlı.

Gənc Əli kəndlərində açılmış rus məktəbində yenidən təhsilə başlamışdı ki, ermənilərin türk millətinə qarşı görünməmiş qırğını başladı. Andronikin quldur dəstəsi 1918-ci ildə Zəngəzurdə kütləvi talanlar və qırğınlar törətdi. Əli Vəliyev minlərlə həmyerlisi kimi doğma el-obasından qovuldu.

Əli Vəliyev qaçqınlıq illərində doğma adamlarının hamısını itirir: atası, anası və üç bacısı gözələri qarşısında acından ölər.

Ac-yalavac, evsiz-eşiksiz özge qapılarına atılan 18 yaşlı gənc tamamilə tənha qalır. O, beş il özge qapılarında məşəqqətli həyat sürür.

Beş il həyatla ölüm arasında vuruşan Əli Vəliyev dönməz iradəsi, sağlam bədəni, iti zəkası, saf əqidəsi və zəhmətsevərliyi sayəsində zəfər çaldı. O, 1923-cü ildən başlayaraq Şuşa firqə məktəbində təhsilini davam etdirir. İstə-dadlı gəncin jurnalistlik fəaliyyəti də bu vaxtdan başlayır. O, "Qarabağ fəqarəsi", "Kommunist", "Gənc işçi", "Yeni fikir" qəzetlərində, "Molla Nəsrəddin" jurnalında tez-tez məqalələr çap etdirir.

İllər keçdikcə onun uğurları da artır. Əli Vəliyev ədəbi yaradıcılığını davam etdirməklə yanaşı müxtəlif vaxtlarda "Kolxoz sədası", "Şər qapısı", "Şura Kürdüstanı", "Kommunist" qəzetləri və "Azərbaycan" jurnalının redaktoru, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi vəzifələrində işləmişdir.

Əli Vəliyevin folklor ənənələrindən qidalanan, xalq ruhunu özündə canlandıran rəvan, səlis dilə malik olan əsərləri sevilə-sevilə oxunur.

Əli Vəliyev bədii nəsrə 1927-ci ildə "Gülərə" hekayəsi ilə başlamış və 1930-cu ildə "Nənəmin cəhrəsi" adlı ilk hekayələr kitabını nəşr etdirmişdir. Yazıcının "Qəhrəman", "Çiçəkli", "Turaclığa gedən yol", "Ürək dostları", "Budağın xatirələri", "Qarabağda qalan izlər", "Bir cüt tərən", "Samovar tüs-

tülənir", "Madarın dastanı", "Atlı qadın", "El gücü", "Ata", "Ərköyün" və s. roman, povest və hekayələri xalqın əxlaqına və adət-ənənələrinə bələd olan, habelə öz estetik idealına sadıq bir sənətkardan xəbər verir.

Yazıçı heç zaman uşaqları unutmamış, ardıcıl olaraq maraqlı hekayə və nağıllar yazmışdır.

Əli Vəliyev uşaq ədəbiyyatının gözəl nümunələrini yaratmışdır. O, uşaqlar üçün yazdığı əsərlərin mövzusunu əsasən Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından alırdı. Dastan epizodları, nağıl süjetləri, atalar sözləri və məsəlləri, bayatı və oxşamalar, qaravəlli və yanılmacalar, əmək və mərasim nəğmələri, xalq teatrı və oyunları uşaqlar üçün yazdığı əsərlərin mayasını təşkil edir. Onun hekayələri uşaqlara heyvanlar, bitkilər, əmək alətləri haqqında geniş bilik verir, Azərbaycan dilinin zənginliyini öyrədir.

"Madarın dastanı" hekayəsi lakonikliyi və yığcamlığı ilə yadda qalır. Hekayə ənənəvi nağıl süjeti əsasında qələmə alınmışdır. Adı naxırçı oğlu Madarın padşah qızı Laləyə aşiq olması dramatik konfliktə kəskinləşdirir. Padşah şərt kəşir: "Qızılquşlar oynağından solmaz çiçəyi kim gətirsə, qızımı ona verəcəyəm, gətirməyənin boynu vurulacaq".

Beləliklə, əsərin başlıca ideyası solmaz çiçək ətrafında cəmləşir. Solmayan çiçək uğrunda mübarizə əslində həyat uğrunda mübarizəyə çevrilir. Azad həyat, xoşbəxt yaşayış asanlıqla əldə edilmir, qəhrəmanlıq və fədakarlıq tələb edir.

Madarın solmaz çiçəyi gətirməsi şər qüvvələrə ölüm, xeyir qüvvələrə yeni həyat gətirir. Madarla Laləyə, Tapdıqla Ceyrana səadət bəxş edir. Bundan sonra arzular nakam qalmır, köülləri qəm buludu bürümür.

Böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan "Bizimki tutmaz", "Adət", "Ağlın gücü", "Aşbaz və şah", "Qisas", "Xarratın cavabı" və s. hekayələrdə yaxşılıq, xeyirxahlıq təqdir olunur, namərdlik, rəzillik kimi xüsusiyyətlər pislənir.

Görkəmli xalq yazıçısının ibretamiz həyat yolu və zəngin yaradıcılığı gənclərimiz üçün misilsiz nümunədir. Əli Vəliyevin şəxsiyyəti yaradıcılığı, yaradıcılığı isə şəxsiyyətini tamamlayır. Onlar bir-birindən ayrılmazdır.

ƏLİ VƏLİYEV

QİSAS

Sürüdə iki qoç var idi. Birisi buynuzlu, birisi kola. Buynuzlu qoç qara idi, kola qoç ağ.

Fürsət tapan kimi qara qoç yoğun və ayri buynuzunu işə salıb ağ qoçun harası gəldi vurardı. Qara qoçun ayri buynuzunun ucu çox nazik və iti idi. Əlinə girəvə keçəndə göz-gözə durub iti buynuzlarını kola qoçun qoltuğunun altına, ombasının üstünə vurur, ağ qoç ağırdan qırıq yığışanda qara qoç öz hərəkətindən həzz almış kimi gürəyir, lovğa-lovğa dayanır, gözəlti kola qoça baxır, elə bil ürəyində deyirdi: "Kola heyvanların otaqlarda otlamağa, ağıllarda, arxaclarda yatmağa ixtiyarı yoxdur. Bu dünyada, ancaq buynuzlular yaşamaqlıdır."

Çoban nə qədər qara qoça acıqlanırdısa bir şey çıxmırdı. Bəzən yaş söyüd siyirməsindən toxunmuş şallaqla yunlu qıclarına vururdusa da nəticəsiz qalırdı.

Kola qoç gözümçüxdüya düşmüşdü. Buynuzlu qoçun əlindən zara gəlmişdi, danışa bilsəydi dərdini çobana söylər, başqa sürüyə dəyişilərdi. Yediyi canna yatmayan, qışda ağıllardan, yayda

arxaclardan zövq almayan ağ qoç kola yarandığına heyfslənirdi. Qara qoç isə buynuzlarının möhkəm və pərgar olduğundan istifadə eləyib kola qoçu doyunca və rahat su içməyə tamarzi qoymuşdu.

Sürü obaşdan yaylıma aparılarda kola qoç çalışırdı ki, qabağa düşsün. Buynuzlu qoçdan aralı gəzsin. Uzaq dolansın. Bunun müqabilində buynuzlu qoç uca bir yerdə dayanıb forslu-forslu sürünü seyr edər, kola qoç gözüne sataşan təkin asta-asta özünü onun yanına salıb qəfildən buynuzunu ilişdirər, harası gəldi gücü gəldikcə vurardı.

Qoltuğunun dibinə vurulanda gözündən od parlayır, göbəyinə zərbə dəyəndə qarnına sancı dolurdu. Qabırğasına ilişdiriləndə qatavca yib az qala ikiqat olurdu.

Çoban cavan olsa da, rəhmdil idi. Kola qoçu müdafiə eləyib saxlamaq məqsədilə buynuzlu qoçu ya satmağı, ya da başqa sürüyə dəyişdirməyi özlüyündə qət etmişdi.

Bir həftə çəkmədi ki, çobanı qırx günlük kursa oxumağa göndərdilər.

Buynuzlu qoç tüğyan eləyir, kola qoç hər gün filan qədər ət tökürdü.

Qışın oğlan vaxtı idi. Bərk sazaq idi. Sürü düzdə tab gətirməyib qaşa endi. Kola qoç qorxudan lap aşağıya enib otlayır, ürəkək nəzərlərlə tez-tez ora-bura baxıb qara qoçun harada otladığı ilə maraqlanırdı. Buynuzlu qoç, adəti üzrə, aramla başını yuxarı qaldırmadan özünü bicliyə vurub qayanın başına tərəf gəlmir, hansı tərəfdən gedib hansı səmtdən kola qoça zərbə vurmağa hazırlanırdı.

Kola qoç düşməninə hiylə işlədib bir az da aşağı endi. Qayanın bitişdiyi "Dibək daş" deyilən yerdə sərvaxt dayanıb ağzını yerdən götürdü. Yaz, yay, payız aylarında quşların civiltisindən, arıların vızılıtsından başqa heç nə eşitməyən, insan hənirtisi duymayan, heyvan ayağı dəyməyən bu örüş, əsil mə'nada xam idi. Ancaq bol otdan, ləzətli topaldan yemək kola qoça nəsih olmurdu. Onun üreyi səksəkəli idi. Buynuzlu qoçun sürüdə görünməsi onun qorxusunu qat-qat artırırdı.

Bu dəfə də kola qoç sayıq dayanıb buynuzlu qoçun zərbəsinə sinə gərməyə hazırladığı zaman qara qoç on-on beş addım geri çəkilib birdən üzəşığı cumdu. Məqsədi bu idi ki, kəllə vurub kola qoçu qayadan salsın. Ancaq tərsinə oldu. Yol yarı olmamışdı ki, kola qoç qaçdı, buynuzlu qoç özünü saxlaya bilməyib kəlləsini "dibək daşa" vurdu, dərhal yerə sərdi. Buynuzlar üç-dörd yerden sınımış, gözlər yerindən çıxmış, kəlləsi dağılmışdı.

Şirin otlayan sürü bir an dayanıb şaqultını dinlədi və yenidən otlamağa başladı. Çoban qara qoçun can verdiyini xeyli baxıb başını bulaya-bulaya dedi:

- Dünya ədalətlidir, kola qoçun qisasını buynuzlu qoçdan alır.

MİR MEHDİ SEYİDZADƏ

(1907 - 1976)

Həyatını uşaq ədəbiyyatına həsr edən yazıçılarımızdan biri də Mir Mehdi Seyidzadədir. O, 1907-ci ildə Aşqabad şəhərində dənizçi ailəsində anadan olmuşdur. Atası Xəzər dəniz gəmiçiliyi idarəsində fəhlə işləmişdir.

Mir Mehdi Seyidzadə ibtidai təhsilini İranda, Məshəd şəhərində almışdır. Hələ kiçik ikən atasını itirmiş, anasının himayəsində yaşamışdır. Onların ailəsi 1920-ci ildə Bakıya köçmüş, gələcək ədibin təhsili üçün yeni imkanlar açılmışdır. O, 1921-ci ildə Bakı Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş, 1925-ci ildə oranı bitirmişdir. Qubadlı və Şəmkir rayonlarında komsomol komitəsində işləmiş, bir ildən sonra yenidən Bakıya qayıtmışdır. 1926-cı ildən 1930-cu ilədək Bakıda Caparidze adına kitabxanada müdir işləməsi onun ədəbiyyat aləminə yaxınlaşmasına kömək etmişdir. Həmişə kitablar arasında olan Mir Mehdi-dinin də ürəyindən kitab yazmaq arzusu keçmişdir.

Onun ilk mətbu şe'ri "Kənd qızı"dır. Şe'r 1925-ci ildə "Şərq qadını" jurnalında çap edildikdən sonra Mir Mehdi-nin imzası respublikada nəşr edilən digər mətbuat orqanlarında tez-tez görünməyə başlamışdır. Ədib gənclik ehtirası ilə yazıb yaratmış, müsabiqələrdə həvəslə iştirak etmiş, "Şanlı gün" əsərinə görə mükafat almışdır.

1930 - 1932-ci illər arasında maarif işçiləri kitabxanasında müdir işləmiş, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda iki il qiyabi təhsil almış, 1932-ci ildən 1939-cu ilədək əvvəlcə Azərənşərdə, sonra Uşaqgəncnəşərdə redaktor, şöbə müdiri işləmişdir. Şübhəsiz, nəşriyyat mühiti də onun yaradıcılığının formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac olduğunu hiss edən ədib bu sahədə yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirmiş, ondan çox kitab çap etdirmişdir. Bu kitablara misal olaraq "Qoçaq Səməd" (1929), "Şanlı gün" (1932), "Kiçik təyyarəçilər" (1932), "Neftə doğru" (1933), "Pinti Həsən" (1934), "Nərgiz" (1935), "Kim güclüdür" (1935), "Cocuq şe'rləri" (1936), "Qızıl quş" (1939), "Kiçik pyeslər" (1939), "Qara şəhər" (1939), "Ceyran" (1940) kitablarını göstərə bilərik.

Müharibə başlayanda Mir Mehdi Seyidzadə sovet ordusunun tərkibində İrana gedir və "Qızıl əsgər" qəzetində əməkdaşlıq edir. Ordudan tərxis olunduqdan sonra Azərbaycan Radio verilişləri komitəsində məs'ul redaktor işləyir. 1944-cü ildə yenə də nəşriyyatda işə qayıdır. Əvvəlcə Azərənşərdə şöbə müdiri işləyir, sonra Uşaqgəncnəşrin baş redaktoru vəzifəsində çalışır.

Müharibə illərində də M. Seyidzadə yaradıcılıqla ciddi məşğul olur. Bu illərdə o, "And", "İsgəndər və çoban", "Bizim ellər", "Maral", "Qorxmaz" adlı kitablarını yazıb nəşr elətdirir. 1946-cı ilədək baş redaktor işləyən şair sonra bütün həyatını yaradıcılığa həsr edir. Əlli və altmışıncı illər onun yaradıcılığının səmərəli illəridir. "Çiçəklənən düzlər", "Bağçamız", "Yeni il hədiyyəsi", "Ürək sözləri", "Sirlə çəşmə", "Qəzəllər", "Ulduzlar səpələnir", "Şe'rlər və

poemalar", "Həyat eşqi" və s. kitablar məhz bu illərdə yaranmışdır. Müəllifin iki cilddən ibarət seçilmiş əsərlərinin çap olunması onun yaradıcılıq şöhrətinin artmasından xəbər verir.

M. M. Seyidzadənin yaradıcılığı hələ onun sağlığında yüksək qiymətləndirilmiş, əsərləri dönə-dönə nəşr edilmiş, 1967-ci ildə ona Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı verilmişdir.

Mir Mehdi Seyidzadə 1976-cı ildə vəfat etmişdir.

M. Seyidzadə çox məhsuldar şair idi. Sağlığında onun 40-dan artıq kitabı çap olunmuş, əsərləri dərsliklərə düşmüş, şe'rlərinə mahnılar bəstələnmiş, pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur.

Mir Mehdi Seyidzadə bir şair kimi daha çox məşhur olmuşdur. Onun şe'rlərində Azərbaycan təbiətinin gözəllikləri məhəbbətlə tərənnüm olunmuşdur. Şair yurdumuzun baharını, payızını, qışını, yayını poetik lövhələrlə balaca oxucuların gözləri qarşısında canlandırmağa nail olmuşdur.

Keçdi dəniz, aşdı dağ,
Gəldi bizə bir qonaq,
Saçları qardan düməğ,
Söylədik alqış, baba!
Saxta baba, qış baba!...

Bu şe'ri Azərbaycanda bilməyən, sevməyən uşaq yoxdur. Şairin təbiət təsvirinə həsr etdiyi "Bahar nəğməsi", "Yay", "Payız", "Qış gecəsində", "Gün çıx" və s. bu kimi şe'rləri uşaq şe'rinin gözəl nümunələridir. Uşaq psixologiyasına yaxından bələd olan şairin şe'rlərinin dili sadə və aydındır. Elə buna görə də uşaqlar M. Seyidzadənin şe'rlərini asanlıqla yadda saxlayırlar.

Quzum, gəl, ay quzum, gəl,
Ay mənim yalqızım, gəl.
Sənin zərif boynuna,
Zıncırovlar düzüm, gəl.
Mən gəzirəm çəməndə,
Yoldaş ol mənə sən də.
Duyaq yazın ətrini
Nərgizdə, yasəməndə.

Şairin meşələr, bulaqlar, ayrı-ayrı çiçəklər, güllər haqqında yazdığı şe'rlər uşaqların estetik zövqünün formalaşmasına kömək edə bilər. Bu şe'rlərdə şair ümumi sözdən daha çox konkret lövhələr yaratmağa çalışır. Elə buna görə də onun şe'rləri "görümlü"dür, balacalar bu şe'rləri oxuyanda onların gözünün qarşısında təbiət lövhələri canlanır.

M. Seyidzadənin şe'rlərində qoçaqlıq, zəhmətsevərlik təbliğ olunursa, tənbellik, pintilik, qorxaqlıq tənqid olunur. Şair öz balaca oxucularına öyüdnəsihət verir, onları ağıllı, qoçaq, zəhmətsevər, mehriban olmağa səsləyir.

Dilin acı olarsa,
Başın çəkəcək bəla.
Mehribanlıq yaxşıdır,
Kobudluq etmə əsla!
Çiçək kimi təmiz ol,

Gül kimi ətrin olsun!
Hörmət elə böyüyə,
Hər yerdə xətrin olsun!

"Yoldaşlıq köməyi", "Ağacların şikayəti", "Yaxşı yoldaş", "Qaranquşlar", "Balaca dülgər", "Balıqçılar", "Qoca bənna", "Dostum" və s. bu qəbildən olan şe'rlərin tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür. Bu şe'rlərin dili də sadə və rəvandır. Şair yeri gəldikcə cinaslı qafiyələrdən də istifadə edir. "Dostum" şe'rindəki aşağıdakı misralar dediyimizə misal ola bilər:

Onun böyük hünəri
Dağlar qəder qəlbidir,
Hər alimin, ədibin
Qəlbi onun qəlbidir.

M. Seyidzadə folklordan yaradıcı şəkildə bəhrələnən yazıçılarımızdandır. Bu baxımdan onun mənzum nağılları və poemaları daha çox maraq doğurur. Bu əsərlərin əksəriyyətinin bədii konflikti xeyirlə şər arasındakı münaqişəni əks etdirir. "Qoçaq Yaşar"da bədii konflikt Yaşarla Baltadı, "Çəkməçi"də çəkməçi Fərhadla zalım, xəbis şah, "Yel yerişli dayça"da zəhmətkeş Piri ilə evlər yıxan Orxan, "Su pərisi"ndə balıqçı İlqarla ölkənin şahı arasındakı ziddiyyətlərin bədii in'ikasısıdır. Nağıllarımızda olduğu kimi, bu mübarizədə də xeyirxahlığı təmsil edən qüvvələr şər qüvvələrə qalib gəlirlər.

Yaşar, Fərhad, Piri və İlqar öz ağılları, dərrakələri, zəhmətsevərlikləri, mə'nəvi saflıqları ilə oxucuların rəğbətini qazanırlar. Maraqlı nağıl süjeti bu əsərləri daha da oxunaqlı etmişdir.

Haqqında danışdığımız nağıl-poemaların süjetləri ayrı olsa da, qəhrəmanların taleyi arasında bir uyğunluq vardır. Çünki müsbət obrazların hamısı müəllif qayəsinin ifadəçiləridir.

M. Seyidzadənin "Qartal və qaranquş", "Şehrli nar", "Ovçu və göyərçinlər", "Üç alma" mənzum nağılları da uşaqların dünyagörüşünün inkişafında, onların xeyirxah insan kimi yetişməsində mühüm rol oynayır.

Müəllifin bütün əsərlərində xəbis, paxıl, nankor, başqalarına zülm edən, lovğa, tənbel insanlar tənqid hədəfinə çevrilir. Bu baxımdan "Lovğalar", "Tərs kişi" nağılları maraq doğurur.

M. Seyidzadənin mənzum nağıllarının bir qismi öz mövzusu xalq ədəbiyyatından götürmüşdür. Belə əsərlərə misal olaraq "İsgəndər və çoban", "Meyvələrin bəhəsi", "Nərgiz" nağıllarını göstərə bilərik. Sonuncu əsər məşhur "Üç bacı" nağılının mövzusu əsasında yazılmış, uşaqların sevimli əsərinə çevrilmişdir. Bu poemada ehtiyac içində bir qarnı ac, bir qarnı tox yaşayan, lakin mə'nəviyyatca zəngin olan bacılar və onların havadarı Eldar son dərəcə varlı, ancaq xəsis, zülmkar Tərxan şahla üz-üzə qoyulur. Əsərin bədii konflikti haqqın, ədalətin qələbəsi ilə başa çatır. Şairin "Ceyran" mənzum nağılında da əsas münaqişə xeyirlə şər arasındakı ziddiyyətin bədii əksidir.

Şairin maraqlı mənzum nağıllarından biri də "Səbayel gözəli" əsəridir. Qaraqabaq Səbayel şahzadəsi Nəsrin heç kəslə danışmır. Bu, onun valideynlərinə dərd olur. Ağıllı bir cavan - Savalan söz verir ki, qızı danışdıracaq. O, maraqlı bir nağıl danışır. Deyir ki, bir qızı üç oğlan sevirmiş. Birinci oğlanın sehrli xalçası, ikinci oğlanın sehrli güzgüsü, üçüncünün isə sehrli alması olur. Güzgüyə baxırlar ki, qız xəstədir. Uçan xalçaya minib onun yanına gəlirlər. Qız almanı yeyib sağalır. İndi belə bir sual doğur: indi qız bu oğlanlardan hansına qismət olmalıdır?

Hamı susur. Nəsrin isə Savalanın sualına belə cavab verir ki, qız alma sahibinin olmalıdır. O birilər gördükləri işə görə haqq ala bilərlər. Çünki onların sehrli əşyaları özlərində qalıb. Üçüncü oğlanın alması isə artıq yoxdur.

Nağıl bu misralarla bitir:

Sağalır Nəsrin Sultan,
Çox sevinir hökmran,
Padşah qırx gecə-gündüz,
Toy edir Nəsrinçin düz.
Qızı alır Savalan: -
Nağıl olsa da yalan
Oxunur çox maraqlı.
Elin qüvvətli ağılı
Kəskin olub almazdan,
Yaradıb min-bir dastan.

M. Seyidzadənin tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan təmsilləri də vardır. Onun belə əsərlərinə misal olaraq "Canavar və Tülkü", "Tamaşkar qarğa", "Dağ və Duman", "Söyüd və Limon", "Bülbül və Çalağan", "Tülkü və Cücə" təmsillərini göstərə bilərik.

M. Seyidzadənin uşaq dramaturgiyası sahəsində fəaliyyəti də təqdirə layiqdir. Abdulla Şaiq onun əlli illik yubileyi münasibəti ilə yazdığı məqalədə M. Seyidzadəni Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının pioneri adlandırmışdı. Yazıcının qələmindən çıxan "Nərgiz", "Ayaz", "Qızılquş", "Ata məhəbbəti", "Büllur qəsr", "Sehrli saz", "Qorxmaz", "Cırtan" pyeslərində də folklor motivləri güclüdür. Ədibin "Unudulmaz xatirələr" adlı kitabını oxuyanda onun uşaq ikən xalq yaradıcılığına dərin məhəbbət bəsləməsinin, xarakterinin bu istiqamətdə formalaşmasının şahidi oluruq: "Axsamlar yatağa uzananda da nə-nəm mənə nağıl danışardı. Nağılı o qədər sevirdim ki, bir gecə də olsun nağılsız yatmazdım."

Şair xalq yaradıcılığından öyrənməklə kifayətlənməmiş, özünün dediyi kimi Füzulinin, Vaqifin, Sabirin, Cavidin, Puşkinin, Lermantovun, Tolstoyun, Qorkinin, Sə'dinin, Hafızın, Namiq Kamalın, Tofiq Fikrətin, Şekspirin, Hüqonun əsərlərini sevə-sevə oxuyub onlardan zövq almışdır. Görkəmli ədiblərimizdən H. Cavidlə, A. Şaiqlə, S. Vurğunla, Y. Çəmənəminin ilə, M. Hüseynlə, M. Müşfiqlə, Ə. Vahidlə və başqaları ilə oturub-durması, onlarla şe'r-sənət haqqında söhbəti M. Seyidzadənin yaradıcılığına yaxşı mə'nada tə'sir etmişdir. Onun "Neftə doğru" kitabını oxuyan S. Vurğunun söylədiyi fikirlər uşaq ədə-

biyyatının mahiyyətini başa düşmək baxımından maraqlıdır. Ədibin xatirələrində oxuyuruq:

"Səməd Vurğunun bir qeydi indiyə kimi yadımdadır. O dedi:

- Mir Mehdi Seyidzadə uşaqları avtobusla neft mə'dənlərinə səyahətə aparır. Mə'dəndə usta uşaqlara neftin faydası haqqında mə'lumat verir. Yaxşı olardı ki, səyahətdən qayıdanda şofer avtobusu saxlayaydı, uşaqlar ondan soruşaydılar ki, avtobus niyə dayandı. Sürücü deyəydi ki, benzin qurtarıb, ona görə gedə bilmir. Belə olsaydı, əyani surətdə uşaqlar neftin qüvvətini görürdülər. Əsərin də tə'sir qüvvəsi artardı."

M. Seyidzadə tərcümə ilə də ciddi məşğul olmuş, Krilovun, Puşkinin, Nekrasovun, A. Bartonun və başqalarının uşaq şe'rlərini dilimizə tərcümə etmişdir.

Mirmehdi SEYİDZADƏ

BAHAR NƏĞMƏSİ

Bir quş uçdu bizim bağa,
Səhər-səhər oxumağa.
Qondu yaşıl bir budağa,
Dedi: - Gözəl bahar gəlir!

Günəş güldü, əridi qar,
Yerdən göyə qalxdı buxar.
Çoşan sellər, daşan çaylar,
Dedi: - Gözəl bahar gəlir!

Çiçəkləndi hər dağ, meşə,
Qızıl lələ qondu döşə.
Pıçıldayıb göy bənövşə
Dedi: - Gözəl bahar gəlir!

Çoban qalxdı bir yaylağa,
Sürüsünü yaydı dağa,
Baxdı sola, baxdı sağa,
Dedi: - Gözəl bahar gəlir!

Tütəklərin incə səsi,
Kəkliklərin şən nəğməsi,
Bulaqların zümzüməsi,
Dedi: - Gözəl bahar gəlir!
Uçan bulud, çaxan şimşək,
Yağan yağış, əsən külək,
Təbiəti duyan ürək,
Dedi: - Gözəl bahar gəlir!

YASƏMƏN

Adım yasəmən,
Yerim bağ, çəmən.
Qəlb oxşayıram
Xoş ətrimlə mən.
Dərmə budaqdan,
Ayırma bağdan.
Bax mənə zövq al
Gəndən, uzaqdan.

DUMAN

Duman tutdu dağları,
Səfali yaylaqları.
Görünmədi dərələr,
Çiçəkli mənzərələr.
Tutdu hər yanı külək,
Qovdu dumanı külək.
Qalmadı onun izi,
Açıldı göyün üzü.

ALMA

Ağ alma, göyçək alma,
Açmısan çiçək, alma!
Bağda sənə baxmayıb,
Biz necə keçək, alma?!

Ağ alma, sarı alma,
Bağların bari alma.
Şirin, şəkər kimisən,
Bax mənə sarı, alma!

Ağ alma, qızıl alma,
Saplaqdan üzül, alma!
Bizə qonaq gələndə,
Boşqaba düzül, alma!

LALƏ

Qonağısan yaylağın,
Hər çəmənin, hər bağın.
Alov kimi yanırsan,
Xallı olur yanağın.
Adındır bahar qızı,
Donun olur qırmızı.
Açanda bəzəyirsən
Sevimli yurdumuzu.

SƏMƏD VURĞUN (1906 - 1956)

Sənətkarın böyüklüyünü təmin edən əsas cəhətlərdən biri də onun xalqa bağlılığındadır. Xalqın əsrlərdən bəri yaratdığı qiymətli sənət incilərindən istifadə etməyən, xalq yaradıcılığından qidalanmayan sənətkarın heç bir əsəri uzun ömürlü ola bilməz. Sevimli şairimiz Səməd Vurğunu insanlara sevdiren əsas cəhətlərdən biri də məhz onun xalq həyatını dərinləndirən öyrənməsi, onun arzu və istəklərini öz əsərlərində əks etdirməsidir.

Şairimizin ağsaçlı qartalının - Səməd Vurğunun poeziyasının beşiyi Azərbaycan torpağıdır. Vətənin göylərə baş çəkən uca dağları, dərin dərələri, bərəkətli torpaqları, gül-çiçəkli yaylaqları, durnagözlü bulaqları, bol sulu çayları, gölləri Vurğun poeziyasının təsvir obyektidir.

Şairin əsərlərini oxuduqca Azərbaycanımızı qiymətli səyahətə çıxırıq. Yolumuz gah Xəzər sahillərinə, gah Muğan düzünə, gah Dəlidağa, gah Kəpəzə, gah Astaraya, gah Lənkərana, gah da Qarabağa düşür. Onun bütün əsərlərində Azərbaycan torpağını dərin məhəbbətlə sevən bir sənətkar ürəyinin çırpıntılarını eşidirik. Elə buna görə də uşaqların ürəyində vətənpərvərlik duyğusu oymatmaq baxımından Vurğun poeziyasının tayı-bərabəri yoxdur. Şair Kür çayını görün necə məhəbbətlə tərənnüm edir:

Kiçicik bir sudur yer üzündə Kür,
Baxanda dünyanın xəritəsinə.
Bəs niyə qəlbimdə ümman döyünür,
Mən qulaq asdıqca Kürün səsine?!

Vurğun poeziyasında peyzajlar o qədər canlı, poetikdir ki, həssas, təbiətə vurğun oxucu mütaliə zamanı çox həyəcanlanır. Məsələn, "Muğan" poeməsindəki "Ceyran" rədifli qoşmanı yadımıza salaq. Məsələlər bir-birini əvəz etdikcə xəyalımızda ucsuz-bucaqsız Muğan düzü canlanır. "Yerdən ayağını quş kimi üzən, yay kimi dartılıb ox kimi süzən" ceyranları elə bil gözümüzə görünür.

Sükuta qərq olmuş ürəyimlə mən,
Keçirəm yenə də Muğan çölündən.
Yanımda balası, yağış gölündən,
Əyilib su içir bir ana ceyran.

Necə də gözəl mənzərədir. Şairin sözlə yaratdığı əsrarəngiz təbiət lövhəsi bizə xoş əhvali-ruhiyyə bəxş edir. Xəyalımızda çovğuna, borana düşəndə bir-birinə sıxlaşıb baş-baş duran ceyranlar canlanır. Süriyə keşik çəkən təkənin məs'uliyət hissi, onun narahatlığı şe'rdə öz gözəl bədii əksini tapıb:

On addım kənarda yatmayıb təkə,
Gözünir oylağa baş çəkə-çəkə.

S. Vurğun öz əsərlərində fəsilərin bir-birinə bənzəməyən, incə sənətkar zövqüylə işlənmiş poetik lövhələrini yaratmışdır. Şair heç zaman ümumi sözlərlə peyzaj yaratmağa meyl etməmişdir. Onun bütün təsvirləri metafora, təşbeh, metonimiya, epitet və s. bu kimi bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə zəngindir.

S. Vurğun demək olar ki, bütün yaradıcılığı boyu oxucularını təbiəti, vətəni sevməyə, onu qorumağa, daha da gözəlləşdirməyə səsləyir. Şairin özü kimi onun qəhrəmanları da təbiət vurğunudurlar.

Təcrübə göstərir ki, uşaqlar S. Vurğunun dərsliklərə salınmış bütün əsərlərini: "Vaqif" dramını da, "Muğan" poemasını da, "Azərbaycan" şe'rinə də sevvə-sevə öyrənirlər. Bu əsərlərin dilinin axıcılığı, rəvanlığı oxucunu maqnit kimi özünə çəkir. Elə buna görə də uşaqlar S. Vurğunun yaradıcılıq nümunələrini asanlıqla əzbərləyirlər.

S. Vurğun insandakı milli xüsusiyyətləri düzgün və bütün rəngarəngliyi ilə təsvir etməyi böyük və parlaq xarakterlər yaratmaq üçün zəruri şərt hesab edirdi. Elə buna görə də onun qəhrəmanları zəngin insan xarakterləri səviyyəsinə yüksəlmişlər. "Komsomol poeması"ndakı Gəray bəy, Humay, Cəlal, Bəxtiyar, Qızıyətər qarı, "Muğan" poemasında Sarvan, Manya, Muğan qızı, "Aygün"də Aygün, Elyar, Əmirxan, "Vaqif"də Vaqif, Qacar, Xuraman, Vidadi və s. bu kimi obrazlar dediyimizə gözəl misaldır.

S. Vurğun xalqın bağrından qopan sənətkardır. O, öz yaradıcılığında xalq əfsanələrindən istifadə edərək "Aydın əfsanəsi", "Hörmüz və Əhrimən", "Aslan qayası", "Bulaq əfsanəsi", "Qız qayası" kimi poemalar yaratmışdır. Bu əsərlərin hamısı uşaq oxusu üçün münasibdir. Ona görə ki, şair xalq arasında yayılmış rəvayət və əfsanələri sadəcə nəzmə çəkməklə kifayətlənməmiş, həyat və ölüm, insan və onun hünəri haqqında qiymətli mülahizələr söyləmişdir. Onun bu əsərlərində bədii konflikt xeyirlə şəp, əzənlərlə əzilənlər, gecə ilə gündüz, köhnə adət-ənənələrlə azadlıq arzuları arasında gedir. Həyatda xoş güzəran görməyən xalq öz arzuladığını əfsanələrdə axtarmağa məcburdur.

"Bulaq əfsanəsi"ndə oxuyuruq:

Bəşər xəyallara qapanıb hərdən,
Təsəlli bulmuşdur əfsanələrdən.

Şair əfsanələri qələmə alanda da həyatdan uzaq düşmür, əfsanələrdəki həyat qığılcımları onun poetik nəfəsi ilə alova çevrilirdi. "Şair həyatsız şair deyildir" - qənaətinə gələn S. Vurğunun qələmə aldığı bu poemalardakı surətlər əfsanə qəhrəmanlarından çox real həyat adamlarıdır. Bu əsərlərdə xalqın həyat tərzini, dərdləri, arzu və istəkləri öz əksini tapmışdır.

Vuruş öz haqqın uğrunda hünər bir ehtiyac olsun,
Keçib getsən də dünyadan adın başlarda tac olsun!

"Hörmüz və Əhrimən" poemasından misal gətirdiyimiz bu parça insanları indi də hünərli olmağa, qurub-yaratmağa səsləyir. Poemanın qəhrəmanlarından olan Dağlar Sultanı, Tale pərisi, Sirdaş əmi istəyirlər ki, yerdə səfalətdən bir əsər qalmasın, hər kəs öz arzusuna, diləyinə qovuşsun. Dağlar Sultanı deyir ki, insan insana dost olmaq üçün yaranmışdır. O, xeyir Allahı Hörmüzün ruhu ilə suvarılmış vətən torpağını bütün varlığı ilə sevir.

"Aydın əfsanəsi"ndə göylər qızı Ay öz başına gələnləri yer oğluna - şairə danışıq. Aydın yerə gəlməsi, zəhmətkeş cütçü ilə görüşməsi, cütçünün ona çörək verməsi, "dünyada ac qalar tər tökməyənlər" deməsi, onu bir ovuc toxumla yola salması əsərin ən maraqlı səhnələrindəndir. İnsanla görüşəndən sonra Ay "bəşərsiz kainat bir viranədir" nəticəsinə gəlir. Öz doğma anasının xəmirli əllə vurduğu şillədən sonra üzü ləkəli qalan Aydın taleyi şairi düşündürür. "Bəzən ehtiyatsız kiçik bir xəta böyük faciələr törədir" deyən S. Vurğun insanları səbrlə, təmkinlə iş görməyə səsləyir.

"Aslan qayası" poeması xalq əfsanəsi əsasında yazılmış ən gözəl poemalardandır. Əsərdə tarixi hadisələr əfsanə ilə qovuşuq şəkildə verilmişdir. Əsərin qəhrəmanı Aslan və onun sevgilisi Mahniyar vətən üçün hər şey etməyə hazırdırlar. Şəhərin açarını aparan Aslan qəddar Sisyanovu öldürür. Mahniyarla Aslan müqəddəs Xəzər sularında qerq olmağı düşmənlə əlinə keçməkdən üstün tuturlar.

S. Vurğun çox zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Onun əsərləri həm sağlığında, həm də ölümündən sonra dəfələrlə nəşr olunmuşdur. Şairin qələmindən çıxmış şe'rlər, poemalar, dram əsərləri, elmi-publisistik məqalələr müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır.

S. Vurğun uşaq ədəbiyyatına da xüsusi diqqət yetirmiş, "Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq" adlı məqaləsində uşaq ədəbiyyatının məqsəd və vəzifələrindən, onun tərbiyə işindəki əhəmiyyətindən geniş söhbət açmışdır. Məqalədə oxuyuruq: "Uşaq insandır! Onun sadə görünən oynaq, daima xoşbəxt və azad təbiətində böyük insanların bütün xassələri mövcuddur.

Düşünmək, duymaq, sevmək, küsüb-incimək, ağlamaq, gülmək, qəzəblənmək, xatırlamaq, xəyala dalmaq, ümid və arzularla bağlanmaq, yaxşılıq, hörmət - bütün insan xassələri uşaq aləmində mövcuddur. Demək istəyirəm ki, biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq".

SƏMƏD VURĞUN

TARLA NƏĞMƏSİ

Üfüqlər qızarıb güləndə səhər,
Bülbül öpə-öpə oyatsın gülü.
Çirməyib qolunu qızlar, gəlinlər,
Yığsın qucağına sarı sünbülü.
Torpəyə düşməsin havayı bir dən,
Çörək bol olarsa, basılmaz Vətən!
Muğan səhraları bir tamaşadır,

Buğda zəmiləri qoşa-qoşadır,
Hər insan oğlunu çörək yaşadır,
Bol taxıl becərsə ana yurdumuz,
Düşməne basılmaz bizim ordumuz.

Tökülsün xırmana çöllərin varı,
Boşaldım deməsin elin anbarı.
Bu gün əsgər düşən mərd oğulları,
Gəlin, duz-çörəklə yola salaq biz,
Dildən-dilə düşsün tarla nəğməmiz.

Üfüqlər qızarıb güləndə səhər,
Bülbül öpə-öpə oyatsın gülü.
Çirməyib qolunu qızlar, gəlinlər,
Yığısın qucağına sarı sünbül.
Torpağa düşməsin havayı bir dən,
Çörək bol olarsa, basılmaz Vətən!

GÖZƏL VƏTƏN

Gözəl Vətən, doğma Vətən!
Axsamından, səhərindən,
Qüvvət alıb, ilham alıb,
Yurd salmışam dağlarda mən.

Sənin qoynun laləzardır,
Elə bil ki, ilk bahardır.
Hər daşında, torpağında,
İgidlərin adı vardır...

Bağçamızda ötən quşam,
Güllər ilə boy atmışam.
Yaz gecəsi mahnı deyib,
Ulduzları oyatmışam.

Dəyişmişdir indi rüzgar,
Üfüqlərdə qaraltı var...
İndi hünər göstərməyə
Göy üzü var, yer altı var...

Əsgəriyə düşmür yaşım,
Dünən getdi öz qardaşım.
Düşmənlərə ölüm yazar
Mürəkkəbim, qələmdaşım.

Dəstə-dəstə bir də gərək,
Sümbül yığıb, meyvə dərək.
Gəlin bizim ordumuza
Hər nübardan pay göndərək.

Ayıq-sayıq dolanaq biz,
Uzaq görsün gözlərimiz.
Görünməsin yurdumuzda
Müxənnətdən, namərddən iz!..

DAĞLAR

Binələri çadır-çadır,
Çox gözəmişəm özüm, dağlar!
Qüdrətini sizdən aldı,
Mənim sazım, sözüüm, dağlar!

Məral gözər asta-asta,
Enib gələr çeşmə üstə,
Gözüm yolda, könülüm səsdə,
Deyin, necə düzüm, dağlar?!

Hər obanın bir yaylağı,
Hər tərəlanın öz oylağı;
Dolaylarda bahar çağı,
Bir doyunca gözüm, dağlar!

Qayaları baş-başadır,
Güncələri tamaşadır.
Gödək ömrü çox yaşadır,
Canım dağlar, gözüm dağlar!

Bir qonağam bu dünyada,
Bir gün ömrüm gedər bada;
Vurğunu da salar yada,
Düz ilqarlı bizim dağlar.

MİKAYIL MÜŞFİQ (1908 - 1939)

Bu vəfəsiz ömür, bu coşqun dərə,
Gərək boş-boşuna axıb keçməsin.
Bu gözəl cahanı sanıb pəncərə,
Hər gələndə sadəcə baxıb keçməsin.

Bu misraların sahibi qısa, ancaq son dərəcə mə'nalı, ömür yolu sürmüşdür. Dünyaya gözünü Bakı şəhərində açan M. Müşfiq 1927-ci ildə indiki Bakı Dövlət Universitetinə daxil olmuş, 1931-ci ildə dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmiş, yeddi il Bakıda müəllim işləmişdir. Ədəbi yaradıcılığa "Gənc işçi" qəzetində çap etdirdiyi "Bir gün" şe'riylə başlayan M. Müşfiq tükənməz bir ilhamla yazıb yaratmış, sağlığında on kitab çap etdirmişdir. O, dərindən məzmunlu, yüksək sənətkarlıqla qələmə alınmış şe'rləri və poemaları ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirmişdir. Məktəbdə müəllim işləyən, uşaqlarla ünsiyyətdə olan M. Müşfiqin uşaqlar üçün yazıb yaratması da təbii ehtiyacdən doğmuşdur.

Şairin "Pioner", "Xəzan içində bahar", "Coğrafiya", "Pambıq", "Bir may", "Məktəbli şərqişi", "Vuruşmalar", "Qaya" əsərləri uşaq ədəbiyyatımızın maraqlı nümunələridir. Sadə, aydın dillə yazılan bu əsərlərdə şair sözlə maraqlı

lövhlər çəkmiş, dövrün vacib ictimai-siyasi hadisələri haqqında uşaqlara mə'lumat vermiş, bir-birindən fərqlənən bitkin obrazlar yaratmışdır.

"Vuruşmalar" poeması həmcə o qədər də böyük deyildir, lakin əhatəli əsərdir. Burada əsas konflikt varlılarla yoxsullar arasındakı real həyatı ziddiyətlərin bədi in'ikasidir. Poemada dünya müharibəsinin insanlara gətirdiyi fəlakətdən söhbət açılır. Şair göstərir ki, müharibədə sinəsini güllə qabağına verən yoxsullar, ondan fayda götürən isə varlılardır.

Cəbhədə vuruşan ərindən Ayparaya bağlama və məktub gəlir. Əsgər yazır ki, göndərdiyim şineli kəşib oğlum Muxtar üçün paltar tikdirərsən. Məktubun bu hissəsində öz ailəsindən, övladından nigaran qalan atanın narahatçılığı inandırıcı boyalarla əks olunmuşdur.

"Qaya" poemasında isə səfil həyat keçirən yoxsul uşaqların faciəsindən söhbət açılır. Qaya səfalətin pəncəsində inləyən yüzlərlə uşağın ümumiləşmiş obrazıdır.

M. Müşfiq əsərlərində xalq yaradıcılığından da yaradıcı şəkildə bəhrələnmə bilməmişdir. O, folklor mövzuları əsasında "Şəngül, Şüngül, Məngül", "Kəndli və İlan" kimi mənzum nağıllar yazmışdır. Şair əfsanəvi mövzuda yazdığı əsərlərdə də iki aləmin çarpışmasını əks etdirmişdir. Bu baxımdan onun "Çoban" poeması maraqlıdır. Əsərdə təsvir olunur ki, Quş xan yoxsullara zülm edir, onları insan yerinə qoymur. Öz oxunu sınamaq üçün onun yoxsul bir çobanı - Qorxmazı öldürməsi oxucunu hiddətləndirir.

M. Müşfiqin poemalarında obrazlar tutduqları yol və əqidə e'tibarı ilə iki cəbhəyə ayrılırlar. Bu iki cəbhənin nümayəndələri bir-biri ilə toqquşur, amansız mübarizə aparırlar.

"Coğrafiya" şe'rinin qəhrəmanları əvvəlcə müəllimin suallarına doğru cavab verə bilmirlər. Ancaq sonra Azərbaycanı qarış-qarış gəzən uşaqlar çox şey öyrənirlər. Onlar Kürü, Xəzəri, Göycə gölünü, Naxçıvanı tanıyır, coğrafiya dərindən ə'la qiymət alırlar. Şe'rin ümumi ruhu uşaqları vətən torpağını qarış-qarış görməyə səsləyir.

Şairin görkəmli tədqiqatçısı Gülhüseyn Hüseynoğlu yazır: "Böyük fitri istə'dad, coşqun ilham, böyük səmimiyyət, poeziyaya bütün varlığı ilə vurğun bir şəxsiyyət... Bəli, Müşfiq haqqında düşünməyə, yaxud yazmağa başlar-başlamaz, öncə xəyalda bu keyfiyyətlər, bu sifətlər canlanır."

Müşfiqin zəngin ədəbi irsi, onun şe'rləri, poemaları, tərcümələri heç vaxt öz bədii dəyərini itirməyən sənət inciləridir.

BAYRAM AXŞAMI

Yadımdadır cocuqluqda,
Əziz bayram gecələri...
Anam, atam, üç qardaşım,
Qoca nənəm, bir də əri.

Toplaşdıq bir süfrənin
Gülə-gülə dövrəsinə.
Nənəm dedi: - Qurban olum,
Yaradann süfrəsinə!

Bir sininin kənarında,
Yaxılırdı iki-üç şam.
Qarşımızda şəkərbura,
Noğul-nabat, püstə, badam.

Hələ üskü axşamları,
Qiyamətdən nişanədir.
Oynamaqçün cocuqlara,
Böylə günlər bəhanədir.

Ocaq yaxıb, od qalayıb,
Üzərində atlanardıq.
Oynayırdıq yorulduqca,
Yorgunluğa qatlanardıq.

"Gün çıx" deyə, "Gün çıx" deyə,
Çalxanırdı sevincimiz.
"Kəhər atı min çıx" deyə,
Qışqırırdı ən dincimiz.

Əynimizdə təzə paltar,
Başımızda təzə papaq.
Odlu məş'əl əlimizdə
Dolaşırdıq soyaq-soyaq.

Qışqırırdıq, bağırırdıq,
Ölçə-ölçə küçələri.
Söz qıtası, xoş keçərdi,
Bizə bayram gecələri.

Sabah Novruz bayramıdır,
Deyə-deyə yatiyorduk.
Çəkdiyimiz acıları,
Sevinclərə qatıyorduk.

ZƏHRA ÜÇÜN

İləri qoş, iləri,
Ey mənim gözəl qızım!
Qalma həyatdan geri,
Oxu mükəmməl, qızım!

Uca dağlardan atlan,
Hər çətinliyə qatlan,
Bir quş kimi qanadlan,
Göylərə yüksəl, qızım!

Mehriban ol insana,
Bir yuxarı baxsana.
Göydən günəş, ay sana,
Eyləyir "gəl, gəl", qızım!

MİKAYIL RZAQULUZADƏ (1905 - 1984)

Mikayıl Rzaquluzadə qələmini bir neçə janrdə sınaayan sənətkardir. O, ədəbiyyat tariximizdə həm şair, həm nasir, həm də tərcüməçi kimi tanınır. 1905-ci il martın 17-də Bakı şəhərində anadan olan yazıçı ibtidai təhsilini mollaxanada və yeni üsullu "Mədrəseyi-nur" məktəbində almışdır. Daha sonra təhsilini "Rus-müsəlman" ticarət məktəbində davam etdirmişdir. Elmə, savada böyük marağı olan Mikayıl orta təhsillə kifayətlənməmiş, müvəffəqiyyətlə imtahan verib pedaqoji instituta qəbul olunmuş, tarix-ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir.

M. Rzaquluzadə əmək fəaliyyətinə çox erkən başlamış, təhsilini davam etdirə-ətdirə bir-birinə bənzəməyən müəssisələrdə işləmiş, gələcək yaradıcılığı üçün zəngin material toplamışdır. Əmək fəaliyyətinə hərbi komissarlıqda rəhbər kimi başlayan Mikayıl sonra jurnalist, kitabxanaçı, kitabxana müdiri və s. bu kimi vəzifələrdə işləmişdir. 1927 - 1931-ci illərdə M. Rzaquluzadə Gəncə pedaqoji texnikumunda, eləcə də fəhlə fakültəsində müəllimlik etmişdir. 1931 - 1934-cü illərdə Moskvada İkinci Dövlət Universiteti yanında pedaqoji psixologiya elmi tədqiqat institutunun aspirantı olmuşdur. Bu illərdə də o, əmək fəaliyyətindən qalmamış, tərcüməçi və stenoqrafiya kurslarında ədəbiyyatdan dərslər demişdir.

Moskvadan qayıtdıqdan sonra M. Rzaquluzadə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda uşaq ədəbiyyatı sahəsində elmi işçi, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında tərcüməçi, redaktor, "İnqilab və mədəniyyət" jurnalında məs'ul katib, "Azərbaycanfilm"də, Xarici Ölkələrlə Mədəni Əlaqə Cəmiyyətində baş redaktor, "Azərbaycan" jurnalında baş redaktor müavini vəzifələrində işləmişdir. 1984-cü ildə vəfat edən M. Rzaquluzadə ömrü boyu Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafı üçün əlindən gələni əsir-

gəməmiş, işlədiyi kollektivlərin, eləcə də ədəbi ictimaiyyətin dərin rəğbətini qazanmışdır.

Mikayıl Rzaquluzadə ədəbi yaradıcılığa otuzuncu illərdə başlamış, əvvəl "Mim-Re", "M. R.", "R. Mikayıl", sonra isə ömrünün axırınadək Mikayıl Rzaquluzadə imzası ilə çıxış etmişdir. Ədəbi fəaliyyətə "Müəllim" şe'riylə başlayan, özü də uzun müddət müəllim işləyən M. Rzaquluzadə həyata da müəllim gözü ilə baxmış, balalarını təlim-tərbiyəsi üçün öz istə'dad və bacarığını əsirgəməmişdir. Onun ilk məqaləsi də uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuşdur. 1926-cı ildə "Maarif işçisi" jurnalında çap olunan bu məqalə "Cocuq ədəbiyyatında üsul məsələsi" adlanırdı. Uşaq ədəbiyyatının nəzəri məsələləri ilə məşğul olan Mikayıl Rzaquluzadə daha sonra qələmini bədii əsərlər yazmaqda da sınaadı.

Mikayıl Rzaquluzadənin "Qaranquş yuvası" adlanan ilk kitabı da uşaqlar üçündür. 1945-ci ildə nəşr edilən bu kitabdan sonra M. Rzaquluzadə daha da ruhlanmış, ömrünün sonunadək uşaq ədəbiyyatı sahəsində axtarışlarını davam etdirmiş, özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

M. Rzaquluzadənin çap olunan kitabları aşağıdakılardır: "Ağ dana", "El gücü", "İstək", "Dan söküləndə", "Sirlilə saz", "Qu gölü", "Ovçu Elişlə qoçaq Aytəkinin nağılları", "Ölkənin çiçəkləri", "Nəsillərdən nəsillərə", "Salam Adil", "Hekayələr", "Dəniz nağılı", "Baharın elçiləri", "Ürəkdə izlər", "Quş dili bilən Orxan", "Cücə getdi su içə", "Yaz günəşi", "İlin yazı-elin sazı" və s.

M. Rzaquluzadə "Oxucu dostlarıma" adlı şe'rinə yazır:

Dinləyin siz, ey mənim
Ölkənin çiçəkləri,
Ey qızlar, ey oğullar!
Sizə ürək sözüm var:
Sizə vermişəm, sizə
Ömrümün baharını,
Duyğumun, düşüncəmin
Ən dadlı nübarını...
Sizə vermişəm, sizə
Sevginizlə çirpənən
ürəyimin varını,
Gecə-gündüz bilməyən
Əməyimin barını...

Doğrudan da, görkəmli uşaq yazıçımız əli qələm tutan gündən ömrünün sonunadək yorulmaq bilmədən qələm çalmış, uşaqların ürəyində xeyirə rəğbət, məhəbbət, şərə qəzəb, nifrət oyatmağa çalışmışdır.

"Ən dadlı meyvə" şe'ri zəhmətə məhəbbət oyatmaq baxımından maraqlıdır. Bir gün qoca bağban uşaqlardan soruşur ki, ən dadlı meyvə hansıdır? Aytək çiyələyi, Eliş yemişi, Almaz gilası, Gülnar gilənarı, Maral portağalı, Alı şaftalını, Nərmin mandarini, Naznaz ananası tərifləyir. Ancaq bağban bunların heç biri ilə razılaşmır. Uşaq vaxtı meyvə əkib becərdiklərindən danışır, onun ləzzətindən söhbət açır. Şe'r aşağıdakı sonluqla bitir:

Ən dadlı meyvə ancaq -

Sənin öz zəhmətinlə
Yetirdiyin meyvədir.

Uşaqları zəhmətə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək baxımından şairin "Düymə", "Evimizdə maşınlar", "Saat", "Patefon, radio, televizor", "Ağ dana", "Aytac və yoldaşları", "Ulduz" və s. şe'rləri maraqlıdır. "Ən qiymətli almaz" şe'rinə söylənilir ki, ən qiymətli əşya almazdır. Ancaq onu nə çar xəzinəsində, nə fir'onların qəbrində, nə çayların, göllərin kənarında, nə dağların başında, nə də dərələrin dibində tapmaq mümkün deyil. Bəs almazı harada axtarmaq lazımdır? Müəllif bu suala belə cavab verir:

Torpaq alın tərindən
Güc alır, qüvvət alır.
Artır onun qüdrəti
Ən yüksək qiymət alır.
Bir dənci alın tərini
Düşsə torpağa ancaq,
Ən qiymətli almaza
Çevrilər qara torpaq.

M. Rzaquluzadə həyata pədaqoq gözü ilə baxdığından, onun uşaq şe'rlərinin, hekayələrinin hamısının tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Başqa sözlə desək, müəllif hansı mövzuda əsər yazırsa yazsın, hansı süjetdən istifadə edirsə etsin, onun yaradıcılıq nümunələri uşaqları zəhmətsevər, təmizkar, doğruçul olmağa, vətəni dərin məhəbbətlə sevməyə, böyüklərə ehtiram göstərməyə, nəzakətli davranmağa, vaxtın qədrini bilməyə, dostluqda sədaqətə səsləyir.

Uşaqların folkloru sevdini nəzərə alan M. Rzaquluzadə onlar üçün əsər yazarkən xalq yaradıcılığı motivlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnməyə çalışmışdır. O, təkcə nağıl intonasiasını saxlamaqla kifayətlənməmiş, xalqdan alınmış süjetlərə əlavələr etməkdən çəkinməmişdir. Şairin "Dəcəl çəpiş", "Şirinbulaq" mənzum nağılları diqqəti cəlb edir. Birinci nağılda A. Şaiqin "Keçi" şe'rinin təsiri duyulmaqdadır. Dəcəl çəpiş sözə baxmır, elə buna görə də başı bəlalər çəkir. Lakin anasının, qarı nənənin, nəvənin və alabaşın köməyi ilə canavarın iti dişlərindən qurtara bilir.

"Şirinbulaq" nağılında isə tufandan sonra gözü tutulan bulağın yenidən axıb-çağlaması üçün heyvanların, quşların, onlara kömək edən uşaqların birgə əməyindən söhbət açılır. "Şirinbulaq" yenə çağlayır:

Quşlarla bir cəhcəh vurur,
Nəgmə deyir çiçəklərə,
Rəng-rəng olvan böcəklərə.
Nəgmə deyir pıçılardan
Yarpaqlara, budaqlara,
Ana təbiəti sevən
Qəlbi kövrək, qoçaq-zirək
Uşaqlara.

M. Rzaquluzadənin rəvayətlərdən istifadə edərək yazdığı əsərlər öz yığcamlığı, ideya-məzmunu e'tibarilə diqqəti cəlb edir. Onun belə əsərlərinə

"Torağay", "Gözəllik", "Dozanqurdu", "Aslan ürəyi", "Rəssam və hökmran", "Uzun və böyük", "Yuxu dərmanı", "Adam-alım", "Qoruqçu", "Uşaq və at", "Körpələr", "Qurbağacıq", "Dirilik suyu" və s. rəvayətləri misal göstərə bilərik. Bu əsərlərin hamısı öz məzmunu e'tibarilə ibrətamizdir. Şair öz balaca oxucularını heç kəsi yamsılamamağa, məddahlıq, yaltaqlıq etməməyə, öz yerini bilməyə, təmizliyə, saflığa, böyüklərə hörmət eləməyə, təbiəti sevməyə səsləyir. Bu rəvayətlərdə nacinslik, lovğalıq, sözünün, özünün yerini bilməmək, natəmizlik, nadürüstlük, qorxaqlıq, nadanlıq tənqid hədəfinə çevrilmişdir.

M. Rzaquluzadənin poemaları da az deyil. Onun "Qaranquş yuvası", "Zər yazılı mərmər kitab", "Məktəbə gedir Tokay", "Bakının axşamları", "Yaz yuxusu", "Sirlə saz", "Ovçu Elişə qoçaq Aytəkinin nağılları" və s. poemaları öz ideya-bədii dəyərini itirməyən uşaq əsərləridir.

M. Rzaquluzadənin nəsr əsərləri də maraqla oxunur. Onun hekayələrinə hadisələrin şairanə təsviri oxucunu maqnit kimi özünə çəkir. "Dədə Qorqud" dastanının motivləri əsasında yazılmış "Ana ürəyi, dağ çiçəyi" hekayəsi orta məktəbdə uşaqların ən çox sevdidi əsərlərdəndir. Onu da qeyd edək ki, M. Rzaquluzadə "Dəli ozan", "El gücü" hekayələrinin mövzusunu da "Dədə Qorqud" dastanlarından götürmüşdür. Müəllifin digər mövzuda yazdığı "Qu gölü", "Təzə tufəngin sifəsi", "Yaralı göyərçin", "Boş qorxular", "İşıqlar yandı" və s. bu kimi hekayələri də uşaq oxusu üçün yararlı əsərlərdir.

M. Rzaquluzadənin yaradıcılığında onun tərcüməçilik fəaliyyəti mühüm yer tutur. O, zövqünə uyğun ən yaxşı əsərləri yüksək bədii keyfiyyətlə Azərbaycan dilinə tərcümə etməyə həmişə dərin ehtiyac hiss etmiş, öz işindən xüsusi zövq almışdır:

Altmış ildir yazıram
Hekayələr, şe'rlər.
Ödəyirəm borcumu
Gücüm yetdiyi qədər.
Öz gücüm çatmayanda
Homerin, Nizaminin,
Puşkinin, ya Fikrətin
Köməyiylə deyirəm
Ürəyimin sözünü,
Sözlərin gözəlini,
Sözlərin ən düzünü.

Azərbaycan oxucusu məhz Mikayıl Rzaquluzadənin gərgin əməyi nətiçəsində Nizaminin "İsgəndərnamə" əsərinin "İqbalnamə"sini, Homerin "İliada"sını, T.Oldricin "Amerika məktəblisinin xatirələri"ni, İ.S.Turgenevin "Atalar və oğullar", "Ovçunun xatirələri", "Rudin", "Ərafə", A.Dümanın "Üç muşketör", V.Skottun "Kventin Dorvard", F. Şillerin "Vilhelm Tell", R.N.Güntəkinin "Çalı quşu", Cek Londonun "Həyat eşqi", H.Andersenin "Nağıllar və rəvayətlər", "Qar kraliça", "Düyməcik", L.Tolstoyun "Dirilmə", A.S.Puşkinin "Baxçasaray fontanı", V.Q.Belinskinin "Seçilmiş əsərləri", M.Qorkinin "Uşaqlar", A.İ.Gertsenin "Kimdir müqəssir", M.Soloxovun "Nifrət fənni", A.Korneyçukun "Eskadranın məhvi", V. Latsinin "Balıqçı oğlu", P.Svirkanın "Ana

torpaq", A.Tolstoyun "Mühəndis Qarinin hiperboloidi", L.Laginın "Qoca Xotabıç", Y.Sotnikin "Kuprum Esin iksiri", H.Heynenin "Seçilmiş şe'r və poemalar", C.Rodarinin "Çippolino", V.Biankinin "Biz çoxuq", İ. Stanyukoviçin "Dəniz hekayələri", S.Tompsonun "Heyvanlar haqqında hekayələr", R.Kiplinqin "Mauqli", V.Mayakovskinin "Seçilmiş şe'rlər və poemalar", A.Bartonun "Ağlağan qız", A.Aleksinin "Danışır yeddinci mərtəbə" və s. əsərləri öz dilində oxumaq imkanı qazanmışdır. Özü də onu qeyd edək ki, bu əsərlər cəfakəş tərcüməçinin yaradıcılığını bütünlükdə əhatə etmir. Təkcə onu xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, Mikayıl Rzaquluzadə 60-dan çox tərcümə kitabının müəllifidir. Mikayıl müəllim bircə sətir orijinal əsər yazmasaydı belə, onun adı Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixinə etdiyi tərcümələrə görə qızıl hərflərlə yazılmağa layiq olardı.

M. Rzaquluzadənin xeyli ədəbi-tənqidi məqalələri də vardır. Özü də maraqlıdır ki, bu məqalələrin də əksəriyyətində uşaq ədəbiyyatı, onun yaradıcılıq problemləri ön plana gətirilmişdir.

Mikayıl RZAQULUZADƏ

İNAM

İnan, günəşə inan!
Nə qədər qaralsa da,
Əsla sönməz heç zaman.
Düz deyiblər atalar:
"Hər qaranlıq gecənin
İşıqlı gündüzü var!"
İnan, torpağa inan!
Əməyə qiymət verər,
Haqq itirməz heç zaman:
Parlaq almaza döner
Qoynunda hər damla tər.
Bərkiyər, polad olar
Yolunda tökülən qan.
Yaxşının məzarında
Əlvən gül-çiçək bitər,
Yamanın məzarında
Boz qanqal, qaratikan.
İnan, insana inan!
Nə qədər bərkə düşsə,
Sönməz qəlbində vicdan.
Doğrunu deyən dili,
Düzü görən gözü var.
İnan, elinə inan!
Can deyənə can deyib
Daim, - qan deyənə - qan.
Nə çoxdur yer üzündə
Mərd ellər, şirin dillər.
Hər eli sev, hər dili
Öyrən, bacarsan əgər.
Ancaq doğma elini,
Əziz ana dilini
Yadırgama heç zaman.

CÜCƏ GETDİ SU İÇƏ

Çox susamışdı cüce:
- Cib-cib...
Getdi arxadan su içə:
-Cib-cib.
Hoppandı qorxa-qorxa:
Cib-cib-cib-cib,
Birdən yıxıldı arxa:
- Ci-i-i-ib! Ci-i-i-ib!
Bir qaz bunu eşitdi:
-Qa-qa!
Önün yanına getdi:
-Qa-qa?
-Ay qaz, bir bax halıma!
-Cib-cib-cib!
-Tez hoppan min dalıma!
-Qa-qa-qa!...
Suları axa-axa,
Cüce çıxdı qırağa:
-Cib-cib-cib!...
-Qa-qa-qa!...
Arxa yıxılan zaman,
Cüce qorxmuşdu yaman:
-Cib-cib-cib...
Qorxusundan su içmək
Lap çıxmışdı yadından:
-Cib-cib-cib!...
Baxırdı dövrəsinə,
Su axtarırdı yenə:
-Cib-cib-cib!

MÜASİR UŞAQ MƏTBUATI

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranmasında, onun oxuculara çatdırılmasında "Azərbaycan pioneri" qəzetinin, "Pioner" və "Göyərçin" jurnallarının böyük rolu olmuşdur.

"Azərbaycan pioneri" qəzeti 1938-ci il avqustun 1-dən çıxmağa başlamış, uşaqların sevimli qəzetinə çevrilmişdir. Qəzetdə uşaqların həyatı geniş şəkildə işıqlandırılmış, onun səhifələrində xeyli şe'r, poema, mənzum nağıl, hekayə, povest çap olunmuşdur.

Görkəmli uşaq yazıçısı Eynulla Ağayevin redaktor olduğu illərdə qəzet çox maraqlı çıxmışdır. Eynulla müəllim gözəl əsərlər çap etməklə yanaşı özü də uşaqlar üçün əsərlər yazmaqdan xüsusi zövq almışdır. Yazıçının qələmindən çıxan "Alagöz", "Sirlə qala", "Dəcəllər", "Tək qayıq", "Şişpapaq", "Yağış mahnısı", "Baba nağılı" və s. əsərlər oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

Hazırda qəzet "Savalan" adı ilə çıxmağa başlamışdır.

"Pioner" jurnalı isə 1927-ci ilin fevralından nəşr edilir. O, şərəfli bir yol keçmiş, uşaq ədəbiyyatımızın müntəzəm çap olunduğu jurnal kimi şöhrət qazanmışdır. İndi jurnal "Günəş" adı ilə öz fəaliyyətini davam etdirir.

1958-ci ildən nəşrə başlayan "Göyərçin" jurnalı isə kiçik yaşlı uşaqlar üçündür. Y. Əzimzadə, H. Abbaszadə, X. Həslova, T. Mahmud jurnalın baş redaktorları işləmişlər. Jurnalın ilk nömrəsində uşaq ədəbiyyatımızın klassiki A. Şaiqin təbriki, Ə. Cəmilin "Göyərçin" şe'ri çap olunmuşdur. Jurnalın səhifələrində Azərbaycan yazıçılarının əsərləri müntəzəm nəşr edilmişdir. Jurnalda başqa xalqların uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə, folkloruna da geniş yer verilib.

"Göyərçin" jurnalı ikinci bir "Əlifba" kimi əvəzolunmaz oxu mənbəyidir. Bunu görkəmli alimlər, pedaqoqlar dönə-dönə qeyd etmişlər. İndi daha gözəl, maraqlı çıxan "Göyərçin" uşaqları islami, milli və bəşəri dəyərlər ruhunda tərbiyə edən sehrlə bir məktəbdir.

XX ƏSRİN ORTALARINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

RƏSUL RZA
(1910 - 1981)

Rzayev Rəsul İbrahim oğlu 1910-cu il may ayının 19-da Göyçayda anadan olmuş, ibtidai və orta təhsilini Göyçayda almışdır. 1926 - 1927-ci illərdə Tbilisidə Kommunist Universitetinin kooperasiya şöbəsində, 1931 - 1933-cü illərdə Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasında, 1934 - 1937-ci illərdə isə Moskva Kinematografiya İnstitutunda təhsilini davam etdirmişdir. Bakı kinostudiyasında ssenari şöbəsinin rəisi, filarmoniyanın müdiri, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının baş redaktoru və s. vəzifələrdə çalışmışdır. 1981-ci ilin aprel ayının 1-də Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Şərəfli yaradıcılıq yolu keçən görkəmli Azərbaycan şairi Rəsul Rzanın hansı bir şe'ri oxuyuruşsa oxuyacaq, dərin düşüncələrə dalmağa məcbur oluruq. Təsadüfi deyil ki, çox zaman onun poeziyasını fikir poeziyası adlandırırlar. Görkəmli ədəbiyyatşünas Məmməd Arifin sözləri ilə desək, fikir - Rəsul Rza şe'rinin hərəkətverici qüvvəsini, onun mayasını təşkil edir.

Sevimli şairimizin əsərlərinin mövzu dairəsi çox genişdir. Bəşəriyyəti narahat edən elə bir ciddi problem yoxdur ki, bu görkəmli sənətkarın yaradıcılıq obyektinə çevrilməsin. Elə buna görə də tərcüməçilər onun əsərlərinə dönə-dönə müraciət etmiş, şairin şe'rləri bir çox dünya xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuşdur.

"Çapey", "Çinar", "Qanadlar", "Vətən", "Günəşin sorağında", "Könül səsləri", "Dözüm", "Duyğular, düşüncələr", "Pəncərəmə düşən işıq", "Vaxt varikən", "Calasan günü günə", "Dünən, bu gün, sabah", "Həyat duyumları", "Hava haqqında", "Güneylər, quzeylər" və s. şe'r kitablarında istedadlı şair qələminin məhsulu olan qiymətli sənət inciləri toplanmışdır.

R. Rzanın poemaları haqqında danışmaq istəyərkən adamın yadına görkəmli tənqidçi Yaşar Qarayevin aşağıdakı sözləri düşür: "Poeziya öz iri addımlarını poema ilə atır". Rəsul Rzanın "Bir gün də insan ömrüdür", "Xalq həkimi", "Qızılgül olmaydı", "E'tiraf", "Ana", "Hilal", "Füzuli", "Leyli və Məcnun", "Tənhalığın sonu", "Anamın qız gəlini", "Xalq şairi", "Alabama qurbanları", "Zənci balası Villi haqqında ballada", "Bayıl dastanı", "Xatirələr

düzümü", "Bir min dörd yüz on səkkiz" və s. bu kimi qiymətli sənət əsərləri nəinki onun, eləcə də Azərbaycan poeziyasının iri addımlarıdır.

Bu poemalarda şair gah xalqımızın tarixi keçmişinə müraciət edir, gah müasirlərimizin bədii obrazını yaradır, onların arzu və düşüncələrini poetik dillə əks etdirir, gah odlu-alovlu döyüş səhnələrini gözlərimizin qarşısında canlandırır, gah da dünya xalqlarının həyatı, onların imperializm əleyhinə apardıqları mübarizənin bədii təsvirini verir.

R. Rza poemalarındakı lirik qəhrəman dövrü ilə möhkəm təmasda olan intellektual səviyyəli insandır. Dünyagörüşü, həyata, insana münasibəti, vətənpərvərliyi, milli təkəkkür tərzii ilə seçilən bu qəhrəmanı insan və onun taleyi daha çox maraqlandırır. "Vətən, vətən" deyib döşünə döyməsə də, onun sinəsində əsl bir vətənpərvərin ürəyi döyünür. Bu qəhrəman həyatımızdakı neqativ cəhətləri ört-basdır etmək, müvəffəqiyyətimizi şişirtmək yolu ilə getmir. Əksinə, cəsarətli çıxışları ilə insanları düşünməyə, boşboğazlıq etməkdənsə iş görməyə səsləyir. Bu əsərlər uşaqlar üçün də, böyükler üçün də maraqlıdır.

R. Rza yaradıcılığı boyu uşaqları unutmamış, onlar üçün də maraqlı şe'rlər, poemalar yazmışdır. Onun əsərlərində vətəni, ananı, insanları, təbiəti, əməyi sevmək təbliğ olunur. "Nənəm uç" şe'ri şair çox maraqlı bir sonluqla bitirərək deyir ki, səadət başqasının qanadında deyil, insanın öz əlindədir.

"Nəvəli Rəsulün sevinci" şe'rinin lirik qəhrəmanı bəxtiyar bir babadır. Ona elə gəlir ki, öz nəvəsi olmayan Günəş də qucağında körpə aparın babaya həsrətlə baxır. Şairin ürəyindən qəribə bir hiss keçir. O istəyir ki, bütün dünyanın babalarını, nəvələrini təbrik etsin, nəvələri isə dəstə-dəstə çiçək kimi qolları üstünə alsın. Şe'ri oxuduqca insanları, dünyamızın gələcəyi olan körpələri dərin məhəbbətlə sevən şairin ürək çırpıntılarını eşidirik.

"Yeddi çinar", "Gül səsləri", "Kəklik", "Novruzgülü", "Nərgiz", "Göyər, çinarım, göyər", "Kövrək budaq", "Bahar", "Yaz gəlir", "Bal arıları" və s. bu kimi şe'rlərdə vətən təbiəti vurğunluqla tərənnüm edilir. Ancaq R. Rza təkce tərənnümlə kifayətlənmir, ilk nəzərdə adi lövhə təsiri bağışlayan şe'rləri dərin ictimai məzmun daşıyan fikirlərlə yekunlaşdırır. Məsələn, "Nərgiz" şe'rinə də zərif bir çiçəyin asfaltı deşməsinə şair belə mənalandırır:

Soyuq asfalt
Məğlub olub həyat gücünə.
Zərif nərgiz qalxıb
düyməçə-düyməçə.
Qalxıb günəş eşqinə,
Bahar eşqinə.

R. Rzanın "Balacaların təbiət ensiklopediyası" seriyasından çap etdiriyi şəkilli kitablar onun uşaq ədəbiyyatı sahəsində uğurlu axtarırlarının yekunudur. "Güllər, çiçəklər", "Ev quşları", "Çöl quşları", "Bostan və tərəvəz bitkiləri", "Cücələr", "Ağaclar", "Ev heyvanları" adlı bu kitabçalarda toplanan şe'rlər

yığcam, konkret poetik parçalardır. Bu şe'rlərdə şair uşaqlara ayrı-ayrı bitkilər, ağaclar, quşlar, heyvanlar haqqında mə'lumat verir.

Bu xırda quş bildirçin,
Başlayan zaman biçin
Dolanır tarlaları,
Görsün harda var darı.
Pırhapır qanadları
Bu kiçik tarla quşu,
Çox itidir uçuşu.

R. Rzanın uşaqlar üçün çap olunan aşağıdakı kitabları vardır: "Si-Au", "Səkil və Çəkil", "Heyvanların yuxusu", "Təranənin oyuncaqları", "İlkin məktəbə getdi", "Vəhşi heyvanlar", "Tarla və çöl bitkiləri", "Meyvələr" və s.

Şairin "Yaşıl dəryalar qızının cehizi" poeması uşaq təkəkkürünə uyğundur. Əsərin mərkəzində müəllif təkəkkürünün məhsulu olan bir əfsanə dayanır. Poemanın əsas qəhrəmanları - Yaşıl Dəryalar qızı, Quraq və Bulaq simvolik münəciyənin bədii in'ikasındır. Bu həyatı ziddiyyət folklorunda olduğu kimi haqqın və ədalətin qələbəsi ilə başa çatır. "Məni sevən hər oğlan qırx ağac əkib becərməlidir" - deyən Dəryalar qızı arzular ki, bu ağaclar onun cehizi olsun. Burada təsvir edilən "qırx" rəqəminin özü də folklor ənənələrinə söykənir.

Orijinal deyim tərzii, obrazlılıq R. Rza poeziyasının məziyyətləri kimi yadda qalır. Çox geniş biliyə malik olan sənətkarımız klassik Azərbaycan, eləcə də dünya ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrindən bəhrələnməmiş, ancaq heç kəsi təkrar etməmiş, heç kəsə bənzəməyə çalışmamışdır. Nəticədə o, son də-rəcə orijinal, qüdrətli bir sənətkar kimi şöhrət qazanmışdır.

RƏSUL RZA

YUXU NƏĞMƏSİ

Göydə bir-bir alışı
Ulduzlar,
Ay yol salıb işıqdan
Xəzərə.
Gəlin, oğlanlar, qızlar,
Yuxumuzda yol gedək
Səhərə.
Dovşanlar mürğüləyir
Bucaqda.
Ayılar da uzanıb
Yataqda.
Quzuların gözləri
Yumulub,
Laylay!
Sən də get dənizdə yat,

Gümüş ay!
Nə işıq var, nə səs var
Otaqda.
Yuxu gözləyir sizi
Yataqda.
Maşınlar da səs salmır
Küçədə.
Qara ipək kimidir

Gecə də.

Ceyran, göyərçin, məstan,
Gözləyirlər bayaqdan.
Laylay!
Getdi göydə yatmağa
Qızı ay.
Yuxuladı qaşığı da,
Fincan da.
Oyuncaqlar yatıbdır
Haçandan.
Reyhan kukla, görünür
Üzündən,
Şirin yuxu tökülür
Gözündən.
Göydə alışdı, yandı
Ulduzlar.
Yatın, oğlanlar, qızlar!
Laylay!
Getdi göydə yatmağa
Gümüş ay.
Laylay,
Laylay,
La...la...y...la...y!

ŞANAPIPIK

Şanapipik, şanapipik!
Alabəzək, qara kirpik.
Üstü-başı zolaq-zolaq,
Balacaboy, nazik ayaq.
Daraq kimi pipiyi var,
Nazik, uzun dimdiyi var.
Gah cüt olur, gah tək olur,
Onu gəndən görmək olur.

QIRQOVUL

Bu nədir, quş, ya çiçək,
Belə bəzəkli, göyçək?
Başı qara, ağ, yaşıl.
Uzunlək quyuğu
Ona yaxşı yaraşır.
Bu, qırqovul şəkildir,
Üst-başı bəzəkli.
Gündüz gəzir, dənənir,
Gecə ağacda yatır.

O da ev quşları tək
Bala çıxardır, artır.
Ata qırqovullara
Xoruz deyənlər də var.
Ana qırqovullara
Boz deyirlər adamlar.

MİRVARİD DİLBAZI (1912 - 2001)

Mirvarid Dilbazinin "Romantika" adlı şe'rində bir misra var: "O mə-nəm, daima gənc, daim uşaq"! Doğrudan da, ədəbiyyatımızın ağ-birçəklərindən olan Mirvarid xanım həmişə gənclik həvəsiylə yazıb-yaratmış, uşaq dünyasına yaxından bələdliyi, xarakterindəki uşaq təmizliyi onun poeziyasına bir saflıq, məs'umluq gətirmişdir.

Mirvarid Paşa qızı Dilbazi 1912-ci ildə Qazax rayonunun Musaköy kəndində anadan olmuş, ibtidai təhsilini kənddə almışdır. Sonra o, Bakıya gəlmiş, qızlar seminariyasında təhsilini davam etdirmişdir. 1929-cu ildə indiki N. Tusi adına Pedaqoji Universitetin dil-ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuş, 1932-ci ildə oranı bitirib əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Bakıda və Qubada müəllimlik etməsi onun uşaq dünyası ilə yaxından tanışlığı, uşaq psixologiyasına bələdliyi üçün zəmin yaratmışdır. 1934-cü ildən 1938-ci ilədək Azərbaycan Elmlər Akademiyasının əlyazmalar fondunda şöbə müdiri işləmişdir. Daha sonra Azərbaycan dövlət nəşriyyatında iki il tərcüməçi işləmişdir.

1928-ci ildə "Maarif və mədəniyyət" jurnalında ilk şe'riylə çıxış edən M. Dilbazi həyatını bədii yaradıcılığa həsr etmiş, qırxdan çox kitab yazıb çap etdirmişdir. Özü də bu kitabların əksəriyyəti uşaqlar üçündür. Böyüklər üçün çap olunan kitablarında da uşaqlar üçün şe'rlərinin verilməsi Mirvarid xanımın uşaq ədəbiyyatına ciddi münasibətini ifadə edir.

Şairin 1934-cü ildə nəşr edilən "Bizim səsimiz" adlı şe'rlər kitabı Mikayıl Müşfiqin redaktəsi ilə çap olunduqdan sonra M. Dilbazi daha da həvəslənmiş, yorulmaq bilmədən yazıb yaratmışdır. Bir-birinin ardınca onun "İlk bahar", "Bahar", "Bahardan məktub", "Mahnılar", "Döyüş mahnıları", "Vətən eşqi", "Qazan və kartof", "Neft", "Mənim hədiyyəm", "Reyhan", "Balaca nümayəndə", "Qardaşlar", "Muğanın səhəri", "Balaca dostlarım" və s. kitabları çap olunmuşdur.

M. Dilbazi 2001-ci ilin iyul ayının 12-də vəfat etmişdir.

Mirvarid Dilbazinin mövzu dairəsi çox genişdir. Müasirlərimizi maraqlandıran elə bir problem yoxdur ki, M. Dilbazi bu sahədə öz qələmini sına-mış olsun. Şairin tədqiqatçılarından biri, uşaq yazıçısı Ə. Əhmədova çox doğru qeyd edir ki, M. Dilbazinin şair simasını müəyyənləşdirən duyğu seli, hiss-lər bulacağı, fikirlər yağışıdır.

M. Dilbazinin şe'rlərində uşaq kövrəkliyi, çiçək təmizliyi var. Onun şe'rlərini oxuyan uşaqların ürəyinə ilk poetik qığılcımlar səpilir. Şair uşaq gözü ilə bənövşələrin üşüməsini "görür", onları isitməyə çalışır:

Bir qanadlı ürəyim var,
Yuvasında tutmur qərar,
Düzənlərə nazlı bahar
Yaşıl xalı döşəyində.
Neçə dağdan düşür yolum,
Çiçək olur sağım, solum,
İstəyirəm günəş olum,
Bənövşələr üşüyəndə.

M. Dilbazi əlvan təbiət lövhələri yaratmağı bacaran şairlərimizdəndir. Onun yurdumuzun baharını, yayını, payızını, qışını tərənnüm edən şe'rləri uşaqların qəlbində gözəlliyə məhəbbət duyğuları oyadır. Balaca oxucu elə bil budaqlara qönçə düzən baharı, bağların üstünə çökən yaz dumanını, çiçəkdən-çiçəyə qonan arı və kəpənəkləri, çiçəkli dağları, ətirli meşələri, ağ köpüklü şəlaləni öz gözləri ilə görür, sünbülün kövrək mahnısını eşidir:

Tarla yaşıl, göy, ala,
Külək, getmə xəyal!
Xırdacayam mən hələ,
Beşiyimi yırğala!

M. Dilbazinin uşaq şe'rləri çox vaxt ota, çiçəyə, gülə, küləyə, günəşə, çəmənə, buluda, yağışa, göbələyə, əzgilə, təzə-tər yasəmənə... müraciətlə yazılır. Ayrı-ayrı təbiət cisimləri şəxslənərək canlanır, uşağın həmsöhbətinə çevrilir:

- Ay təzə-tər yasəmən,
İlin bu fəslində sən
Niyə gəlmisən bağa?
- Mən günəşi sevirem,
Gəlmişəm nazlanmağa.

M. Dilbazinin şe'rləri uşaqlara ayrı-ayrı təbiət hadisələri haqqında ilk mə'lumat - informasiya verir. Onun yaradıcılıq nümunələri yığcamlığı, dilinin aydınlığı, obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir.

Mirvarid Dilbazinin uşaqlar üçün yazdığı poemalar və mənzum nağıllar da maraqlı doğurur. Bu əsərlərin mərkəzindəki maraqlı folklor süjetləri vasitəsilə şair uşaqları düzlüyə, doğruculuğa, həqiqətpərəstliyə, vətəni dərin məhəbbətlə sevməyə, xeyirxahlığa səsləyir. Onun belə əsərlərinə misal olaraq "Reyhan", "Xeyir və Şər", "Balaca dostlarım", "Sevincin dünyası", "Babalrın su həsrəti", "Qardaşlar", "Günəş eşqi" poema-nağıllarını göstərə bilərik.

"Qaranquş və qara ilan" xalq nağılı əsasında yaranmışdır. İlan ağcaqanada deyir ki, öyrən gör hansı canlının qanı şirindir. Ağcaqanad işə başlayır, bir gözəl oğlan uşağının qanının çox şirin olduğunu görüb ilana xəbər aparmaq istəyəndə, qaranquş ağcaqanadın dilini parçalayır. Ağcaqanad bir təhər məsələni ilana başa salır. İlan qaranquşdan intiqam almaq üçün onun üstünə atılır və quyruğundan tük qoparır. Elə buna görə də qaranquşun quyruğu haçadır. İnsanlara hörmət elədiyinə görə adamlar qaranquşu sevir, onun xətrini əziz tuturlar.

"Muy-muy, haf-haf, cik-cik, qah-qah və Tellinin nağılı" əsəri uşaqlar üçün maraqlıdır. Şairin "Payız yeli, göy çəmən və meşənin nağılı", "Meşə və bənövşə", "Günəş, külək, su və ilanın nağılı", "Qarı nənənin keçisi", "Qurd və uşaqlar", "Bal arısı ilə eşək arısının nağılı" əsərləri də öz yığcamlığı, obrazlı dili ilə diqqəti cəlb edir.

M. Dilbazinin balaca qəhrəmanları öz həssaslıqları, diribaşlıqları, mə'nəvi təmizlikləri ilə seçilir. Şair ömrünün ixtiyar çağlarında da qələmi əlindən yerə qoymur, balalarımız üçün yazıb-yaratmaqdan yorulmur. Onun şe'rləri, poemaları, kiçik hekayələri, pyesləri vardır. Son illərdə çap olunan iki cildlik və bir cildlik seçilmiş əsərləri, "Bənövşələr üşüyəndə", "Ana qanadı", "Yasəmən fəslü", "Abşeron bağlarında", "Qar çiçəkləri" və s. kitabları müəllifin məhsuldar yaradıcılığında xəbər verir.

Mirvarid DİLBAZI

ŞİRİN DİLLİM

Saçlarından tel əsəndə,
Telinə qurban olmuşam.
Dilin sözə tələsəndə,
Dilinə qurban olmuşam.

Təzə çıxan süd dişinə,
Qəhqəhəli gülüşünə,
Tırp-tırp yerisinə
Baxmışam, heyran olmuşam.

Yanağının gülü solsa,
Könlün bir an tutqun olsa,
Bir ağrıyla gözün dolsa,
Mən ürəyi qan olmuşam.

Keçib getdi ayım, ilim,
Sən açıldın, qönçə güllüm,
Ana deyən gündən dilin,
Bəxtiyar insan olmuşam.

YUVA GÖRDÜM

Yuva gördüm budaqda,
Mənim balam uzaqda.

Qəlbim yuvaya döndü,
İntizarla döyündü.
Quşlar fərəhlə yatdı,
Məni həsrət oyatdı...

MƏNİM ANA ÜRƏYİMDİR

Sən yatırsan mışıl-mışıl,
Nəfəsinlə isinirəm.
Oyananda, körpə quzum,
Şən səsinlə isinirəm.

Parıldasa kirpiyində,
Bir damlacıq kədər yaşı,
Silmək üçün dolaşaram,
Gücüm çatsa dağı, daşı.

Çırağ deyil, baş ucunda,
Gecələri mənəm yanan.
Mənim ana ürəyimdir,
O dövvrəndə işıqlanan.

Sən yatırsan mışıl-mışıl,
Nəfəsinlə isinirəm.
Oyananda, körpə quzum,
Şən səsinlə isinirəm.

Bəxtiyaram, heç bilmirəm,
Qəlbimdəki bu nə səsdir?
Şirin-şirin pıçıldayır
Ana hissi müqəddəsdir.

QILMAN İLKİN (1914)

M.F. Axundov adına Dövlət mükafatı laureatı, tanınmış nasir Qılman İlkin - Musayev Qılman İsabala oğlu 1914-cü ilin aprel ayında Mərdəkanda anadan olmuşdur. İbtidai məktəbi Mərdəkanda alan Qılman 1926-cı ildən 1929-cu ilədək Bakı şəhərindəki 18 nömrəli pedaqoji texnikumda təhsil almış, əmək fəaliyyətinə Xaçmazın Əhmədoba kəndində müəllim kimi başlamışdır. 1931-ci ildə Bakıya qayıdan Q.Musayev bir il "Gənc işçi" qəzetində ədəbi işçi işləmiş, sonra indiki N. Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinə daxil olmuşdur. 1936-cı ildə ali məktəbin dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirən Q. İlkin müharibə başlanana qədər Uşaqgəncnəşrdə məsləhətçi, baş redaktor, müvəqqəti direktor vəzifələrində işləmişdir. Müharibə vaxtı İranda hərbi müxbir kimi fəaliyyətini davam etdirmiş, Təbrizdə çıxan "Vətən yolunda" qəzetində əməkdaşlıq etmişdir. 1953-cü ildən 1963-cü ilədək müddətdə Nizami yubiley komitəsində el-

mi katib, Bakı Dövlət Universitetində müəllim, Azərənərdə baş redaktor olmuşdur. Sonra "Azərbaycan" jurnalında baş redaktor, Azərənərdə direktor işləmişdir.

Ədəbi yaradıcılığa "Yaralı şahin" adlı hekayəsi ilə başlayan Q. İlkin 1947-ci ildə "Həyat yollarında" adlı ilk kitabını nəşr etdirmişdir. Eyni adlı povestdə müəllif görkəmli dramaturqumuz Nəcəf bəy Vəzirovun uşaqılıq illərinin maraqlı, yaddaqalan lövhələrini yarada bilmişdir. 1949-cu ildə hekayələrdən ibarət ikinci kitabı nəşr edilmiş, sonra Q. İlkin daha məhsuldar çalışaraq "Üçtəpə uşaqları", "Sahil küçəsində", "Yazılı daş", "Qalada üsyan" kitablarını yazmışdır. Axıncı əsər daha çox şöhrət qazanmış, onun motivləri əsasında uşaqların və böyüklərin çox sevdiyi "Yenilməz batalyon" filmi çəkilmişdir.

Qılman İlkin məhsuldar yazıçıdır. Onun qələmindən çıxan "Şah və qarışqa", "Şimal küləyi", "Tapşırıq", "Sərvinazım mənim", "Ömrün oğlan çağları", "Dağlı məhəlləsi", "Madam Qədri", "Tayqa nağılı", "Dəniz qapısı" və s. kitabları oxucular maraqla qarşılamışlar.

Qara Namazov yazır: "Q. İlkinin əsərlərinin mövzu dairəsi genişdir. Onun əsərlərində təkcə inqilabi keçmişimiz və Vətəndaş müharibəsi deyil, dinc quruculuq illərində uşaqların təhsili, işi və fəaliyyəti, vətənimizin zəngin sərəvətlərinin axtarılması, kəndlərimizin keçmişinin və bugününün öyrənilməsi və s. geniş və ətraflı təsvir və tərənnüm olunmuşdur."

Mövzusu və ideyası bugünkü baxımdan məqbul görünməsə də, Qılman İlkinin ən sənətkarlıqla qələmə alınmış əsəri "Şimal küləyi"dir. Burada xalqımızın keşməkeşli tarixinin müəyyən, hələ düzgün şərh veriləməyən illərinin bədii mənzərəsi vardır. Müəllif Yetim, Heydər, Nərgiz kimi yaddaqalan, hərətfəfli işlənmiş obrazlar yarada bilmişdir.

Romanda tarixi şəxsiyyətlərdən Çingiz İldırım, Nəriman Nərimanov, M. Əzizbəyov və başqalarının da bədii obrazı yaradılmışdır. Əlbəttə, bu şəxsiyyətlərin fəaliyyətləri heç zaman birmənalı qarşılanmamış, müxtəlif istiqamətlərdən, müxtəlif mövqelərdən onların işi gah təqdir, gah da tənqid olunmuşdur. Ancaq bizim istəyimizdən asılı olsa da, olmasa da, bu insanlar tarixi şəxsiyyət kimi həmişə xatırlanacaqlar. O ki qaldı "Şimal küləyi"nə, bu da bir bədii əsər kimi ədəbiyyat tariximizdə öz adını və müəllifinin adını yaşadacaqdır.

Q. İlkinin "Üçtəpə uşaqları", "Ömrün oğlan çağları" povestlərində də gənclərin, yeniyetmələrin arzu və düşüncələri, onların mübarizələrdə bərkiyən həyatı ön plana gətirilmişdir.

Qılman İlkinin yaradıcılığında hekayə janrı mühüm yer tutur. O, yıxcam bir süjetlə öz qəhrəmanlarının daxili aləmini açmağa nail olur. Məsələn, "Yalquzaq" hekayəsinə nəzər salaq. Əsərin süjeti çox sadədir. Qarlı, çovğunlu bir gündə kənd müəllimlərindən birinin körpəsi bərk xəstələnir. Müəllim həkim dalınca qonşu kəndə gedir. Ancaq həkimi evdə tapa bilmir. Balaca bir məktub yazıb həkimin anasına verir və cəld geri qayıdır. Gülyaz həkim iclasdan evə gələndə məktubu oxuyur: "Doktor, xəstənin həyatı Sizin əlinizdədir. Özünü-zü yetirəsiniz, onu xilas edə bilərsiniz."

Gənc həkim tərəddüd etmədən atı minib qonşu kəndə yollar. Yolda yalnızca ona hücum edir. Qız çox çətinliklə kəndə gedib çıxır və xəstəni müalicə edir. Hekayə aşağıdakı cümlələrlə bitir:

"Xəstə uşaq gözlərini döyüb doktora baxdı və heç bir söz demədi. Ancaq onun qaysaqlanmış, kiçik, nazik dodaqları gülümsədi. Bunu gördükdə ana özünü saxlaya bilmədi, gözləri yaşardı. Gülyazın çiyinlərini qucaqlayıb dedi:

- Doktor, biz Sizin xəcalətinizdən necə çıxacağıq? Yox, heç bir mükafatla... - Onun boğazı qəhərləndi və başı Gülyazın çiyinə endi. Gülyaz gənc ananın saçlarını tumarladı:

- Heç bir mükafat lazım deyil. - Sonra o, uşağın dodaqlarından hələ də çəkilməmiş təkəşümü göstərib dedi:

- Bizim mükafatımız budur. Bundan böyük mükafat nə ola bilər?"

Göründüyü kimi, hekayənin süjeti çox sadədir. Ancaq müəllif bu sadə süjetlə həm Gülyazın anasının, həm Gülyazın, həm müəllimin, həm də uşağı xəstələyəndə dərin həyəcan keçirən ananın daxili dünyasına işıq sala bilmişdir.

Hekayədəki hadisələr dinamikdir. Xüsusilə, qarın, çovğunun təsviri, eləcə də yalnızca ata hücumunu əks etdirən səhnələri uşaqlar maraqla, həyəcanla oxuyurlar.

Q. İlkinin maraqlı hekayələri çoxdur. Onun belə hekayələrinə misal olaraq "Sahil küçəsində", "Ləpədən yəndə", "Yazılı daş", "Oğullar", "Qiyətli tapıntı", "Sel suyu" və s. əsərlərini göstərə bilərik.

Q. İlkinin "Cərrahlar", "Tayqa nağılı", "Əsgər müharibədən qayıdırdı", "Geriye yol yoxdur", "Baba və nəvə" televiziya pyeslərinin tamaşası maraqla qarşılanmışdır. Yazığı "Təzə şagird" pyesinin, "Kölgələr sürünür" filminin ssenarisinin müəllifidir.

Q. İlkin həm də bir tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun öz əsərləri də bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur.

Qılman İLKİN

TƏZƏ MƏNZİL

Yağış kəsdı. Günəş pəncərədən boylandı. Nurlan şirin yuxuda idi. Günəş onun tərləmiş alnını, pörtmüş yanaqlarını mehribanlıqla oxşayanda, gözlərini açdı. Atası getmişdi. Tez geyinib, pəncərənin qabağına gəldi. Atasının hündür kranı beşmərtəbəli evin qabağında hərəkətsiz durmuşdu. Onu kranın kabinəsində görməyib, təəccüblə anasından soruşdu.

- Ana, atam krandadır yoxdur.

Anası da pəncərəyə yaxınlaşdı:

- Hələlik kran lazım deyil. Görürsən ki, evi tikib, qurtarıblar. Təzə ev tikməyə başlayanda yenə kran lazım olacaq. Görürsənmi, o iki ağacın yerində tikməyə başlayacaqlar.

Nurlan təəccüb elədi:

- Ağacın başında axı leyələklərin yuvası var. Bəs onlar necə olacaq?

- Yəqin ki, o vaxtdək leyələklər köçüb gedəcəklər.

- Bəlkə getmədilər?

Anası cavab verməyə söz tapmadı. Tez mətbəxə keçdi. Bu zaman nəvə bazardan qayıtdı. Nurlan ona gileyləndi.

- Nəvə, bilirsen, leyələklərin yuvasını uçuracaqlar. Yerində adamlar üçün ev tikəcəklər.

- Bəs nə eyləsinlər? Onlara görə adamlar evsiz qalacaqlar? Quşdurlar da, özlərinə yenə yuva tikərlər.

Nəvənin sözləri onun xoşuna gəlmədi. Özlüyündə atasına acığı tutdu: "Nə üçün o yuvanı uçurub, yerində ev tikir?" Nəvənin sözlərinə isə az qaldı ki, ağlasın. Atasının sözləri yadına düşdü: "Sən kişisən, kişi ağlamaz". Ona görə də özünü saxladı.

Bütün günü pəncərənin qabağından çəkilmədi. Onların halına acıyırdı. Ana və ata leyələklə tez-tez uçub gedir və bir azdan dimdiklərində yemək qayırdılar. Nurlan fikirləşirdi ki, bəs yuvaları dağıldandan sonra ana və ata onları harada yedirəcəklər.

Axşam atası evə qayıdanda, oğlunu qüssəli görüb soruşdu:

- Hə, yenə nə olub, qaşqabaqlısan?

Onun yerinə anası dilləndi:

- Hirsələnib ki, leyələklərin yuvasını uçuracaqsınız.

Atası bərkdən güldü:

- Elə buna görə burunu salladıbsan? Eh, səni...

Atasının belə deməsi onu daha da qəzəbləndirdi. Atası başını bulayıb, sözüünə davam etdi:

- Mən də deyirəm, buna nə olub... Sənə deyim ki, onları da təzə mənzilə köçürəcəyik. Başa düşdün?

Nurlan daha soruşmadı ki, bəs haraya köçürəcəklər. Əslinə baxsan, soruşmağa utandı.

Ertəsi gün atası tənəffüs vaxtı evə gələndə Nurlana dedi:

- Hə, geyin gedək. Leyələkləri bu gün təzə mənzilə köçürürük. Tamaşa elə gör onlara necə mənzil vermişik.

Nurlan sevindiyyəndə bilmədi ki, nə etsin. İş yerinə gələndə atası onu təzə tikilmiş hündür binanın kölgəsində oturtdu:

- Sən burada otur. Tamaşa elə. Biz onları indicə təzə mənzilə köçürəcəyik. Bunu deyib, atası kranı qaldırdı. Sonra kranın demir səbətini aşağı salladı. Fəhlələrdən iki nəfəri əllərində rışar "zənbilə" oturdular. Atası onları yuxarı qaldırdı. Sonra da kranı qabağa verib, onları yuvala yaxınlaşdırdı. Ana və ata leyələklə yuvada yox idi. Yemək dalınca getmişdilər.

Fəhlələr yuva olan budaqları mişarladılar. Onu papaq kimi başları üstündə tutub saxladılar. Atası kranı geri çəkdi. Sağ tərəfdəki parkın ağaclarına yaxınlaşdı. Kranın qolu ağaclara tərəf uzandı. Fəhlələr yuvanı əhmalca ağaclardan birinin başına qoydular və onu kəndirib budaqlara möhkəmlətdilər. Onlar öz işlərini yenəcə qurtarmışdılar ki, leyələklər qayıtdılar. Yuvanı yerində görmədikdə, bir neçə dəfə havada dövrə vurdular. Sonra yuvanı təzə yerə gördü, oraya uçdular. Bir neçə dəfə enib qalxdılar. Elə bil yuvanın möhkəm olub-olmadığını yoxlayırdılar. Sonra oturub, balalarını yedirtməyə başladılar.

Günlər keçdi. Leyələklər təzə yuvalarına tamam isnişmişdilər. Övvəllər yuva qurduqları ağaclar isə dibindən kəsilmişdi.

YUSİF ƏZİMİZADƏ
(1917 - 1984)

"Göyərçin" jurnalının ilk redaktoru, görkəmli yazıçı, dramaturq, gözəl jurnalist, xeyirxah insan kimi tanıdığımız Yusif Əzimzadə jurnalın iyirmi beş illik yubileyini təbrik edərək yazmışdı: "Ürək-dən sevinirəm və fəxr ələyirəm ki, "Göyərçin" in qanadlanıb uçmasında redaksiya əməkdaşları ilə birlikdə mənim də zəhmətim olub və deyə bilərəm ki, "Göyərçin" də çalışdığım illər mətbuat sahəsində uzunmüddətli işimin ən unudulmaz, ən şirin dövrü kimi yadımda qalıb".

Doğrudan da, Yusif Əzimzadənin uşaq mətbuatımızın öncüllərindən olan "Göyərçin" in yaradılmasında, səmərəli fəaliyyətində misilsiz xidmətləri olub. Bu görkəmli yazıçının qısa tərcümeyi-halı ilə tanış olanda görürük ki, o, şərafli bir ömür yolu keçib.

Yusif Əzimzadə Bakıda anadan olub. Nəriman Nərimanov adına sənaye texnikumunun elektrik mexanika şöbəsində təhsil ala-ala elektrik yarımstansiyalarında işləyib. Bakı hərbi məktəbini bitirib, bir müddət hərbi xidmətdə olub. Təxris edildikdən sonra jurnalistlik fəaliyyətinə başlayıb. "Abşeron kolxozçusu" qəzetində ədəbi işçi, məs'ul katib işləyib. Sonra "Ədəbiyyat qəzeti"ndə, "İnqilab və mədəniyyət" jurnallarında ədəbi işçi, nəsr şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. Yazıçı jurnalistika sahəsində çox səmərəli fəaliyyət göstərüb. "İnqilab və mədəniyyət" jurnalında tənqid şöbəsinin müdiri, Azər-nəsr və Uşaqgəncnəşrdə redaktor, "İnqilab və mədəniyyət" jurnalında məs'ul redaktor, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində baş redaktor və s. bu kimi vəzifələrdə çalışıb.

Yusif Əzimzadə də ədəbi yaradıcılığa şe'rlə başlamış, ilk əsərlərini hələ tələbə ikən "Ədəbiyyat qəzeti"ndə, "Gənc işçi"də, "Yeni yol"da və "Azərbaycan gəncləri" qəzetlərində çap etdirmişdir.

Yazıçının "Partizan oğlu" adlı ilk kitabı 1942-ci ildə nəşr olunmuşdur. 40-cı illərdə daha iki kitabı işıq üzü görən ədibin qələmi getdikcə püxtələşməyə başlayır. "İlk görüş", "Onun həyatı", "Görüşdən sonra", "Üç bayram", "Bakının işıqları" kitablarından sonra yazıçı 1960-cı ildə "Yenə görüşəcəyik" adlı romanını nəşr etdirir. Müəllifin "O, qərib deyildi" romanı da oxucuların rəğbətini qazanır.

Yazıçının ayrı-ayrı vaxtlarda nəşr edilmiş "Murad dayımın xatirələri", "Anacan", "Mənim məhnlərim", "Mən gənc qvardiyaçıyam", "Həmişə borcluyuq" və s. kitabları onun zəhmətsevər, məhsuldar bir qələm sahibi olduğunu göstərir.

Yusif Əzimzadə dramaturgiya sahəsində də böyük uğurlar qazanmışdır. Onun əsərləri Gənc Tamaşaçılar Teatrının səhnəsində müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur. Bu pyeslər içərisində "Anacan" həm onun müəllifinə, həm də teatra şöhrət qazandırmışdır. Həmin əsər 1957-ci ildə musiqili teatrların ümumittifaq festivalının laureatı olmuşdur.

Əsərin mərkəzində yoxsul, kimsəsiz uşaqların tərbiyəsi keşiyində duran Bahar müəllimənin mükəmməl bədii obrazı dayanır. Əsərdə o, tək-cə tərbiyəçi kimi deyil, həm də qayğıkeş bir ana kimi tamaşaçıların diqqətini cəlb edir. Təsadüfi deyil ki, pyesin adı da ana ilə əlaqədardır. Əsərdə hadisələr olduqca maraqlıdır. Hadisələr inkişaf etdikcə biz Baharı qorxmaz, cəsarətli, fədakar bir insan kimi görürük.

Yusif Əzimzadə uşaq və yeniyetmələr üçün maraqlı əsərlər yaradan bir yazıçı idi. Uşaqların tərbiyəsində onun hekayələrinin, povestlərinin, səhnə əsərlərinin mühüm rolu olmuşdur. "Unutmayın" pyesinin tərbiyəvi əhəmiyyəti isə daha böyükdür.

Yusif Əzimzadə həm də zəhmətkeş bir tərcüməçi idi. O, İ. Osipovun "Yeddi gəmi adası", V. Popovanın "Aydın sahil", O. Qonçarın "Qızıl Praqa", E. Qrinin "Cənub küleyi", L. Tolstoyun "Saxta kulon", F. M. Dostoyevskinin "Bəyaz gecələr", İ. S. Turgenevin "Yakov Pasinkov", C. Londonun "Dəmir daban", A. N. Ostrovskinin "Öz adamımızdır, düzəlişərik", Mir Möhsünün "Ağ mərmər", M. Xeyrullayevin "Tanbur nəğmələri", M. Burqhardtın "Yazılmış məktublar" əsərlərini dilimizə çevirib nəşr etdirən Y. Əzimzadə ömrünün sonuna kimi mütərəcmilik fəaliyyətini davam etdirmişdir. Onun son tərcüməsi Konstantin Simonovun "Dirilər və ölümlər" romandır.

Yazıçının ölümündən sonra onun uşaqlar üçün "Qardaşlar" adlı kitabı çıxmışdır. Yusif müəllim indi aramızda olmasa da, onun adı ehtiramla xatırlanır. Çünki o, özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

Yusif ƏZİMİZADƏ

XATİRƏLƏR

ÜZÜK

Mən uşaqlıqda yaman nadinc idim. Anam da mənim hər nazıma dözüdü. O, həddən artıq yumşaq xasiyyətli, mehriban bir arvadı. Qonşular bircə dəfə də olsun onun evdə ucadan danışdığını, üstümüzdə qışqırdığını eşitməmiş, bizi döydüyünü görməmişdilər.

Bizim üstümüzdə hərdən atamla anam arasında söhbət olardı. Atam bizi, xüsusən mənə erköyün böyütdüyü üçün anamı danlayırdı. Anam belə vaxtlarda söhbəti böyütməzdi. Kim bilir, bəlkə də o, üreyində atama haqq verirdi, ancaq bizdən də keçə bilmirdi.

Anamla bağlı xatirələrdən biri de belədir:

Bir gün küçədən qaça-qaça gəlib dedim:

- Ana, acam, bir şey ver yeyim!

- Ay bala, bir az gözəl, xörək hazır olsun.

- Eh, yə'ni yeməyə heç bir şey yoxdur?

Mən mətbəxə qaçdım, şkafi, qazanları axtarmağa başladım. Anam da dalımca gəldi, mənim bu hərəkətimi görəndə acığı tutdu.

- Çəkil! - deyib mənə kənara itələdi.

Bu zaman onun əli qəfildən alnıma dəydi. Mən şiddətli ağrıdan ufuldadam. Gözlərim yaşardı. Bu təsadüfi zərbədən anam özü də çaşdı. Tez mənə qucaqlayıb alnıma baxdı. Üreyindən dərin bir ah popdu. Elə bir ah ki, ufuldamağa da peşman oldum. Əlimi alnıma çəkəndə ovcuma fındıq boyda bir şiş dəydi. Anamın barmağında iri qızıl üzük vardı. Bu şiş də ondan idi.

Anam öyilib dinməzəcə alnımdan öpdü. Onun bu halı mənə elə tə'sir etdi ki, aclıq da yadımdan çıxdı. O gün axşama qədər kefim açılmadı. Yoldaşlarımla da oynamağa getmədim.

Bu hadisədən sonra qızıl üzüyü bir daha anamın barmağında görmədim.

KAĞIZ GƏMİLƏR

Hər il yay vaxtı başa köçərdik. Evimizin qabağında girdə bir hovuz vardı. O elə böyük və dərin idi ki, hündür adama da boy vermirdi. Bakı bağlarında belə hövuzlara "dəryaça" deyirdilər.

O vaxtdan illər keçib, ancaq həmin dəryaça, onun yanında baş-başaya vermiş iki qoca tut ağacı, tikanlı çəpərlərə qədər cərgə ilə düzülmüş meynələr, ağ və yumşaq qum, lap yaxında, səhərdən axşama kimi "Gup...gup..." səsi kəsilməyən dəyirman indi də yadımdan çıxmıyır.

Ən çox yadımda qalan aşağıdakı hadisədir.

Qardaşım mənə kağızdan gəmi qayırmağı öyrətmişdi. Mən bu balaca gəmilərlə oynamağı xoşlayırdım. Anam böyük bir tabağa su töküdü. Mən də kağız gəmilərimi ora buraxırdım. Ancaq tabaq hara, dəryaça hara! Nə eləyirdim ki, mənə dəryaçaya yaxın qoyurdular. Qorxurdular ki, ora düşüb boğulam. Anamın gözü həmişə üstümdə idi.

Bir gün anam mətbəxdə iş görəndə kağız gəmiləri tabaqdan çıxarıb, dəryaçaya tərəf qaçdım; daş pillələri qalxıb, lap suyun qırağında oturdum. Dəryaçaının suyu çoxdan dəyişdirilmədiyini üçün gömgöy idi, dibi görünmürdü.

Mən kağız gəmilərimi bir-bir suya buraxdım. Onları hovuzun qırağından uzaqlaşmağa qoyurdum. Birdən gəmilərdən biri əlimdən çıxıb getdi. Mən onu tutmaq istəyəndə başı üstə suya yığıldım. Üzməyi bacarmadığım üçün çapalamağa başladım, bir neçə dəfə suya batıb-çıxdım...

Gözlərimi açanda gördüm ki, anam başımın üstündə oturub ağlayır. Qardaşım ayaqlarımı ovuşdururdu. Qonşuluqdakı uşaqlar bizi dövrəyə alıb, qorxu ilə mənə baxırdılar. Anam da mənə kimi başdan-ayağa islanmışdı.

Sonra qardaşımdan əhvalatı öyrəndim:

Anam mətbəxdən çıxanda görür ki, tabağın yanında yoxam. Bu vaxt dəryaça tərəfdən qışqıqımı eşidir. Tez özünü mənim dalıma dəryaçaya atır. İkimiz də suyun lap dərin yerinə düşüb boğulmağa başlayırıq. Dəyirmanı buğda gətirən adamlar xoşbəxtlikdən səsimizi eşidib, harayımıza çatırlar, bizi xilas edirlər...

Böyük sözüne baxmaq nə pis olurmuş!

BAYRAM BAYRAMOV (1918 - 1994)

Xalq yazıçısı Bayram Salman oğlu Bayramov 1918-ci il dekabr ayının 11-də Ağdam rayonunun İxşavənd kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Ağdam Pedaqoji İnstitutunda, sonra Bakı Dövlət Universitetində təhsilini davam etdirmiş, uzun müddət müəllim işləmiş, sonra mətbuatda əmək fəaliyyətini davam etdirmiş, Dövlətneşrkomda sədr müavini vəzifəsində yüksəlmişdir. 1994-cü ildə Bakıda vəfat etmişdir.

Xalq yazıçımız Bayram Bayramovla mənə tanış edən şəffaf bir dağ çeşməsi olub. Bəli, bəli, dağ çeşməsi. Azərbaycan xalqının görkəmli yazıçısı Süleyman Rəhimovun dünyaya göz açdığı Əyin kəndində bir bulaq var. Adına "Bayram bulağı" deyirlər. Bu bulaq təbiətin ən gözəl bir guşəsində, Armudluq deyilən yerdə çağlayır. Uşaq vaxtı ilk dəfə bu çeşmənin suyundan içəndə elə bil ürəyimə dağların qüvvəsi axdı. Məndən böyük uşaqlar dedilər ki, bu

bulağın adı "Bayram bulağı"dır. Yazıçı Bayram Bayramov öz xərçi ilə onu abadlaşdırdığı üçün el ona "Bayram bulağı" adı verib.

Bəli, Bayram müəllimin adı ilə ilk dəfə belə tanış oldum. Yavaş-yavaş bu xeyirxah yazıçının əsərlərini oxumağa başladım. Gördüm ki, B. Bayramovun nəsrində "Bayram bulağı"nın duruluğu var. Gördüm ki, onun nəsrində "Bayram bulağı"nın həzinliyi, kövrəkliyi var. Yenə gözlərimin qarşısına həmin çeşmə gəldi. Yadıma düşdü ki, "Bayram bulağı" Səngər dağına qarşısına həmin axır. Səngər böyüyüb gözlərimdə Azərbaycan oldu. "Bayram bulağı" Azərbaycandan güc alıb çağlayan, yazıb yaranan, Azərbaycanın xalq yazıçısı Bayram Bayramova çevrildi. Gözlərimin qarşısında "Ayrılıq", "Xəzinə", "Yarpaqlar", "Bələli sevgim", "Arakəsmələr", "Mən ki, gözəl deyildim", "Sərinlik", "Onun gözləri", "Sənsiz", "Üç gün, üç gecə", "Karvan yolu" və s. bu kimi sənət inciləri, onların qəhrəmanları canlandı.

Öz təbiətim etibarilə poeziyaya daha yaxından bağlıyam. Ancaq bu o demək deyil ki, nəsr sevmirəm. Nəsrə həyat daha geniş, daha canlı təsvir olunur. Xüsusən, bu həyat öz poeziyası ilə bizim gözlərimizin qarşısında canlandanda. Ümumiyyətlə, B. Bayramov yaradıcılığını mənə sevdirmə əsas cəhət elə budur. Şairənə bir şəkildə həyat lövhələri yaratmaq, insanların daxili aləminə nüfuz etmək, bir-birindən fərqlənən obrazlar yaratmaq onun yaradıcılıq məziyyətləri kimi yadda qalır. Bayram müəllimin əsərlərinin adları da şairənədir.

"Fəhlə qardaş" romanı. Hələ bir səhifə də oxumamışam. Düşünürəm: yəqin ki, əvvəlkilərə bənzəməz. Axı fəhlə həyatında nə şairənəlik ola bilər ki? Yadıma Belinskinin aşağıdakı sözləri düşür: "Qələmi həyatın prozası qarşısında titrəyən yazıçı yazıçı deyil". İlk səhifələri oxuyuram. Kırnçı qız fəhlə həyatının romantikasından danışır: "Qovaqların lütləmiş qol-budağı bütünlüklə gümüşləndi, çıpaq budaqların sızıltısı çəkildi. Ay Kür meşəsindən boy alıb məş'əl kimi qalxdı...Düşündüm ki, ay yalnız mənim üçün doğulmuşdur." Bu sözlər Ziyadxanı fəhlə həyatına dərinəndən bağladığı kimi, mənə də fasilə vermədən romanı oxumağa vadar eləyib. Gözlərimin qarşısında el üçün alın təri tökən, öz işindən həzz alan, alın təri ilə ucalan insanlar canlanıb.

Bayram Bayramovun əsərlərində Azərbaycan təbiətinin gözəllikləri həssaslıqla qələmə alınmışdır. Yazıçının təsvir zamanı işlətdiyi obrazlar oxucunu heyretə gətirir. Adam nəsr oxuduğunu unudur, özünü şairənə bir aləmdə hiss edir, Məsələn: "Yorğunluq, özginlik dənizdə qərç olub qalmışdı. Günəş narıncı şəfəqlər içində dünyadan köçürdü." "Bu gün payızın boz üzünə şüadan təbəssüm qonmuşdu, qumlar da parıltı alıb, parıltı verirdi. Qəşəbədə aynabəndlər də gülümsəyirdi." "Burada puçurları salxım-salxım meyvə ağacları qulağını bahara şəklləyib boy çəkmişdi"...

Bayram müəllimin əsərlərindəki obrazlı ifadələr, təşbehlər, bədii detallar saymaqla qurtaran deyil. Məşhur fransız yazıçısı Jül Renar öz "Gündəliy"ində yazırdı ki, nəsr misralara bölünməmiş şe'ri xatırlatmalıdır.

B. Bayramovun nəsrində misralara bölünməmiş şe'ri xatırladır. Onun əsərlərini uşaqlar, yeniyetmələr və böyüklər maraqla oxuyurlar.

BİLET PULU

Yaquət yayda dağlara, xalasıgile getmişdi. Kəndin bir yanında yamyaşıl meşə, bir tərəfində isə çiçəklili biçənəklər var idi. Dumdu ru soyuq bulaqlar daşların arasından süzülüb, şırıltı ilə axır, aşağıdakı dərədə çayla birləşirdi. Yaquət xalası qızları ilə gah armudlu meşəyə, gah çiçəklili çəmənliyə, gah da soyuq bulaqların üstünə gəzməyə gedərdi. Təpəl kəlcə, ala buzov, xınaquyruq quzular və dəcəl çəpişlərlə oynamaqdan doymurdu. Yaquət bütün gördüklerini yadında saxlamağa, qardaşlarına, anasıgile danışmağa çalışırdı. Kənd nə qədər gözəl, əyləncə nə qədər çox olsa da, şəhər, evləri, həyətlərindəki uşaqlar Yaquətin yadına düşürdü. Get-gədə danışmağa başlayırdı. Axı, Yaquət bu il məktəbə gedəcəkdə.

Bir gün balaca Yaquət yuxudan oyandı dedi:

- Məni şəhərə göndərin, xala!
- Hələ vaxta on gün qalıb, qızım, - deyər xalası onun qara saçlarını oxşadı.
- Mən daha burada qalmaq istəmirəm...
- Beşə gün də qal, Rəhman səni aparar, yaxşımı?

Xalasının oğlu Rəhman söhbətə qarışdı:

- Beşə gün də qal, Yaquət, bağcamızdakı alma, armud yetişsin, dərüb anangilə aparacağam.
- Şəhərdə alma-armud çoxdur. Anam hər gün bazardan alır.

Yaquətin dağ havasından qızarmış yumru sifəti tutuldu, qara gözləri doldu. Elə həmin gün Yaquətu xalası oğlu Rəhmanla şəhərə yola saldılar. Yaquətgil vaqona mindilər. Hər kəs öz yerini tutanda qız dilləndi:

- Rəhman, mənim biletimi ver, baxım!
- Balacasan, sənə bilet düşmür.
- Bəs şəhərdən gələndə atam niyə almışdı?

Rəhman onu dilə tutmağa başladı:

- Yaquət, gələ biletləri yoxlayanda deyərsən beş yaşım var, yaxşı?
- Yox, mənim yeddi yaşım var, bu il məktəbə gedəcəyəm.
- Yoxlayıcı hardan bilir, deyərsən beş yaşım var.

- Yalan danışmaq olmaz. Niyə bilet almamısan? Xalam sənə çoxlu pul verdi. Dur get mənə bilet al... tez ol!

Bu ara qatar fit verib yola düşdü.

Düşündə iri medal, qara paltarlı bir qadın Yaquətgin kupesinə yaxınlaşdı. O, kupədəkilərin biletinə baxandan sonra soruşdu:

- O qəşəng qız kimdir?

Rəhman tez cavab verdi:

- Mənim xalam qızıdır, xırdacadır, beş yaş var.

Bu danışığı eşidib kupenin qapısına yaxınlaşan Yaquət bilet yoxlayan qadına dedi:

- Düz demir, xala, mənim yeddi yaşım var...

- Bəs biletin hanı, qızım?

- Rəhman mənə bilet almayıb...

Bilet yoxlayan qadın Rəhmana acıqlandı:

- Niyə yalan danışırısan, ay oğlan? Səni cərimə eləyəcəyəm.

Yaquət hirsələnən qadının əlindən yapışdı:

- Cərimələmə, xala, adresini de, evimizə gələndə deyərəm atam bilet pulunu gətirib sizə verir. Bilet yoxlayan qadın güldü:

- Sən ağıllı qızsan, - deyib getdi.

Yaquətin bu işindən qəzəblənən Rəhman söyləndi:

- Bəs sənə tapşırıram ki, deyərsən beş yaşım var?

Yaquət onun üzünə acıqlı baxıb cavab verdi:

- Atam, anam bizə öyrədib ki, yalan danışmaq olmaz...

HƏBİBƏ
(1919-1984)

Həyatının nə az, nə azacıq, 26 ilini balalarımızın sevimli jurnalı "Göyərçin"nin redaksiyasında əməkdaşlıq edən, ədəbi işçi, nəsr şöbəsinin müdiri işləyən Həbibə Zeynalova 1919-cu ilin oktyabr ayında Bakıda anadan olmuşdur. Orta məktəbin yeddinci sinfini bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında oxucu işləyən Həbibə yazıçıların əsərlərini oxuya-oxuya çox şey öyrənmiş, özünün də ürəyində yazıçı olmaq arzusu baş qaldırmışdır. Sonra o, əzcaçılıq texnikumunu bitirsə də, ixtisası üzrə işləməmiş, 1936-cı ildən 1940-cı ilədək kitabxanada işləmiş, ədəbi fəaliyyətə də elə bu illərdə başlamışdır.

"Təsədüf" adlı ilk hekayəsini 1938-ci ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap etdirən Həbibə sübut etdi ki, o, ədəbiyyatda təsadüfi adam deyil. Bundan sonra o, öz bədii yazıları ilə "Gənc işçi", "Azərbaycan müəllimi", "Ədəbiyyat qəzeti", "İnqilab və mədəniyyət", "Kommunist", "Azərbaycan qadını" və s. mətbuat orqanlarında müntəzəm çıxış etməyə başladı.

Həbibə 1940-cı ildə Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuş, 1945-ci ildə oranı bitirmişdir. O, müxtəlif mətbuat orqanlarında, "Azərbaycan qadını" jurnalında, "Kommunist" qəzeti redaksiyasında, uşaqları bədii tərbiyə evində, Nizami adına Ədəbiyyat muzeyində işləmişdir. 1958-ci ildən ömrünün sonunadək - 1984-cü ilədək "Göyərçin" jurnalında işləmiş, balalarımızın zövqünü oxşayan bədii yazıları ilə müntəzəm çıxış etmişdir.

Həbibənin "Kiçik hekayələr" adlı ilk kitabı 1953-cü ildə nəşr edilmişdir. "Dilərə bağa gedir", "Xoruzun neçə rəngi var", "Sünbül kukla", "Ağacın çiçəklənəndə", "Ayrıla bilmədim", "Xəzri həmişə əsmir", "Günəş məndən göyçəkdir", "Ulduzlu dam", "Mən də oynamaq istəyirəm", "Bahar çiçəkləri", "Yol verin, yol verin", "Qızıl alma", "Onu hamı sevirdi" və s. kitablarda toplanan hekayələr, povestlər Həbibənin istedadlı bir uşaq yazıçısı olduğunu sübut edir.

Həbibə uşaq jurnalında işlədiyindən, tez-tez uşaqların görüşünə gedər, onlarla ünsiyyətdə olardı. Yazıçının müşahidələri sonradan maraqlı hekayələrin mövzusunə çevrilirdi. "Dilərə məktəbə gedir" kitabında toplanan əsərlərin hamısı həyatı hekayələrdir.

"Sünbül kukla" kitabı yazıçını daha çox məşhurlaşdırmışdır. Povestin qəhrəmanı Sünbül kukla balacaların sevdiyi ədəbi obrazlardandır.

İradə adlı balaca bir qız vaxtılı-vaxtında çörək yemir və buna görə də ariqlayır. Bundan xəbər tutan qardaşı Qəhrəman bacısına qərribə bir kukla göndərir. Sünbül kukla İradənin sevimli dostuna, sirdaşına çevrilir.

Müəllif öz təxəyyülünün məhsulu olan Sünbül kuklanı ayrı-ayrı yerlərdə gəzdirməklə əkin, biçin, əmək adamları haqqında uşaqlara ətraflı məlumat

verir. Sünbül kukla zəmiyə, mətbəxə, dəyirman, çörək zavoduna, qənnadı fabrikinə, makaron sexinə və s. bu kimi yerlərə gedir. Bundan bir bədii vasitə kimi istifadə edən müəllif uşaqların çörək haqqında olan məlumatını genişləndirir.

Həbibənin hekayələri öz yığcamlığı, aydınlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan onun "Xoruzun neçə rəngi var", "Xəbərçi tutuquşu", "Fotoaparət", "Balaca artist", "Qarpız", "Velosiped" və s. hekayələri maraqlıdır. Uşaqların həyatını həssas yazıcı gözü ilə müşahidə edən yazıçı öz balaca qəhrəmanlarını oxucuların sevimlisinə çevirə bilir.

"Krançı və mən" hekayəsinin balaca qəhrəmanı kranın çalovuna minib yuxarı qalxmaq istəyir. Krançı bunu görəndə acıqlanır. Ancaq o, tezliklə balaca oğlanla dostlaşır. Onun əlindən tutub kranın kabinəsinə qaldırır. Hündürdən şəhəri seyr edən oğlanın ürəyində krançı olmaq, qurub yaratmaq arzusu baş qaldırır.

Gəlinciyi yatıra-yatıra özü də yuxuya gedən balaca Reyhanın obrazı da maraqlıdır. "Ad günü", "Yeddinci qardaş", "Göyçək", "Duzlu qız" hekayələrinin balaca qəhrəmanları öz məs'umluqları, təmizlikləri ilə yadda qalırlar.

HƏBİBƏ

KİÇİK HEKAYƏLƏR

ŞƏKİL

Rövşənə qonşuları balaca bir kitab bağışlayıb dedi:

- Burada maraqlı nağıllar var.

Rövşən kitabı alıb təşəkkür etdi. Qaçıb evə gəldi. Divanın üstündə əyləşdi. Pişiyi çağırdı:

- Gəl sənə nağıl oxuyum.

Amma Rövşən kitab oxuya bilmirdi. Axı, o, "A" və "B" hərfindən başqa heç bir hərf tanıyırdı. Onun qanı bərk qaraldı. Kitabı divanın üstündə qoyub, həyətdə, uşaqlarla oynamağa getdi. Evə qayıdanda gördü ki, pişik pəncələrini kitabın üzərində gözdürüb mırıldayır. Rövşən sevincək soruşdu:

- Oxuyursan, Sarı!

Sarı bığlarını tərpedib, yenə mırıldadı. Rövşəni gülmək tutdu. Kitabı almaq istədi.

Sarı pəncəsi ilə Rövşəni vurdu, yenə acıqla mırıldadı. Rövşən təəccübləndi:

- Niyə vuruşursan! Kitabımı ver də.

Sarı lap qəzəbləndi. Rövşən də hirsələndi. Kitabı çəkib, pişikdən aldı. Səhifədəki iri siçan şəklini görcək güldü:

- Mən də deyirəm kitabı niyə vermir, ay, ay, ay, ay, bu ki, siçan deyil, şəkildir.

MAŞIN

Uşaqlar eyvandan küçəyə baxırdılar. Asfalt yolla traktor gurultu salaraq iri bir maşını çəkib aparırdı. Sevda qardaşından soruşdu:

- Nə üçün maşın özü getmir?

Rövşən cavab verdi:

- Görmürsən naxoşlayıb!

ZEYNAL CABBARZADƏ

(1920 - 1977)

Quşlar, quşlar

Nə gözəl oxuyur,

Bəh, bəh, bəh, bəh

Nə gözəl qoxuyur

Yaşıl, olvan, sarı, ağ

gül-çiçəklər.

Dağların qarlıdır,

Bağların barlıdır,

Sevirəm mən səni, gözəl kendimiz!

Bu sözlər yəqin ki, sizə tanış gəlir, onları hardasa eşitmisiniz! Ancaq harda? "Ögey ana" filmində "İsmayılın mahnısı" bu sözlərlə başlamırmı? Bəs həmin filmdəki digər mahnılar necə, yadıınıza düşürmü? "Onu bağışlamaq olarmı?" filmindəki lirik mahnılar necə? Bəs "Magistral" filmindəki məzəli mahnılar?

Qara gözün badam,

O dedi: - Yox, yox, yox, yox!

Mənə gəlsin qadan.

O dedi: - Yox, yox, yox, yox!

Dedim insaf elə,

Dedi güle-güle:

Səndən yar olmaz mənə...

Yəqin hər şey aydın oldu. Dillər əzbəri olan bu mahnıların müəllifi Zeynal Cabbarzadədir. Hə, özü də bunlar harasıdır, inamla demək olar ki, sözlərinə ən çox musiqi bəstələnən şair də Zeynal Cabbarzadədir. Dünyanı dolaşan "Sürəyya" mahnısını xatırlayın. "Badamlı", "Harda qalmısan?", "Sən mənim, mən sənin", "Nə olar?" və s. bu kimi dillər əzbəri olan mahnıların müəllifi də Zeynal Cabbarzadədir.

Bəs kimdir Zeynal Cabbarzadə? Zeynal Əliabbas oğlu Cabbarzadə 1920-ci ilin dekabr ayında Bakıda dənizçi ailəsində anadan olub. İbtidai və orta təhsilini Bakıda alıb. 1937-ci ildə indiki N. Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dil-ədəbiyyat fakültəsinə daxil olub, 1941-ci ildə ali məktəbi bitirib. Hələ təhsil aldığı illərdə jurnalistika ilə maraqlanıb, "Balıq cəbhəsi" və "Qırmızı Kürçaylı" qəzetləri ilə əməkdaşlıq edib. Bir müddət Şamaxı rayonunun Mədrəsə kənd məktəbində müəllimlik edib. Müharibə başlananda ordu sıralarına çağrılıb, bir il kursant olduqdan sonra döyüşə yollanıb. Müharibədə ağır yaralanıb. 1943-cü ildə ordu sıralarından azad edilib. 1943-cü ilin aprelindən 1948-ci ilin oktyabr ayınadək Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının "Natəvan" adına klubunda müdir, sonra "Ədəbiyyat qəzeti"ndə ədəbi işçi, məs'ul katib vəzifələrində işləyib. 1950-ci ildən ömrünün sonunadək, yəni 1977-ci ilədək "Pioner" jurnalının baş redaktoru vəzifəsində çalışıb.

"Puşkin" adlı ilk mətbu şe'ri 1937-ci ildə işıq üzü görəndən sonra Z. Cabbarzadə ədəbi yaradıcılıqla məşğul olub. "Pioner" jurnalında iyirmi yeddi il redaktor işləməsi onun yaradıcılığına yeni istiqamət verib. Görkəmli uşaq yazıçılarının əsərlərini redaktə edərək onun özünün də ürəyində uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olmaq arzusu baş qaldırıb. Zeynal Cabbarzadənin ədəbi irsi onun "Xanımın", "Əfzələddin və şah", "Çinar", "Bahar gəlir", "Dnepr sahillərində", "Arzular", "Yaylaqda", "Sizin səsiniz", "Məni bağışlayın", "Dostum, gəl sözə bax", "Bizim metro", "Güllər", "Uca dağ başında", "Bizim dünya" və s. kitablarında toplanıb.

Fikrimizcə, Zeynal Cabbarzadə yaradıcılığına xalq şairi Rəsul Rza çox düzgün, obyektiv qiymət vermişdir. O, şairin "Dostum, gəl sözə bax" kitabına geniş bir ön söz yazmış, şairin şe'rlərinin uğur və nöqsanlarını göstərmişdir. R. Rza yazır: "Zeynalın dilə düşmüş nəğmələri, marşları, gənc oxucular tərəfindən sevilə-sevilə oxunan, uşaqlara ünvanlanmış şe'rləri, lirik miniatürləri, yaxşı poemaları vardır. Bu yolda şairin büdrəmələri, müvəffəqiyyətsizliyə uğradığı da olmuşdur. Burada təəccüblü bir şey yoxdur. Yüyürən yıxılır. İndi belə onlarla kitabın müəllifi olan Zeynalın hələ də bə'zi şe'rlərində köhnə obrazlara, çox işlənmiş təşbehlərə, bədii tə'sir gücünü itirmiş sözlərə rast gəlmək olur. Lakin yaxşıdır ki, bunlar olsa-olsa qalıqlardır. Bunlar ipi qırılmış köhnə muncuqlara bənzəyir. Yumrulanıb, küncə-bucağa qısılib son günlərini keçirirlər."

Zeynal Cabbarzadə nəğməkar şair olduğundan onun uşaqlar üçün yazdığı şe'rlər də ritmikdir, ahəngdardır. Şair məktəblilərin arzu və düşüncələrindən yazmağı daha çox xoşlayır, onları vətənin adına layiq oğullar, qızlar olmağa səsləyir:

Gedin, gedin məktəblərə, gedin durmadan,
Elm, hünər dövrandır bizim bu dövrən!
Yurdumuzda seyr etdikcə sizi hər insan,
Deyir: xoşbəxt məktəblilər necə gözəldir,
Dərs ilində bu ilk səhər necə gözəldir.

Z. Cabbarzadə uşaqları düşündürmək üçün tapmacalar yazmağa da meyl etmişdir. Bu tapmacalar öz yığcamlığı, düşündürücülüüyü ilə xalq tapmacalarını xatırladır. Həm də uşaqlar yuxarıdakı qafiyələr vasitəsi ilə tapmacanın cavabını tapırlar. Məsələn:

Məni sevən hər kəsin
İşi çox asan olur.
O, hər işi bacaran,
Yaxşı bir insan olur.
Uşaqların çoxusu
Adımı bilir əlbət,
Tanımayan var isə
Tapsın adımı...(zəhmət)

Z. Cabbarzadənin uşaqlar üçün yazdığı şe'rlər, poemalar, mənzum nağılları indi də öz aktuallığını itirməyib.

Zeynal CABBARZADƏ

ÇOX SEVİRƏM

Baharı çox sevirəm,
Hər tərəf yaşllaşır.
Dağlardan gələn sular
Sel olub, aşır-daşır.
Qaranquşlar eyvanda
Qurur öz yuvasını.
Çox sevirəm baharın
Sərin, saf havasını.
Göydə ildırım çaxır,
Dağlar başı çən olur.
Bahar fəslü gələndə
Hamı, hamı şən olur.
Mən yayı çox sevirəm,
Göy üzü təmiz olur.
Yayda çox sevdiqlərim
Çay olur, dəniz olur.
Günəş qızdırır yeri,
Ağaclar götürür bar.
Yaylaqlarda dincəlir
Yay gələndə adamlar.
Üzümlər şirinlənir,
Əncirlərdən axır bal.
Bağbanlar bol meyvəni
Yığmağa tapmır macal.
Yaşıl xalı sərilir,
Düzənlərə, dağlara.
Yay fəslü ləzzət verir
Balaca uşaqlara.
Payızı çox sevirəm,
Havalar gözəl olur.
Qızıl rəngli yarpaqlar
Tökülür, xəzəl olur.
Ağaclardan dərilir
Alma, armud, heyva, nar.
Hərdən dolur, boşalır,
Göydə uçan buludlar.
Civildəşir sərçələr,
Qışdan götürür xəbər.
Mən qışı çox sevirəm,
Çünkü qarı bol olur.
Şaxtaları bol olur.
Buz-salxıma bənzəyir,
Küçələri bəzəyir.
Atıhram, düşürəm,

Buz üstə sürüşürəm.
Qorxutmayır qar məni,
Anama söyləyirəm
Gəzməyə apar məni.

LAYLAY

Yat gözümün qarası,
Ciyərimin parası.
Laylay, ürəyim laylay,
Arxam, dirəyim laylay!

Göydə bulud sovuşsun,
Kırpıqların qovuşsun.
Laylay, quzum, a laylay,
İki gözüm, a laylay!

Sən nə şirin balasan,
Görüm yüz il qalasan.
Laylay, baharım, laylay.
Laylay, nübarım, laylay!...

XANIMANA ƏLİBƏYLİ

(1920)

Yəqin ki, bu uşaq mahnısını hamınız xatırlayırınsız:

Qışda, şaxtada, buzda,
Günəş çimir hovuzda.
Qoy gətirim ləyəni,
Su tök, yuyundur məni!
Ay ana, böyüyəndə,
Günəş olaram mən də.

Bu şe'rin müəllifi, görkəmli uşaq yazıçısı Xanımana Əlibəyli məhz tez böyüməyə can atan, günəş olmağa ümidli körpələrin şairidir. Uşaqların sehrli dünyası Xanımana Əlibəyli üçün hər şeydir. O, ömrünü-günü balalarımızın arzu və düşüncələrini əks etdirən şe'rlər yazmağa həsr edib.

Əlibəyli Xanımana Sabir qızı 1920-ci ildə Bakı şəhərində anadan olub. Orta məktəbi də Bakıda bitirib. Hələ uşaq vaxtlarından ürəyində həkim olmaq arzusu baş qaldırıb. Bu arzu onu N. Nərimanov adına Tibb Universitetinin müalicə-profilaktika fakültəsinə gətirib. 1936-cı ildə ali məktəbə daxil olan X. Əlibəyli 1942-ci ildə oranı bitirib və həkim işləməyə başlayıb. Lakin 1938-ci ildə "Azərbaycan qadını" jurnalında çap olunan "Ana" şe'ri Xanımana Əlibəyli yazıb yaratmağa həvəsləndirib. Bu həvəs o qədər güclü olub ki, onu indiki Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə aparıb. Lakin bu, ixtisası dəyişmək yox, ədəbiyyatı, onun nəzəri əsaslarını öyrənmək ehtiyacından doğub. Çünki filologiya fakültəsini bitirəndən sonra da Xanımana Əlibəyli öz iş yerini dəyişməyib. 1945-ci ildən poliklinikada həkim-pediatr işləyən X. Əlibəyli uşaqlarla daim ünsiyyətdə olub. Bu ünsiyyət onun uşaq ədəbiyyatı sahəsində səmərəli fəaliyyətinə təkan verib. Xanımana xanımı uşaqların tək-cə fiziki sağlamlığı yox, həm də onların mə'nəvi dünyası, mə'nəvi sağlamlığı maraqlandırıb. Onun şe'rləri uşaqlara dərmandan az kömək etməyib. Bu şe'rləri oxuyanda körpələrin dodağına təbəssüm qonub:

İşıq düşəndə evə,
Gözünü açdı nəvə.
Soruşdu ondan nəno:
- Yuxunda nə gördün, nə?
- Qaranlıq idi, nəno,
Heç nə görmədim, heç nə!

Bax, əsl uşaq şe'ri belə olar: yığcam, aydın, sadə...

Xanımana Əlibəyli uşaqlar üçün xeyli kitab yazıb nəşr etlədirib. "Balaca həkim", "Dovşanın ad günü", "Meşə həkimi", "Novruz və Murtuz", "Yaz konserti", "İşləməyən dişləməz", "Uşaq mahnıları", "Ağ çəmən", "Sənubərin göz-

ləri", "Karnaval", "Məni günəşə at", "Noğul", "Ləpələrin nağılı", "Bir gölün sahilində", "Ulduzların nəğməsi", "Əziz komissar", "Balaca Səlim" kitablarında toplanan şe'rlər, mənzum nağıllar, pyeslər müəllifin uşaq ədəbiyyatı sahəsində yorulmaq bilmədən göstərdiyi səmərəli fəaliyyətin nəticəsidir.

Xanımna Əlibəylinin uşaq psixologiyasına yaxından bələdliyi, predmeti uşaq gözü ilə görmək bacarığı onun uşaq şe'rlərinin tərəvətini, həyatiliyini artıran başlıca amillərdəndir. Bu baxımdan "Qonaq gəlin" şe'ri maraq doğurur:

Dünən rast gəldik ilbizə,
Qonaq gəlin dedi bizə.
Gəlib gördük özü yoxdur,
Bir məktub qoyub dəhlizə:
"Sizə çox hörmətim vardır,
Bağışlayın, yerim dardır."
Ona belə cavab yazdım:
"Yalançılıq bir azardır,
Təki geniş olsun ürək,
Çıx bayıra, səni görək!"

Bu şe'rdə hər şey yerli-yerindədir. Şairin ilbizi uşaqlara tanımaq məharəti oxucunu tam qane edir. Çünki burada bəzi şairlərin şe'rlərində olduğu kimi predmeti ümumi sözlərlə təqdim etmək cəhdi belə yoxdur.

X. Əlibəylinin uşaq şe'rləri uşaqları zəhmətsevər olmağa, çalışqanlığa, vətənpərvərliyə, təbiəti sevməyə səsləyir. Onun "Aman ovçu" nağılını oxumamışdan əvvəl adam hadisələri ayrı cür təsəvvür edir. Nalbənd oğlunun atasından ayrılıb ovçuluğa getməsi ilə süjetin hərəkət mərhələsi başlayır. Meşələri, dağı, daşı gözən ovçu maral ilə rastlaşır. Onu vurmaq istəyəndə maral dilə gəlir:

- Aman, ovçu, vurma məni,
Mən sevirəm bu çəmənini.
Yaşıl atlas budaqları,
Zümrüd rəngli bulaqları,
Bax o dağa, bax o daşa,
Mənə deyir: - Ölmə, yaşa!
Dəymə mənə, qalım burda,
Həsret qoyma doğma yurda!

Ovçu maralı vurmur, onu da özü ilə aparır. O, zürafə, şir və ayı ilə də söhbət edir. Onlar dostlaşırlar. Söhbətlər zamanı mə'lum olur ki, bu heyvanların hamısı yaşamağı, həyatı, vətəni sevirlər. Onlar yaxşılığa yaxşıqla cavab verir, xəndəyə düşən ovçunu xilas edirlər.

X. Əlibəyli dramaturgiya ilə də məşğul olmuşdur. Onun "Dovşanın a günü", "Aycan" pyesləri Gənc Tamaşaçılar Teatrında, "Cunquş" pyesi isə Ahtulla Şaiq adına Kukla Teatrında oynanmışdır.

ÖYRƏNDİM ƏLİFBANI

Biz bitirmişik dünən
Məktəbdə əlifbani.
İndi öyrədirəm mən
Öz bacım Mehribani
Siz sizə qalın-qalın,
Yeni kitablar alın.

YAXŞI ADAM

Bir yaxşı adamdı həkim,
Həkimdən qorxmasın heç kim.
Xəstəliyi qoymur yaxın,
Siz onun sözlünə baxın.

QIZIL ŞAR

Gün çıxdı qıpqırmızı,
Qızıl don geydi Xızı.
Ahlıdı göydə pər-par,
O yupyumru qızıl şar.
Şüşəbəndə düşdü zər,
Yuxudan durdu Azər.
Yoxladı sağ-solunu,
Tez qaldırdı qolunu
Birbaş günəşə sarı,
İstədi tutsun sarı.

QARDAŞIMIN KÖYNƏYİ

Anam dedi: - Ütü çək
Namiqin köynəyinə.
Ütüləndə köynək,
Çox yaraşır əyninə.
Qardaşım çox sevindi
Baxaraq köynəyinə.
Geyinib, gedir indi
O, foto dərnəyinə.

XALİDƏ HASİLOVA
(1920-1996)

Bir dəfə jurnalımızın redaksiyasında balaca yığıncaq keçirirdik. Yazıçı Xalidə Hasilova da vaxt tapıb bu tədbirdə iştirak etməyə gəlmişdi.

Onun səmimiyyətlə dediyi aşağıdakı sözləri heç vaxt unutmaram:

- "Göyərçin" mənim ata evimdir!

Doğrudan da, "Göyərçin" Xalidə Hasilovanın sevimli jurnalıdır. O jurnal ki, uşaq ədəbiyyatımızın ən gözəl nümunələri ilk dəfə onun səhifələrində işıq üzü görüb. "Göyərçin" qanad çala-çala maraqlı şe'rləri, hekayələri, nağılları Azərbaycanın müxtəlif guşələrində yaşayan uşaqlara ərməğan aparıb. Bu hekayələrin, nağılların, şe'rlərin, eləcə də digər yazıların hazırlanmasında Xalidə Hasilovanın da xidmətləri az olmayıb. Ona görə ki, Xalidə xanım ömrünün yeddi ilini həmin jurnalə həsr etmişdir. Yeddi il o qədər də çox vaxt deyil. Ancaq görkəmli yazıçı bu yeddi ildə baş redaktor kimi böyük işlər görmüş, səmərəli fəaliyyət göstərmişdir.

Hasilova Xalidə Məmməd qızı 1920-ci ilin aprel ayında Azərbaycanın gözəl guşələrindən birində - Zaqatala şəhərində anadan olmuşdur. Tale elə gətirmişdir ki, bu şəhərdə pedaqoji texnikum açılmış və Xalidə Hasilova həmin texnikumu bitirib Qımır kənd orta məktəbində müəllim kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Uşaqların arasında olması, onların psixologiyasını öyrənməsi yazıçıya gələcək əsərləri üçün mövzu toplamaq imkanı vermişdir.

1939-cu ildə X. Hasilova müvəffəqiyyətlə imtahan verib, o zamankı Leninqrad universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olunmuşdur. Şübhəsiz, bu yeni mühit də Xalidə xanımın dünyagörüşünün formalaşmasında təsirsiz qalmamışdır.

Xalidə Hasilova müharibə başlayandan sonra Bakıya gəlmiş, təhsilini Bakı Dövlət Universitetində başa vurmuşdur. 1943 - 1944-cü illərdə Xalidə Hasilova Zaqatala şəhər orta məktəbində müəllim işləmiş, uşaqları öyrədə-öyrədə onlardan da xeyli öyrənmişdir.

1944 - 1945-ci illərdə Xalidə Hasilova Moskvada xarici dillər kursunda türk şö'bəsinin dinləyicisi olmuşdur.

1948-ci ildən Uşaqgəncnəşrdə redaktor işləyən Xalidə Hasilova uşaqlar üçün yazılan xeyli kitabı redaktə etmiş və özü də ilk əsərlərini yazmışdır. 1950-ci ildə onun "Kiçik hekayələr" adı altında çap olunan ilk kitabı gənc yazıçının yaradıcılıq pasportuna çevrilmişdir. Yazıçının sonra çap olunan "İlk məktub", "Lalənin kitabı", "İki yoldaş", "Sular durulur", "Ulduzlu papaq", "Rə'na evlərini axtarır" kitablarında toplanan əsərlər müəllifin uşaq ədəbiyyatına yeni töhfələri idi. Mövzuları, süjetləri müxtəlif olsa da bu əsərlərin hamısında tərbiyə məsələləri ön planda dayanır. Elə bil ki, X. Hasilova müəllimlik fəaliyyətindəki boşluğu bir növ bədii əsərləri vasitəsi ilə doldurmaq istəyir. Onun əsərlərində xalqın adət-ənənələrinə, böyüklərə hörmət, dostluq və yol-

daşlıqda sədaqət, uşaqları elmə, biliyə həvəsləndirmək motivləri ön plandadır.

Uşaqgəncnəşrdən sonra X. Hasilova bir müddət "Azərbaycan qadını" jurnalında ədəbi işçi işləmiş, sonra "Göyərçin" jurnalının baş redaktoru olmuşdur. 1972-ci ildən ömrünün sonunadək Xalidə Hasilova "Azərbaycan qadını" jurnalının baş redaktoru kimi səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Qadın jurnalında işlədiyi müddətdə də Xalidə Hasilova uşaq ədəbiyyatından ayrı düşməmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki qadının, ananın ən başlıca problemlərindən biri də uşaqların tərbiyəsidir.

Bütün bunları nəzərə alan X. Hasilova yaradıcılıqla daha səmərəli məşğul olmuşdur. Yazıçının "Onun taleyi", "Ləpələr", "Dəniz çıraqları", "Atlas yarpaqlar", "Zəhra", "Unutmaram" kitabları məhz bu illərdə yaranıb.

"Yaşıl ayna", "Nəğməli könül", "Xatirə", "Məhəbbət olanda", "Ləpəli sahilin xatirələri", "Xatirənin sorağı ilə", "Çilçıraq" və s. kitablarda toplanan əsərlər yazıçının yaradıcılığa məs'uliyətlə yanaşdığını, adi həyat həqiqətini bədii həqiqət səviyyəsinə qaldırmağa çalışdığını, onun cəhətməsvərliyi aydın şəkildə göstərir. Yazıçının əsərlərinin ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onların hamısının yığcamlığıdır. Hiss olunur ki, yazıçı uzunluğu, milçəkdən fil düzəltməyi xoşlamır.

Xalidə Hasilova tərcümə ilə də ciddi məşğul olmuşdur. N. Nosovun "Şən ailə", "N. Tixonovun "İgid partizan", İ. P. Sotonun "Zənci balası Atalo", Əziz Nesinin "İndiki uşaqlar mö'cüzədir" əsərləri onun tərcüməsində maraqla qarşılanmışdır.

Xalidə Hasilova həm də fəal ictimaiyyətçi olmuşdur. O, Azərbaycan Qadınlar Şurası rəyasət hey'ətinin üzvü, Bakı Şəhər Sovetinin deputatı, qadınların əməyi və analığı mühafizə komissiyasının sədri seçilmişdir.

Xalidə HASİLOVA

ELÇİNİN "PƏLƏNGİ"

Ana səhər tezdən işə getdi. Günortaya yaxın nənə də Elçini bağa gəzməyə apardı. Burada bir neçə ay qabaq səyyar heyvanxana açılmışdı. Fil, pələng, dağ keçisi, ağ ayı, meymunlar Elçinin çox xoşuna gəldi. Zolaqlı pələng isə hamısından qəşəngdi. Onun qara zolaqları günün altında işim-işim işıldayırdı. Elçin və nənəsi qəfəse yaxınlaşanda, zolaqlı pələng ağzını geniş açdı və bərkənd nərdədi. Elçin qorxub nənəsinə qısıldı.

Bir saata bütün heyvanxanayı gəzib qurtardılar. Evə qayıtdıqdan sonra nənə nahar hazırlamaq üçün mətbəxə getdi. Elçin də rəngləri götürüb o biri otağa keçdi. Nənə ararib:

- Elçin nə eləyirsən? - deyər mətbəxdən onu səsləyirdi.

- Nənə, buradayam, oynayıram.

Nənənin başı xörəklərə, süfrə düzəltməyə qarışdı. Nahar vaxtı çatdı. Ana nahar eləmək üçün evə gəldi.

Ana Elçini soruşdu. Nənə cavab verdi ki, o biri otaqdadır, oynayıb. Ana oğlunu çağırmaq üçün yan otağa keçmək istəyəndə, içəridən əcaib bir heyvan bayıra atıldı və mətbəxə tərəf qaçdı. Bu zaman nənə, əlində xörək mətbəxdən yemək otağına gəlirdi. Ayağının yanından mətbəxə soxulan bu heyvanı görəndə özünü itirdi və əlindəki boşqabı yerə saldı:

Ana təəcüblə soruşdu:

- Pişiyi bu günə kim salıb?

Elə bu vaxt Elçin də yan otaqdan qaça-qaça çıxdı. O, pişiyin dalınca yüyürdü. Nənə deyindi:

- Kim salacaq, görmürsən? Hər şeyi boyayıb qurtarıb, indi də pişiyə əl atıb.

Elçin anasını görüb dayandı. Anası yenə təəccüblə soruşdu:

Pişiyyə niyə rəngləmişən?

Elçin anasının hirsələndiyini başa düşdü. Yavaşca dedi:

- İstəyirdim ki, pələng düzəldim.

Anası onun sözüne gülmək istədi, ancaq özünü saxladı. Nənə başını buladı.

Ananın qaşları çatıldı:

- Adam elə şey düzəldər ki, başqalarını narahat eləməsin, əziyyətə salmasın.

Elçin sınımış boşqabın parçalarına və dağılmış xörəyə baxıb, başını aşağı dikdi.

Belinə qara zolaqlar çəkilmiş pişik isə, mətbəxin bir küncündə tüklərini yalaydı.

ƏLƏVİYYƏ BABAYEVA

(1921)

Ələviyyə Babayeva Bakıda anadan olub. Orta məktəbi də, Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini də doğma şəhərdə bitirən Ə.

Babayevanın ilk hekayəsi "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunandan sonra gənc yazıçı yaradıcılıq axtarışları aparmış, tanınmış bir nasir olmuşdur.

Ələviyyə Babayeva müxtəlif mətbuat orqanlarında işləmiş, bu da onun yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır. O, 1951-ci ildən 1973-cü ilədək "Azərbaycan qadını" jurnalında məs'ul katib işləmiş, bədii yazıları ilə mətbuat səhifələrində müntəzəm çıxış etmiş, tərcümə ilə də ciddi məşğul olmuşdur. Bu illərdə yazıcının on beşdən çox kitabı çap edilmiş, müəllifinə şöhrət qazandırmışdır. Müəllifin "Mənim müəlliməm" adlı ilk kitabı 1950-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Sonra onun "Hekayələr", "Kənd yolları", "Payızda", "Mən tək deyiləm", "Kənd yollarına səyahət", "Yenə bahardır", "Kölgə", "Tut ağacı", "Süsən-sünbül", "Hörüklər", "Adamlar və talelər", "Böyürtkən mürəbbəsi" və s. nəsr kitabları nəşr olunmuşdur. Bu kitablarda toplanan hekayələr, povestlər Ələviyyə Babayevanın yaradıcılıq imkanlarının genişləndiyini, onun həyat hadisələrini maraqlı süjet daxilində əks etdirmək, insan xarakterləri yaratmaq bacarığını üzə çıxardı.

1973-cü ildən 1985-ci ilədək Ələviyyə Babayeva "Gənclik" nəşriyyatında yorulmaq bilmədən fəaliyyət göstərmiş, balalarımızın sevincinə səbəb olan kitabların önündə həmişə yaşıl işıq yandırarlardan biri olmuşdur. O, bir müddət müasir ədəbiyyat şöbəsinin müdiri işləmiş, sonra isə baş redaktor kimi fəaliyyətini davam etdirmişdir. Həmin illərdə də yazıçı qələmini yerə qoymamış, "Sehrlı pillələr", "Hardasan, dost, harda", "Səni axtarıram", "Külöyün tərkində" və s. kitablarını yazıb çap etdirmişdir.

Ə. Babayeva uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac olduğunu hiss etdiyindən yaradıcılığını bu istiqamətə yönəlmiş, həm orijinal hekayələri, povestləri, nağılları ilə, həm də tərcümələri ilə bu sahədəki boşluğu doldurmağa çalışmışdır. Arkadi Qaydarın "Uzaq ölkələr", V. Biankinin "İz ilə", "Ayı balası", "Qır-

mızı təpə", K. Paustovskinin "Oğru pişik", V. Q. Korolenkonun "Satın alınmış uşaqlar", Y. Sotnikin "Əcaib quş", V. Astafyevin "Ulduz xəzanı", Y. Çaruşinin "Nikitinin oyunaqları" kitabları Ə. Babayevanın tərcümə sahəsindəki xeyir-xah fəaliyyətinin bəhrələridir. Azərbaycan oxucusu məhz onun tərcümələri vasitəsi ilə bu əsərlərlə tanış olmaq imkanı əldə etmişdir.

Ə. Babayevanın nəsrində tərbiyə məsələləri ön planda dayanır. O, balaca oxucularının maraqlı bədii obrazlarını yaratmağa nail olur. Məsələn, "Dalaşdılar, barışdılar" hekayəsində heç nəyin üstündə dalaşan, sonra peşmanlıq hissi keçirən, özləri də bilmədən barışan Fuadla Elxanın daxili dünyasına nüfuz edilir. Yaxşı cəhətdir ki, müəllif nəsihətçilik yolunu tutmur, hadisələrin ümumi axarı isə uşağın özünü düşünməyə, yersiz hərəkətlərdən çəkəndirməyə səsləyir.

"Alapars" hekayəsində isə ilanların qənimti alapars haqqında mə'lumat verilir. Alaparsla ilanın döyüş səhnəsinin təsviri canlıdır. Yaz və yay aylarında günlərini kənddə babasının yanında keçirən uşağın ayrı-ayrı təbiət hadisələrinin sirtini öyrənməyə, bitkiləri tanımağa çalışması da inandırıcı lövhələrlə əks olunub. Hekayə aşağıdakı sözlərlə bitir: "Bu dünyada gərəksiz bitki, gərəksiz heyvan yoxdur. Hər şeyin həm xeyirli, həm də zərərli cəhətləri var".

Ə. Babayevanın yaxşı, tərbiyəvi xarakter daşıyan hekayələri çoxdur. Bu əsərlərin balaca qəhrəmanlarının hərəkətləri, davranışlarının təsviri göstərir ki, Ə. Babayeva uşaq dünyasına yaxından bələddir, onların psixologiyasından xəbərdardır. Bu baxımdan yazıcının "Sehrlı pillələr", "Çörəkli yer", "Süsən-sünbül", "Sən Laləyə oxşama", "Böyürtkən mürəbbəsi", "Çörək əhvalatı" hekayələri uğurlu hesab oluna bilər.

Yazıcının yaradıcılığında nağıl da xüsusi yer tutur. Onun nağılları öz yığcamlığı, dərin ictimai mə'nası, tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir.

Ələviyyə BABAYEVA

QOY BU GÜN DƏ ƏYLƏNİM

Qış gəldi. Şaxta Alabaşın sümüyünə işlədi.

O, kürəyini ağaca söykəyib, çənəsi əsə-əsə deyindi:

- Ölməsəm, sağ qalsam, yadda gərəkdir özümə bir dam hörmət.

Gün keçdi. Həftələr ötdü, ay dolandı. Qış köçünü sürüb dağlara çıxdı.

Günəş torpağı isitdi, otlar, çiçəklər çəmənələrə gəzməyə çıxdılar. Alabaş talada cücülərlə, kəpənəklərlə əyləndi, öz-özünə dedi:

- Sabah başlaram, qoy bu gün də əylənəm.

Bir axşam günəş ağacların başından qopub yatmağa gedəndə Alabaşın gözü öz kölgəsinə sataşdı. Heyrətdən ağı açıla qaldı, gözləri bərəldi: "Ay aman, gör mən necə yekəyəm. Bu böyüklükdə köpəyə dam hörməyə kimi yay ölər".

Çiyinlərini çəkdi, ancaq tez narahat fikirlərini başından qovdu. Günəşin hərərətini canına çəkmiş yaşıl otların üstünə uzanıb öz-özünə dedi:

- Eh, dam nəyimə gərəkdir?!

O vaxtdan illər, əslər ötüb, etir de özünə dam hörmək həvəsinə düşməyib.

Hamı evcik tikir, yuva düzəldir, bala bəsləyir. Köpek isə qışda özünə söz verir ki, dam tikəcək, ancaq yay gələndə vədini unudur. Otlar üstündə gəzib şəllənir, elə hey çiyinlərini çəkib tənbel-tənbel deyir:

- Eh, dam nəyimə görədir?!

HÜSEYN ABBASZADƏ

(1922)

Uşaq vaxtı "General" romanını oxumuşdum. Əsər çox xoşuma gəlmişdi. Xalqımızın qeyrətli oğullarından biri olan Həzi Aslanovun əfsanəvi qəhrəmanlıqları məni heyran etmişdi. Ürəyimdə vətənə, xalqa Həzi kimi xidmət etmək arzusu baş qaldırmışdı. Doğrusu, o zaman romanın müəllifinin kim olduğu ilə o qədər də maraqlanmamışdım. Sonradan əsəri bir də oxuyanda bildim ki, həmin roman görkəmli yazıçı Hüseyn Abbaszadənin qələmindən çıxıb.

Tələ gətirdi ki, Sumqayıtdakı 1 saylı tikinti trestində Hüseyn müəllimlə görüş zamanı onun yaradıcılığı haqqında danışmalı oldum. Dedim ki, "General" romanında Həzinin matəm günləri təsvir edilən maraqlı bir səhnə var. Qəhrəmanın cəbhə yoldaşları Bakını nə qədər ələk-vələk edirlərsə, onun məzarının üstünə aparmağa bir dəstə gül tapa bilmirlər. Müəllif məhz bu bədii detal vasitəsi ilə Həzi Aslanova olan ümumxalq məhəbbətini çox gözəl əks etdirə bilmişdir. Burada ümumi sözlə Həziyə xalqın ehtiramından danışmağa heç lüzum da qalmamışdır...

Elə həmin gündən Hüseyn müəllimin həyatı və yaradıcılığı ilə maraqlanmağa başladım. Öyrəndim ki, Hüseyn Abbas oğlu Abbaszadə 1922-ci ilin noyabr ayında Bakı şəhərində fəhlə ailəsində anadan olub. Orta məktəbi Bakıda bitirdikdən sonra könüllü surətdə orduya gedib. Zaqafqaziya cəbhəsində kursant, Şimali Qafqaz cəbhəsində kəşfiyyatçı-radist, Bakı hərbi məktəbində kursant, I Leningrad, IV Ukrayna cəbhələrində topçu zabiti kimi iştirak edib. Başqa sözlə desək, H. Abbaszadə öz qəhrəmanı Həzi kimi müharibənin dəhşətlərini öz gözləri ilə görüb. Elə buna görə də yazıcının əsərlərində döyüş səhnələri çox canlı, insanların arzu və düşüncələrinin təsviri inandırıcı çıxmışdır.

Onun müharibədən sonra yazıb çap etdirdiyi "Sınaq illəri", "Yaşıl küçə" və "Silah yoldaşları" kitablarında da müharibənin insan taleyinə təsiri məsələsi ön plandadır.

Müharibədə zəngin həyat məktəbi keçən Hüseyn Abbaszadə müharibədən sonra ali təhsil almaq, biliyini artırmaq arzusunu həyata keçirib. O, M. A. Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun teatrşünaslıq fakültəsinə qəbul olub və 1950-ci ildə oranı bitirib. "Pioner" jurnalı redaksiyasında şöbə müdiri, məsul katib, "Göyərçin" jurnalı redaksiyasında məsul katib, baş redaktor vəzifəsində işləməsi Hüseyn Abbaszadənin uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olmasına zəmin yaradıb. O, öz hekayələri, очерkləri və şeirləri ilə uşaq mətbuatında müntəzəm çıxış edib. "İlqar", "Yasəmən" kitablarını nəşr etdi-

rəndən sonra H. Abbaszadə bir müddət şeirlər yazıb. Onun uşaq şeirləri "Ağac yelkənimiz", "Bacı və qardaş", "Şəlalə", "Sən nə yaxşı nənəsən" kitablarında toplanıb. Bu şeirlər öz təbiiliyi, rəvanlığı, uşaq təfəkkürünə uyğunluğu ilə seçilsə də, onların bəzilərinə mahnılar bəstələnsə də, Hüseyn müəllimin ürəyində həyatın daha geniş lövhələrini əks etdirmək meyli baş qaldırıb. Elə buna görə də H. Abbaszadə hekayələr, povestlər, romanlar yazmağa daha çox üstünlük verib.

Hüseyn Abbaszadə 1966-cı ildən 1971-ci ilədək "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin baş redaktoru işləyib. 1972-ci ildən 1975-ci ilədək yenidən "Göyərçin" jurnalında baş redaktor olub.

1975-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi seçilib. Uzun müddət bu vəzifədə çalışan H. Abbaszadə hazırda təqaüddədir. Lakin yazıçı üçün nə təqaüd? O indi də yazıb yadır, ömrün ötən illərinə xəyalən qayıdan Hüseyn müəllimin görkəmli sənətkarımız haqqında yazdığı xatirələrdən nəsillər çox şey öyrəne biləcəklər...

H. Abbaszadə "General", "Burulğanlar", "Əlibalanın ağır səfəri" romanlarının müəllifidir. Müəllifin "Onu tanımadılar", "Haradansınız müsyö Abel?", "Şokolad paylayan qız", "Uzaqdan gələn qonaq" və s. povestləri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

H. Abbaszadənin yaradıcılığında aparıcı yer tutan janrlardan biri də hekayədir. Onun nəsr kitablarını hekayəsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Yazıcının maraqlı hekayələrinə misal olaraq "Köhnə məhəllədə", "Xeybər əminin gülləri", "Hündür hasar arxasında", "Rəfiqə", "Naxışlar", "Toy, od, teleqram", "Qısa məzunyyə", "Axsam şöbəsinin tələbəsi", "Siz kimsiniz?", "Siqnal" və s. əsərləri göstərə bilərik.

H. Abbaszadənin uşaqlar üçün də maraqlı hekayələri vardır. "Yun corab", "Nərgizlə Nigarın nağılları" kitablarında toplanan əsərlər uşaqlar üçün nəzərdə tutulub. İkinci kitabın əsas qəhrəmanları yazıcının öz nəvələridir. Nərgizlə Nigar ekiz bacıdırlar. Bu uşaqları uzun müddət müşahidə edən H. Abbaszadə onların heç bir hərəkətini, başlarına gələn maraqlı hadisəni nəzərdən qaçırmayıb, yazıçı təxəyyülü ilə onları ətə-qana gətirib, uşaqlar üçün iyir-midən çox maraqlı hekayə yazıb. Bu hekayələrin qəhrəmanları eyni uşaqlar olsa da, onlardakı hadisələr bir-birindən seçilir, fərqlənir. Özü də bu müxtəlif hadisələr hər dəfə uşaqların xarakterindəki yeni-yeni cəhətlərin üzə çıxmasına zəmin yaradır. Nərgiz adında gül olduğunu bilən Nigarın xiffət eləməsi, bantlı bir qızın da adının Nigar olduğunu eşidəndə Nigarın ağlamsınıb "bu qız mənim adımla götürüb" deməsi, Olimpiya yarışlarına baxan uşaqların oyuncaq ayının üstünə dairəciklər tikmələri, nəvələri xəstələndə qızların sənin dərmanın bizik demələri, babalarına öz şəkillərini hədiyyə vermələri və s. bu kimi strixlər balacaların xarakterini açmaq vasitəsinə çevrilir. Kitabdakı "Suiti balası", "Yeriyən yarpaqlar", "Qara döşlü qağayı", "Gülməli şəkil", "Ağacla yanır", "Bir parça çörək" və s. hekayələr də maraqla oxunur.

ƏKİZLƏR

Nərgizlə Nigar bacıdırlar. İkisi də bir boydadırlar. Bir gündə, bir saatda anadan olublar. Buna görə də onlara əkiz deyirlər. Ancaq Nərgiz Nigardan yarım saat böyükdür.

Nərgizlə Nigar əkiz olsalar da, başqa əkizlər kimi heç bir-birlərinə oxşamırlar. Nərgizin gözlərinin, saçlarının rəngi sabalıdır, Nigarınkı qappara. Özləri də bir-birinə bənzəmir, səsləri də. Bununla belə bacılar çox mehribandırlar. Nərgiz Nigarın çox istəyir, Nigar da Nərgizi. Bir yadırlar, bir dururlar, bir yeyirlər, bir yerdə oynayırlar. Sözləri də birdir, istəkləri də. Nərgiz nə istəyirsə, Nigar da onu deyir. Nigar nə deyirsə, Nərgiz də onu deyir. Məsələn Nərgiz deyəndə:

- Mən görməyə getmək istəyirəm.

Nigar da deyir:

- Mən də görməyə getmək istəyirəm.

Nigar deyəndə:

- Mənim konfetdən xoşum gəlir.

Nərgiz də deyir:

- Mənim də konfetdən xoşum gəlir.

Nərgiz Nigarın tərəfini saxlayır, Nigar da Nərgizin tərəfini saxlayır. Ancaq əkiz bacıların hələsinin bir cür xasiyyəti var.

NƏRGİZ VƏ NƏRGİZ GÜLÜ

Əkiz bacıların anası Mələykənin ad günü idi. Evlərinə gələn qonaqlar çoxlu gül gətirmişdilər. Bu güllərin arasında bir dəstə xoş ətirli, sarı, zərif gül də vardı, adı nərgiz. Bunu bilən bacı Nərgiz sevinclə atılıb düşə-düşə dedi:

- Bu mənim gülümdü, nərgiz gülüdü!

Sonra o, nərgiz güllərini iki yerə bölüb yarısını Nigara verdi.

- Bax, bacı, bu mənim gülümdü, nərgizdi, qəşəng güldü.

Nigar bacısından gülləri alıb baxdı və sakitcə qayıtdı.

- İstəmirəm.

Nərgiz mehriban-mehriban dedi:

- Götür, bacı, götür, mən bunları bağışlayıram sənə.

Nigar gülləri götürmədi.

- O sənindi. Bəs mənim güllərim hanı?

Nərgiz dedi:

- Bunlar həm mənimdi, həm də sənindi.

Nigar dedi:

- Yox, mən öz Nigar güllərini istəyirəm.

Nərgiz gəlib anasından soruşdu:

- Bu, nərgiz gülüdü. Mənimkidi. Bəs bacımın Nigar güllü hanı?

Anası Nərgizin əlindən tutub incik-incik dəhlizin divarına söykənən Nigarın yanına gəldi.

- Qızım, Nigar gülü yoxdu. Hamının adına gül olmur. Bəyəm mənim, atanın, nənənin adına gül var?! Gəl gedək, sənə qərənfil verim. O da çox qəşəng güldü, olsun səninki.

Nigar ağ, qırmızı qərənfilləri alıb bağına basdı.

ƏMRAH ƏMRAHOV

(1923 - 1992)

Əmrah Əmrahov şüurlu həyatının böyük bir hissəsini uşaq mətbuatına, onun inkişafına həsr edən qələm sahiblərindən biri olmuşdur. O, 1923-cü ildə Bakının Kürdəxanı kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini də elə burada almışdır. Uşaq ikən göz xəstəliyinə tutulmuşdur, həkimlər bir müddət ona oxumağı qadağan etmişlər. Uzun müddətli müalicə təsirsiz qalmamış, müəyyən fasilədən sonra o, doqquzuncu sinfi bitirib indiki Bakı Dövlət Universitetinin hazırlıq kursuna qəbul edilmişdir. Buranı müvəffəqiyyətlə bitirən Əmrah 1945-ci ildə filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsinin tələbəsi olmuşdur. Təcrübəli müəllimlərdən jurnalistikanın sirlərini öyrənən Ə. Əmrahov hələ universiteti bitirməmişdən "Azərbaycan pioneri" qəzeti ilə əməkdaşlıq edir, ilk yazıları bu qəzetin səhifələrində çap olunur. 1950-ci ildə ali təhsilini başa vurduqdan sonra o, jurnalistlik fəaliyyətini həmin qəzetdə davam etdirir. Ömrünün sonuna kimi bu qəzetin redaksiyasında çalışır, balalarını özünə işiqləndirən məqalələri, oçerkləri, hekayələri, povestləri ilə çıxış edir. "Azərbaycan pioneri" qəzetində ədəbi işçi vəzifəsindən baş redaktor vəzifəsinədək yüksəlir. Ancaq həmişə onun bir əvəzsiz vəzifəsi olub: uşaqlar üçün yazıb-yaratmaq. Əmrah müəllim bu vəzifəni ləyaqətlə yerinə yetirməkdən ötrü əlindən gələni əsirgəməyib, özündən sonra xeyli hekayələr, povestlər, oçerklər yadigar qoyub gedib.

Ə. Əmrahov uzun müddət qəzetçi işlədiyindən, oçerk onun yaradıcılığının əsas janrlarından birinə çevrilib. Onun 1958-ci ildə çap olunan "Ürək vətən üçün döyünəndə" adlı ilk kitabı da oçerkdən ibarət idi. Müəllifin sonradan çap olunan "Əbədi şöhrət", "O illər unudulmur", "Sənin həyatının qanunu", "Ulduzlar gecə parlar", "Ölməzlər" kitablarında da onun oçerkləri toplanmışdır.

Əmrah Əmrahov bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. "Zastavaya gedən yol", "Tapılmış kitab", "Dağ bənövşəsi", "Tarixə dönmüş illər", "Nailənin sevinci", "Lalələr apreldə açır", "Yaxınların dünyası" və s. nəsr kitabları Əmrah müəllimdən bizə yadigar qalmışdır. Bir jurnalist kimi daim uşaqlarla ünsiyyətdə olan, onların həyatını, qayğılarını, problemlərini qəzetdə işiqləndirən Ə. Əmrahov həm də bədii əsərləri üçün zəngin material toplamışdır. Elə buna görə də onun hekayə və povestlərinin qəhrəmanları uydurma deyil, real həyat adamlarıdır.

"Atlər nə vaxt yadır", "Qırmızı giləli budaqlar", "Tütək çalan quş" və s. bu qəbildən olan hekayələrində Ə. Əmrahov uşaqlara təbiət, heyvanlar, quşlar, bitkilər haqqında məlumat verir.

Adını çəkdiyimiz birinci hekayənin mərkəzində kəndə öz babasına qonaq gedən Samirin taleyi dayanır. Şəhər uşağının kəndi diqqətlə öyrənməsi, hər şeylə maraqlanması, təsərrüfat işlərində böyüklərə kömək etməsi təsvir olunmuşdur. Samiri hər şeydən çox babasının səmənd atı maraqlandırır. Atın

xasiyyəti, onun az qala adam kimi dil bilməsi, e'tibarlılığı, sahibinin sözüne baxması uşağı təəccübləndirir. Samir atı diqqətlə müşahidə edir. Hətta gecələr də durub ona baş çəkir. Oğlanı ən çox təəccübləndirən isə həmişə atın oyaq olmasıdır. Bunu soruşanda babası onu başa salır ki, atlar elə ayaq üstəcə yarırlar. Ancaq xəstələyəndə, yaxud qocalıb əldən düşəndə yerə uzanırlar.

"Tütək çalan quş" hekayəsinin qəhrəmanı Natiq də səhərdən kəndə qonaq gedir. O da eyni maraqla kənd həyatına, əsrarəngiz təbiətimizə, zəngin heyvanat, quşlar aləminə üz tutur, babası ilə birlikdə ata minib meşəyə gedir. Müəllif meşəni balaca qəhrəmanın gözü ilə oxucularına göstərməyə çalışır. Natiq meşə gözəli sarıköynəyi öz gözləri ilə görür, onun haqqında məlumat toplayır.

Ə. Əmrahovun hekayələri uşaqların yaş səviyyəsinə uyğundur. Müəllif maraqlı süjetlər vasitəsi ilə öz qayəsini uşaqlara çatdırmağı çox xoşlayan yazıçılarımızdır.

Ə. Əmrahovun işıqlı xatirəsi onu tanıyanların, bir də əsərlərini oxuyanların yaddaşında yaşayacaqdır.

Əmrah ƏMRAHOV

QIRMIZI GİLƏLİ BUDAQLAR

Natiq hər dəfə babası ilə meşəyə gedəndə bir şey öyrənir. Bu dəfə gördüklərini isə o, bir nağılda oxumuşdu.

...Zalim ögey ana qış vaxtı balaca qıza əmr edir ki, dur meşəyə get, mənim üçün tozə giləmeyvə gətir. Tapmasan, daha bir də evə qayıtma.

Balaca qız qara bata-bata meşəyə üz tutur. Ağlaya-ağlaya gəlib bir böyük qovaq ağacına söykənir. Hara baxırsa, ağaqaqqar qar görür. Nə edəcəyini bilmir. Bu zaman onun gözünün qabağında nurani bir qoca görünür.

- Əziz, balaca qız. Ağlama. Bax, bu qovaq ağacından yeddi ağac o yana, qoca paldın yanına get. Qarı təmizlə, oradan giləmeyvə taparsan.

Balaca qız əllərini ovxura-ovxura həmin ağacın yanına qaçır.

- Burada gör nə qədər qar var, - deyir və qarı təmizləməyə başlayır.

Birdən gözlərinə inanmır. Qarın altından bərk, yaşıl yarpaqları, parlaq qırmızı gilələri olan kiçik budaqlar çıxır... Qız sevinə-sevinə həmin giləmeyvələrdən yığıb, zənbilini doldurur və sonra da evə yüyürür.

İndi babası qar altından balaca budaqlar çıxarıb onlardan meyvə dərəndə Natiq həmin nağılı xatırladı.

- Baba, mən bu haqda nağıl da oxumuşam.

- Bala, elə bu da meşənin nağılıdır da. Bütün bu işləri də insanlar görür, nağılları da insanlar qoşurlar.

Onlar meyvə yığır və şirin söhbət edirdilər.

- Baba, bu, nə ağacdır?

- Ağac deyil, bitkidir.

- Bəs adı nədir?

- Adına mərsin deyirlər.

Baba giləmeyvədən yeyir və hər şeyi Natiq üçün yerli-yerində danışırdı.

Mərsin həmişəyaşıl bitkidir. O, payızda da yarpaqlarını tökmür. Hə, qarın altında da yaşıl qalır. Giləmeyvələri də yarpaqları kimi donmur.

Söhbətin bu yerində Natiq özünü saxlaya bilməyib soruşdu:

- Baba, mən eşitməşəm ki, qışda bütün meyvələr donur.

- Yox, bala, donmayı da var. Bax, elə mərsini götürək. Onlar üçün qar qorxulu deyil. Payızda olduğu kimi, qışda da yaşıl olur, meyvələri də dadını saxlayır.

Onlar bir balaca heybə mərsin giləmeyvəsi yığıb, yola düzələndə Natiq bir məsələni də öyrənmək istədi:

- Baba, qar basmış meşədə sən bu mərsinin yerini necə tapdın?

Baba güldü:

- Hə, onun da sirri var.

- Sirri de, baba, xahiş edirəm.

- Sirri budur ki, bilirdim Natiq balam qışda mənə qonaq gələcək. Odur ki, yayda mərsin bitən yeri nişanladım. Qışda da bir baş həmin yerə gəlib çıxdıq.

Bu gün Natiqin sevinci kiçik qəlbinə sığmırdı. Birinci ona görə ki, babası onu çox istəyir, ikinci də o, bu gün meşədə nağıllarda oxuduğu sirli bir aləmdə olmuşdu.

MÜASİR UŞAQ ƏDƏBİYYATI

TEYMUR ELÇİN (1924 - 1992)

Müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında böyük xidməti olan görkəmli sənətkarlarımızdan biri də Teymur Elçindir. Teymur Süleyman oğlu Əliyev 1924-cü ildə Şuşada anadan olub. 1931-ci ildə ailələri Bakıya köçüb. Görkəmli uşaq yazıcımız orta təhsilini Bakıdakı 132 sayılı məktəbdə başa vurub. 1941-ci ildə indiki Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olunub, 1948-ci ildə isə müvəffəqiyyətlə ali məktəbi bitirib. Universitetdə təhsil aldığı müddətdə "Gənc işçi" qəzetində əməkdaşlıq eləyib. Teymur müəllim ömrü boyu müxtəlif rəhbər vəzifələrdə çalışıb. O, Azərbaycan Radio və Televiziya Komitəsinin sədri, mədəniyyət nazirinin müavini və s. bu kimi vəzifələrdə çalışsa da, ürəyi heç zaman uşaq dünyasından ayrı düşməyib.

Teymur Elçin yaradıcılığa çox erkən başlayıb. 1955-ci ildə uşaqlar üçün ilk şe'rlər kitabını çap etdirib. Bu kitab "Qar qız" adlanırdı. Bundan sonra Teymur müəllim ömrü boyu uşaqları unutmayıb, bir-birinin ardınca onlar üçün maraqlı kitablar yazıb nəşr elətdirib. Bu kitablar aşağıdakılardır: "Bip-bip", "Qulaq asın, danışım", "Qızulduz, Yaşar və Nur nənə", "Din-dan", "Bahar, adlar, uşaqlar", "Sözlər, nəğmələr, nağıllar, laylalar", "Laylalar", "Şəkərim, duzum", "Xoruzbanı gedirəm", "Torağayın nəğməsi", "Toğrul babanın nağıl ağacı", "Balaca Aytən", "Balaca ulduzlar" və s.

Teymur Elçin uşaq psixologiyasına dərinləndən bələd olan, daim onları müşayiət etməkdən yorulmayan, balacaların sehrli dünyasını şe'rə keçirən qüdrətli söz ustalarımızdandır. Onun hər şe'rinə maraqlı bir lövhə vardır. Teymur müəllimin balaca qəhrəmanları: Günay, Toğrul, Aytən, Nezrin, Turan, Fərhad, Sunay, Humay və başqaları oxucuların sevimlisinə çevrilir. Onlar öz qəribə hərəkətləri, məzəli danışmaları, hazırcavablıqları, şeytanlıqları ilə yadda qalırlar.

"Deşik corab" şe'ri öz yumoru ilə diqqətimizi cəlb edir:

Deşilib Nezrinin corabı,
Çıxıbdır barmağı deşikdən.
Elə bil körpəçə uşaqdır,
Dayanıb, boylanır beşikdən.
Corabı dəyişmək istəyir,

Çıxarmaq istəyir nənəsi.
Tutubdur Nezrinin acığı
Yaxına qoymayıb heç kəsi:
- Qoy baxsın! - deyir o, - döyməyin,
Pəncərə açıbdır özünə.
Mən ona baxıram, o mənə.
- Nə deyək Nezrinin sözüne!

Teymur Elçinin uşaq şe'rlərində folklor motivləri olduqca güclüdür. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki Teymur Elçin nəinki Azərbaycan, eləcə də dünya xalqlarının folklorunu yaxşı bilirdi. Onun ingilis, çex, fransız, yapon, yunan, rus, belorus, gürcü, latış, moldav və başqa xalqların folklorundan etdiyi tərcümələr dilimizdə çox gözəl səslənir. Bu əsərləri oxuyan uşaqlar dünya xalqlarının yaradıcılıq nümunələri ilə, onların yumoru, təfəkkür tərzii ilə ilk dəfə tanış olurlar.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, T. Elçinin N. Zabiladan, A. Bartodan, K. Çukovskidən, İ. Turgenevdən, S. Marşakdan, A. Tudoraşdan, P. Voronkodan, T. Hofmandan, N. Zəkəriyyədən və başqa tanınmış dünya yazıçılarından etdiyi tərcümələr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirmişdir.

T. Elçinin uşaqlar üçün xeyli poeması, mənzum nağılı vardır. Bu əsərlərin mövzusu olduqca rəngarəngdir. "Küsdü, barışdı Mərcan" poemasının balaca qəhrəmanları - İlqar, Vüqar, Elşən qayğıkeş, zəhmətsevər uşaqlardır. Onlar əl-ələ verib yağışın altında qalmış pişiyə - Mərcanə gözəl bir ev tikirlər. Poemada uşaqların iş prosesinin təsviri çox təbii və canlı çıxmışdır.

Müasir uşağın marağ dairəsi olduqca genişdir. O, nəinki adi həyat hadisələri ilə, heyvanlarla, quşlarla, bitkilərlə, habelə elm və texnikanın nailiyyətləri ilə, kosmosla maraqlanır. T. Elçinin "Qızulduz, Yaşar və Nur nənə" əsərinin qəhrəmanı da belə uşaqlardır. Yaşarın yuxuda Qızulduzun ömindən tutub Aya getməsi, Günəşin "uşaqlarına" Yerdən, insanların hünərindən danışması səhnələri maraqlıdır, uşaq fantaziyasına uyğundur. Yaşar Ay nənəyə deyir ki, bir gün uşaqlar sənə qonaq gəlib qoynunda yerdə olduğu kimi cərgə-cərgə ağac ekəcəklər.

"Tuk-tuk, tak-tak" poemasının qəhrəmanı Turac yuxuda ikən onun dostları - pişik, it, quzu, xoruz, inək qarını döyüb öz dostlarını yuxudan oyatmaq, onunla oynamaq istəyirlər. Qarını həmişə baba acır. Turacın dostlarının istər zahiri əlamətləri, istərsə də xasiyyətləri elə aydın təsvir olunub ki, babanın "Bu nədir?" sualına təzə dil açan uşaqlar asanlıqla cavab verə bilirlər. Bu isə balacaların hadisələrə daha diqqətlə qulaq asmalarını təmin edir.

"Toğrul babanın nağıl ağacı" poeması ayrı-ayrı ibrətəməz nağılların birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Əsərə verilmiş bu obrazlı ad poemanın ideya-məzmununu dərinləndirən anlamağa kömək edir. Uşaqlar öz kökləri ilə torpağa, xalqın adət-ənənələrinə möhkəm bağlanan bir ağacın - Toğrul babanın başına toplanıb onun nağıllarını maraqla dinləyirlər.

Əgər "Kilimçi" nağılında məşhur xalq oyunundan danışılırsa, "Ağ göyərçin" nağılında yoxsul bir ana, onun balalarına sonsuz məhəbbəti tərənnüm olunur. "Elçi gəldi Təpəgöz" nağılında xalq müdrikliyinin şahidi olur. "Nar bağı"nda isə əsrlər boyu xeyirlə şər arasında gedən mübarizə yeni şəkildə öz poetik əksini tapıb.

Nağıl formasında yazılmış əsərləri uşaqlar daha maraqla oxuyurlar. Ancaq babalar, nənələr heç vaxt gəlişi gözəl nağıl söyləməyiblər. Nağıllarda həmişə dərin ictimai məzmun olmuş, xalqın arzu və istəkləri bu və ya digər şəkildə onlarda öz bədii əksini tapmışdır. Teymur müəllimin "Səyahət" poeması bütünlükdə şair təxəyyülünün məhsuludur. Əsərin mövzusu keçmişdən deyil, müasir həyatımızdan götürülmüşdür.

Balaca Elşən dünya səyahətinə hazırlaşır. O, sehrli qayığı ilə Afrikaya səyahət edir. Elşən zəhmətkeş və xeyirxah olduğu üçün özü ilə toxum aparır ki, Afrikada dostları üçün bağ salsın. Onun dəvəquşunun xahişi ilə heyvanların köməyinə gəlib lovğa timsahı cəzalandırması, afrikalı uşaqlara Azərbaycan üzümü paylaşması balaca oxucuların xoşuna gəlir. Onlar da Elşən kimi mərd, qorxmaz, xeyirxah olmaq arzusuyla yaşayırlar.

1992-ci ildə dünyasını dəyişən Teymur Elçinin ədəbi irsi çox zəngindir. İstər mövzusu və məzmunu, istərsə də bədii sənətkarlığı ilə seçilən bu əsərlər müəllifinə şöhrət qazandırmışdır. Neçə-neçə nəsil Teymur müəllimin əsərləri ilə tərbiyə olunub və olunacaqdır.

Teymur ELCİN

SACAQ - SACAQ

Qıvrım saçını
Daradı Nərgiz.
Öz saçı kimi
Qaradı Nərgiz.
Soruşdum ondan
"Sacaq" sözünü,
Balaca Nərgiz
Döydü gözünü.
Nənə şalını
Verdi Nərgizə:
- Sacağı burda
Sən göstər bizə!
Saça oxşadı
Şalın saçağı,
Belə öyrətdi
Nənə uşağı.

MƏN DƏ, MƏN DƏ

- Biz gedirik
Səhər kəndə.
- Mən də! Mən də!
- Yox getmirik
Daha kəndə.
- Mən də! Mən də!
- Yənə nə var başlamısən
Gözlərini yaşlamısən?
Bizdən bir söz eşidəndə
Zarırsan: "Mən də! Mən də!"
- Ağaca çıxmaq!
Mən də! Mən də!
- Armudu yığmaq!
- Mən də! Mən də!
- Armud kal imiş!
- Mən də! Mən də!

SƏRÇƏ

Səhər-səhər bağçada,
Bir sərçə dən yeyirdi.
Hərdən baxıb üzümə,
"Cik-cik, cik-cik" deyirdi.
O yedi, doydum, qaçdı,
Birdən itdi gözümdən.
Bəs o balaca sərçə
Hara getdi gözümdən?!Çox çağırım, gəlmədi,
Tutdu aqlamaq məni.
Birdən kolun dalından
Uçan gördüm sərçəni.
O uçdu, uçdu, uçdu,
Qondu yaşıl budağa.
Ha çağırım, gəlmədi,
Uçub getdi uzağa.

CAN NƏNƏM

Qucağında, nənə, sən,
Layla dedin mənə sən.
Mənim mehriban nənəm,
Əziz nənəm, can nənəm.
Böyümüşəm, nənə, mən,
Qoy tutum əllərindən.
Mənim mehriban nənəm,
Əziz nənəm, can nənəm.

BALACA ULDUZLAR

Göydə yox, yerdədir
Bizim ulduzlar,
Balaca oğlanlar,
Balaca qızlar.
Günəşin dalınca
Gedirler hər gün,
Dünyanı zülmətdən,
Qurtarmaq üçün.
Göydə yox, yerdədir
Bizim ulduzlar -
Balaca oğlanlar,
Balaca qızlar.

EMİN MAHMUDOV (1925)

"Fantastik yazıçı üçün onun arzularının həyata keçməsi ən böyük xoşbəxtlikdir. Bu baxımdan mən çox xoşbəxt adamam. 1957-ci ildə çap etdirdiyim "Kainat gəmisi" romanının qəhrəmanları Ayda vulkanla üz-üzə gəlirlər. Kitab çap ediləndən bir il sonra rus alimi Kozrjev elmi şəkildə sübut etdi ki, Ayda vulkanlar var. Həmin kitabımın ön sözündə yazmışdım ki, on-on iki ildən sonra düzəldilən kosmik aparatlar vasitəsi ilə Aya və Marsa uçmaq mümkün olacaq. Bu arzum da dəqiq vaxtında həyata keçdi, 1969-cu ildə insan ayağı ilk dəfə Aya dəydi". - Bu sətirlər görkəmli fantastik yazıçımız Emin Mahmudova məxsusdur "Detskaya literatura" jurnalının 1972-ci ildə çap olunmuş 6-cı nömrəsindən götürülmüşdür.

Emin Qasıməli oğlu Mahmudov Göyçay şəhərində anadan olmuş, orta məktəbi də doğulduğu şəhərdə bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə uşaq evində tərbiyəçi kimi başlayan Emin hərbi xidmətə çağırılmışdır. 1943-cü ildən 1945-ci ilədək əsgərlik eləyən E. Mahmudov indiki Bakı Dövlət Universitetinə qəbul olunmuş, 1950-ci ildə jurnalistika fakültəsini bitirmişdir. O, təhsilini davam etdirir-ətdirir əmək fəaliyyətindən də qalmamış, baş mətbuat idarəsində sensor işləmişdir. Daha sonra Emin Mahmudov əmək fəaliyyətini "Azərbaycan qadını" jurnalında, "Azərbaycan pioneri", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti redaksiyasında və Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Komitəsində davam etdirmiş, ədəbi işçi, məsul katib, böyük redaktor vəzifələrində çalışmışdır. O, jurnalistlik fəaliyyəti ilə kifayətlənməmiş, müntəzəm surətdə bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur.

Hələ kiçik yaşlarından E. Mahmudovun qəlbində elmi fantastikaya böyük maraq oyanmış, bu sahədə əlinə keçən ədəbiyyatları aqgözlüklə mütaliə etmişdir. Yaradıcılığa şe'rlə başlasa da, fantastikaya meyl ona güc gəlmiş "RT-1" adlı ilk elmi-fantastik hekayəsini 1952-ci ildə "Pioner" jurnalında çap etdirmişdir. Bundan sonra o, bir-birinin ardınca fantastik hekayələr yazıb də

etdirmiş, 1953-cü ildə həmin hekayələrdən ibarət ilk kitabı - "Günəş şəhəri"ni oxucuların mühakiməsinə vermişdir.

E. Mahmudovun bu kitabı yenilik idi. O, öz qələm dostu Namiq Abdullayevlə birlikdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına ilk dəfə olaraq elmi-fantastika janrını gətirmişdi.

Bu sahədə axtarıqlarını davam etdirən yazıçı "Muğanda qütb parıltısı", "Kainat gəmisi", "Veneranın göyləri od içindədir", "Qeyb olmuş səslər", "Dəmir necə ayaq açdı", "Zülmət dənizi", "Ulduzlar yolumuzu gözləyir", "Qüdrətli pillə" və s. kitabları yazıb nəşr etdirmiş, fantastik bir yazıçı kimi şöhrətlənmişdir.

E. Mahmudovun uşaq ədəbiyyatı sahəsində xidmətləri tək cə bünunla bitmir. O, uzun illər "Pioner", "Göyərçin" jurnallarında ətraf mühiti, müxtəlif təbiət hadisələrini, bitkiləri, heyvanlar aləmini uşaqlara tanımaq üçün yığcam məqalələrlə, müxtəlif mövzulu hekayələrlə çıxış etmişdir.

"Göyərçin" jurnalında "Ovçu Pirimin yeni sərgüzeştləri" adı ilə çap etdiyi hekayələr göstərir ki, Emin Mahmudov həm folklorumuzu, həm təbiətimizi, həm də uşaqların psixologiyasını yaxşı bilir.

Yumor, satira Emin Mahmudov yaradıcılığının yeni bir qoludur. Təbiətdən yumora meyli yazıçımız öz yığcam hekayələri ilə oxucunu dərhal ələ ala bilir, onu güldürür, düşünməyə məcbur edir.

E. Mahmudov uzun müddət "Göyərçin" jurnalının səhifələrində özünə möhkəm yer tutan "Elm və sənət ulduzları" rubrikası altında dərc edilən yığcam öçerklərin, eləcə də şahmat haqqında söhbətlərin də müəllifidir.

Emin MAHMUDOV

İLDİRİM BIÇAĞI

Tufan bizi dağın başında yaxaladı. Əvvəlcə havaya sərin külək gəldi. Sakit meşə narahatlıqla tərpənilib xışıldadı. Göyün üzü qalaq-qalaq buludlarla örtüldü. Bir az əvvəl şən nəğmələri ilə meşəni bürüyən quşlar birdən-birə susdular. İri yağış damcıları yarpaqları təbil kimi döyəcləyəndə, qaçıb iri palıd ağacının dibinə yığıldı. Bu zaman atla cığırdan ötən meşə gözetçisi Abdulla əmi bizi gördü.

- Ey, uşaqlar, orada neyləyirsiniz, palıdın altında dayanmaq olmaz, - deyə ucadan qışqırdı.

- Bəs neyləyək, Abdulla əmi, hara gedək?

- Palıd ildırımın özünə çəkən olur. Ağaca ildırım düşər, hamınız yerinizdəcə qalarsız. Gedək mənim komama. Sobanı qalayıb paltarlarınızı qurudarsız, ona kimi də yağış ötüşər.

Abdulla əmi uşaqların ən balacası olan Münəvveri qucağına götürdü. Sabiri arxada əyləşdirdi. Biz də atın böyrünə qaça-qaça dərəyə enməyə başladıq. İldırım dalbadal çaxır, göy ara vermədən gurulayırdı.

Birdən qarşıda ki təpənin üstündə bərk şaqqıltı qopdu. İri palıd ağacının təpəsindən elə bil bir qucaq alov qalxdı. Ağac haçalanıb qopdu. Tüstülənə-tüstülənə təpənin yamacı ilə aşağı sürüşdü.

Biz komaya çatana kimi tamam islanmışdıq. Abdulla əmi tez sobanı qaladı. Üst paltarımızı sıxıb ipdən asdıq ki, qurusun. Özümüz isə qocanın soba üstə qovurduğu şabalıddan və qozdan yeyə-yeyə şirin söhbətə başladıq. Bayırda at kişnəməsi eşidildi. Plaşlı bir kişi papağının suyunu çirpib içəri keçəndə dedi:

- Bu uşaqları hardan yığmısan, ay Abdulla?

- Dağa gəzməyə çıxmışdılar. Gördüm ki, palıdın altına yığılıb, yağışdan daldalanmaq istəyirlər. Gətirdim bura ki, islam bəxtənlərinin.

Mən bu kişini yaxşı tanıyırdım. O, Abdulla əminin qardaşı Həmid idi. Özü də bizim kənd xəstəxanasında işləyirdi. Axır günlərdə xəstəxanada bir nəfər də xəstə yox idi. Həmid də atla dağ kəndlərinə qalxıb sağlamlığı qorumaq barədə söhbətlər aparırdı.

Abdulla əmi qaynayan çaydan ortalığa gətirəndə qardaşına tərəf dönüb dedi:

- Ay Həmid, yenə qripdən söhbət açmışdın, yoxsa boğaz ağrısından?

- Düz tapmısan, ay Abdulla, elə payız gəldi, göyün üzü bozardı, qrip bizim kənddən əl çəkmir. Özü də, bilirsen onu kim gətirir, bizim bu dəcəllər. Bir bunlara bax, başdan-ayağa islanıblar, indi özün də, qrip bunların yaxasından əl çəkər?

- Qripin dərdi asandır. Hələ yaxşı ki, bunları ildırım vurmadı - deyə, Abdulla əmi bizə çay süzə-süzə eyhamla dilləndi.

Uşaqların ən böyüyü olan Maqşud isti çaydan bir qurtum alıb dedi:

- Elm hər şeylə bacarır, təkcə ildırımdan başqa.

Həmid əmi razılaşmadı:

- Bunu nəyə əsasən deyirsən, ay bala?

- Daha buna əsas lazım deyil ki? İldırım istədiyi vaxt çaxır, istədiyi vaxt vurub ağacları yandırır. Hələ eşitmişəm dağda təzə tikilmiş bir evin də üstünə ildırım düşüb. Yaxşı ki, evdə heç kəs yox imiş. Belə də iş olar? Min illərdir ki, ildırım adamların gözünün qabağında çaxır, hələ onun sirrini bilən yoxdur.

Həmid əmi əyləşdiyi kətdən qalxıb ona yanaşdı:

- Əgər sən bilmirsənsə öyrən, daha başqaları ilə işin olmasın.

Maqşud anladı ki, səhv edib. Ona görə daha səsini çıxarmadı. Həmid əlini onun çiyinə qoyub dedi:

- Nə qədər ki, insanlar ilə zəhərinin necə qiymətli bir dərman olduğunu bilmirdilər, harada ilə görürdülərsə, öldürürdülər. "İlanın ağına da lə'nət, qarasına da" misalı lap qədimlərdə yaranıb. Ancaq indi ilə zəhərindən düzəldilən dərmanlar bə'zi xəstəlikləri iki-üç günə sağaldır.

Maqşud hazıravablıq elədi:

- Bunu eşitmişəm, Həmid əmi, ancaq ildırım....

- Hə, elə isə qulaq as. İldırım nədir? - Elektrik boşalması. Yə'nə elə bil iri bir vedrəyə suyu damcı-damcı yığıb, onu birdən boşaldırsan. Damcının nə ağırlığı bilinir, nə təzyiqi. Ancaq vedrədən tökülən su balaca bir çarxı işlədə bilər. Bax, elektrik də belədir. O da xırda-xırda yığılır, sonra bir buluddan o birisinə, yaxud buluddan yerə sıçrayır. Bax, elektrikin bu xüsusiyyətini öyrənə-öyrənə alimlər lazer şüalarını tapıblar.

- Lazer şüası?

- Bəli, lazer şüası. O, indi biz həkimlərin də karına gəlir. Bu incə şüa bədəndəki xəstə hissələri polad biçəqdan da asan kəsir. Həm də xəstəyə elə bir əziyyət vermir. Hələ bu harasıdır, lazer şüaları o qədər yerdə adamların köməyinə gəlir ki, bunu saymaqla qurtarmaz.

Artıq göy gurultusu da, yağış da uzaqlaşmışdı. Ancaq ildırım arabir meşəni gur işıqlandırır, elə bil deyirdi: "Nahaq yerə mənənd acığınız gəlir, uşaqlar, mənim sirrimi kim öyrənsə, onunla həmişəlik dostam".

NAMİQ ABDULLAYEV (1928 - 1996)

Ədəbiyyatımızda fantastika janrının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınan Namiq Abdullayev 1928-ci il mart ayının 3-də Xızı rayonunun Darzarat kəndində anadan olmuşdur. 1947-ci ildə orta məktəbi bitirən Namiq 1948-ci ildə Azərbaycan Dövlət Xarici Dillər İnstitutunun ingilis dili fakültəsinə daxil olmuş, 1952-ci ildə ali təhsilini başa vurmuşdur. Əmək fəaliyyətinə Siyəzəndəki C. Cabbarlı adına məktəbdə müəllim kimi başlamış, 1960-cı ilədək pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmişdir. Sonra bir il Bakıda Uşaq və Gənclər nəşriyyatında redaktor vəzifəsində çalışmış, elə bu vaxt uşaqlar üçün əsərlərin çox gərəkliliyi olduğu vaxtdan dərindən dərk etmişdir. 1961-ci ildən 1988-ci ilədək Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Şirkətində buraxıcı, redaktor, böyük redaktor, baş redaktor vəzifələrinə çalışmışdır.

Uşaqlar üçün yazdığı əsərlər respublika mətbuatında - "Göyərçin", "Pioner" jurnalında, "Ədəbiyyat və incəsənət", "Azərbaycan gəncləri" qəzetində müntəzəm nəşr edilmişdir.

N. Abdullayev "Sehrli oğlan" (1960), "İtirilmiş dünya" (1962), "Balaca Kiberin macəraları" (1966), "Gecələr uzanırdı" (1980), "Piyada vəzirə çevrilir" (1987) kitablarının müəllifidir.

Namiq ABDULLAYEV

NAZİM

Səhər çoxdan açılmışdı. Nazim oyanıb yatağında qurdalandı. Yenə də yatmaq istədi. Gözlərini yumdu, ancaq yata bilmədi. Durmaq lazım idi. O, paltarlarına baxdı. Şalvarı stulun üstündə idi. Köynəyi isə yerə düşmüşdü. Ayaqqabısının bir tayı qapının ağzında idi. O biri tayı isə görünürdü. Corabları da yox idi.

Nazimin geyinməkdən heç xoşu gəlmirdi. Əvvəllər onu anası geyindirirdi. Sonra Nazim böyüdü. Bir gün anası ona dedi:

- Nazim, daha böyük oğlansan. İndi özün geyinməlisən.

Nazim isə bunu bacarmırdı. Çox vaxt köynəyini tərsinə geyirdi. Şalvarının çiyin bağlarını bağlaya bilmirdi. Ayaqqabısının qaytanları da dünyanın düşür, ya da tez-tez açılırdı.

Nazim qalxıb yerində oturdu. Onun ürəyindən belə bir fikir keçdi. "Nə olaydı, mən geyinmək istəyəndə paltarlar özü gəlib əynimə geyiləydi".

Birdən şalvar ilə köynək Nazimin üstünə atıldı. Corablar və ayaqqabılar da hərəsi bir yandan çıxıb tullana-tullana ona tərəf gəlməyə başladı. Nazim, yamanca qorxdu. Çarpayının bir küncünə sıxıldı. Ancaq bir də baxıb gördü ki, paltarlar artıq onun əynindədir. O, əvvəlcə təccüb etdi. Sonra isə sevindi, yataqdan yerə tullandı. Yuyunmaq üçün mətbəxə keçdi. Əlini uzadıb suyu açmaq istədi. Ancaq su özü axmağa başladı. Sabun öz yerindən qalxıb onun üzünü, boynunu və qulaqlarını sabunladı. Su da sabuna qarışdı. Bir neçə dəqiqədən sonra Nazim tərtəmiz bir oğlan oldu. O, yemək otağına gəldi.

Anası onun üçün bir fincan süd tökdü. Nazim südü içmək istəyəndə fincan özü qalxıb onun ağzına yaxınlaşdı. Nazim ağzını açdı. Əvvəlcə süd, sonra yağ yaxması, sonra da...

Ancaq isti süd Nazimin ağzını yaman yandırdı. Bu heç onun xoşuna gəlmədi. "Özüm içsəydim, soyudardım", - deyə düşündü.

Nazim küçəyə çıxdı. Mağazanın qabağında böyük yük maşını dayanmışdı. Şofer hara isə getmişdi. Nazim çıxıb şoferin yerində oturdu. O, elə balaca idi ki, heç maşının pəncərəsindən də görünmürdü. Nazim sükandan yapışıb, oturacaqda yırğalanır və fikirləşirdi ki: "Kaş mən də maşın sürə biləydim!" Birdən motor gurladı. Maşın yeriməyə başladı. Küçədə hamı maşının qabağında qaçır. Adamlar qışqırırdılar.

Nazim bunu görüb maşından yerə atıldı, qaçmağa üz qoydu. Elə qorxmuşdu ki, dizləri əsirdi. Geri dönüb baxanda gördü ki, adamlar maşını dövrəyə alıblar. Milis nəfəri şoferə acıqlı-acıqlı nəşə deyirdi.

Nazim pərt oldu. Evə qayıtmaq istəyəndə başının üstündə nəşə guruldadı. Göydə təyyarələr uçurdu. Nazim onlara baxan kimi ağına belə bir fikir gəldi: "Axı istəsəm mən də uça bilərəm". Birdən o, göyə qalxdı. Nazim qorxub: "Yox, istəmirəm, istəmirəm..." deyə çığırmağa başladı...

Uzaqdan anasının səsi eşidildi:

Nazim gözlerini açdı, təəcüblə ətrafa baxdı. Anası gülümsədi:

- Sənə nə olub, bala, niyə çabalayırsan?

- Ax, anacan, bilirəm necə pis yuxu gördüm!

- Doğrudan?

- Bundan sonra hər işi özüm görəcəyəm. Öz istədiyim kimi. Özüm geyinəcəyəm, yuyunaçağam, sənə kömək edəcəyəm, dərslərimə də özüm baxacağam...

HİKMƏT ZİYA (1929 - 1995)

Azərbaycanın görkəmli təmsil ustası Hikmət Ziya 1929-cu ildə Şəki şəhərində anadan olmuşdur. Atası Ziya Əfəndiyev tanınmış müəllimlərdən biri imiş. Hikmət Əfəndiyev də həyatını insanların təlim-təربiyəsinə həsr edən atasının adını özünə təxəllüs seçmişdir.

H. Ziya universitetin jurnalistika fakültəsində təhsil almış, hələ tələbə ikən bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Onun imzası görkəmli uşaq yazıçısı, "Azərbaycan pioneri" qəzetinin redaktoru Eynulla Ağayevin diqqətini cəlb etmiş, tələbə şairi yanına çağırıb ona dəyərli məsləhətlər vermiş, uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac olduğunu söyləmişdir. Elə o vaxtdan Hikmət Ziya "Azərbaycan pioneri" qəzeti ilə müntəzəm əməkdaşlıq edir. 1952-ci ildə universiteti bitirib həmin qəzetdə fəaliyyətə başlayır. Çox çəkmir ki, istedadına görə ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin müdiri vəzifəsinə irəli çəkilir. Müntəzəm surətdə oçerkləri, felyetonları, bədii yazıları ilə mətbuat orqanlarında çıxış edən H. Ziya əməkdaşı olduğu qəzetin daha məzmunlu çıxması üçün əlindən gələni əsirgəmir.

Redaksiyada işlədiyi müddətdə Hikmət Ziya uşaqlar üçün bədii əsərlər yazmağın vacibliyini dərk edir. Onun bu illərdə gənc müəlliflərlə işini xüsusi qeyd etmək lazımdır. İndi görkəmli şair və yazıçılar kimi tanınan Məstən Günər, İlyas Tapdıq, Cahangir Məmmədov, Namiq Abdullayev, Rüfət Əhməd-zadə, Rəfiq Zəka, Yusif Həsənbəy və başqaları H. Ziyanın xahişi ilə uşaqlar üçün əsərlər yazıb "Azərbaycan pioneri" qəzetində çap etdirirdilər. Hikmət müəllim özü də bu sahədə qələmini sımayır və Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən birinə çevrilir.

Qəzetdə işlədiyi müddətdə H. Ziya S. Vurğun, S. Rəhimov, M. Hüseyn, M. İbrahimov, Ə. Vəliyev və başqaları ilə daim əlaqə saxlayır, uşaqlar üçün əsərlər yazmağı onlardan xahiş edir, çox vaxt öz istəyinə nail olur.

H. Ziya S. Vurğunla görüşünü həyəcanla xatırlayırdı:

- 1954-cü ildə redaksiyanın tapşırığı ilə S. Vurğunla görüşməli, onun haqqında məqalə hazırlamalıydım. Düzü, bərk həyəcan keçirirdim. O vaxt S. Vurğun Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti idi, iş başından aşırı. Xoşbəxtlikdən sevimli şairimizlə görüşə bildim, ancaq hiss etdim ki, vaxtı çox azdır. Ona görə şairi qabaqladım: "Səməd müəllim, mən Səzən müsahibə ala bilməsəm, onda mənə əfəl müxbir kimi tanıyaqlar". Söz S. Vurğunun xoşuna gəldi. O, mənimlə xeyli söhbət etdi, suallarına həvəslə cavab verdi.

H. Ziya 1969-cu ildən ömrünün sonuna - 1995-ci ilədək balalarımızın sevimli jurnalı "Göyərçin" jurnalında işləmiş, istər ideya-məzmun, istərsə də bədii sənətkarlıq baxımından diqqəti cəlb edən ən yaxşı əsərlərin jurnalda dərc olunması üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Onun gənc müəlliflərlə işini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Hikmət Ziyanın əmək fəaliyyəti bütünlükdə uşaq mətbuatı ilə bağlıdır. "Göyərçin"-in balalarımızın sevimli jurnalına çevrilməsində onun əməyi böyükdür.

H. Ziya uşaqlar üçün xeyli kitab yazıb çap etdirmişdir. Onun "Atamın hədiyyəsi", "Bahar gözəldir", "Milçək ürəyi", "Ulduzların söhbəti", "Qısa təmsillər", "Xatirə", "Tülkü arayışda", "Buludlar", "Mənim dovşanım", "Qısqanc qarışqa", "Günəş və ləkələr", "Leylək yuvası", "Qardaşlar ovda" və s. kitablarında balalarımızın sevincinə səbəb olan şeirlər toplanmışdır.

Müasir mərhələdə təmsil janrının inkişafında H. Ziyanın xidmətləri olduqca böyükdür. Görkəmli rus şairi Sergey Mixalkov onu "Həyatını uşaq ədəbiyyatına həsr etmiş fədakar şair, əla təmsilçi" adlandırır. Təsədüfi deyil ki, Hikmət müəllimin adı qarşısında tez-tez "Azərbaycanın Krılovu" epitetini görürük. Doğrudan da, H. Ziya öz dərin ictimai məzmunlu, lakonik təmsilləri ilə ümumxalq məhəbbəti qazanmış sənətkardır. Onun uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətləri xüsusilə qeyd olunmalıdır. Hikmət müəllimin indiyədək çap olunmuş iyirmidən artıq kitabının tən yarısı uşaqlar üçündür. O, "Qərib cinlər diyarında" bədii filminin ssenari müəllifidir. Lənkəran teatrında tamaşaya qoyulan "Sınaq", Abdulla Şaiq adına kukla teatrının repertuarında özünə möhkəm yer tutan "Əkiz qardaşlar" əsərləri, eləcə də efrədə səslənən "Mehir məsələsi", "Meşədə qala" radio-pyeleri H. Ziyanın dramaturgiya sahəsində səriştəsi olduğunu göstərir. Hikmət Ziyanın əsərləri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunmuşdur. Hikmət müəllim özü də tərcümə ilə ciddi məşğul olmuşdur. Onun görkəmli rus təmsilçisi İ. A. Krılovdan etdiyi tərcümələr daha uğurludur.

H. Ziya duzlu, məzəli, incə yumorla dolu şeirlərin müəllifidir. Elə buna görə də onun əsərləri sevilə-sevilə oxunur. Onun görüşlərdə çıxışları əsl toy-bayrama çevrilir, dinləyicilərin üzünə xoş təbəssüm qonur, alqış səsləri kəsilir.

mək bilmirdi. Bütün bunlar şairin şe'rlərinin həyatiliyi, səmimiliyi ilə əlaqədar idi.

Şair-jurnalist. Bu adların ikisini də Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi Hikmət Ziya öz gərgin əməyi ilə qazanıb. Özünün dediyinə görə şairlikdə qazandığı bütün uğurlarda jurnalistik fəaliyyətinin böyük təsiri, köməyi olmuşdur. Jurnalist kimi insanlarla daha çox ünsiyyətdə olan H. Ziya bədii əsərləri üçün də zəruri xammal toplaya bilmişdir. Şairlik isə öz növbəsində onun məqalələrinə kövrəklik, bədiilik, lakonizm bəxş etmişdir.

Hikmət ZİYA

QISA TƏMSİLLƏR

VURAGAN KEÇİ

Kim keçidən qorxub qaçsa,
Ona hücum eləyirdi.
Buyuzları ələ keçsə,
Yazıq-yazıq mələyirdi.

ZÜRUFƏ

Zürufə yarpaq yedi
Elə əyib budağı.
Unutdu bir dəfəlik
O, kitab oxumağı.
Kim söyləsə: - Kitabsız
Əmr etmək olmaz axı!
Dedi: - Ekranlaşdırın,
Televizorda baxım!

MİŞAR HƏYATI

Mişar -
dişiyə yaşar.

FİL UDAN CÜCƏ

İlk dəfə hindən çıxıb,
Yan-yörəsinə baxıb,
Cücə böcək udanda
Civildədi biaram:
- Mən istəsəm, lap filin
Özünü də udaram!..

ŞÜŞƏ

Şüşə çilikləndi dönsün almaza,
Süpürüb yığdılar bir xəkəndaza.

DOVĞA VƏ ÇÖMÇƏ

Daşdı qazanda Dovğa,
Öyündü lovğa-lovğa:
- Görürsünüz, hamıya
Necə can yandırırım?
Taxta Çömçə nəyimdir,
Onu dolandırırım?!

AYI VƏ KİTAB

Ayi dedi: - Kitabla, doğrusu yoxdur aram,
Amma, vərəqlərinə bal sürtələr, yalaram!

NAĞARA İKİ ƏLDƏ

Nağaraçı vuranda
Hava çaldı nağara.
- Baxın, əl-ələ verib,
Səs-küy saldı nağara.

SARMAŞIQ

Qucaqlayıb palıdı
Söyləyirdi Sarmaşiq:
- Baxın, əl-ələ verib,
Göylərə ucalmışiq.

QABAN VƏ ÇƏMƏNZAR

Gül-çiçəkli çəmənзара
Baxıb yan ötdü Qaban.
Fısıldadı, xoruldadı,
Yaman dad etdi Qaban.
- Göz oxşayan heç nə yoxdur,
Canım, belə yer olar?
Ha baxırsan nə çamuru,
Nə də bataqlığı var!

TISBAĞA QAÇIŞA QIYMƏT VERƏNDƏ

Qaçan bir Dovşana baxıb Tısbağa,
Deyindi: - Sür'ətin zəifdir, qağa...

TOFIQ MÜTƏLLİBOV
(1929 - 1992)

Azərbaycan LKGİ, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı və Bakı şəhər pionerlər sarayı şe'r müsabiqəsi e'lan etmişdi. Səkkizinci sinifdə oxuyan bir oğlan uşağı da öz ilk qələm təcrübəsini müsabiqəyə göndərmişdi. Onun heç ağlına da gəlməzdi ki, "Zəfər" adlı ilk şe'ri ikinci mükafata layiq görülecək, az sonra "Azərbaycan pioneri" qəzetində çap olunacaq...

Həmin uşaq gələcəyin tanınmış şairlərindən biri olacaq Tofiq Mütəllibov idi.

Mütəllibov Tofiq Mütəllim oğlu 1929-cu ilin aprelində Naxçıvanda anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra o, indiki M. Ə. Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olmuş, 1963-cü ildə ali təhsilini başa vurmuşdur. Əmək fəaliyyətinə jurnalist kimi başlamış, bir sıra mətbuat orqanlarında çalışmış, həm bədii yaradıcılıqla, həm də jurnalistlik fəaliyyəti ilə ciddi məşğul olmuşdur. Tofiq Mütəllibov "Pioner" jurnalında məs'ul katib, Azərbaycan Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsində redaktor, böyük redaktor, baş redaktor, "Azərbaycan gəncləri" qəzetində şöbə müdiri işləmişdir.

Tofiq Mütəllibov ömrü boyu mətbuatda çalışıb, publisistik məqalələr yazmaqla bərabər, bədii yaradıcılıqla, xüsusən, uşaq ədəbiyyatı ilə ciddi məşğul olub. O, balalarımızın sevimli şairinə çevrilib, gözəl nəğmələr müəllifi kimi şöhrətlənib. "Bəxtəvər uşaqlar", "Bağçada yolka", "Görüş", "Mehriban baxışlar", "Kəklilər oxuyanda", "Sevənlərçin", "Gözəllikdən doymur ürək", "Danışan çiçəklər", "Görüş yerimiz", "Vüqarın nəğmələri" və s. şe'r kitabları çap olunub. Onun uşaq şe'rləri öz dilinin aydınlığı, dərin ictimai mündəricəsi ilə diqqəti cəlb edib. T. Mütəllibov nəğməkar şair olduğundan, onun uşaq şe'rlərində də bir nəğmə həzinliyi, nəğmə kövrəkliyi var:

Qonaq gələr ilk bahar,
Meşəyə səs yayılar,
Yatan quşlar ayılar,
Kəklilər oxuyanda.
Öpər yarpağı yarpaq,
Üzə güllər bağça, bağ,
Çinarəm dil açacaq
Kəklilər oxuyanda.

T. Mütəllibovun uşaq şe'rlərinin tərbiyəvi əhəmiyyətini, dilinin rəvanlığını, mövzusunun rəngarəngliyini nəzərə alan pedaqoqlar onun əsərlərinə tez-tez müraciət etmişlər. "Bəxtəvər uşaqlar", "Şən yolka" şe'rlərini uşaqlar həvəslə əzbərləyirlər. Dərsliklərə Tofiq Mütəllibov qələmindən çıxan otuza yaxın şe'r salınıb ki, bu da onun müəllifinin uşaq ədəbiyyatı sahəsində uğurlarını göstəricisidir.

Elə uşaq təsəvvür etmirəm ki, Tofiq Mütəllibovun sözlərinə bəstələnmiş "Cücələrim" mahnısını bilməsin. Bu mahnının mətni dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə tərcümə olunub. Qənber Hüseynlinin sehrkar musiqisi və Tofiq Mütəllibovun ahəngdar şe'ri indi bütün dünya uşaqlarının dilinin əzbəridir. "Cücələrim" mahnısının dünya şöhrəti qazanmasında onun müəllifinin çox böyük əməyi vardır.

Bəstəkarlar Tofiq Mütəllibovun yaradıcılığına tez-tez müraciət edirlər. Çünki onun şe'rləri kövrəkdir, həzindir, ahəngdardır.

Qövsü-qüzeh göydə çələng toxudu,
Sən gəlməmiş bu gözəllik yox idi,
Torağaylar nəğməsini oxudu,
Sənin xətrinə.

Tofiq Mütəllibov iki yüzdən artıq nəğmənin müəllifidir. Hər dəfə onun sözlərinə yazılmış mahnıları dinlədikdə adam təskinlik tapır ki, onun nəğməkar ürəyinin döyüntüləri cismani ömründən sonra da eşidilir, dost və tanışlarını, qədirbilən oxucularını kövrəkdir, düşüncələrə qarş edir.

Tofiq Mütəllibov Azərbaycan təbiətini, onun qışını, baharını, payızını, yayını məhəbbətlə tərənnüm etmişdir. Onun təsvirlərində adi ot da, çiçək də, ağac da, daş da, torpaq da canlıdır. "Nə gözəlsən" şe'ri bu baxımdan maraqlıdır. Şair meşənin qış vaxtını belə təsvir edir:

Əzəmətli çinarlar
Geyib ağ paltarını,
Səpir yerə qarını.
Gəlir qəribə səsler...
Elə bil ki, vələslər
Çıxacaqdır yarışa,
Salam deyəcək qışa.
Baxın, baxın küknara,
Necə bürünüb qara.
Qəşəng budaqları var,
Geyinib yaşıl paltar.
Meşə, vüqarlı meşə,
Sinəsi qarlı meşə.
Cığırın buz olub,
Hər ağac qar qız olub...

T. Mütəllibov uşaqlar üçün bir neçə maraqlı səhnə əsəri də yazmışdır. "Meşə nağılı", "Danışan qayalar" pyesləri A. Şaiq adına Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrında, "Cücələrim" adlı alleqorik əsər isə Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

T. Mütəllibovun şe'rləri həmişə uşaqların dilinin əzbəri olacaq, onun müəllifinin xatirəsi doğmalarının, əzizlərinin, qələm dostlarının ürəyində daim yaşayacaqdır.

ANANIN SÖZLƏRİ

Anasının yanına
 Qaçdı balaca Qəşəm,
 Dedi: - Ana, ay ana,
 Gözəl güllər dərmişəm.
 Bundan bağban əminin
 Heç olmadı xəbəri.
 Gizlin dərib gətirdim
 Mən sənə bu gülləri.
 Ana söylədi: - Oğlum,
 Çox mə'vus etdin məni.
 Analar sevməyirlər
 Oğurluq hədiyyəni.

QALACAQ BU CIĞIRLAR

Üfüqlərin sinəsi
 Yənə zərə bürünür.
 Dağların qucağında
 Neçə ciğür görünür.
 Quşqonmaz qayaların
 Yolmu çəkir gözləri?
 Qalib yadigar kimi
 Burda ayaq izləri.
 Parçalayıb dumanı,
 Dağın başından qartı,
 Hər tərəfə uzanır
 Bu yerin ciğirləri.
 Bu sıldırım yamacdan
 Dağ keçisi sürüşər,
 Dəysə ceyran ayağı,
 Daş dalınca daş düşər.
 Sanmayın ki, buradan
 Marallar su içibdir.
 Dilə gəlir lal bulaq:
 - Burdan insan keçibdir.
 Hər tərəfə səs-səda
 Salacaq bu ciğirlər.
 Ötəcək aylar, illər,
 Qalacaq bu ciğirlər...

NƏRİMAN SÜLEYMANOV
(1930 - 1995)

Yazıçı Nəriman Süleymanov 1988-ci ildə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin uşaq ədəbiyyatının problemlərinə həsr etdiyi dəyirmi stol söhbətində deyirdi: "Dünyamızın, adamlarımızın, həyatımızın elə bir işi yoxdur ki, o, uşaqla, uşaq həyatı ilə, onun bu günü ilə, gələcəyi ilə bağlı olmasın. İnsan həyatının əsl mə'nası, məzmunu, dadı-duzu uşağa necə xidmət etməkdədir, uşağı necə böyütməkdədir. Uşaq mətbuatı, uşaq ədəbiyyatı bu sahədə böyük rol oynayır".

Nəriman müəllimin özü də həyatını uşaq ədəbiyyatının, uşaq mətbuatının inkişafına həsr edən, işindən xüsusi zövq alan cəfakəş yazıçılarımızdandır. O, Ermənistanın Körpülü kəndində anadan olmuş, orada orta məktəbi bitirmişdir. 1947-ci ildə N. Süleymanov indiki Bakı Dövlət Universitetinə qəbul olunmuş, 1952-ci ildə isə ali məktəbi bitirib jurnalist diplomu almışdır. Elə o vaxtdan Nəriman müəllim taleyini uşaq mətbuatına bağlamışdır. "Pioner" jurnalında ədəbi işçi kimi fəaliyyətə başlayan N. Süleymanov şöbə müdiri, məs'ul katib vəzifələrində çalışmış, 1977-ci ildən "Pioner" jurnalının, sonra isə "Günəş"in baş redaktoru işləmişdir. 1995-ci il aprel ayının 16-da Bakıda vəfat etmişdir.

Jurnalistik fəaliyyəti ilə yanaşı, Nəriman Süleymanov ürayindəki bədii yaradıcılıqla məşğul olmaq arzusunu da reallaşdırmışdır. 1952-ci ildə "Azərbaycan pioneri" qəzetində çıxış edən yazıçı yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirmiş, uşaqların həyatını dərinlən müşahidə əsasında yeni-yeni hekayələr yazıb nəşr etdirmişdir. 1956-cı ildə onun "Balaca atlı" adlı ilk hekayələr kitabı çap olunmuş, uşaq ədəbiyyatına istedadlı bir yazıçının gəldiyini xəbər vermişdir.

Bundan sonra yazıçı "Qaraçı qızı", "Təmşliq", "Sovqat", "Novruzgülü", "Qocalar və uşaqlar" kitablarını nəşr etdirmiş, istedadlı bir yazıçı kimi həm oxucuların, həm də ədəbi ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışdır. Bu kitablarda toplanan hekayələrin hamısı bir məqsədə - uşaqları vətənə, əməyə, doğma təbiətimizə, tarixi keçmişimizə məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyə yönəldilmişdir. Qəhrəmanlarının xarakterini həyatı süjetlər vasitəsi ilə aqan müəllif onları oxucuların sevimlisinə çevirə bilmişdir. Təbiəti, otları, çiçəkləri uşaqlara tanımaq məqsədiylə müəllifin qələmə aldığı alleqorik nağıllar Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının maraqlı nümunələri hesab edilə bilər.

N. Süleymanov məhsuldar yazıçı idi. O, daim qələm çalmış, yazıb yaratmaqdan yorulmamışdır. "Yetər nənə", "Babamın bağı", "Göy qurşağı", "Tək çiçək", "Əsas ürəkdir", "Ömrün iki payızı" və s. kitablar yazıçının gərgin yaradıcılıq axtarışlarının bəhrəsidir.

Zahid Xəlil çox doğru göstərir ki, Nəriman Süleymanovun hekayələrində hadisə, təsadüf yox, hər hansı bir həyatı fakt bədii detala çevrilib qəhrəmanla-

nn xarakterini açmağa xidmət edir. Tədqiqatçı bu baxımdan "Tək çiçək", "Yarpaq", "Lalə" hekayələrini nümunə götürür.

N. Süleymanov təbiəti, bitkiləri, heyvanlar aləmini yaxşı bilən yazıçıları-mızdandır. Uşaqlığıni kənddə keçirən bütün yazıçılar kimi o, təbiətdən danışanda çətinlik çəkmir, hər otu, çiçəyi, yarpağı, quşu, böcəyi, heyvanı xarakterik cizgilərlə təqdim etməyi, onları oxuculara sevdirməyi bacarır. Bu baxımdan onun "Dağ keçisi və onun balası", "Ana quşun yuxusu", "Atlar qəribə olmuş", "Hansı qoyun örüşdən daha tez qayıdır" və s. bu qəbildən olan hekayələri səciyyəvidir. Qara Namazovun sözləri ilə desək, yazıçı hadisələri təsvir edərkən təbiət mənzərələrindən istifadə edib canlılar aləmi ilə təbiət arasında əlaqəni təbii verə bilir.

"Nigarançılıq", "Dərs", "Özündən danışma", "Əsgərlər analarını çox istəyirlər", "Qardaşımın Qıratı", "Çay dəşanda", "Cüür səsi", "Kartof yandı" və s. bu kimi həyatı hekayələr yazıçının uşaq dünyasına, uşaq psixologiyasına yaxından bələdliyini, adi həqiqətləri bədii həqiqət səviyyəsinə qaldırmaq bacarığını göstərir.

Nəriman Süleymanovun ssenarisi əsasında "Alma" və "Sehrli ağac" cizgi filmləri çəkilmişdir.

N. Süleymanov heç zaman uşaq ədəbiyyatına, uşaq mətbuatına, onun problemlərinə biganə qalmamış, müşavirələrdə, simpoziumlarda, konfranslarda, mətbuat səhifələrində uşaq ədəbiyyatının təəssübkeşi kimi çıxış etmişdir. Onun mənalı əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə tərcümə olunub, maraqla qarşılanıb.

Nəriman SÜLEYMANOV

TORPAQ

Dənizdə bir topa quş vardı.

Dəniz elə bil, nəhəng beşik idi. Kimsə tərpətdirdi, quşlar da yellənirdilər. Özləri üçün kefdirdilər.

Necə oldusa bir ördək balası üzə-üzə sahilə gəldi, quruya çıxdı. Elə bildi ki, torpaq da dənizdir, burada da üzmək istədi. Ayaqlarını qumıldadıb döşünü irəli verdi, amma üzə bilmədi.

- Eh! Bu nədir? - dedi. Heç tərpənmir. Bu, mənim nəyimə görədir?

Ördək balası təzədən özünü suya atdı. Bax, gör dəniz necə gözəldir. Dalğalar daim enib-qalxır, biri-birinin belindən aşır, sular-sulara qarışır. Sən də onun üstündə. İstəyirsən kölləməyallaq aş, istəyirsən köpüklərlə qucaqlaş.

Amma torpaq? Eh! O heç tərpənmir. Elə bir yerdəcə dayanıb qalıb. Bir də mən ora heç getməyəcəyəm. Nəyimə görədir?!

Ördək balası torpaqda doğulmuşdu. Amma bu onun yadına gəlmirdi. Bəlkə də gəlirdi. Amma özünü elə göstərirdi ki, o, ömründə torpaq görməyib, heç bir vaxt torpaqda olmayıb. İndi də gah o dalğanın, gah bu dalğanın üstündən sahilə boylanıb elə deyirdi:

- Sən hara, dəniz hara? - Bunun heç bir damcısını da sənə dəyişmərəm.

Torpaq sahildən baxırdı. Amma heç nə demirdi. Nə deyəsidi? Bir söz vardı, onu da balaca ördək balası deyirdi.

Bu zaman hardansa külək qalxıb gəlir və dənizdə tufan başlayırdı. Balaca ördək balası əvvəlcə bunu heç vecinə almadı. Əksinə, xoşu gəlirdi. Bax, dalğanın üstə çıxıb daha da hündürə qalxır, oradan döşü üstə necə gəlirdisə, deyirdin lap dərinə gedəcək. Amma yenə üzə çıxırdı. Bir

belə, iki belə, üç belə... Tufan isə get-gedə hiddət edirdi. Ördək balası daha sakit üzə bilmirdi. Göz açmağa imkanı yox idi. Bir də gördü ki, sular elə qabarıb qalxdı ki, lap dağ boyda oldu, ördək balası da qaldı altında. Üzə çıxanacan onunkü ona dəyirdi. Bir balaca rahat nəfəs alanacan o biri dalğa gəlirdi. İndi də bu dalğa onu yumalayıb altına salır, büküb-bürmələyib əzişdirirdi. Hətta bir dəfə o, bu dəniz "atlarının" altında qalıb elə təntidi ki, dedi daha boğulub həmişəlik məhv oldu.

Ördək balası beləcə təntimişdi. Bilmirdi nə etsin. Başına nə çarə qılsın? Hayana baxırdı, nəriləyib guruldayan, aşib-daşan sular gördü. Dəniz coşmuşdu. Elə qəzəblənmişdi ki, heç özünü görməsən yaxşı idi. O isə yorulmuşdu. Ayaqlarını tərpətməyə belə təqəti qalmamışdı. Heç bir çıxış yolu yox idi. Məcbur olub özünü güclə sürüyərək sahilə çıxartdı. Dənizdən azca aralı ləpələrin bir-iki addımında daş tək düşüb qaldı. Yumşaq tüklü, girdə döşünü qumlu torpağın geniş sinəsinə söykəyib rahat nəfəs aldı.

ƏLİ SƏMƏDLİ (1930)

Uşaq yazıçısı Əli Səməddi Göyçay rayonunun Mallışxılı kəndində anadan olub. Orta məktəbi Göyçayda bitirib. Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun teatrşünaslıq fakültəsində təhsil alıb. Əmək fəaliyyətinə fəhlə yataqxanasında tərbiyəçi kimi başlayıb. Sonra mədəniyyət nazirliyində inspektor, kinoprokat idarəsində rəis müavini, incəsənətin təbliği bürosunun direktoru, İncəsənət İnstitutunun müəllimi, "Azərbaycan pioneri" qəzetinin şöbə müdiri, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində redaktor vəzifələrində işləmişdir.

"Unuda bilmirəm" adlı ilk hekayəsi 1959-cu ildə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində çap olunmuşdur. "Aqıl babanın nağılları" adlı ilk kitabı isə 1961-ci ildə işıq üzünə görmüşdür. "Qarlı gündə", "Çinar ömrü uzun olur", "Tərgül və Zərgül", "Hər kəsin öz nəğməsi var", "Tapmacalar", "Sehrli xalça", "Hərənin bir ulduzu", "İnnab ağacı" və s. kitabların müəllifidir.

Əli Səməddinin nağıl povestləri daha çox diqqəti cəlb edir və uşaqlar üçün maraqlıdır. "Kibrit çöplərinin macərəsi" əsəri istər ideya-məzmunu, istərsə də bədii dəyəri e'tibarilə yazıçının digər əsərlərindən fərqlənir. Yazıçı balacaların marağına səbəb olan süjet ətrafında məişətdə geniş işlədilmiş kibrit çöplərinin yaradılmasında insanların çəkdiyi ağır zəhmətdən nağıl dili ilə söhbət açır. Həpbala və Topbalanın başına gələn hadisələrin hamısı yazıçı təxəyyülünün məhsuludur.

Kibrit dənələrini boş-boşuna yandıran dəcəl bir oğlanın - İlqarın əlindən canını qurtaran Həpbala ilə Topbalanın insan kimi danışması, öz əsillərini, köklərini tapmaq üçün onların birinin Şimala - şam meşələrinə, digərinin Cənuba - kükürd mədəninə getməsi, nəhayət, kibrit zavodunda görüşüb öz analarının - kibrit qutusunun yanına qayıtmaları əsərin mərkəzində qoyulan balaca hadisədir. Müəllif bu hadisədən bədii vasitə kimi istifadə etmiş, balaca oxucularına təkə kibritin necə yaranması haqqında söhbət açmaqla kifayət-

lənəmmiş, habelə Şimalın və Cənubun özünəməxsus təbiəti haqqında balaca oxucularına söhbət açmışdır.

"Sehrlı xalça" nağıl-povestində müəllif folklora üz tutmuş, nağıllar dünyasının qəhrəmanı Əhmədin başına gələn hadisələrdən söhbət açmışdır. "Artıq tamah", "Siçanların toyu" əsərləri də oxunaqlıdır.

"Siçanların toyu"nun maraqlı süjeti vardır. Bu simvolik nağılda tənbellik, oğurluq, mal-dövlət hərisliyi, köhnə adət-ənənələr tənqid olunur. Turuş-xuruş xanım, Tos-tolaq bəy öz övladlarını ərköyün, tənbel böyüdən valideynlərin, Yanıqqulaq isə ata-ana himayəsində dolanan tənbel, avara, tüfeyli gənclərin simvolik obrazıdır.

"Kiçik bal arısı və xallı kəpənək" Ə. Səmədlinin uğurlu əsərlərindəndir. İlk dəfə pətəkdən çıxıb xallı kəpənəyə qoşulan balaca arı geri qayıdarkən keşikçi arılar onu içəri buraxmırlar. Beçənin geriyyə qayıdıb şirə yığmaqdan başqa çarəsi qalmır.

"İki buğda" hekayəsində anbarda altmış il əvvəl qalmış bir buğda dənəsi ilə yeni buğdanı qarşılaşdırən müəllif bu vasitə ilə oxuculara keçmişdə əkinçilərin həyatı, onların iş şəraiti haqqında məlumat verir. Təzə buğda xışın, vəlin nə olduğunu bilmədiyi kimi, köhnə buğda da traktorun, kombaynın, gübrənin adını ilk dəfə eşidir. Təzə buğdaya qoşulub anbardan çıxan köhnə buğda palçıqlı daxmaların yerində yaraşlıq, aynabəndli evlər, asfalt küçələr görünür.

Ə. Səmədlinin "Lovğa yarpaq", "Lovğa şitillər", "Dəcəl alma ağacı", "Pələngin quyruğu", "Fil və qarışqa", "Söyüdlər başlarını niyə aşağı dikirlər" nağıllarında lovğalıq, özündən müştəbehlik tənqid olunur. Əlbəttə, bu hekayələrin hamısı eyni dərəcədə müvəffəqiyyətli deyildir. Hekayələri bir-birinin ardınca oxuduqda adama elə gəlir ki, bu nağıllar mərkəzində eyni mə'nəvi-əxlaqi problem qoyulmuş bir hekayənin müxtəlif variantlarıdır. Yarpaq da, şitillər də, pişik də, fil balası da, söyüdlər də öz lovğalıqlarının peşmançılığını çəkirlər.

Nə zaman ki, mə'nəvi-əxlaqi nəticələr hadisələrin özündən doğur, o zaman hekayələr, nağıllar müvəffəqiyyətli çıxır. Ancaq elə ki, nəsihətçilik başlayır, vəziyyət dəyişir, bədiilik arxa plana keçir. Məsələn, "Dəcəl alma ağacı" lovğalıq üzündən bağdan çıxıb kolluğa gedir və qoz boyda, kimsəyə lazım olmayan almalar getirir. Bu hadisənin təsvirindən sonra müəllif haqlı olaraq nöqtə qoyur. "Lovğa yarpaq" hekayəsinin qəhrəmanı isə müəllifin iradəsinə tabe olaraq nəsihətə keçir: "Amandır, lovğalıq etməyin! Siz hamınız bir ağacın övladlarısınız. Mehriban olun, baş-başa yaşayın!"

"Meşə həkimi" nağılında cərrah bıçağını xatırladan dimdiyi ilə ağacların cücülərini təmizləyən Ala qarğaya, Saxsağana qoşulub nağara çalmaqla məşğul olur. Nağıl aşağıdakı cümlələrlə bitir: "Həmin gündən meşə həkimsiz qaldı. Çünki Ağacdələnin başı nağara çalmağa qarışmışdı".

Əli Səmədli dramaturgiya sahəsində də qələmini sınınamışdır. Onun "Artıq tamah baş yarar", "Hərənin bir ulduzu", "Kibrit çöplərinin macərəsi", "Sehrlı xalça" nağıl-pyesləri, "Sarıtel xanım" komediyası, "Əzablı günlərin sonu" pyesi ayrı-ayrı vaxtlarda tamaşaya qoyulmuşdur.

Xalq yazıçısı Əli Vəliyev Ə. Səmədlinin nağıllarına yüksək qiymət verərək yazırdı: "Şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim növü olan nağıllar yazılı ədəbiyyatın, xüsusi ilə uşaq ədəbiyyatının inkişafı üçün həmişə tükənməz mənbə olmuşdür. Bu bitməz-tükənməz xəzinədən səmərəli bəhrələnen Əli Səmədov uşaqlarımız üçün onlarla maraqlı nağıllar və nağıl povestlər yazmışdır. Bu nağıllarda valideyn məhəbbəti, tərənnum yığcam və təbii süjet üzərində qurulmuşdur. Burada təsvir olunan hadisələr ideyanın, fikrin cəvhəridir."

ƏLİ SƏMƏDLİ

KİÇİK HEKAYƏLƏR

QARAĞACIN KÖLGƏSİ

Aysellə Aytel nənələriylə gedirdilər. Hava günəşli və çox isti idi. Nənələrinin də evi kəndin lap o başında idi. İsti onları kənddən çıxardı. Qızların alından tər axırdı. Küçəni burulanda yolun qırağında bir iri, şaxəli qarağac gördülər. Onun kölgəsində daldalandılar. Ağacın kölgəliyi necə də sərin idi. Uşaqların canları dincəldi, tərleri soyudu. Yola düşəndə dedilər:

- Çox sağ ol, ay kölgə, sən olmasaydın, isti bizim nəfəsimizi kəsmişdi.

Bu zaman onların yanından ötən Gülsəbah xala gülümsəyib dedi:

- Siz sağ olu kölgəyə yox, qarağaca deyin. Axı qarağac olmasaydı, kölgə haradan olacaqdı!

NİMÇƏDƏ ÇİMƏN SƏRÇƏLƏR

Hava bərk isti idi. Təkcə insanlar deyil, quşlar da bərk istidən tənğimişdilər. İki sərçə baqıdan pəncərə önündə fırlanırdı. Aytellə Aysel balkona çıxdılar. Baxıb gördülər ki, sərçələr pəncərədə qoyulmuş kondensiyonun üstünə qonub növbə ilə onun kiçik borusundan damcıları sudan içirlər. Aysel dedi:

- Yazıq sərçələr su tapmırlar içməyə.

Aytel dedi:

- Gəl, onlara su verək.

- Gəl, verək.

Qızlar evə qaçdılar. Aysel ləmədən nimçə götürdü. Aytel onu su ilə doldurdu. Sonra onu balkonun kənarına qoyub evə qayıtdılar. Elə bil sərçələrə tezəcə xəbər oldu. Onlar uçub gəldilər. Nimçənin kənarında qonub sudan doyunca içdilər. Sonra da başlarını suya batırıb qanadlarını çırpmağa başladılar.

Aysel dedi:

- Ona bax, ona bax, suya düşən kölgələri ilə döyüşürlər.

- Yox, döyüşürlər, çimişirlər.

Sərçələr doyunca çimdilər, sərinişdilər, sonra da uçub gətdilər.

FİKRƏT SADIQ (1930)

Fikrət Sadiq 1930-cu ildə Şamaxı şəhərində anadan olub. İbtidai təhsilini Şamaxıda alıb, sonra Bakıda sənət məktəbini bitirib. Gəncədə və Kürdəmirdə elektrik montyoru işləyib. Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra bir müddət Şamaxıda müəllim, qəzetdə ədəbi işçi, universitetdə laborant, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında redaktor, "Gənclik" nəşriyyatında şöbə müdiri, "Azərbaycanfilm" in elmi-kütləvi və sənədli filmlər birliyi idarəsinin baş redaktoru, ədəbiyyat təbliği bürosunun direktoru vəzifələrində çalışıb. Hazırda Azərbaycan yazıçıları birliyində işləyir.

"Ömrünün ən odlu, gənclik çağını işığa çevirib yandıran" Fikrət Sadiqın üzündən də nur yağır, şe'rlərindən də. O, vaxtı ilə işıqçı olub. İnsanlara ev-ev, küçə-küçə işıq paylayıb. Fikrət müəllim universitetdə, ensiklopediyada, kino-studiyada, bədii ədəbiyyatın təbliği bürosunda, yazıçılar birliyində işləyəndə də işıq onun yol yoldaşı olub. Sevimli şairimizin şe'rləri də, həyatı da işıqla yoğrulub. Onun incə, həzin, kövrək şe'rlərində dalğa hay-harayından çox ləpə pıçılısı var. Özü də bu şe'rlərin əhatə dairəsi, coğrafi ərazisi çox genişdir. Ancaq Fikrət Sadiq poeziyasının kökü Azərbaycan torpağına, onun qədim adət-ənənələrinə, folkloruna bağlıdır.

Şair öz şe'rlərində vətən torpağını məhəbbətlə, özünəməxsus poetik lövhələrlə canlandırır. Onun yazılarını oxuduqca Lahic yolları ilə addımlayır, Nəməzgül körpüsündən keçir, Nizaminin şe'rlərini süd yerinə içən Gəncə çinarlarının düzülüşünə, Göy gölün əsrarəngiz mənzərələrinə heyranlıqla tamaşa edirik.

Fikrət Sadiq "Cığır", "Ömrün bir günü", "Dəniz küçəmizə gəlir", "Sevgi yağışı", "İşığın yaşı", "Yerdən göyə ümid" və s. kitabların müəllifidir. Şairin "Cırtan hara getmişdir", "Bala kirpi", "Göydə nə var", "Göydən alma düşmədi" kitabları isə uşaqlar üçündür. Bu kitabları oxuyanda sevimli şairimizin uşaq dünyasına dərin bələdliyinin şahidi oluruq. Şe'rlərin hamısı sadə, aydın, lakonik və obrazlıdır. Şairin "Çanaqlı bağa və qurbağa" şe'rinə fikir verək:

Bir çanaqlı çağa bağa,
Girdi bağa, oynamağa.
Bir qurbağa gördü onu,
Qoydu lağa,

Dedi: - Buna bax ha!
Əynindəki qına bax ha!
Donub qaldı çağa bağa,
Elə qaldı baxa-baxa.

Sonra dedi:

- Sən də bağa, mən də bağa,
Təkə "qur"un artıqdı ha!

"Cırtanın yeni sərgüzeştləri" multiplikasiya filminin ssenarisi, "Yumaq top" pyesi də F. Sadiqın uşaq ədəbiyyatı sahəsində uğurlu əsərlərindəndir.

Azərbaycan ədəbiyyatında xalq əfsanələrinə daha çox müraciət edən şairlərimizdən biri də Fikrət Sadiqdır. Onun "Bacı-qardaş nağılı", "Balıqçı və su pərisi", "Arzu bulağı", "Vətənin əl boyda daşı", "Ana əli" poemaları öz qidasını xalq arasında yayılan əfsanələrdən, rəvayətlərdən götürmüşdür. "Ana əli" poemasında əfsanəvi hadisə ana məhəbbətinin böyüklüyünü açmaq vəsi-təsinə çevrilmişdir.

Folklorşünas alim Mirəli Seyidova həsr edilmiş "Vətənin əl boyda daşı" poeması istər məzmunu, istərsə də ideya-bədii keyfiyyətləri ilə öz aktuallığını heç vaxt itirməyən əsərdir. F. Sadiq özünəməxsus poetik təhkiyyə üslubuna yenə də sadiq qalır. Düşmənlə elçisinin əvvəlcə Metedən poladüz göy qılıncı, sonra Göydəmir atı, daha sonra "Ölü çöl"ü istəməsi fonunda əfsanəvi qəhrəmanın xarakteri mərhələ-mərhələ açılır. Qəzəblənsə də, araya nifaq düşmənin deyə öz qılıncını, atını verən qoca Mete düşmənin "Ölü çöl"ü istəməsinə dözə bilmir. Şair bu ibrətamiz fakt vasitəsi ilə vətən torpağının müqəddəsliyi məsələsini ön plana gətirir:

Göy qılıncı istədi xaqan,
Verdim ona yaraq olsun.
Göydəmir atı istədi xaqan,
Verdim ona ayaq olsun.
"Ölü çöl"ü verə bilmərəm...

Fikrət Sadiq 1980-ci ildə qələmə aldığı həmin əsərin üstünə yenidən qayıtmağa mə'nəvi ehtiyac hiss etmiş, əsəri təzə fəsilələrlə zənginləşdirmişdir. İstər poemaya nəsrə yazılan giriş, istər proloq, istər uşaqların mərə-mərə oyununun təsviri və s. ulu babalarımızın həyatı, məişəti, vətənə sevgisi haqqında poetik salnamə yaratmaq arzusuna xidmət etmişdir. Poemada qədim türk xalqlarının tarixi keçmişinə şair nağıl, əfsanə, rəvayət prizmasından baxmışdır. Dibələk qarı bütün nağıllarımızda təsvir edilən küpəgirən qarların ümumiləşmiş obrazı səviyyəsinə yüksəlmişdir. Şairin fikrincə, eyni tayfadan, eyni nəsilədən olan xalqların arasında nifaq toxumu səpən məhz bu cür şər qüvvələrdir.

Fikrət Sadiqın bütün yaradıcılığında, eləcə də poemalarında folklor ab-havası vardır. Onun poeziyasından istədiyimiz qədər xalq ifadəsi, atalar sözü nümunə gətirə bilərik. Lakin Fikrət Sadiqın xalqa bağlayan nə folklor mövzusu, nə də ayrı-ayrı ifadələrdir. Onun poeziyasında xalq ruhu, xalqın təfəkkürü tərzini ön plandadır. Şairin bütün əsərlərinin xəmiri folklorla yoğrulub.

GİLƏ

Qəşəng qızam, adım Gilə,
Qonaq getdim dayımgilə.
Yağış yağdı gilə-gilə,
Ayaqqabım batdı gilə.

DƏLƏ

Ağacdən-ağaca
Hoppanır,

Yəllənir...

Gecə də, gündüz də

Əylənir.

Budaqlar yellənəcək,
Yarpaqlar yellənəcək.

Oynayır, şənlənir.

Qış kəsib qapını,

Qorxutmur qar onu.

Yığdığı qozalar,

Üç qışa bəs olar.

Meşədə acından

Ulayır canavar.

Dələyə nə var ki,

Arxayın-arxayın

Yəllənir,

Əylənir,

Şənlənir...

Canlı bir təkərə

Bənzəyir:

Yorulmur, elə hey

Budaqdan-budağa,

Ağacdən-ağaca

Gillənir...

ƏLİ KƏRİM

(1931 - 1969)

Elə yazıçı var ki, əsərlərini oxuyandan sonra yadda heç nə qalmır. Elə yazıçı da var ki, oxucu dönə-dönə onun yaradıcılıq nümunələrinə müraciət etmək ehtiyacı duyur. Belə sənətkarlardan biri də mərhum şairimiz Əli Kərimdir.

Kərimov Əli Paşa oğlu - Əli Kərim 1931-ci ilin martında Göyçay şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra 1949-cu ildə Azərbaycan Dövlət İncəsənət Universitetinə daxil olmuşdur. Üç il teatrşünaslıq fakültəsində oxuduqdan sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının göndərişi ilə M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna oxumağa göndərilmişdir. 1955-ci ildə

Ədəbiyyat institutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirən Əli Kərim "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasında işə qəbul edilmişdir. O, ömrünün sonuna qədər bu jurnalda poeziya şöbəsinin müdiri işləmişdir. 1969-cu ildə vəfat etmişdir.

Budur şairin qısa tərcümeyi-halının konturları. Onun qısa, lakin şərəfli ömrünün ritmini isə biz onun şe'rlərini, poemalarını oxuyanda aydınca hiss edirik.

Əli Kərim ədəbi yaradıcılığa "Azərbaycan pioneri" qəzetində çap etdirdiyi "Təzə müəllim" şe'riylə başlamışdır. "İki sevgi", "Həmişə səfərdə", "Qızıl qanad" kitabları çap olunandan sonra ədəbi ictimaiyyət onu heç kəsə bənzəməyən orijinal şair kimi qarşılamışdır.

Lakin Əli Kərim sağlığında yalnız bu üç kitabı görə bildi. Ölümündən sonra isə onun "Qaytar ana borcunu", "Uşaqlar və ulduzlar", "Səfərdən sonra", "Tənbəl ayı balası", "Pillələr", "Qız və kəpənək", "Qayıt" kitabları, iki cildlik seçilmiş əsərləri çap olundu.

Əli Kərimin poetik üslubunun özünəməxsusluğu, şe'rlərindəki məzmun və forma vəhdəti, ifadə rəngarəngliyi, daxili dinamika, hərarət, yanğı oxucunu maqnit kimi özünə çəkir.

"Qaytar ana borcunu" şe'rini xatırlayın! Əsərin mərkəzində qoyulan valideyn-övlad münasibəti e'cazkar şe'r dili ilə oxucuların ürəyinə həkk edilmişdir. Şe'r ana borcundan çıxmağın qeyri-mümkünlüyünün təntənəsi kimi səslənir, insanın ürəyində nəcib insani keyfiyyətlər oyadır. Bu şe'r anasını unudanlara vurulan yağlı şapalaqdır:

Oğul! Nədir etdiyin bəs bu haqq-say üçün?

Qaytar onun ömrünə, neçə gecə, neçə gün!

Qaytar onun saçının qaralığını geri,

Qaytar o dilindəki şirin-şirin sözləri!

O sözü, o söhbəti, güllüşü anan verib,

Ana dodaqlarından bala dodaqlarına.

İndi ondan gen gözən oğul ayaqlarına

Yerişi anan verib.

Qaytarsan o sözləri, sözsüz bir lal olarsan,

Qaytarsan o yerışı yerindəcə qalarsan.

Qaytarsan o güllüşü, hırıldamzasın daha,

Qaytar, qaytar onları, qaytar, qoyma sabaha!

"O borc sənin özünsən, özünü qaytar geri" misrası ilə bitən bu şe'r, bizcə, uşaq ədəbiyyatının ən gözəl nümunəsi hesab edilə bilər. Çünki şe'rin tərbiyəvi əhəmiyyəti çox böyükdür.

Ə. Kərimin böyüklüyü ondadır ki, öz şəxsi kədərinə, sevincinə bəşəri kədər, bəşəri sevinc səviyyəsinə qaldıra bilir. Onun bütün əsərlərində zamanəsi ilə möhkəm bağlı olan narahət, həmişə axtarılda olan şairin ürək döyüntülərini eşdiririk.

Adi məişət qayğılarından tutmuş bəşəriyyəti narahət edən elə bir problem yoxdur ki, Ə. Kərimi düşündürməsin. Lakin onun yaradıcılığını oxucuya sevdiren tək-cə mövzu rəngarəngliyi deyildir. Məsələn, ata haqqında o qədər

şer yazılıb ki, lakin Ə. Kərimin "Atamın xatirəsi" şer'i bunların heç birinə bənzəmir.

Sevgisi də soyuq idi, təzə əkini,
Hər bələdan hifz eləyən qalın qar kimi.

Ə. Kərim əməkdən, vətəndən, müharibədən, məhəbbətdən, valideyn-övlad münasibətlərindən yazanda da orijinaldır, heç kəsə bənzəmir. Onun poeziyasını sevdiren əsas cəhətlərdən biri də bu bənzərsizlikdir.

Əli Kərimin "İlk simfoniya", "Üçüncü atl", "O mənə danışdı ki", "Bir santimetr haqqında ballada", "Heykəl və heykəlin qardaşı" poemaları epik poeziyamızın ən gözəl nümunələridir. Həyatın nisbətən daha geniş lövhələrini orijinal vasitələrlə canlandırmaq, zəngin insan xarakterləri yaratmaq bacarığı, lirizmlə epizmin sıx vəhdəti onun bu əsərlərində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bu əsərlərdə hadisələrin özündən çox onun qəhrəmanların taleyinə buraxdığı təsir öz bədii in'ikasını tapmışdır. Genişlikdən çox dərinliyə meyl edən Ə. Kərim insanların mə'nəvi aləmindəki ən incə, adi gözlə görünməyən cəhətləri əks etdirməyə nail olur.

"Bir santimetr haqqında ballada" poemasında şairin zərrədə ümman göstərmək bacarığı oxucunu heyran qoyur. Fəth olunmuş kilometrərin içərisində bir santimetr nədir ki? Lakin bu kilometrərin hər birində neçə-neçə "santimetr ömrü" əriyib. Bir santimetr həssas oxucuya ümumi qələbəmizdə az-çox əməyi olan sadə, təvazökar, sırayı insanın taleyini xatırladır. Qələbədə belələrinin əməyi görünməsə də, bir santimetrin çatışmamazlığı acı məğlubiyyətə gətirib çıxarır. Poemada bunu əyani şəkildə görən, qəhrəmanla birgə həyəcan keçirən oxucu şairin "Bir santimetr, əzizim, böyükdür, sonsuzdur bir məmləkət kimi, bir diyar kimi" qənaətinə tamamilə şərik olur.

Əli Kərimin kiçiyə yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş xeyli şer'i, "Uşaqların loğmanı", "Paşa, ulduzlar və uşaqlar", "Dənizdə səhər" adlı üç poeması vardır. Bu əsərlər də Əlinin digər əsərləri kimi öz orijinallığı, bənzərsizliyi ilə diqqəti cəlb edir. Məsələn, "Adam" şer'inə fikir verək:

Fuad yazdı divarı,
Skamyanın üstünü.
Pəncərəyə söykədi
Xəriltənin üzünü.
Görmür heç kim, kef elə,
Adam yoxdu - deyirdi.
Bəs görəsən Fuadın
Özü adam deyildi?

Bax, quru nəsihətçilikdən uzaq tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən uşaq şer'i belə olar! Şairin digər şer'ləri də öz yığcamlığı, dilinin aydınlığı və obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Çınarın boy atıb üçüncülər oxuyan mərtəbəyə çatması, gilənarın isə ikincidə qalması uşaq psixologiyasına bələd həssas şairin müşahidəsinin nəticəsi kimi maraqlıdır.

Keçən ilki bir çınar
Gör necə boy atıbdır.
Üçüncülər oxuyan
Mərtəbəyə çatıbdır.

Hamı gülüb deyir ki,
Üç keçibdir çınar.
İkincidə qalıbdır
Ancaq hələ gilənar.

Bu misraları da yalnız şair Əli Kərim yarada bilərdi. Öz ömründən kəşib misraların ömrünə calayan, ölümsüz poeziya yaradan Əli Kərim. Onun nəinki başqa şairlərin əsərlərinə, hətta bir-birinə bənzəməyən sənət əsərləri hələ neçə-neçə oxucu nəslinin qəlbini rıqqətə gətirəcəkdir.

ƏLİ KƏRİM

QARDAŞIN CAVABI

Azər çıxır sevinclə
Kitabların üstünə.
- Gör necə böyümüşəm,
Paşa, Paşa, bax mənə?!

- Adam da heç kitabı
Qoyub ayağı altında,
İstəyər ki, boyunu
Birdən-birə uzada?!

Kitablar özilər ki,
Sənin heç insafın var?
Axı oxumaq üçün
Yazılıb bu kitablar!

ON BİR YAŞINDA

Birinci sifə gəldi
Dostum onca yaşında.
Bilik deyə bilmərəm,
Papaq vardı başında.
İkinci dərşdə dünən
Heç özü də bilmədən
Keçdi on bir yaşına.
Yığıldılar başına
Dostu da, yoldaşı da.
O, həm sifə qaldı,
Həm də on bir yaşında.

AYAQ İZLƏRİ

Gün çıxdı, ay uşaqlar,
Əridi yollarda qar.
Bərk qamaşdı gözlərim,

Gün mənə baxdı getdi.
Qoyma, ayaq izlərim
Su oldu, axdı getdi!

TOFIQ MAHMUD (1931 - 1997)

Təbiət hadisələrinə şair gözü ilə baxıb, onu poetik lövhələr vasitəsi ilə balaca oxuculara çatdırma bilmək üçün yazıçı həm təsvir obyektini hərtərəfli öyrənməli, həm mövzuya uyğun bədii forma tapmağa çalışmalı, həm də uşaqların yaş xüsusiyyətini mütləq nəzərə almalıdır. Həyatını uşaq ədəbiyyatına həsr edən Tofiq Mahmudun yaradıcılığına nəzər salarkən görürük ki, o, məhz bu istiqamətdə yaradıcılıq axtarışları aparmış, xeyli uğurlar qazanmışdır.

Mehdiyev Tofiq Mahmud oğlu Şahbuz rayonunda anadan olmuşdur. Orta təhsilini Bakıda başa vuran Tofiq Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olunmuşdur, 1954-cü ildə oranı bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə maarif nazirliyində metodist kimi başlayan T. Mahmud 1958-ci ildən 1961-ci ilədək "Azərbaycan müəllimi" qəzeti redaksiyasında xüsusi müxbir işləmiş, 1961-ci ildə tale onu "Göyərçin" jurnalına aparıb çıxarmışdır. O vaxtdan T. Mahmud vəzifə e'tibarilə pillə-pillə yüksəlmiş, ədəbi işçi vəzifəsindən baş redaktor vəzifəsinə qədər müxtəlif işlərdə çalışmışdır. 1997-ci il aprel ayının 4-də Bakıda vəfat etmişdir.

Tofiq Mahmudun əsərlərinin mövzusu rəngarəngdir. Onun balaca qəhrəmanları daha çox gəzməyə, görməyə, şahidi olduqları hadisələrin mahiyyətini öyrənməyə həvəs göstərir. Hiss olunur ki, şair görüb-duyduğu, müşahidə etdiyi hadisələri qələmə alır. Elə buna görə də onun şe'rləri təbiiyi, həyatiliyi ilə diqqəti cəlb edir.

T. Mahmudun uşaq psixologiyasına yaxından bələdliyi onun şe'rlərinin müvəffəqiyyətini təmin edən başlıca cəhətlərdən biri kimi yadda qalır. Bu baxımdan "Apar məni", "Ehey, durnalar", "Çiçək gətirdi", "Evdə təkdir", "Hirsələnən oğlan", "Şe'r seven qız", "Dəfçalan", "Uzunburun" və s. bu qəbildən olan şe'rlər maraq doğurur. Ona görə ki, bu əsərlərdə şair hadisələri təsvir etməklə yanaşı öz balaca qəhrəmanlarının bədii portretlərini də yaratmağa çalışır və əsasən məqsədinə nail olur. Digər tərəfdən təbii, hadisələrin özündən doğan yumor bu şe'rlərin bədii dəyərini xeyli artırır, onları oxunaqlı edir.

Susan kimi dəf,
Alqışla doldu
Hər yan, hər tərəf...
Çıxdı bu zaman
Dəfin dalından

Elə dəf boyda
Çıqqılı oğlan...

Yaxud, "Şe'r və şar" şe'rinə nəzər salaq. Burada səhnəyə çıxan uşağın əlindəki şarın gözlənilmədən partlaması, salondakı gülüş, uşağın çəşib özünü itirməsi, özünü ələ alıb şe'ri əzbər söyləməsi, daha sonra cərgələr arasında bir neçə şarın partladılması çox təbii, inandırıcı boyalarla əks olunmuşdur.

Tofiq Mahmudun bəzi əsərlərində uşağın özünün bədii obrazı yoxdur, lakin həmin şe'rlərdə təsvir olunan hadisələr balaca oxucunun diqqətini cəlb edir. "Xoruzlar", "Yüklü arı", "Küsən bulud", "Bir torba qoz", "Ayı balası", "Çəpişin hay-küyü", "Dovşanın beşi" və s. bu kimi şe'rlərin simvolik qəhrəmanları öz məzəli hərəkətləri, danışıqları, qəribə mühakimələri ilə uşaqların özlərini xatırladırlar.

Doğma diyarı sevdirmək, onun keçmişi, bu günü və gələcəyi haqqında maraqlı məlumat vermək uşaq ədəbiyyatının qarşısında duran başlıca vəzifələrdəndir. Bu həqiqəti dərinəndərk edən şair Azərbaycanın şəhərlərinin, kəndlərinin poetik xəritəsini yaratmağa çalışır. O, balaca qəhrəmanlarını Kəlbəcərə, İsmayıllıya, Girdmançay sahillərinə, Lahıca, Basqala, Qara nohura, İçərişəhərə, Nabrana, Gəncəyə, Göygölə... qiyabi səyahətə aparır. Şair təsvir etdiyi bu yerlərin xarakterik cizgilərini ön plana çəkmək yolu ilə getməyə çalışdığından onun həmin mövzuda yazdığı əsərlər maraq doğurur.

Tofiq Mahmudun yaradıcılıq nümunələri içərisində təbiətə həsr olunmuş şe'rlər çoxluq təşkil edir. Bu yazıların lirik qəhrəmanları təbiətlə sıx təmasda təsvir olunurlar. Şair öz oxucularını meşə yolu ilə, çığırlarla səyahətə aparır, bu "yaşıl xəzinə"nin hər ağacı, hər kolu, otu, yarpağı, çiçəyi, meyvəsi, mamırı, torpağı haqqında məlumat verir.

Bu, işıqlı meşədir,
Yaraşlıq meşədir.
Hər ağacda hər yarpaq,
Bir çıraqdır, bir çıraq.
Neçə işıqlı rəng var,
İşıqlardan çələng var.
İşığı vardır, bilin,
Nərgizin, qərənfilin!

"Göyqurşağının rəngləri" nağlında qövsi-qüzehin necə yaranması poetik lövhələrlə canlandırılır. "Su zənbağının nəğməsi" nağlında isə su zənbağı, çinar və buludun simvolik obrazı yaradılmış, insanlar arasında saf, təmiz məhəbbəti, sədaqəti təbliğ etmək məqsədi qarşıya qoyulmuşdur. Nağıldakı lövhələr canlıdır, cazibədardır. Su zənbağının gözəlliyini heyranlıqla tərənnüm edən şair onu su üstünə səpələnmiş bir ovuc qara, ağ yelkənə bənzədir.

T. Mahmud təbiəti duyan, onu vurğunluqla tərənnüm edən, hər otu, hər çiçəyi, yarpağı, ağacı, meyvəni, quşu, böcəyi xarakterik cizgilər vasitəsi ilə balaca oxucularına təqdim edən şairlərimizdəndir. Bu baxımdan, onun "Meşə-

nin rəngləri" adlı poeması daha çox diqqəti cəlb edir. Bədii sözün qüdrətinə arxalanan şair meşənin müxtəlif, bir-birinə bənzəməyən lövhələrini yaradır. Bu lövhələr tez-tez dəyişdiyindən təsvirlər yorucu təsir bağışlamır. Şair gah yağışlı, gah dumanlı-çisginli, gah günəşli havalarda, gah səhər, gah günorta, gah axşam, gah da gecə vaxtı oxucunu meşəyə qiyabi səyahətə aparır. Ayn-ayrı, bir-birinə bənzəməyən lövhələr hamısı birlikdə meşəni tam təsəvvür etmək imkanı yaradır.

"Abşeronun sahilləri" poemasında Orxan və Süsənin yaddaqalan bədii obrazı yaradılmışdır. Şair Abşeronun özünəməxsus gözəlliklərinə bu balaca qəhrəmanlarının gözü ilə baxmağa çalışmış, hadisələrə maraqlı, uşaq xarakterinə uyğun bədii forma tapa bilmişdir.

Tofiq Mahmudun istər Azərbaycan, istərsə də digər dillərdə xeyli əsərləri çap olunmuşdur. Biz onu həm şair, həm nasir, həm dramaturq, həm publisist, həm də tərcüməçi kimi tanıyırdıq.

Tofiq MAHMUD

EHEY...DURNALAR...

Ehey...ehey... durnalar,
Qollarımı açırım,
Sizinlə uçmaq üçün
Arxanızca qaçırım.

Ehey... ehey... durnalar,
Bir anlıq dala baxın,
Məni yerdən götürün,
Cərgənizə buraxın!...

Ehey... ehey... durnalar,
Qanad açmaq istəyəm.
Mən də bu göy üzünə
Qalxıb uçmaq istəyəm.

Ehey... ehey... durnalar,
Sizi izləyəcəyəm.
İndi qaçdığım yerdə
Sizi gözləyəcəyəm.

PAPAQLAR

Meşədə, ağaclarda
Qara-qara papaqlar
Saxlayır yuvaları -
Papaqları budaqlar.
Tökülüb papaqlara
Çoxlu-çoxlu yarpaqlar.
Onları görsələr də,
Əl uzatmır uşaqlar.
Çünkü quşlar papaqda
Bala çıxaracaqlar.

LAHIC USTALARI

Çoxdandır heyran qoyub
Obaları, elləri,
Lahic ustalarının
İşləri, əməlləri.
Buyur, dağ kəndinə gəl,
Hansı həyəət girsən,
Burda zavoda bənzər
Qaynar həyat görərsən...
Qarşılıyar ustalar
Səni gülmə baxışla.
Tanış edər vurduğu
Neçə-neçə naxışla.
Görərsən ki, onların
Qızıldandır əlləri,
Min tərifə layiqdir
İşləri, əməlləri.
Çox böyükdür qüdrəti
Lahic ustalarının.
Dünya gəzir şöhrəti
Lahic ustalarının.

YAĞIŞ YAĞIR DƏNİZDƏ

Damlalar nizə-nizə,
Yağış yağır dənizdə.
Su üstü çopur-çopur,
Hər damla suya hopur.
Üstü inci dolu sap
Göydən asılıb qalır.
Getirmir bu yükə tab,
Dəniz üstə qırılır.
Gah təyyarə yaradır,
Gah fəvvarə yaradır.
Dənizdən buxar kimi
Uçub, qucur göyləri,
Köçəri quşlar kimi
Bu gün qayıdır geri.
Qayıdır dəstə-dəstə,
Şənlənir dəniz üstə,
Bu quş - damla necə çox,
Sayı-hesabı da yox...
Bəlkə gəzir dən izi,
Elə döyür dənizi.
Köçəri quş - damlalar,
Çalır sanki laylalar.
Bu da xoş gəlir bizə,
Yağış yağır dənizdə...

ÜFÜQLƏR

Üfüqlər gah bozarı,
Üfüqlər gah qızarı.
Gah gümüş kimi parlaq,
Gah da mavi, sarı, ağ.
Çəmən kimi min cürə
Rəngə çalır üfüqlər.
Bəlkə səhər çağından,
Bəlkə axşam çağından,
Bəlkə göy qurşağından
Rənglər alır üfüqlər?!

ƏZİZƏ ƏHMƏDOVA (1932)

Əzizə Əhmədova müasir Azərbaycan uşaq nəsrinin tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, 1932-ci il yanvar ayının 26-da Bakıda anadan olmuş, 1951-ci ildə Bakı Pedaqoji Texnikumunu bitirmiş, sonra təhsilini indiki Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində davam etdirmişdir. Təhsilini başa vurduqdan sonra 1956-cı ildən 1966-cı ilədək Uşaq-gənclərdə redaktor işləmiş, sonra bir il Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında böyük redaktor vəzifəsində çalışmışdır. 1967-ci ildə "Gənclik" nəşriyyatına direktor təyin olunmuş, 1987-ci ilədək bu vəzifədə çalışmış, balalarımızın zövqünü oxşayan kitabların çap olunması üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir.

1957-ci ildə "Pioner" jurnalında "Qorxmazın səhvi" adlı ilk hekayəsi çap olunduqdan sonra yaradıcılıqla ciddi məşğul olmuş, "Xınalı qayalar", "Yaz qarı", "Onu çiçəklər sevdi", "Bu ellərə vurulmuşam", "Bir ürək sındırmışam", "O günlərə baxıram", "Mavi gözlərin işığı", "Damda yaşayan Karlsonla bacada yaşayan Damdabacanın macəraları" adlı nəsr kitablarını çap etdirmişdir.

Onun mə'nalı, ibrətəməz hekayələrini, müxtəlif mövzulu povestlərini balalarımız həmişə sevə-sevə mütaliə edirlər. Bu əsərləri oxuyanda hiss olunur ki, Əzizə xanım uşaq psixologiyasına yaxından bələddir, bütün varlığı ilə məhz bu aləmə bağlıdır.

Bədii əsərin mərkəzində uşaqları düşündürən maraqlı problemlər qoymaq, hadisələrə uşaq gözü ilə baxmağı və onları mə'nalandırmağı bacarmaq, sadəlik, aydınlıq, təbiilik Əzizə Əhmədovanın hekayə və povestlərinin əsas məziyyətləri kimi yadda qalır. Hiss olunur ki, Əzizə Əhmədovanı bizim gələcəyimiz olan uşaqların taleyi, onların təlim-təربiyəsi kimi mühüm məsələlər həmişə düşündürür. Elə buna görə də o, dünya, eləcə də qardaş xalqlar ədəbiyyatının layiqli nümunələrini yüksək tərcüməçi səriştəsi ilə dilimizə çevirmişdir. Tərcüməçilik fəaliyyəti nəinki Əzizə xanımın yaradıcılığına mane olmuş, əksinə, onun özünə tələbkarlığını daha da artırmışdır. Bu tələbkarlığın,

görkəmli uşaq yazıçılarının əsərlərindən yaradıcılıqla bəhrələnməyin nəticəsidir ki, Ə. Əhmədova "Damda yaşayan Karlsonla bacada yaşayan Damdabacanın macəraları" kimi maraqlı bir nəsr əsəri yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Uşaqlar üçün yazılmış bu roman kompozisiya bitkinliyi, forma əlvanlığı, bədii sənətkarlıq məziyyətləri, dilinin aydınlığı, rəvanlığı və obrazlılığı baxımından diqqəti cəlb edir.

Müəllif uşaqların yaxşı tanıdığı və sevdiyi Karlsonun Azərbaycana səyahəti fonunda respublikamız, onun keçmişi, tarixi abidələri və bugünkü nailiyyətləri haqqında ürək dolusu söhbət açır. Bu söhbətlər canlı, obrazlıdır. Hiss olunur ki, yazıçı təsvir obyektini dərinləndirən öyrənmiş, hadisələri sənətkarlıq süzgecindən keçirərək oxuculara təqdim etmişdir.

Məşhur İsveç yazıçısı Astrid Lindqrenin "Balaca və damda yaşayan Karlson" əsərinin qəhrəmanı Karlson eyni zamanda Ə. Əhmədovanın "Damda yaşayan Karlsonla bacada yaşayan Damdabacanın macəraları" əsərinin tam hüquqlu qəhrəmanıdır. Yazıçı Karlsonu əsərə bir növ hazır obraz kimi gətirşə də, yeni şəraitdə, yeni mühitdə onun xarakterinin bizə mə'lum olmayan başqa cəhətlərini də üzə çıxarmağa müvəffəq olur.

Ə. Əhmədova Azərbaycanın təbii mənzərələrinə, dağlarına, dərələrinə, bərəkətli tarlalarına, mə'dənlərinə, şəhərlərinə, burada gedən böyük quruculuq işlərinə kənardan gəlmə, bu yerlər haqqında təsəvvürü olmayan Karlsonun gözləri ilə baxmağı bacarır. Bu işə özlyündə əsərin tə'sir gücünü, onun təbiiliyini xeyli dərəcədə artırır.

Uşaq yazıçısının qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri də balaca oxucunun mə'lumatını, biliyini genişləndirmək, onun həyatı, təbiəti yaxından öyrənməsinə kömək etməkdir. Əzizə Əhmədovanın haqqında söhbət açdığımız əsəri bu baxımdan da diqqəti cəlb edir. Oxucu maraqlı hadisələr fonunda çox şey öyrənir, xeyli informasiya əldə edir. İnformatik mə'lumatlar əsərin süjeti ilə, hadisələrlə sıx bağlı olduğundan, qəhrəmanların xarakterini daha dərinləndirən açmaq vasitəsinə çevrilir. El ədəbiyyatından, folklorlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnmə romandakı milli koloriti xeyli dərəcədə artırmışdır.

Əsərin əsas qəhrəmanı Damdabacadır. Öz vətəninə dərin məhəbbətlə sevinən Damdabaca zəngin müəllif təxəyyülünün məhsuludur. O, öz hazırcavablığı, məzəli söhbətləri ilə diqqəti cəlb edir. Damdabaca bir növ öz ölkəsinin keçmişi, indisi və gələcəyi haqqında iftixar duyğusu ilə danışan, onu xarici qonağa təqdim edən gid-ekskursavod rolunu oynayır. Maraqlıdır ki, Damdabacanın sinəsi gözəl nağıllar, əfsanələr, yanılmacalar, tapmacalarla doludur. Qobustan, Qız qalası, Çıraqqala, Şərq bazarı, Neft daşları və s. bu kimi maddi abidələrlə yanaşı Azərbaycan xalqının mə'nəvi abidələri - dərin hikmətlə dolu folklor nümunələri, adət-ənənələri Karlsonu heyretləndirir, odlar diyarı haqqında onun təsəvvürlərini tamamlayır.

Romandakı Çubuq arvad, Qırçı, Dalandar surətləri də maraqlıdır. Müəllif mə'nalı ştrixlər, bədii detallar vasitəsilə onların da yaddaqalan bədii obrazlarını yarada bilmişdir.

Əsərin süjeti canlıdır, dinamikdir. Bir-birini tamamlayan maraqlı macəralar, hadisələr müəllif qayəsinin ifadəçisinə çevrilir. Bu roman nəinki Ə. Əhmədovanın, eləcə də Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının son illərdə qazandığı nailiyyətlərdən biri hesab oluna bilər.

Əzizə ƏHMƏDOVA

XƏBƏRÇİ QARA QARĞA

Payız soyuq nəfəsini meşəyə toxundurmuşdu, ağaclar yamyasıl paltarını sarıya boyamışdı. Yavaş-yavaş soyunub çıpıqlaşdı. Qısaquyruq oxuya-oxuya gəlirdi.

- Bu nədir? Yarpaqlar niyə səpələnir? Palıd, nə olub sənə?

Palıd yuxulu gözlərini açdı, dovşanı gördü.

- Nədir, ay dovşan, nə istəyirsən? Niyə qoymursan yataq?

- O qədər yatarsan ki, yarpaqlarından xəbər olmur, gör necə özbaşınalıqdır, başımıza tökülür.

- Yarpaqlarını deyirsən? Yox, dovşan, onlar özbaşına deyildir, saplaqları quruyub. Qış başımızın üstünü alanda ana torpağı bu yarpaqlarla şaxtadan, sazaqdan qorunmalıyıq, ona köynək geydirməliyik.

- Eh, mənə nə, lüt qalacaqsan da, - deyərək dovşan yoluna davam etdi. - A, bütün ağaclar yarpaqlarını yolub tökür ki... Nə qəribə işdir?

Dovşanın bu sözlərini eşidən kirpi kol dibindən çıxdı:

- Nədir, qəribə iş? Elə sən də bu yaxınlarda kürkünü dəyişəcəksən, yenisini geyəcəksən, niyə təəccüb edirsən? Payızda biz hamımız soyunuruq.

- Doğrudanmı? Mən bunu heç bilmirdim.

Palıdın quru budağına qonmuş qarğa qarlıdayıb dovşana çıxmırdı:

- Bilmirdin, ona görə ki, bu sənin ömrünün ilk payızdır, qarğa babana qulaq assan çox şey öyrənərsən.

Dovşanın çoxdan qarğadan zəhləsi gedirdi, buna görə də qəlbiqara, xəbərçi qarğaya üz vermədi.

- Səndən soruşan var, nə özündən çıxmısan? - deyərək acıqlandı, - buna bir bax, özünü ağıllı sayır. Qar-qar-qara qarğa!

Kirpi kol dibindən başını çıxarıb dovşanı qınadı. Dovşan işə kirpinin iti tikanlarını heyran-heyran nəzərdən keçirib dedi:

- Kirpi dayı, nə gözəl iynələrin var. Bəlkə birini mənə verərsən?

- Neynirsən iynəmi?

- Kürküm sökülüb, gecələr soyuqdan titrəyirəm. İstəyirəm kürkümü gözəyim.

- Vermə, kirpi lələ, vermə, yalan deyir, - deyərək qarğa kəkələdi.

- Niyə verməyim, qoy kürkünü gözəsin, gecələr soyuqdan əsməsin.

Dovşan yaxın gəldi, kirpi iynəsindən birini qoparıb ona verdi. Dovşan sevincək getdi. O gedə-gedə öz-özünə deyirdi: "Aparıb iynəni qurdun yuvasının qabağındakı kütüyə sancacağam, qoy qurd oturanda ona batsın, yoxsa meşədə yaşaya bilmirik, onun əlindən günümüz yoxdur."

Dovşan ehtiyatla qurdun yuvasına yanaşdı, qapı bağlı idi, qurd görünmürdü. O, iynəni kütüyə sandı, gedib kolun arxasında gözləməyə başladı.

Qurd çox yorğun və ac qayıtdı, arıqlayıb əldən düşmüşdü, gödəni boşdu, bu gün dişinə bir şey keçməmişdi. Kütüyün üstündə əyləşdi və o saat da yerindən sıçrayıb qışqırdı:

- Ay haray, qoymayım, mənə ilan sancdı!

Onun səsinə tülkü gəlib çıxdı:

- Nə olub, qurd qardaş, niyə bağırırsan?

- Hələ soruşursan da! Necə bağırmaıyım? İlan mənə elə sancdı, elə sancdı ki, gözlərimdən od çıxdı.

Tülkü ilanı axtarmağa başladı, elə bu vaxt gözüne kirpi tikanı sataşdı, gülə-gülə dedi:

- Səni ilan sancmayıb, yanına tikan battı.

- Tikan, nə tikan, bir baxım?

- Al bax!

- Bu ki, kirpi tikanıdır, yaxşı, eybi yoxdur, kirpi, gör bu oyun sənə neçəyə başa gələcək...

Qarğa ağacda oturub baxırdı. İşi belə görəndə aşağı budağa qonub xəbərçiliyə başladı.

- Qar, qar, elə bilirsiniz bu tikanı bura kirpi batır?

- Bəs kim batır? - deyərək qurd soruşdu.

- Dovşan batır.

- Dovşan? Ola bilməz! Onun tikanı yoxdur.

Qarğa lap hirsli: "Bir işə bax, hamı dovşana tərəfkeşlik edir". O bərk acıqlandı, təhlükəni unudaraq qurda yaxınlaşdı:

- Dovşan kirpidən tikan aldı, götürüb bu kütüyə batır, dedi ki, qoy qurd oturanda tikan canına batsın.

- Bu kütüyə sancdı? - deyərək qurdun gözləri işıladı.

- Hə, bu kütüyə! - Qarğa elə bunu demişdi ki, qurd onu tutub başını üzdü, tülklərini yolub bir anda yedi, heç tülküyə də vermədi. Tülkü ağzını yalaya-yalaya qaldı.

Bu əhvalatı gören dovşan kolun dalından ehmalca çıxıb götürüldü.

FUAD TANRILI

(1932)

Son illərdə uşaq nəşri sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən Fuad Tarverdiyev 1932-ci ildə Yerevan şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbin yeddinci sinfini bitirən Fuad 1946-cı ildə Əzim Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbinə daxil olmuş, 1951-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Sonra o, öz təhsilini Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində davam etdirmişdir. 1956-cı ildə ali təhsilini başa vuran Fuad Tarverdiyev Cəfər Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasının xronika şöbəsində işə düzəlir. 1957-ci ildə isə tale onu Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Komitəsinə aparır. Öz bacarığı, qabiliyyəti ilə diqqəti cəlb edən Fuad burada bacarıqlı bir işçi kimi tanınır və məs'ul vəzifələrdə çalışır. O, proqram redaksiyasının baş redaktoru, komitə sədrinin müavini vəzifələrində səmərəli fəaliyyət göstərir, milli televiziyanın inkişafında əlindən gələni əsirgəmir.

Ədəbi yaradıcılığa 1965-ci ildə "Göyərçin" jurnalında çap etdirdiyi "Alma" hekayəsi ilə başlayan Fuad Tarverdiyev bu jurnalın daimi müəlliflərindən birinə çevrilir. O, müntəzəm surətdə öz hekayələrini balalarımızın sevimli jurnalının səhifələrində çap etdirir. "Göyərçin" jurnalının ab-havası Fuad Tarverdiyevin görkəmli bir uşaq yazıçısı kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır.

F. Tarverdiyev bir neçə uşaq kitabının müəllifidir. "Uçub səni taparam", "Mənim günəşim", "Gilavar-2 əməliyyatı", "Elçinurun üç səyahəti" və s. kitablarında toplanan hekayələr Fuadın uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki gərgin əməyinin məhsullarıdır. Yazıçının hekayələri öz yığcamlığı, dilinin rəvanlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu əsərlərin qəhrəmanları dünyanın altını da, üstünü də

bilən, hər şeylə maraqlanan, öz hərəkətləri, davranışları ilə oxucuya təbəssüm bəxş edən müasir uşaqlardır.

"Qəribə gün" adlı hekayəsinin qəhrəmanı Elnuru müəllif təbiətlə sıx təmasda təsvir edir. Uşağın otların, çiçəklərin arasında gəzməsi, cüclərə evcik düzəltməsi, kəpənəklərin dalınca ora-bura qaçması, şhli lələləri dərib anasına hədiyyə aparmaq istəməsi maraqlı cizgilərlə işlənmişdir.

"Niyə gec gəlir" hekayəsi də həyatidir. Evdə tək qalan uşaq darıxır, ağlına gələn bir nömrəni yığıb anasını istəyir. Yazıcı uşağın tək qaldığını, qorxduğunu, darıxdığını bildiyindən onu söhbətə çəkir, uşağa nağıl danışmaq istəyir. Müəllif hekayəni maraqlı sonluqla bitirir. O, anasını çox, lap çox istəyənlər oğlan haqqında nağıl danışmaq istəyərkən Fərid yazıcının sözünü kəsir:

"- Əmi... Əmi..."

Sevincdən oğlanın səsi cingildəyirdi.

- Əmi, anam gəldi! Eşitdi ki, mən də onu hamıdan çox istəyirəm, gəldi. Sonra sizə zəng edərdim. Yaxşı?! Nağılı danışsınız, yaxşı?!

Fərid cavabını gözləmədi. Yəqin qaçıb anasının qucağına atıldı".

F. Tarverdiyevin bütün hekayələri məhz bu cür həyatidir. Müəllif maraqlı, təbii süjetlərlə öz balaca qəhrəmanlarının daxili dünyasına nüfuz etməyi, onlarla həmsöhbət olmağı bacarır. Uşaq psixologiyasına yaxşı bələd olan yazıcı cansız əşyalara da insan nəfəsi verib onları danışdırır. Bu baxımdan onun "Məni də özünüzlə aparın", "Çinqılparça" hekayələri maraqlıdır. Birinci hekayədə Pəncərə dil açılıb açıldığı həyəət, onun baş-başa verən ağacları, ən başlıcası isə burada yaşayan Nihad və Timurçindən söhbət açır. Pəncərənin danışmağından bədi vasitə kimi istifadə edən yazıcı öz balaca qəhrəmanlarının arzu və düşüncələrindən söhbət açır.

"Çinqılparça"da isə müəllif yol çəkən insanların əməyini, onun yaxşı və pis cəhətini, ekoloji gərginliyin yaranmasını ön plana gətirmişdir. Toz-torpağın, uçqunun, daş-kəsəyin altında qalan zərif otlar, çiçəklər elə bil haray qoparıp, kömək diləyir. Çinqılparçanın da daş qəlbi buna dözmür, özünü həmişəlik gölün yaşıl qoynuna atır.

NİYƏ GEC GƏLİR?

Telefon səsləndi. Dalbadal zəng çaldı.

Əlimi uzadıb dəstəyi götürdüm.

- Bəli!.. Eşidiyəm!!

Cavab vermədim. Amma hiss edirdim ki, kimsə diqqətlə mənə qulaq asır. Nəfəsini eşidirdim.

Buna görə də soruşdum:

- Allo!!! Bax, danışmasanız, dəstəyi asacağam...

Nazik bir səs qorxa-qorxa dedi:

- Mən... mən... anamı istəyirəm!...

- Hara zəng eləmişən?

- Anam işlədiyi yerə...

- Belə de... Afərin!... De görüm ananın adı nədir?

- Zəmfıra...

- Bizdə Zəmfıra çoxdur. Hansını çağırırsınız?

- Anam Zəmfirəm... O niyə evə gec gəlir?... Onsuz danışıram...

Düzü, hələ də bilmirdim ki, mənimlə danışan kimdir. Oğlandır, ya qız!

- Adın nədir?

- Fərid...

- Afərin, Fərid! Nə qəşəng adın var. Yəqin böyük oğlansan. Düz deyirəmmi?

- Bağçaya gedirəm.

- Onda de görüm anan harada işləyir?

- İşində...

- Telefonun nömrəsini bilirsən?

- Hə, burada çətin nə var ki?!... Anam kimi dəstəyi götürürəm, qulağıma tuturam, sonra barmağımla təkəri fırladırım... danışırım.

Fərid anasının telefon nömrəsini bilmirdi. Mənim telefon nömrəmi də təsadüfən yığmışdı. Dəstəyi yavaşca asa bilmirdim. İşim də çox idi. Bəs Fərid? O necə olsun? Ağlaya-ağlaya qalsın? Yox! Belə də bilməzdim. Sonra bütün günü narahat olacaqdım. Özümü danlayacaqdım...

- Fərid! Ay Fərid!!

Cavab vermədi.

- Anan çoxdan gedib işə?!

- Ço-oxdan! La-a-ap ço-ox-dan! - deyər, o, içini çəkdi. - Mə-ən - yatanda. O, həmişə belədir. Dururam, görürəm gedib...

Fəridin səsi titrədi, öz uşaqlığı yadıma düşdü. Mən də Fərid kimi idim. Anam azca gec gələndə dünya gözlerimdə qaralırdı. Ağlaya-ağlaya otaqları dolanırdım. Ta anam gələndə kimi... Onu görə qorxa qorxa atılırdım... Özümü dünyanın ən xoşbəxt adamı sayırdım. Buna görə Fəridin könlünü almağa tələsdim.

- Ağlama, oğlan balası! Kişi ağlamaz...Eşidirsən!!

- Eşidi-rəm... Mən a-ğlaa-muram ki...

- Ağlamasan, sənə nağıl danışaram. İstəyirsən?

- İ-i-istəyi-rəm...

Əvvəlcə elə bildim ki, o, təklifimlə razılaşmayacaq. İndisə sözümdən qaça bilməzdim. Tərslikdən də yadıma heç bir nağıl düşmürdü. Çarəsiz qalıb özümdən uydurmağa başladım.

Biri vardı, bir yoxdu, dünyada bir oğlan vardı. Anasını hamıdan... hamıdan... hamıdan çox istəyirdi.

- Mən də anamı dünyada hamıdan çox istəyirəm.

- Günlərin birində...

Fərid sözümü yarımqıç kəsdirdi.

- Əmi... əmi...

Sevinçdən oğlanın səsi cingildəyirdi.
- Əmi, anam gəldi! Eşitdi ki, mən də onu hamıdan çox istəyirəm, gəldi! Sonra sizə zəng edərim. Yaxşı?!.. Nağılı danışarsınız, yaxşı?!..
Fərid cavabımı gözləmədi. Yəqin qaçıb anasının qucağına atıldı...

TOFIQ AĞAYEV (1933)

"Qarışqa şəhə düşdü. - Batıram, batıram!" - deyə bağırdı. Qarışqalar yığışdılar, məsləhət-
ləşdilər və saman çöpü tapmaq üçün qaçdılar. Onu tapanacan şəh qurudu".

Gözəl uşaq yazıçısı Tofiq Ağayevin "Şeh" nağılı cəmi bu iki-üç cüm-
lədən ibarətdir. Təəccüblənməyin, onun uşaqlar üçün yazdığı nağıl-
ların hamısı belədir: yığcam, lakin mə'nalı!

Tofiq Hüseynbala oğlu Ağayevin tərcümeyi-halı da elə onun yazdığı na-
ğıllar kimi qısaqdır. 1933-cü il aprelin 15-də Salyan şəhərində anadan olub. Bakı-
da orta məktəbi bitirdikdən sonra bir il matros işləyib. 1952-ci ildə indiki
Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olub. 1957-ci ildə
universiteti bitirdikdən sonra əvvəlcə "Kommunist Sumqaita", sonra "Molod-
yoj Azerbaydjan" qəzetlərində ədəbi işçi işləyib.

1958-ci ildə Tofiq Komi Muxtar Respublikasındakı Sıktıqvar şəhərinə
köçüb. O, burada da jurnalistik fəaliyyətini davam etdirib. "Krasnoye znamyə"
qəzeti redaksiyasında xüsusi müxbir, xəbərlər şöbəsinin müdiri, məs'ul katib
müavini işləyib. Elə bu illərdə yaradıcılıqla məşğul olmağa başlayıb. 1963-cü
ildə "Krasnoye znamyə"da ilk hekayəsi çap olunan Tofiq Ağayev sonra öz
şə'rləri, hekayələri, nağılları ilə "Murzilka", "Kolobok", "Kostyor", "Göyər-
çin" və s. jurnallarda müntəzəm çıxış etməyə başlayıb.

T. Ağayevin yaradıcılıq nümunələri ilə ilk dəfə "Göyərçin" jurnalında ta-
nış olmuşam. Jurnalın baş redaktoru, şair Tofiq Mahmud rusdilli yazıçımız To-
fiq Ağayevin yaradıcılıq nümunələrini təriflədi və bir dəstə şe'rini mənə verib
dedi ki, xoşuna gəlsə tərcümə edərsən. Mən Tofiq Ağayevin şe'rlərini ma-
raqla oxudum. Hiss etdim ki, o, bütün varlığıyla uşaq ədəbiyyatına bağlı, həs-
sas müşahidələri olan incə ruhlu bir şairdir. "Quşcuğaz", "Şir balası", "Yağış"
və "Böcek kinoda" şe'rlərini həvəslə tərcümə etdim. O şe'rlər "Göyərçin"də
çap olundu. Şe'rlərin hamısı, "Quşcuğaz" isə daha çox xoşuma gəlmişdi:

Ana quş balasını
Bir gün danladı bərk-bərk:
- Sözü baxmırsan bu gün
Küncdə durasan görək!
Dimdiyini sallayıb
Dolandı incik-incik,
Xeyli gözdi bala quş,
Tapa bilmədi küncü:
- Anam məni danlayır,

Yox-yox, çox yaxşıyam mən!
Qanadlanıb quşcuğaz
Havaya qalxdı birdən.
Sığmırdı yerə, göyə,
Bala quşun sevinci:
- Anam deyir küncdə dur,
Yuvanın varmı küncü?!

Tofiq Ağayev Rusiyada yaşayarkən orada üç uşaq kitabı nəşr etdirmişdir:
"Rozoviy olen", "Volşebniy xorey" və "Sosna do samoqo neba".

Yazıçı 1972-ci ildə doğma Bakıya qayıtmışdır. O, həmin ildən "Vışka"
qəzetində məs'ul katib müavini vəzifəsində çalışır. Azərbaycan uşaq ədəbiy-
yatı nümunələrinin rus dilinə tərcüməsində və nəşrində o, yorulmaq bilmədən
fəaliyyət göstərir.

Bakıya gələndən sonra Tofiq Ağayev öz yığcam, dərin mə'nalı uşaq na-
ğılları ilə, şe'rləri və hekayələri ilə mətbuatda tez-tez çıxış edir. 1983-cü ildən
Yazıçılar İttifaqının üzvüdür.

Tofiq Ağayev bütün predmetləri uşaq gözü ilə görməyi bacarır. Onun
"Qayıq" adlı kiçik nağılına fikir verək:

"Dəniz kimi görünən mavi göydə bir qayıq üzürdü. Bu qayıq ağappaq buluddan idi. Qayıq
üzdü, üzdü, günəşə yaxınlaşdı. Günəş qayığa əyləşdi, daha şəfqət saçmadı.
Günəş dincəldi, qayıqdan düşüb yenidən işıq saçdı. Ağ qayıq isə üzümündə davam etdi."

Göründüyü kimi, günəşin buluda girib çıxması həssas bir gözlə müşahidə
edilmiş, maraqlı bir nağıl yaranmışdır.

T. Ağayevin Bakıda da bir neçə kitabı çap olunmuşdur. Bu kitablardan
"Kiçik nağıllar" və "İşildaböcek" daha çox marağa səbəb olmuşdur.

T. Ağayev dramaturgiya ilə də məşğuldur, Onun "Cırtan Ayı və Cana-
vardan necə uzaqlaşdı", "Cırtanın yeni sərgüzəştləri" pyesləri Abdulla Şaiq
adına Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyul-
muşdur.

Tofiq AĞAYEV

KİÇİK NAĞILLAR

GÖYDƏN BAXANDA

Göyün yüksəkliyində bir sarı yarpaq uçurdu. Onun üstündəki bir balaca qarışqa aşağı ba-
xırdı. Birdən filini görüb qışqırdı:

- Necə də balaca fildir!

Elə ki, qarışqa yerə endi, filə baxıb gözlərinə inanmadı:

- Sən ki bapbalaca idin?!

- Sən göydan yerə enənə kimi mən böyümüşəm, - deyə fil qəh-qəhə çəkdi.

ULDUZ

Göydə ulduzlar bütün gecəni yatmadılar. Səhərə yaxın gözlərini yumub yuxuya getdilər.

Təkcə bir ulduz yatmaq istəmədi.

Günəş çıxdı, yatmayan ulduzun parlaq işıqdan gözləri qamaşdı. Bir azdan o da yatdı.

İŞILDABÖCƏK

İşildaböcək göydə ulduzları görüb düşündü ki, yəqin onlar da işildaböcəkdirlər. Onların yanına qalxmaq istədi. Ağacın gövdəsi ilə yuxarı dırmaşdı. Zirvəyə çatıb dayandı. Daha yol yoxdu.

- Eybi yox, - deyə özünü sakitləşdirdi. - buradaca oturub, ağac göyə çatana qədər gözləyə-rəm.

GƏMİ

Kağızdan düzəldilmiş gəmi gecə dənizdə ayın saldığı cıdırıla üzürdü. Bahqlar soruşdular:

- Hara üzürsən?

- Aya! - deyə gəmi şən-şən cavab verdi.

Səhər günəş çıxanda bahqlar soruşdular:

- Hə, aya kimi üzə bildin?

- Yox! - gəmi kədərli cavab verdi. Ay hardasa gizlənilib.

KÜLƏKCİK

Küləkcik bütün günü bağda qızılgülə oynadı. O, evə qayıdanda soruşdu:

- Tap görüm, mən bu gün kiminlə oynayısam?

- Qızılgülə, - deyə ana cavab verdi.

- Anacan, hardan bildin?

- Bunu bilməyə nə var ki, deyə ana gülümsədi. - Səndən qızılgül ətri gəlir...

İLYAS TAPDIQ (1934)

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri də İlyas Tapdıqdır. O, 1934-cü ilin noyabr ayının 30-da Gədəbəy rayonunun Əli İsmayilli kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi Kiçik Qaramurad kəndində bitirmişdir. Hələ uşaq ikən ürəyində ədəbiyyata dərin maraq olan İlyas sənədlərini indiki N. Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin dil və ədəbiyyat fakültəsinə vermiş, 1952-ci ildə ali məktəbə qəbul olunmuşdur. Filologiya fakültəsində təhsil alması onun poeziyaya marağını daha da artırmış, müəllif ilk qələm təcrübələrini də tələbə ikən yazmışdır. İlk mətbu şe'ri 1953-cü ildə "Azərbaycan" jurnalında çap olunmuşdur. "Bakının gecələri" adlı bu şe'rdən sonra gənc şair daha da həvəslənmiş, hələ tələbə ikən, yə'ni 1955-ci ildə "Kəndimizin çobanı" adlı ilk kitabını nəşr etdirməyə müvəffəq olmuşdur. 1956-cı ildə ali məktəbi bitirən İlyas Tapdıq Uşaqgənc-nəşrdə redaktor, "Azərnəşr"də redaktor, böyük redaktor, "Gənclik" nəşriyyatında böyük redaktor, redaksiya müdiri, baş redaktor, Azərbaycan Baş Mətbuat Müvəkkilliyində qrup rəhbəri, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişləri komitəsində baş redaktor işləmişdir. Hazırda yaradıcılıqla məşğuldur.

Göründüyü kimi, İlyas Tapdıq həyatının xeyli hissəsini mətbuatda işləməklə başa vurmuşdur. Bu, onun yaradıcılığına çox müsbət təsir göstərmişdir. İlyas yaradıcılıqla ciddi məşğul olmuş, xeyli kitab yazıb çap etdirmişdir. Onun kitabları aşağıdakılardır: "Bulaq başında", "Gözlər", "Xumar", "Arxalı dağlar", "Bir eşqin şimşəyi", "Çimnaz oynayır", "Əksim və qəlbim", "Təpələr", "Bir gülün qönçəsi", "Bir evim var", "Məşənin mahnısı", "Xoruz və siçan", "Qızlar və qağayılar", "Çiçəklərim, güllərim", "Qoçaq dovşan", "Nağıllı ağaclar" və s.

İlyas Tapdıq sözü asta deməyi daha üstün tutan, hay-küyü sevməyən şairlərimizdənndir. Biz onun şe'rlərində vətənimizin gözəlliklərini, zəhmət adamlarını, onların arzu və düşüncələrini görürük. Dağ çapanın dağ üstündə ağır əllərini sıxan şairə elə gəlir ki, Fərhadın heykəlini canlı görür. İkiçə misra ilə Daşkəsənin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən bitkin bir şe'r yaradır:

Daşkəsən - dağ şəhəri,
Dağların ağ şəhəri.

Çiçəklər haqqında, bahar haqqında çox şe'rlər yazılıb. Lakin biz şairin eyni mövzuya həsr olunan şe'rlərini maraqla oxuyuruq. Çünki İlyas özündən əvvəl deyilənləri təkrarlamayı xoşlamır:

Çiçəklər gülmüşü,
Çiçəklər -
baharın gülüşü.

Yaxud:

Bənövşə xatirinə kol dibinə yol düşdü.

İ. Tapdıqın uşaq ədəbiyyatı sahəsində xidmətləri daha böyükdür. Bizi bu qənaətə gəlməyə onun kitablarının çoxluğu yox, şe'rlərinin bədii məziyyətləri vadar etmişdir. İlyasın "Bildirçin" şe'rinə fikir verək:

Bildir uçub bağçanı
Məşə bildi bildirçin.
Arzu baxıb cıdırı:
- Çildir, çildir bildirçin.
Dedi: - hanı quyruğun?
Mənə bildir, bildirçin.
Bəlkə pişik qoparıb,
Neçə ildir, bildirçin?
Ötdü kolun dibində
Bildir-bildir bildirçin.
Qurbağalar ağıladı
Gildir-gildir, bildirçin.
Qarışqalar qaçdılar -
Udar bizi, ay aman,
Udar bir-bir bildirçin.

Göründüyü kimi, burada hər şey yerli-yerindədir. Söz oyunundan məharətlə istifadə edən şair bildirçin haqqında orijinal bir uşaq şe'ri yaratmağa nail olmuşdur. Bu şe'r uşaqların nitqini inkişaf etdirmək baxımından da çox gözəl bədii nümunədir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, uşaq psixologiyasını nəzərə alan, onların nitqini inkişaf etdirmək baxımından yanılmacaların əvəzsiz vasitə olduğunu bilən İlyas Tapdıq xeyli yanılmaca yazmışdır. "Sünbül", "Tənbəl", "Zəminənin zoğalı", "Keçim" şe'rləri dediyimizə misal ola bilər.

Yığcamlıq, aydınlıq, uşaq psixologiyasına uyğunluq İlyas Tapdıqın əksər uşaq şe'rləri üçün xas olan xüsusiyyətdir.

Atam deyir: Sevincəm.

Anam deyir: Nadincəm.

Nənəm deyir: Qoçağam,

Bacım deyir: Uşağam.

Xalam deyir: Quzuyam,

Mən xalamın qızıyam!

İlyas Tapdıq xalq dilini, kənd həyatını, folkloru yaxşı bilən, ondan yarıdıcı şəkildə bəhrələnməyi bacaran şairlərimizdəndir. Şair özü çox doğru qənaətə gəlir ki, "sənət dünyasına yol eldən gəlir". Elə buna görə də o, həmişə üzünü sinəsində xəzinələr yatan nənələrimizə, babalarımıza tutur, elin ətəyindən əl çəkmədiyi üçün şe'rlərinin, poemalarının tərəvəti, həyatiliyi artır.

İ. Tapdıqın yaxşı uşaq poemaları da vardır. Belə əsərlərə misal olaraq "Cığal Bilal", "Ovçu nağılı", "Qoçaq dovşan", "Səni gözləyir", "Zoğal ağacı", "Balasını qurd aparmış camış" mənzum nağıllarını, "Meşənin mahnısı" poemasını göstərə bilərik.

İ. Tapdıq tərcümə vasitəsilə də uşaq ədəbiyyatımızı zənginləşdirməyə çalışan yazıçılarımızdandır. Onun M. Zoşşenkodan, V. Berestovdan, İ. Pivovarovadan, E. Mejelaytsdən, V. Suteyvdən, K. Tanrkuliyevdən etdiyi tərcümələr buna misal ola bilər.

İlyas TAPDIQ

DƏMİRAĞAC

Leirikdə
Meşəli
yamac var.
Yamacda
Nə qədər
ağac var.

Budağı
Budağa
sarmaşib,
Tutuşub,
Qaynayıb,
qarışıb.
Kökünü torpaqda
Köstəbək
gəmiri.
Dişləri
Batmadı.
Dedi ki,
Bu ağac deyəsən
dəmiri.

ZƏMİNƏNİN ZOĞALI

Zolaq-zolaq
Zənbilə
Zoğal yığdı
Zəminə.
Zeynəb nənə
Zoğalı görüb dedi:
- Gözöldi,
Mürəbbəməz düzəldi.

SEVİL KÜSÜB

Sevil küsüb Güldərdən,
Gülər qoymayıb üzsün
Bağcadakı güldərdən.

Sevil küsüb Səftərdən,
Səftər qoymayıb onu
Varaq cırsın dəftərdən.

Sevil küsüb Cəfərdən,
Cəfər qoymayıb aşsın
Yolda onu çəpərdən.

Sevil küsüb Gövhərdən,
Gövhər gəlib oyadıb
Niyə onu səhərdən...

Sevil küsüb Güldərdən,
Sevil küsüb Cəfərdən...
Nahaq yerə bir gündə
Küsüb neçə nəfərdən.

BU SARI ÇƏPİŞ

Necə aşıbdı
Hasarı çəpiş?

Sarı saqqalı
Bu sarı çəpiş?

Təzə tutmuşdu
Armut calağı.
Ona kim dedi
Xırıptı calağı.

Bir də bu bağa
Dəysə ayağın,
Çəpiş, çıxacaq
Sallaq qulağın.

MƏSTAN GÜNƏR (1935)

1935-ci ildə Tovuz rayonunun Əsrək-Cırdaxan kəndində dünyaya göz açan Əliyev Məstan Rəsul oğlu 1953 - 1957-ci illərdə indiki N. Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin dil-ədəbiyyat fakültəsində oxumuş, təhsilini başa vurduqdan sonra əmək fəaliyyətinə jurnalist kimi başlamışdır. O, Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Komitəsində ədəbi işçi, redaktor, şöbə müdiri, baş redaktor, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti redaksiyasında şöbə müdiri, "Gənclik" nəşriyyatında baş redaktor müavini vəzifələrində çalışmışdır. Respublika mətbuatında imzası 1955-ci ildən görünməyə başlamışdır. Məstan Əliyev Dəmirçioglu, Əsrəkli, Mə'sum, Məstan imzaları ilə çıxış etmiş, son kitablarını isə Məstan Günər imzası ilə nəşr etdirmişdir.

Məstan Günər ədəbiyyata həyatdan gələn, şe'rləri ilə poeziyamıza torpaq ətri, çiçək kövrəkliyi, dağ havası gətirən şairlərimizdənndir. O, həmişə özünə doğma mövzulara müraciət edir, həyat hadisələrini özününküləşdirəndən sonra onu qələmə alır. Elə buna görə də şe'rlərindəki səmimiyyət oxucu ilə şair arasında e'tibarlı mə'nəvi körpüyə dönür. Məstan nədən yazırsa yazsın, hansı mövzuya müraciət edirsə etsin, öz yaradıcılıq üslubuna sadıq qalır. Səmimiyyət, aydınlıq, lakonizm, obrazlı deyim tərzini onun şe'rlərinin, poemalarının məziyyəti kimi yadda qalır.

Məstan Günər xalq yaradıcılığı qaynaqlarından, klassik ən'ənələrimizdən yaradıcı şəkildə bəhrələnilir, şe'rlərinin məzmun və forma əlvanlığına diqqət yetirir, daim yaradıcılıq axtarışları aparır, öz ilhamından maksimum istifadə etməyə çalışır.

"Bağlıyam ilhamın titrək səsinə" deyən şair heç vaxt özünü zorla şe'r yazmağa məcbur etməmiş, zahiri təsvirlərdən, seyrçilikdən uzaq qaçmağa, məsələnin mahiyyətini açıb göstərməyə çalışmışdır ki, bu da onun şe'rlərinin həyatiliyini, təbiiyini artırmışdır.

Şair müəyyən mə'nada arıya bənzəyir. Arı çiçəklərin, güllərin ətrini bala çəvirəyi kimi, şair də həyatın gözəlliklərini, insanların sevinc və kədərini,

məhəbbət və nifrətini, görəb-duyduğu bütün hadisələri şe'rə çevirib yenidən həyata qaytarır. Məstan otu, çiçəyi, yarpağı, hər hansı həyat hadisələrini, hərəti, sevgini, sevinci, ata-ana qayğılarını qəlbinin odu ilə qızdırmağı, onlara poetik mə'nə verməyi, hər şeyi şair gözü ilə görəb oxucuya göstərməyi bacaran şairlərimizdəndir.

Yaxşı cəhətdir ki, Məstan Günər şe'rlərinin əksəriyyətində mə'nalı cizgilərlə öz qəhrəmanlarının bədii portretini yaratmağa, bu vasitə ilə onların daxili aləmini də göstərməyə çalışır və öz məqsədinə nail olur. Onun şe'rlərinin lirik qəhrəmanı xalqımızın gözəl adət-ən'ənələri ilə bağlı, hay-küçülüyü xoşlamayan, vətənin çiçəklənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməyən, "bir arzulu neçə diyarın nəbzini nizama salan", həyatını xalqın səadətinə, xoşbəxtliyinə həsr edən narahat insandır.

Adi həyat həqiqətləri Məstanın yaradıcılıq süzgəcindən keçərək poetik həqiqət səviyyəsinə yüksəlir. Həssas oxucu onun bütün şe'rlərində şair üreynin döyüntülərini eşidir.

Məstan Günərin poemaları sayca çox deyildir. Onun həcmcə də böyük olmayan poemaları öz orijinal bədii üslubu ilə diqqəti cəlb edir. Elə götürək "İlyana haqqında nəğmə"ni. Əsərin qəhrəmanı İlyananın övlad hərəti, kənd adamlarının bu qərib gəlinə məhəbbəti, hörməti elə təbii, inandırıcı boyalarla əks olunub ki, əsəri həyəcənsiz oxumaq olmur.

Məstan həyata bağlı şairdir. Respublikamızın əsrarəngiz guşələrini qarış-qarış gəzib dolayan, zəhmət adamları ilə tez-tez görüşən şair həyatımızın müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş maraqlı publisist yazıları ilə də mətbuatda müntəzəm çıxış edir. Onun publisistikasında da şe'rlərindəki hərəret, yanğı, vətəndaş narahatçılığı başlıca yer tutur.

Məstan Günərin uşaq şe'rləri diqqəti daha çox cəlb edir. Təsədüfi deyil ki, uşaq ədəbiyyatı sahəsində ilk və hələlik son dövlət mükafatı laureatı da Məstandır.

Balacaların psixologiyasına yaxından bələdlik, hadisələrə uşaq gözü ilə baxa bilmək, əşya və predmetləri məhz bu nöqtəyi-nəzərdən mə'nalandırmaq bacarığı, canlı danışığı dilindən məharətlə istifadə M. Günərin uşaq şe'rlərinin müvəffəqiyyətini təmin edən başlıca amillər kimi yadda qalır.

Məstan Günər "Qartal", "İlk görüş", "Çəmən qızı", "Nərgizim", "Addımlar, addımlar", "Nəğməli qovaq", "Obalardan əsən yellər", "Çalğıçı quşlar", "Bir könlüden min könlü", "Mən bir durna qatarında", "Gülə bəndəm", "Günlərli şe'rlər" və s. kitabların müəllifidir.

Məstanın şe'r və poemalarının dili sadə, aydın, ifadəlidir. Şair xalq danışığı dilindən, atalar sözləri və məsəllərdən yeri gəldikcə məharətlə istifadə edir, bu vasitə ilə öz əsərlərinin bədii dəyərini daha da artırmaq qayğısına qalır.

"Qaranquşlar səfərdə" adlı şe'rdə boş qalan yuva həssas uşağı kövrəkdir. O, nigarançılıqla quşların yolunu gözləyir.

Ayrılığı kim istər,
Ayrılığa kim dözər?
Divardakı yuvalar
Boşca ovuca bənzər.
Öz yeri var hər günün,
Vaxtı var hər işin də.
İsinərdi balalar
Ata-ana döşündə...

Məstanın əsərlərində ritorik misralara, üslubi cəhətdən nöqsanlı cümlələrə rast gəlmirik. Onun şe'r dilində bulaq duruluğu, layla həzinliyi, bayatı kövrəkliyi var.

Məstan GÜNƏR

NAR KOLU

Şirvanda bir nar kolu,
Üstü günəşlə dolu.
Onun qızıl yumağı
Yerə çəkər budağı.
Yayda günəş batanda,
Dağ dalına yatanda,
Deyərdim ki, a Solmaz,
Günə bir günəş olmaz.
Hayıf oldu getdilər,
Dağ dalında itdilər.
Nar kolunda günəşlər...
Dünyada necə işlər...
Günəşlər nar olurmuş,
Nar koluna dolurmuş.
Gözlədilər payızı,
Doğdular qıpqırmızı.

SAĞ OL DEDİ

Əsdi külək, yağdı yağış,
Çay buluda sağ ol dedi.
Pırr çəyib uçdu göyə,
Quş qanada sağ ol dedi.
Yolçu yola kölgə salan
Bir pahlıda sağ ol dedi.
Yandı ocaq, getdi soyuq,
İnsan oda sağ ol dedi.
Söylə görüm, bəs sənə kim
Bu dünyada sağ ol dedi?

ARMUD PAYI

Dik atıldım bir anda,
Xoruzlar banlayanda.
Armud ağacı haça,
Yüürdüm qaça-qaça.
Ağaca daş atmadım,
Yuxudan oyatmadım.

Yığdım yerə düşəndən,
Sulanıb yetişəndən.
Daha armud dərməyə
Çağırmadım dayımı.
Ağac özü atmışdı
Yerə mənim payımı.

CIRTDAN GƏLSİN

Atası nağıl dedi,
Şahanə noğul yedi.
Nağıl bitdi, cibində
Noğuldan xeyli qaldı.
Ancaq özü doyanda
Cırtданı yada saldı.
- Cırtдан gəlsin nağıldan,
Verim ona noğuldan.

NOĞUL, NAĞIL

- Ay Şahanə, Şahanə,
Söylə, nə verim sənə?
Nağılım istəyirsən,
Noğulmu istəyirsən?

Dişlədi barmağın,
Fikrə getdi o, bir az.
Nağıldan keçmək olmaz,
Noğuldan keçmək olmaz.

Hansını seçsin indi?
Lap çətinə düşdü qız.
Dedi: - Ata, noğulun
Dadı qaçar nağılsız.

(1935)

Ay uzun saç, qaragöz
Ağıllı kuklam mənim!
Gəl əlifba oxuyaq,
Sən şagird ol, mən müəllim.
Bir de görüm «A»,
İncimə, kukla!
Yoxsa səninlə
Danışmaram, a!..

Azərbaycanda bu mahnını bilməyən, onu maraqla dinləməyən uşaq yoxdur. Mahnının sözlərinin müəllifi Cahangir Məmmədov Bakı şəhərində anadan olmuşdur. İlk şe'ri hələ dördüncü sinifdə oxuyarkən "Pioner" jurnalında dərc olunmuşdur. 1962-ci ildə M. Qorki adına Ədəbiyyat institutunun dramaturgiya fakültəsini bitirmişdir. R. Mustafayev adına İncəsənət Muzeyində siyasi-maarif işləri müdiri, pionerlər sarayında dram kollektivinin rəhbəri, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində incəsənət şöbəsinin, "Göyərçin" jurnalında poeziya şöbəsinin müdiri, AHİŞ bədii özfəaliyyət evinin müdiri, Ş. Qurbanov adına Musiqili Komediya Teatrında ədəbi hissə müdiri, "Azərbaycan qadını" jurnalında müxbir, Nəsimi folklor teatrının direktoru, "Səhnə" qəzetinin baş redaktoru vəzifələrində çalışmışdır.

C. Məmmədovun "Kukla", "Ay mişar, tələs mişar", "Əbədi heykəl", "Heç belə də dost olar", "Mənim özbək qardaşım", "Təkərli məktəb", "Günəşin nağılı" və s. kitabları nəşr olunub. Bu kitablarda gedən əsərlər göstərir ki, Cahangir uşaq dünyasına heç vaxt biganə olmamış, balalarını təlim-tərbiyəsi həmişə onu düşündürmüşdür. Şairin uşaq şe'rlərinə bəstələnən mahnılar indi də efrədə səslənməkdədir.

Cahangir Məmmədovun həyatı teatrla, səhnə ilə bağlıdır. Bu da təsadüfi deyildir. Onun özü də bir dramaturq kimi tanınır, əsərləri dönə-dönə tamaşaya qoyulmuşdur.

Sevil Qazıyevaya həsr olunmuş "Dan ulduzu" pyesi Cahangirin ilk səhnə əsəridir. Dramaturqun qələmindən çıxmış "Günəş" və "Müqəssirlər" pyesləri 1955-ci ildə ən yaxşı səhnə əsərləri müsabiqəsində mükafata layiq görülmüşdür.

Cahangir Məmmədovun "Dan ulduzu", "Həyatın astanasında", "Qaçırılmış qız", "Həyatim mənim-həyatım mənim", "Zəncirlənmiş Promotey", "Ceyran bulağı", "Ay qız, kimin qızısan" pyesləri respublikamızın teatr səhnələrində tamaşaya qoyulmuşdur.

C. Məmmədov uşaq dramaturgiyası sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərmiş, uşaqların həyatını, onların arzu və düşüncələrini, problemlərini əks etdirən xeyli səhnəcik yazmışdır.

ALTIYAŞLILAR

Səhnəcik

Məktəbdə altıyaşlılar üçün ayrılmış bir otaq. Burada idman qurğuları vardır. Uşaqlar balaça skamyada qəmli halda oturmuşlar. Beşinci sinif şagirdi Yusif əlindəki topu oynada-oynada onlarla danışır.

Yusif. Hə, indi də gəlin voleybol oynayacaq. Di qalxın ayağa... Sizinlə deyiləm? (Topu uşaqların üstünə atır. Heç kəs tutmur. Yusif fikirli halda gəzişir). Voleybol istəmirsiniz... Yaxşı, gəlin futbol oynayacaq. (Heç kəs yerindən tərpənmir). Futbol da istəmirsiniz... Bəs nə istəyirsiniz, nə?!

Afaq. Zərqələm müəlliməni istəyirik...

Yusif. Zərqələm müəllimə xəstədir. Dünən gəlməyib, bu gün də gəlməyəcək. Direktor xahiş edib ki, iki-üç saat mən sizinlə məşğul olum, idman oyunları keçirim. Özünüz bilirsiniz ki, mən məktəbin yığma futbol komandasının doqquz nömrəli hücumçusuyam. İndiyəcən on altı dəfə qol vurmuşam! Siz isə mənə hörmət eləmirsiniz... (Yalvarır). Uşaqlar, xahiş edirəm, gəlin oynayaq. Direktor gəlib görsə ki, boş-bekar oturmuşuq, hamımızı danlayacaq.

Sona. Biz Zərqələm müəllimə ilə oynamaq istəyirik...

Yusif. Zərqələm müəllimə ilə futbol? Voleybol? (Gülür).

İlqar. O, bizimlə elə maraqlı oyunlar oynayır ki, heç darıxmırq.

Rafiq. Zərqələm müəllimə dərsi çox maraqlı danışır.

Afaq. O bizə dadlı-ləzzətli xörəklər bişirdirir.

Sona. Yataq otaqlarımızı elə qəşəng bəzəyib ki!

Yusif. Uşaqlar! Uşaqlar, bunları mən bilərəm. Zərqələm müəllimə mənə dərs deyib. Onu hamımız sevirik. İndi neyləmək olar? Fikriniz nədir? Elə oturub, darıxacaqsınız?

Afaq. Biz müəllimənin öyrətdiyi dərsi təkrar edəcəyik.

Eldar. Mən onun əzbərlətdiyi şe'ri bərkəndən oxuyacağam.

Sona. Mən nağıl danışacağam.

Rafiq. Mən tapmaca deyəcəyəm...

Yusif. Nağıl, tapmaca, şe'r! Bəs idman?

Afaq. Sən qorxma, get sinfə, dərsini öyrən. Direktor müəllim gəlsə, özümüz cavab verərik.

Yusif (onu yamsılayır). Direktor müəllim! Yox bir dərs hissə müdiri müəllim, zavxoz müəllim, qapıçı müəllim! (Deyinə-deyinə getmək istərkən Zərqələm müəllimə ilə üzleşir. Təəccüblə). Müəllimə! Siz gəldiniz? Bəs... bəs...

Zərqələm. Gəlmişəm, Yusif. Çox sağ ol ki, mənim şagirdlərimlə məşğul olmusan, onları darıxmağa qoymamısan. (Yusif başını aşağı salıb gedir. Uşaqlar müəlliməni dövrəyə alırlar).

Afaq. Müəllimə, bizi qorxutdular ki, siz bu gün də gəlməyəcəksiniz.

Eldar. Hazırlaşdıq, evinizə gedək.

Sona. Sizin üçün yaman darıxmışıq, müəllimə!

Rafiq. Müəllimə, daha xəstələnməyin də, nə olar?

Zərqələm. (Gülüb onları qucaqlayır). Mən də sizin üçün darıxmışam. Həkim evdən çıxmağıma razı olmurdu. Amma dözə bilmədim.

Afaq. Eybi yox, biz Sizi indi sağaldırıq.

Zərqələm. (Təəccüblə) Necə?

Afaq. Oturun bax burda. (Balaca termosdan çay süzüb, ona verir). Bu çaya kəklikotu, sarıçiçək qatmışam. Onu içsəniz, canınızda nə soyuqdəymə var, çıxacaq.

Eldar. Eh, bəlkə müəllimənin xəstəliyi soyuqdəymə deyil, ürək ağrısıdır? Nənəm bu dərmanı qaraçöhre ağacının çiçəyindən hazırlayıb. Deyir, kim içsə, o dəqiqə sağalar!

Rafiq. Yox, yox, müəllimə, mən üzünüzdən rəngindən görürəm ki, qanınız azdır. Ona görə də bax, bu dərmanı içməlisiniz. Əvəlik otunun kökündən düzəldiblər.

Sona. Anam mənə də bir dərman verib. Deyir, kimin ciyəri ağrıyrsa, onu sağaldar. Amma... amma, adım deməyə utanıram...

Afaq. Adı nədir? Pişikotu!
Eldar. Bəlkə "Pişiknanəsi"dir?
Rafiq. Yox, yəqin ki, "Atılbatıl"dır!
Sona. Adı... "Öküzboğan"dır...

(*Hamı bərkdən gülür.*)

Afaq. Bir dərman ki, öküzü boğur, onu adama necə vermək olar?

Zərqələm. Gülməyin, uşaqlar. Adı qərribə olsa da, özü çox xeyirli bitkidir. Doğrudan da, ciyər xəstəliyini sağaldır.

Eldar. Bəs nə üçün adı "öküzboğan"dır!

Zərqələm. Ona görə ki, yarpaqları bərkdir, özü də tikanlıdır. "Öküzboğan" çəmənlərdə, bağlarda, bostanlarda bitir. İyun ayında sarı çiçəklər açır. Beş yarpağı olur. Hamısı da çətir kimi yerə sallanır. Avqust ayında onun tünd-ala rəngli meyvəsini yığıb dərman düzəldirlər.

Afaq. Müəllimə, indi siz hansı dərmanı içəcəksiniz?

Zərqələm. Heç birini. Amma sizin bu yaxşılığınızı ömrüm boyu unutmuyacağam! Mənim əzizlərim... Mənim istəklil balalarım! Sizi gören kimi tamam sağaldım. Elə gümrah, şən oldum ki, hamınızla əl-ələ tutub, oynamaq istəyirəm! Musiqi!

(*Oyun havası eşidilir. Zərqələm müəllimə və şagirdlər rəqs edirlər...*)

MİR SABİR (1935)

Mir Sabir həyatını balalarımızın təlim-tərbiyəsi kimi xeyirxah bir işə həsr etmişdir. Uzun illərdir ki, o, Sumqayıtda dərs deyir. Daim məktəblilərlə ünsiyyətdə olan Mir Sabir müəllim hələ cavan yaşlarından bədii sözün qüdrətinə dərin inam bəsləmiş, uşaqların həyatını əks etdirən şe'rlər yazmağa mə'nəvi ehtiyac hiss etmişdir. Həmişə öz qəhrəmanları arasında olduğundan onun şe'rlərində həyatın nəfəsi aydın şəkildə duyulmaqdadır.

Mir Sabir uşaqlar üçün yazılmış "Təzə mənzildə", "Qara fərə", "Meşənin qış nağılı", "Səfərin gülləri", "Anama bənzəyirəm", "Sevimli oyuncaqlar" və s. şe'r kitablarının müəllifidir. Onun şe'rlərində uşaqların həyatı, onların arzu və düşüncələri bu və ya digər dərəcədə öz bədii əksini tapmışdır. O, istəklil, əziz, nəfəsi südlü, şirindil balaları heç zaman unutmamış, onlara müraciətə şe'rlər yazmaqdan xüsusi zövq almışdır.

"Kələm" şe'rində oxuyuruq:

Nəyə görə, kələm, sən,
Bu qədər geyinmişən?
Donun ondan da çoxdur,
Bəlkə sənə soyuqdur?
Eləsə, gəl yubanma,
Tez qazana gir, isin!
Anam səndən axşama
Dadlı dolma bişirsin.

Göründüyü kimi, müəllif kələmə uşaq gözü ilə baxa bilməmiş, bu işə şe'rin təbiiliyini artırmışdır. Balaca qəhrəmanın kələmə "üşüyürsənsə qazana girib isin" deməsi yumor doğurur.

"Barışdılar" şe'rində isə iki qızın bir-birindən küsməsi təsvir edilmişdir. Qızlardan biri "Kukla" mahnısını oxuyanda mahnının sözlərini unudur. Elə bu zaman o biri qız rəfiqəsinin səsinə səs verir. Üzlərə təbəssüm qonur. Mahnı küsənləri barışdırır.

Yaxud, "Şam" şe'rinə fikir verək:

Şam şəkli çəkib,
Kiçik Yasəmən,
Qoyub qarşıma
Dedi: - Görürsən?
Söylədim şamın
Qəşəngdir, qəşəng,
Ancaq sən onu
Yana-yana çək.
Düşünüb bir az
Dedi Yasəmən:
- Qorxuram vərəq
Alışa birdən.

Bu və buna oxşar digər şe'rlərdə müəllif lakonik cizgilərlə, bədii detallarla öz balaca qəhrəmanlarının xarakterini açmağa nail olur. "Gizlənqaç oynayırsan ay", "Külək", "Bəs necə oxuyursan?" "Töhfə", "Ceyhun", "İtib evimiz" və s. bu qəbildən olan şe'rlər həssas, uşaq psixologiyasına yaxşı bilən şair müşahidələrinin məhsuludur.

Mir Sabirin şe'rlərində sadəlik, təvazökarlıq, mehribançılıq kimi müsbət insani keyfiyyətlər təbliğ olunursa, lovğalıq, ikiüzlülük, yaltaqlıq tənqid atəşinə tutulur. Bu baxımdan onun "Qonşular", "Kim çox sevir nənəni", "Əvəz", "Lovğa uşaq" şe'rləri, "Dovşan balası və çaqqal", "Qızılbalıq", "Nadir" poemaları diqqəti cəlb edir.

Mir Sabirin şe'rlərində vətən torpağı məhəbbətlə tərənnüm edilir. Bu baxımdan onun "Abşeron" şe'rini müvəffəqiyyətli hesab etmək olar. Şe'rin dili təbii və rəvandır:

Bilgəh ana tək
Açar qoynunu.
Çimərliyində
Qucar boynunu.
Hələ Mərdəkan,
Qala, Buzovna...
Cənnətə bənzər
Bizim bu zona.

Mir Sabirin şe'rləri uşaqların yaş, onların anlaq səviyyəsinə uyğun konkret parçalardır. Bu şe'rlərin əksəriyyəti heca vəznində yazılıb. "Geyinməyib

neyləsin", "Balaca heyvan təlimçisi", "Meyvələrin bəhisi" və s. göstərir ki, Mir Sabir əruzda da öz fikirlərini yaxşı ifadə etməyi bacarır.

MİR SABİR

YOX OLDU

Qapı açılan kimi
Külək evə soxuldu.
Salıb yerə güldanı,
Birdən-birə yox oldu.
Baxıb balaca Süsən
Dedi: - Nənə, görürsən?
Sınan güldanı görcək,
Qorxudan qaçdı külək.

ÜLKƏR

Səhərdən bəri
Yağış yağır.
Ülkər otaqdan
Çölə baxırdı.
O, birdən dönüb
Söylədi: - Nənə,
Bəs günəş hamı
De görüm mənə?
Görmürsən, bala,
Hava qaralmış.
Günün üzünü
Buludlar almış.
- Yox, yox, ay nənə,
Bilirsən nə var?
Günəş gizlənilib,
Yoxsa islanar.

KOMPAS

Saat kimi olsa da,
Saatdan vardır fərqi.
O, göstərir Şimalı,
Cənubu, Qərbi, Şərqi.

Hər kəs qalmı meşədə
Azıb yolu tapmasa,
Görəcək hər bir şeyi
Baxan kimi kompas.

Onsuz dənizdə, göydə
Heç yana getmək olmaz.
Təyyarənin, gəminin
Görən gözüdür kompas.

SÜSƏN

Şəkil çəkməyi
Çox sevir Süsən.
Karandaş, kağız
Düşmür əlindən.

Qız alma şekli
Çəkir hər zaman.
Çünkü almanı
Hoşlayır yaman.

MOBİL QULUZADƏ (1936)

Mobil Quluzadə "Qızılı qayalar", "Neyin səsi", "Durna lələyi", "Karvan gedir", "Ulduzların yaşı", "Sarmaşiq" və s. şe'r kitablarının müəllifidir. Onun uşaq şe'rlərini oxuduqda hiss olunur ki, şair yaxından görüb duyduğu körpələrin həyatından yazır. Bu da təsadüfi deyil. Mobil indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ibtidai təhsil, pedaqogika və metodika fakültəsini bitirib. Uşaqların həyatını, onların psixologiyasını nəzəri cəhətdən öyrənən Mobil Quluzadə bir müddət Bakıdakı 241 nömrəli məktəbdə müəllimlik edib, öz balaca qəhrəmanlarının həyatını, onların maraq dairələrini, psixologiyasını yaxından öyrənib. Bütün bunlar Mobilin uşaq şe'rlərinə tərbiyəvi, öyrədici pafos gətirib.

M. Quluzadənin şe'rlərinin mövzusu rəngarəngdir. O, vətən təbiətinin gözəlliklərinə, əməyə, əmək adamlarına, müxtəlif peşə sahiblərinə, ata-ana qayğılarına həsr edilmiş xeyli şe'rin müəllifidir. Şairin uşaqların həyatından, onların arzu və düşüncələrindən bəhs edən şe'rləri çoxluq təşkil edir.

Mobil Quluzadənin təbiət şe'rləri daha uğurludur. Bu mövzuda yazdığı əsərlərində o, təsvir etdiyi predmeti - otu, yarpağı, çiçəyi, ağacı, quşu, böcəyi seçiyyəvi cəhətləri ilə təqdim etməyə çalışır. Bu baxımdan onun "Heyva", "Tozağacı", "Damlalar", "Dağ şimşəyi", "Sarmaşiq", "İtburnu", "Qamış", "Lələ", "Göyden dolu düşəndə", "Dilbəngi", "Maldili", "Zəncirotu" və s. bu kimi şe'rləri maraqlıdır. "Heyva" şe'ri aşağıdakı misralarla bitir:

Meyvələr yetişəndə
Heyvanı fikir aldı.
Ha gözlədi dəymədi,
Ona görə saraldı.

Yaxud, "İtburnu" şe'rindəki:

"Elə bil bir qız
Çıxanda yola
Qızıl muncuğu
Dağlıb kola" -

misraları uğurludur, oxucunun xəyalında müəyyən lövhə yarada bilir.

Obrazlılıq, sadəlik, aydınlıq, yığcamlıq M. Quluzadənin yaxşı şe'rlərinin məziyyəti kimi yadda qalır. Mobilin "Qurbağa və ilan" şe'rinəki aşağıdakı misralarda yumor vardır:

Axşam çıxıb sahilə,
Quruldayır yalandan.
Özünü elə çəkir,
Guya qorxmur ilandan.

Mobil Quluzadənin uğurlu yazılarına misal olaraq aşağıdakı şe'rlərin adını çəkə bilərik: "Kirpinin kürkü", "Hamını apar", "Noğul payı", "Maral", "Neftin rəngi", "Tutu və qutu", "Yəhərli at", "Çılpaq ağac" və s.

M. Quluzadənin şe'rlərində maraqlı təşbehlərdən, yeni qafiyələrdən də istifadə olunmuşdur.

Mobil QULUZADƏ

BALACA SEVƏR

Bir gün çıxdı otaqdan
Bizim balaca Sevər.
İstədi ki, böyürtkən
Yığıb qayıtsın evə.
Tikanlar ötəyindən
Tutub saxladı yolda.
Gözlədilər gəlmədi,
İlişib qaldı kolda.

ƏTİR

Bir gün ətir şüşəsinə
Almaz açdı,
Onu görüb, ətir qaçdı.
Qoşularaq külöklərə,
Gedib qondu çiçəklərə.
Çox axtardı Almaz onu,
Bilmədi ki, açıq qoymaq
Olmaz onu.
Dədi nənə, daha sənə
Söyləməyəm ətir gətir.
- Niyə qızım?
- Uşaqları görəni kimi
Qaçır ətir.

TÜNZALƏNİN QOĞALI

Tünzalə qoğal verib
Elşada, saxla, - dedi.
Tünzalə qayıdınca
Elşad qoğalı yedi.

MƏMMƏD ASLAN (1939)

Elə uşaq şairi var ki, onun haqqında söhbət açanda, əsərlərini oxuyanda Allaha yalvarırsan ki, kaş bircə bənd abırılı şe'r tapıb nümunə gətirir. Elə şair də var ki, istəyirsən heç bir söz danışmadan bütün şe'rlərini nümunə gətirərsən. Çünki bu şe'rlər özü özü haqqında çox şey deyir:

Bir ağac çiçəklədi,
Babam dedi:
- Almadı.
Üzə güldü budaqlar,
Vaxtsız çiçək salmadı.
Əzizlədik, gözlədik,
Heç kəs onu yolmadı.
Yetişi meyvələri,
Payladı bir-bir bizə,
Biy, özünə qalmadı!

Məmməd Aslanın uşaq şe'rlərinin hamısı məhz beləcə yığcam, sadə, aydındır. Çünki bu şe'rlər sinəsi folklor nümunələri ilə dolu istedadlı bir şairin ürəyindən süzülüb gəlir. Məmməd Aslanın tərcümeyi-halı haqqında yazmaq istəyəndə də adam istər-istəməz sözü onun özünə vermək istəyir: "1939-cu ildə dünyanın gözəllik səltənəti Kəlbəcərin Laçın kəndində işıqlıya göz açmışam. Həyatın qeribə dolanbacları, ömrün girinti-çıxıntıları elə ilk gündən məni sınaqlara çəkib. Doqquz qardaşdan qalan mənəm..."

Məni dünyaya bağlamaq üçün əvvəlcədən valideynlərim xalq inanclarını köməyə çağırmışlar. Bərdədəki tarixi binanın içində ipək saplarla şerti yürüyümü qurmuşlar: - Ay bu səltənətin sahibi, balamızı sənə tapşırıraq!...

Yüyrük "bağından" sonra ikinci bir bağ ayırıblar. Sərt metaldan kəsilmiş bir nahı götürüb düşüblər dağın əl-ötəyinə. Hansı qaya qarşılarna çıxdısa nahı çalıblar, yoxlayıblar, axır ki, bir qayaya pərçimlənib: - Balamızın ömrünü ömrünə caladıq, ay dağ! Xata-bala üstündən uzaq olsun!...

Mənim dünyaya gəlişim ailəmizdə bir matəmlə qarşılanıb. Ömrümün sonundakı ömür acısını bəri başa çəkiblər. Tərəzinin bir gözünə məni qoyublar, bir gözünə də təzəcə doğulmuş quzunu. Mənə ömrünü ödənc verən bu quzuya bir ölüyə göstəriləcək heç bir cəhramı əsirgəməyiblər. Böyük dəbdəbəylə, göz yaşlarıyla dəfn ediblər: - Ay torpaq, payını verdik, payımıza dəymə!

Həyəcansız oxumaq mümkün olmayan bu sətirlər həm şair taleyi, şair tərcümeyi-halı haqqında bizə çox şey deyir, həm də müqəddəsiyə tapınan dədə-bəbalarımızın adət-ənənələrini yadıma salır.

Təpədən dırnağa şair olan Məmməd Aslanın ömür yolu Kəlbəcər dağlarından, Bərdə düzlərindən keçib gəlib Bakıya. 1957-ci ildə o, indiki N. Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olub. 1962-ci ildə ali təhsilini başa vuran Məmməd doğulduğu torpağa qayıdıb. Yanşıqda, İstisuda, Kəlbəcərdə müəllimlik edə-edə xalqdan çox şey öyrənib. Jurnalistlik fəaliyyətinə Kəlbəcərdə çıxan "Yenilik" qəzetində məs'ul katib kimi başlayan Məmməd Aslan sonra Bakıya köçüb, "Ulduz", "Azərbaycan təbiəti" jurnallarında, "Azərbaycan gəncləri", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetlərində, "Yazıcı" nəşriyyatında, "Günəş" jurnalında işləyib. Hazırda "Ekran-efir" qəzetinin baş redaktorudur.

Budur M. Aslanın qısa ömür tarixçəsinin konturları. Bu ömrü tam şəkildə öyrənmək istəyənlər isə gərək Məmməd Aslanın əsərlərinə: şe'r və poemalarına, hekayələrinə və publisistikasına üz tutalar.

Məmməd Aslan qələmindən çıxan kitablar bunlardır: "Dağ ürəyi", "Böyütkən böyrü tikan", "Səhəri kim açır", "Səsimə səs ver", "Bizdən sonra nə qalır", "Ürək möhlət verəydi", "Durnalar lələk salır", "Dəvələr niyə gövsəyir", "Ərzurumun gədiyinə varanda", "Ömrün yarı yaşında" və s.

"Vətən gözdü, biz kirpik, gözümüzün keşiyini çəkirik" deyən Məmməd Aslan poeziyası abırlı, ismətli poeziya olduğundan əslində onun uşaq şe'rləri ilə böyüklər üçün nəzərdə tutulan şe'rləri arasında sərhəd çəkmək, onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyil. Məsələn, "Kəlbəcər" şe'rinə nəzər salaq:

Bu, körpəlik beşiyim,
Mənim dağım, dərəmdi.
Zirvəsinə baş əyim,
Uludu, möhtərəmdi.

Bir tiffildim, aləmdim,
Çiçəyinə bələndim,
Bulağından bal əmdim -
Mənim şəhdim, şirəmdim...

M. Aslan şe'rlərində qəhrəman xalqımızın ruhu, xalq yaradıcılığını şəhdi, şirəsi vardır. Bu da təsadüfi deyildir. Şairin atası Muxtar kişi folklorun mahir bilicisi, xiridarı olmuşdur. Folklor duyumu M. Aslana müəyyən mənada irsən keçmişdir. Görkəmli şair ömrü boyu folklorumuzun təmənnəsiz təbliğçisi olmuşdur. Onun hazırladığı "Dərədən, təpədən" verilişini böyüklər də, uşaqlar da maraqla izləyirlər.

M. Aslan uşaqlar üçün yazılmış gözəl şe'rlərin, hekayələrin, mənzum nağılların, poemaların müəllifidir. Onun "Tənha ev", "Sağalmaz yara", "Qoca müəllim", "Dəvələr niyə gövsəyir", "Yalnız qurbağa", "Alma ağacı" və s. əsərləri uşaq ədəbiyyatımızın inciləridir. "Sağalmaz yara" əsərində şair həm

mə'nəvi saflığın xəbislik üzərində qələbəsini, həm də anaların balalara sonsuz məhəbbətini əks etdirməyə müvəffəq olmuşdur. "Qoca müəllim" poemasında isə ağsaqqala, böyüyə hörmət motivləri ön plana çəkilmişdir. Döyüşdən qəhrəman kimi qayıdan bir gənc kəndlərində öz heykəli ilə qarşılaşır. O, qoca müəllimini gecə ikən yanına çağırtdırıb deyir: - Bir vaxt mənə demişdin ki, dünya dağılsa, səndən adam olmaz. İndi görürsən ki, mən qəhrəmanam.

Qoca müəllimin cavabı çox mə'nalıdır. O deyir ki, qəhrəmanlığın sözü yoxdur. Ancaq gecənin bu vaxtında ayaq üstə durmağa təqəti qalmayan şikəst müəllimini öz ayağına gətirməyin insanlıq deyil. Görünür, bir vaxt acıqlanıb sənə dediyim sözdə həqiqət var imiş.

Belə bir atalar sözü var: "Böyük sözünə baxmayan böyürə-böyürə qalar". M. Aslanın digər bir əsərində - "Dəvələr niyə gövsəyir" poemasında köşəyin simasında anasının sözünə baxmayanların aqibəti ümumiləşdirilmişdir.

"Tənha ev" mənzum nağılında eldən, obadan ayrı düşüb insan kimi yaşamağın qeyri-mümkünlüyü maraqlı bir süjet ətrafında təbii boyalarla əks olunub. Cavanlıqlarında meşənin gözəl bir guşəsində ev tikib yaşayan Abbas baba və Gülgöz nənə ömürlərinin son çağlarında dərək edirlər ki, eldən ayrı yaşamaq nəinki mümkün deyil, həm də insanın faciəsidir. Əsər aşağıdakı misralarla bitir:

Elle aşar
Ən çətin iş,
Kimsəsizlik
Yaman dərmiş!

M. Aslanın "Umsuq ayı", "Səhəri kim açır" poemalarının da tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür.

Məmməd ASLAN

QURBAĞA

- Qurbağa hardan?
- Bulaqdan.
- Hardan keçdin?
- Yolaqdan.
- Cürdəyin hamı?
- Qırtdılar,
Mənə də beş-on
Vurdular.
- Sən ki topal
deyildin;
Bir döymədin,
Döyüldün.
- Onlar iki,
Mən bir idim.
Onlar vurdu,
Mən kirdim.

SUXLUCA

Durna kimi süzməyi var,
Nazlı balam şuxlucadır.
Yanaqları şəfəq saçır,
Aynadan işıqlıcadır.
Nəğmə deyən şirin dili
Bala bulaşılıcadır.
Mənim balam tək yaranıb,
Güldən yaraşılıcadır.

ÜTÜ

Toyuq boyda boyum var,
Amma boynum uzundur.
Dişimi tax divara,
Bədənim qızındır.

Paltarın qırıqsıbsa,
Odumla qamarlayım.
Əzik-üzük yerləri
Bir anda hamarlayım.

SƏMƏD BEHRƏNGİ (1939 - 1968)

1939-cu ilin yayında Təbrizin Cərəndab məhəlləsində İzzət kişinin evində bir uşaq dünyaya gəldi. Onun adını Səməd qoydular. Səməd də bütün uşaqlar kimi günlə, ayla böyüdü, məktəbə getdi, təhsil aldı, öz xalqını tanıdı, onun dilini sevdi. Səməd Behrəngi məktəbdə Azərbaycan balalarına dərs verirdi. O, çalışırdı ki, İranda yaşayan Azərbaycan uşaqları öz dillərində təhsil alsınlar. Lakin onun ömrü uzun sürmədi. 1968-ci ildə Arazın sularına qər q oldu.

Səməd Behrəngi uşaqlar üçün gözəl-gözəl nağıllar yazırdı. Şagirdləri öz müəllimlərinin nağıllarını həvəslə oxuyur, onunla fəxr edirdilər. Səmədin işləri fars şovinistlərini bərk narahat edirdi. Elə buna görə də Səməd Behrəngini Arazın sularında boğdular. Lakin vətən övladlarını elmə, biliyə səsələyən Səməd Behrəngi xalqımızın yaddaşından silinməyəcək.

Səməd Behrəngi yazırdı: "Uşaqlar, gələcək sizin əlinizdədir. Siz istəsəniz də, istəməsəniz də böyüyəcək, zamanla ayaq-ayağa irəliləyəcəksiniz. Atalarınızın, özünüzdən böyüklərin arxasınca gedəcək, onların yerini tutacaqsınız. Siz nağılları, dastanları, böyük həvəslə oxuyursunuz. Nağıl oxumaq təkcə baş qarışdırmaq üçün deyil. Ona görə mən istəmirəm ki, ağıllı uşaqlar, nağıllarını yalnız baş qarışdırmaq üçün oxusunlar".

Doğrudan da, S. Behrənginin bütün nağılları mə'nalıdır, ibrətamizdir. "Balaca qara balıq" adlı nağıl həm müəllifinə şöhrət qazandırmış, həm də onun düşmənlərini artırmışdır.

SƏMƏD BEHRƏNGİ

NOXUDBALA

Biri var idi, biri yox idi, bir ərlə arvad var idi. Onların uşaqları yoxdu. Nə qədər dava-dərman eləmişdilər, heç bir fayda verməmişdi.

Bir dəfə onların qapısına bir dərviş gəldi. Qadını qəmli görüb ondan soruşdu:

- Bacı, niyə belə qəmli-kədərlisən?! Arvad bir ah çəkib dedi:

- Allahdan gizli deyil, səndən nə gizli. Sonsuzam, uşağım olmur. Dərviş dedi:

- Bu elə bir çətin iş deyil. Bir ovuc noxudu islat, qoy başının altına, səhər duranda görəcəksən ki, noxudlar uşaq olublar.

Arvad dərvişi yola salandan sonra bir kasa noxud islatdı, onu başının altına qoyub yatdı. Səhər yuxudan duran kimi gördü ki, yüzlərlə xırda uşaq dövrəsində atılıb düşür. Biri deyir:

- Nənə, mənə başmaq al, biri deyir: mənə paltar al...

Arvad hal-qəziyyəni belə gördükdə fikirləşdi ki, bu qədər uşaq ziyandan başqa bir şey götürməz. Ona görə də noxudları süpürüb təndirə atdı. Amma noxudlardan biri özünü təndirin bir deşiyinə salıb yanmadı.

Günorta oldu. Arvad əri üçün yemək bişirdi. Bir yaylığa büküb dəridən ah çəkdi:

Kaş bütün noxudları təndirə atmamışdım. İndi bu naharı kişiyyə kim aparar.

Noxudbala təndirdən bayıra atılıb dedi:

- Nənəcan, qüssələnmə, atamın yeməyini ver, mən apararam.

Noxudbalanın anası çox sevindi. Yaylığı ulağın belinə bağladı. Noxudbalanı da götürüb qoydu onun üstünə. Kişi tarları şumlayırdı: Gördü ki, sahibsiz bir ulaq gəlib tarlaya girdi. Kişi əl ağacını götürüb ulağı vurmaq istədi. Elə bu vaxt Noxudbala bayıra atılıb atasının qabağında dayandı:

- Atacan, sənin üçün nahar gətirmişəm.

Kişi çox sevindi, nəhayət, bir oğul sahibi olmuşdu.

Noxudbala dedi:

- Atacan, sən naharımı ye, mən isə gedim padşahın yanına, sənəin haqqını ondan almağa.

Kişi ha dedi, getmə, Noxudbala eşitmədi. O, padşahın yanına gedib dedi:

- Padşah, sənəin mənim atama bir qəpik borcun var, tez ol ver.

Padşah quluna dedi:

- Buna bir bisti pulu verin, çıxıb getsin.

Noxudbalanın qarşısına nə qədər pul tökdülərsə də o, bunlara yiyə durmadı. Dedi ki, mənə atamın öz bistisini-pulunu verin.

Padşah hirsələnib dedi:

- Aparın bunu su anbarına atın, qoyun boğulub ölsün.

Noxudbalanı su anbarına atdılar. O, anbarın bütün suyunu qarnına çəkdi. Bayıra çıxıb yenə də padşahın yanına getdi. Yekə, şişman qarnını qabağa verib padşaha dedi:

- Tez ol, atamın bistisini ver.

Padşah daha da əsəbiləşdi. Əmr etdi ki, Noxudbalanı təndirə salsınlar. Noxudbala təndirə düşən kimi ucadan dedi: - Tök suyu bayıra, tök.

O, qarnındakı bütün suyu təndirə töküdü odu söndürdü, sonra atılıb çölə çıxdı. Yenə də padşahın yanına gəlib dedi:

- Tez ol, atamın bistisini ver.

Padşah nökrələrinə əmr etdi ki:

- Aparın bunu xəzinəyə, qoy atasının bistisini tapıb cəhənnəm olsun.

Nökrələr Noxudbalanı xəzinəyə buraxdılar.

Noxudbala ayağı xəzinəyə dəyən kimi ucadan:

- Ye, ye, pulların hamısını ye.

Noxudbala bütün qızilları, cəvahirləri qarnına doldurub bayıra çıxıb padşaha dedi:

- Tapdım!

Noxudbala evə gəlincə nənəsinin ürəyi onun üçün bir tikə olmuşdu.

- İndiyə kimi haradaydın?

Noxudbala dedi:

- Sənin nə işinə, tez ol get umac aşısı bişir.

Noxudbalanın nənəsi bir qazan umac aşısı bişirdi. Noxudbala aşısı doyunca yeyəndən sonra bütün qızilları, cəvahirləri qaytarıb yerə tökdü. Anası onları yudu, bazara gedib könlü istəyən şeyləri aldı...

AĞƏDDİN MANSURZADƏ

(1940)

Ağəddin Mansurzadənin 1976-cı ildə işıq üzü görən ilk kitabı "Mən hamının balasıyam" adlanır. Ağəddin həmişə böyük-böyük, əli çatmayan arzularla yaşasa da, Allah-Təala ona ən böyük sevinci - övlad və nəvə payını öz evinin içindəcə verib. Mən Ağəddinin həyatında bu sevincə bərabər ikinci sevincə təsəvvür edə bilmirəm...

Ağəddin Mansurzadə Masallı rayonunun Qodman kəndində dünyaya göz açıb. Orta təhsilini başa vurduqdan sonra gənclik şəhəri Sumqayıta üz tutub. Burada ev-eşik, oğul-uşaq, xətir-hörmət sahibi olub.

Əmək fəaliyyətinə aparatçı köməkçisi kimi başlayan Ağəddinin ürəyində ali təhsil almaq arzusu baş qaldırıb. Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirdikdən sonra komsomol işində çalışıb. Sumqayıtdakı 35 nömrəli texniki peşə məktəbində tərbiyəçi, əmək təlimi ustası, 7 nömrəli texniki peşə məktəbində direktor müavini işləyib. 1970-ci ildən 1981-ci ilədək "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində böyük müxbir, xüsusi müxbir işləyib. Sonra "Bakı" qəzetində ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin müdiri, "168 saat" qəzetinin baş redaktoru işləyib.

Ağəddin Mansurzadə "Dağ suyu", "Şüvəlan gülçülük sovxozu", "Halay qızlar ansamblı", "Növbə mənimdir", "Təzə paltar" və s. kitabların müəllifidir.

A. Mansurzadə uşaqlar üçün də hekayələr, povestlər yazmışdır. Hiss olunur ki, müəllif eşitdiklərini, gördüklərini qələmə almaqdan xüsusi zövq alır. Onun hekayələrinin əksər qəhrəmanları Sumqayıtın ab-havasını udmuş adamlardır. "Dostluq məktubları" hekayəsinin kiçik qəhrəmanı Yaşar müxtəlif şəhərlərdə yaşayan həmyaşdqları ilə məktublaşır, onlara Sumqayıtdan iftixarla danışır.

"Fuad Bakıya gedir" hekayəsinin qəhrəmanı Sumqayıtda doğulub böyüyü üçün fəxr edir.

"Ana qucağı", "İnəyin saqqızı", "Biliş belə oğlandır", "Dəniz", "Tülkünün payı", "Qardaşımın kələyi", "Yayda üşüyən Sevinc", "Xoşbəxtlik" və s. bu kimi hekayələr göstərir ki, Ağəddin bu əsərlərin mərkəzində olan hadisələri

uydurmamış, gözləriylə gördüklərini, eşitdiklərini qələmə almışdır. Ağəddinin uşaq hekayələrinə həyatilik verən də məhz budur.

"Kişi gerek ağlamsın", "Nağıl deyər nənələr" hekayələrində hər şeyə qarşı diqqətli olan, böyüklerin hərəkətlərini maraqla müşahidə edən uşaqların həyatından söhbət açılır. "Bir dəstə çiçək" hekayəsində vətən uğrunda canından keçən Aslanın anası Qönçə xalının iztirablarından, onun gül bağı salmasından, uşaqların həmin bağa həvəslə qulluq etmələrindən söhbət açılır. "İki çanta" hekayəsi də məzmunu e'tibarilə yuxarıdakı hekayəyə yaxındır.

Ağəddinin "Sərraf", "Təkə bəy" nağılları da tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Bu nağıllarda zalımlıq, lovgalıq, təkəbbürlülük tənqid olunur.

Ağəddin MANSURZADƏ

ŞƏKİL

Ziya Bakıdan Sumqayıtda yaşayan əmisigilə qonaq gəlmişdi. Hamı üçün qənddən də, şəkərdən də şirin olan Ziya bu dəfəki gəlişi ilə bir az da şirinləşmiş, əziz olmuşdu. Səbəbini də evdə hamı bilirdi. Həmçinin Savalan da bu gəlişin qədir-qiymətinə bilir, əmisi oğlu Ziyanı bir an belə gözündən uzağa buraxmır, onu hey əzizləyirdi. Savalan dəcə, Ziya ondan da dəcə. Səkitlikdə qardaşı Ziyaya həmişə nümunə sayılan Könül də indi onlara qoşulmuşdu. Savalanla Ziyanın baş-qulaq batıran səsləri, oyunları o qədər artı ki, axırda Ziyanın anası dözməyib onlara acıqlandı.

Savalan, Könül bir balaca özlərini yığıdırsalar da, Ziya bu səsdən heç səksənmədi də. Sonra şaqqanaq çək-çəkə bu evdən o evə, oradan da balkona qaçdı. Savalanla Könül də onun dalaoca aynabəndli balkona yüyürdülər. Savalan kitab-dəftərlərini ortaya tökdü, guya ki, indi bu səsküydə dərslərini hazırlayacaqdı. O da az aşın duzu deyildi. Əslində Ziyadan da nədincə idi.

Könül də, Ziya da çox yox, cəmi bir günün qonağı idilər. Onlar ata-anaları ilə Əfqanıstana - Kabula gedəcəkdilər.

İnsafən, Könül özünü çox ağıllı və sakit aparırdı.

Savalan üstünün rəngi getmiş şəkillə dolu bir albomu qarşısına qoydu və Ziyanı çağırdı. Albomun səhifələri çevrildikcə Ziyanın kefi durulur, üz-gözünə sevinc qığılcımları qonurdu. Ziya hansı şəkli tanısaydı, üstündə bir qədər dayanar və sonra da öz-özünə nəse danışardı.

Hansı şəkli tanımasaydı, ona məhəl qoymazdı.

Birdən Ağa əmisinin şəklini gördü və sevincək atılıb-düşməyə başladı:

- Ağa əmisi bu, Ağa əminin şəkli bu!

Maraqlı idi. Axı, Ziya Ağa əmisinin bir neçə şəklinə saymazyana baxıb keçmişdi və bir kəlmə də deməmişdi. Bəs indi nə eəcəb?

Savalan bunu tez başa düşdü. Çünki o şəkilləri atası on-on beş il əvvəl çəkmişdi. Ziya onları hardan tanyacaqdı ki?! Amma bu şəkil... Ağa əmisi bu şəkildə onun yanında oturduğu kimi idi; eynilə həmin geyimdə, həmin təbəssüm üzündə.

Sonra Ziya Ağa əmisinin daha bir neçə şəklinə tamaşa etdi. Lakin bayaqkı şəkli alboma yox, dönə-dönə öpüb oxşayandan sonra köynəyinin döş gəbinə qoydu.

- Ağa əminin şəklini Kabula aparıram, - deyib albomu yığırdı, təzədən Savalanla oyna-
mağa başladı...

Sabah Ziya ata-anası və bir də bacısı Könüllə Moskvaya uçaçaqdı. Oradan da Əfqanıstana, Kabula gedəcəkdilər. Bütün sovqatlarla, pal-paltarları ilə yanaşı Ziyanın cibində Ağa əmisinin əzik-üzük olmuş əl boyda bir şəkli də Kabula gedəcəkdilər.

ELÇİN (1942)

Elçin altmışıncı illərdə ədəbiyyata gələn tanınmış Azərbaycan yazıçısıdır. O, təkcə Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda tanınan, sevilən yazıçılardan biridir.

Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu Bakı şəhərində anadan olmuş, burada orta məktəbi bitirmişdir. Həmişə ziyalılar mühitində olan, ömrü-günü kitablar arasında keçən Elçin daim oxumuş, öyrənmiş, dünyanın ən böyük yazıçılarından əsərləri onun üçün ədəbi me'yara çevrilmişdir.

1965-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirən Elçin Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspirantı olmuş, "Azərbaycan bədii nəsrində ədəbi tənqidə" mövzusunda dissertasiya müdafiə etmiş, filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Azərbaycan nəsrini müasir ədəbi tənqid zirvəsindən araşdıran Elçin öz yaradıcılığına da çox ciddi yanaşmış, dorindən öyrəndiyi, müşahidə etdiyi personajların həyatını yüksək sənətkarlıqla əks etdirməyi bacarmışdır. Elə buna görə də onun hekayələri, povestləri, romanları həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu əsərlər ümumittifaq miqyasında da şöhrət qazanmışdır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, Elçinin hekayələri SSRİ Yazıçılar İttifaqının, "Nedelya" həftəliyinin, "Literaturnaya qazeta"nın, "Smena" jurnalının mükafatlarına layiq görülmüşdür...

Elçin Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçi, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin katibi vəzifələrində işləmişdir. "Vətən" cəmiyyətinin sədri kimi Elçin daha böyük işlər görmüş, ilk dəfə dünyanın bir sıra ölkələrinə səpələnmiş azərbaycanlıların dayağına, pənahına çevrilmişdir. Elçin indi də yorulmaq bilmədən mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəmir.

Elçinin ilk kitabları bunlardır: "Min gecədən biri", "Açıq pəncərə", "Sos", "Gümüşü, narıncı", "Bu dünyadan qatarlar gedər", "Bir görüşün tarixçəsi"... Bu kitablar göstərdi ki, Elçin adi, sadə adamların həyatını diqqətlə öyrənmiş, sənətin e'cazkar dili ilə onların ürəyindəki işıqlı cəhətləri üzə çıxarmağı bacarmışdır.

Elçinin yaradıcılığında hekayə və povest mühüm yer tutur. Yazıcının "Mahmud və Məryəm", "Ağ dəvə" romanları isə onu bizə istə'dadlı bir romançı kimi tanıtdı.

Yazıcının povest və hekayələrdən ibarət kitabları, seçilmiş əsərləri, ədəbi tənqidi məqalələri həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu da təsadüfi deyil. Elçin nədən yazırsa yazsın, ona oxucularının arzu və düşüncələri prizmasından baxmağı bacarmışdır. Elçinin əsərləri ingilis, fransız, ispan, ərəb, fars, macar, alman, çex, slovak, bolqar və digər dillərə tərcümə olunmuş, başqa ölkələrdə də maraqla qarşılanmışdır.

Elçini bir yazıçı, dövlət xadimi, ziyalı, ata kimi həmişə uşaqların həyatı, onların təlim-tərbiyə məsələləri, uşaq ədəbiyyatı və onun problemləri maraqlandırmışdır.

1980-ci ildə "Günay, Yalçın, Nigar, bir də bir Səlim" kitabında çap olunan hekayələr göstərdi ki, Elçin uşaq ədəbiyyatına barmaqarası baxmır, öz balaca qəhrəmanlarının daxili dünyasına nüfuz etməyi bacarmır. Yazıcının uşaq mətbuatında ara-sıra çap olunan hekayələrini balaca oxucular həmişə maraqla qarşılamışlar.

Yazıcının "Günay, Humay, bir dəne Günəbaxan və qırt toyuğun cücələri", "Hamı niyə güldü" və s. bu kimi hekayələri uşaq nəsrimizin gözəl nümunələridir.

"Humayın yuxusu" kitabında Aysunun, Humayın, Günayın, Yalçının və Nigarın hekayələri olduqca maraqlı və mənalıdır. Bu hekayələrdə uşaqların başına gələn əhvalatlardan söhbət açılır. Səlimin hekayələri də maraqlıdır.

Miniatürlər silsiləsində isə Abşerondan, bu bərəkətli torpağın dadlı meyvələrindən bəhs olunur. Burada üzüm, gül, dana, dam kimi sözlərin mə'naları verilib.

Elçinin uşaq hekayələrinin hamısı maraqla oxunur, adamı düşündürür.

ELÇİN

HAMI NİYƏ GÜLDÜ?

Günayla Humay on gün idi kənddə idilər.

Günayın yeddi yaşı var idi, səkkizə keçmişdi, Humayın beş yaşı vardı, altıya keçmişdi.

Dərslər qurtarmışdı, Günay da birinci sinfi qurtarmışdı və Günay yorulmuşdu.

Düzdü, Humay hələ məktəbə getmirdi, amma Humay da axı Günay məktəbə ötürürdü, Humay da axı evdə oturub Günay gözleyirdi və Humay da yorulmuşdu.

İndi on gün idi ki, Bakıdan gəlib kənddə dincəlirdilər.

Günayla Humay kənddə o qədər təzə şey öyrənmişdilər ki...

Sən demə, qarpız alma kimi, ya da ki, armud kimi, ya da ki, nar kimi, ağacda bitmir, yerdə bitirmiş...

Sən demə, inəyin balasının öz adı var imiş: buzov, atın da balasının öz adı var imiş: dayca.

Sən demə... Eh, hansını deyəsən? Günayla Humay kənddə o qədər çox şey, o qədər çox şey öyrənmişdilər ki, elə bil kənd də məktəb idi.

Günay ilə Humay şüşəbənddə oturub həyətdəki armud ağacının dibində armud yeyən qaratoyuğa baxırdı. Bu qaratoyuq neçə gün idi ki, uçub gəlib həmin armud ağacının dibinə qonurdu və ağacdan düşən armudları dimdikləyə-dimdikləyə yeyirdi.

Birdən Validə xala Günayla Humayı çağırırdı.

- Günay! Humay! Tez bura gəlin! Görün sizə nə göstərirəm?!

Günayla Humay qaça-qaça hinin qabağına getdilər.

Validə xalının ovcunda bir dəne balaca, lap balaca, lap, lap balaca cücə var idi.

Bu cücə indəcə yumurtadan çıxmışdı və Validə xala da onu yavaşca əlinə götürüb Günayla Humaya göstərirdi.

Cücənin hələ heç tükləri qurumamışdı. Elə yavaşdan civildəyirdi ki, elə bil cücə deyildi, cücü idi.

Gözləri elə xırdaydı ki, elə bil bir dünyanın iki parasıydı. Qanadları elə kiçikdi ki, elə bil kibrit çöpünü ikiyə bölüb düzəltmişdin. Ayaqları elə nazik idi ki, elə bil çeyirtkə ayağıydı. Təkcə... təkcə dirnaqları uzun idi.

Günay cıqqılı cücənin bu cür uzun dirnaqlarını gördü və tez dedi:

- Validə xala! Validə xala! Tez qaçım qaçı götürüm, cücənin dirnaqlarını tut!

Validə xala Günayın bu sözlərinə bərkənd güldü.

Validə xalanın böyük qızı İlhadə, ortancıl qızı Nüşabə, kiçik qızı Əfiqə də bərkədən güldü. Validə xalanın balaca oğlu Nəsim də Günayın bu sözlərinə güldü. Humay da heç bilmədi ki, hamı niyə gülür, amma Humay da güldü. Cıqqılı cücə də kiçik dimdiyini açıb yavaşcadan civildədi, elə bil ki, bu cıqqılı cücə də Günayın sözlərinə güldü.

Kim deyər, Günayın bu sözlərinə niyə hamı güldürdü?

MƏMMƏD NAMAZ

(1942)

Məmməd Namaz son illərdə uşaq ədəbiyyatı sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən istedadlı şairlərdəndir. O, 1942-ci ildə Tovuz rayonunun Əsrək Cırdaxan kəndində anadan olub. İndiki Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya fakültəsini bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə Sumqayıtda başlamışdır. Hazırda "Gənclik" nəşriyyatında redaktor işləyir.

M. Namaz "Yaz yağışı", "Kəpənək özünə gül əkir", "Muğanlı kosmonavt", "Payızda güllər kövrək olurmuş", "Analar kövrək olur", "Qarabağ nəğmələri", "Qırmızı buludlar" kitablarının müəllifidir. Onun bütün kitabları uşaqlar üçündür.

Uşaqları sevmədən, uşaq psixologiyasını bilmədən onların sevincinə səbəb olan əsərlər yaratmaq da mümkün deyildir. "Bu dünya beş günlük yox, beş övladmış sən demə" qənaətinə gələn M. Namazın bütün poetik uğurlarının mərkəzində məhz bu məhəbbət dayanır. Lakin həmin məhəbbət öz mənbəyini konkret ünvanlardan götürsə də, getdikcə dolğunlaşıb ümumbəşəri xarakter daşıyır:

Oxuyarsan, deyərəm
Bağında bülbül öter.
Gözlərindən öpərəm,
Dodağında gül bitir.
Qucaqlarsan boynumu,
Sinəmdə könül bitir.

M. Namaz vətən təbiətinin gözəlliklərini sevə-sevə qələmə alır, təbii, yadda qalan lövhələr yaratmaqla əsrarəngiz Azərbaycan təbiətini uşaqlara sevdirməyi qarşısına məqsəd qoyur. Şair vətənin başı qarlı dağlarından, zümrüd meşələrindən, nəğməli çaylarından, səfali yaylaqlarından, bərkətlü çöllərindən məhəbbətlə söhbət açır. Onun əsərlərini oxuduqca Kəpəzə, Qoşqara, Göy gölə, Qubaya, Qusara, Tovuz - Azərbaycanın müxtəlif guşələrinə səyahət edir, şairin kiçik qəhrəmanları ilə birlikdə şəhli çəmənlərdə gəzir, çiçək dərir, cıyıqlarla uca dağların başına qalxıb oradan vətən torpağının gözəl mənzərələrini seyr edirik. Elə bil ki, Kürün, Arızın, Tərtərin, Xaçınçayın, Gəncəçayın şirin nəğməsini dinləyirik. Şairin yaradıcılığında təbiətə vurğunluq ona minnətdarlıq duyğuları ilə birləşdiyindən, bu mövzuda yazılmış şeirlərin təsir gücü daha da artır:

Sizi andıqca
Ürəyim göynər.
Sizi var olun,
A doğma çöllər.
A Kəmər qaya,
Sən a Əsrək çay,
Məni bir parça
Qara daşın say.

"Vətənin qalası oğullardı, qızları" qənaətinə gələn şair ibrətamiz tarixi keçmişimizə tez-tez müraciət edir, balaca oxucularını Babək, Koroğlu, Qaçaq Nəbi kimi qəhrəmanların həyatı ilə tanış edir, onları da qəhrəman olmağa səsləyir. Yaxşı cəhətdir ki, şair təsvir etdiyi qəhrəmanların igidliliklərini göstərməklə bərabər, onların həssaslıqlarını, nəcib insani keyfiyyətlərini ön plana çəkir.

M. Namaz yaradıcılığının ən yaxşı cəhətlərindən biri onun folklordan yaradıcı şəkildə bəhrələnməyi bacarmasıdır. Şairin bayatıları, oxşama və layları, sevməcələri buna aydın misaldır. Sadəlik, aydınlıq, yığcamlıq, uşaq təfəkkürünə uyğunluq bu şeirlərin başlıca məziyyəti kimi yadda qalır.

Predmeti, hadisəni uşaq gözüylə görmək bacarığı şairin şeirlərinin həyatiliyini artırır. Məsələn, cığırdan söhbət açılan şe'r aşağıdakı misralarla bitir:

Keçir six meşələrdən,
Dağın başına qalxır.
Gəlib çaya çatanda
Suya qarışib axır.

Burada hər şey yerindədir. Uşağın "cığır çaya çatanda suya qarışib axır" sözlərində sadələşməklə bərabər incə bir yumor da vardır.

M. Namaz otdan, çiçəkdən, daşdan, kəsəkdən, çaydan, bulaqdan yazanda belə onlara insan nəfəsi verir. Ot, çiçək, yarpaq, böcək, bulaq və s. simvolik obrazlar kimi oxucu marağına səbəb olur. "Darıxan çiçək" adlı balaca bir şe'r dediklərimizə canlı sübutdur:

Tənhalıqdan yamada
Darıxırdı bir çiçək.
Uzaqlara baxırdı
Durub qərib qonaq tək.
Ürəyindən keçirdi
Küləklərə qovuşmaq.
Arızın o tayında
Çiçəklərə qovuşmaq.

M. Namaz uşaqlar üçün xeyli iri həcmli mənzum nağıllar, poemalar da yazmışdır. Onun belə əsərlərinə misal olaraq "Qoşqar, Könül, Dəniz", "Analar kövrək olur", "Uruz da bir Uruzdu", "Dörd ürək, dörd vətən", "Sarıköynəklər şəhərdə", "Yuxuda gül görən qız", "A balıqlar, ayıq olun" nağıl-poemalarını göstərə bilərik.

"Qoşqar, Könül, dəniz" poeması göstərir ki, şair uşaqların həyatını diqqətlə müşahidə etmişdir. Oxucuya elə gəlir ki, o, əsər oxumur, dənizin sahilində öz ələmlərinə qapılıb oynayan, söhbət edən uşaqlara tamaşa edir. "Dədə Qorqud" dastanının motivləri əsasında yazılan "Uruz da bir Uruzdu" nağul poemasında Uruzun qəhrəmanlığa səsləyən laylalar altında böyüməsi, düşmən tərəfindən əsir alınmış atası Qazan xanın köməyinə getməsi səhnələri təbii boyalarla əks olunub. Poemada qəhrəmanlığa, vətənpərvərliyə, çağırış motivləri ön plandadır.

Məmməd NAMAZ

AZƏRBAYCAN

Öpüm ulu torpağını,
Bu əyliməz bayrağını,
Başı qarlı Azərbaycan,
Şah vüqarlı Azərbaycan,
Mənə lə'ldir qara daşın,
Uca olsun, uca başın.
Duz-çörəkli Azərbaycan,
Saf üreklili Azərbaycan.
Oğlun-qızın sənə qurban,
Qurban, dönə-dönə qurban.
Allı-güllü Azərbaycan,
Aylı-günlü Azərbaycan.
Sənə nəğmə yaza-yaza,
Dərdimi dedim Araza.
Yetərik bir gün muraza,
Möhkəm dayan, Azərbaycan,
Dalğalan Azərbaycan...

VƏTƏN

Vətən yolunda
Qurbanı oğul.
Oğul - Vətənə
Qurban doğulur.

Gör necə qəribə
Doğulmuşuq biz;
Bir Vətənimiz var,
Bir ürəyimiz.

Ürəkde qüdrətə,
Hikmətə bir bax;
Vətən havasıyla
Döyünər ancaq...

ƏLLƏR BƏLƏKDƏ

Bu evdə bir beşik var,
Beşikdə sonbeşik var.
Nəfəsi gül qoxuyur,
Qığıldayır, oxuyur...

Anasını görün tək,
Üzündə açır çiçək.
Durub uçmaq istəyir,
Onu qucmaq istəyir.
Ancaq əllər bələkdə,
Bir köməyə gələk də...

BƏBƏ

Bəbəyə bax, bəbəyə,
Bürüyüblər bəbəyə.
Gözlərinə baxın bir,
Mirvaridir elə bil.
Gözləri göz muncuğu,
Gözəldir öz muncuğu...

**YARPAQ ÜSTƏ
XƏRİTƏ**

Yarpağın üstü
Damar-damardı.
Deyirsən burda
Xəritə vardı.
Rəssam təbiət
Durub qəsdinə:
Xəritə çəkib,
Yarpaq üstünə...

ZAHİD XƏLİL (1942)

Bizim bağcamıza bir çəmən düşüb,
Sürüşüb, baharın çiyindən düşüb.
Gündüzlər o qədar quzu var orda,
Xırpaxırp otlayır quzular orda.
Səhər otlar üstə şəhdən inci var,
Şəhlər quzuların gözü tək parlar.
Düzü başdan-başa tərifdir çəmən,
Quzu tükü kimi zərifdir çəmən...

Həmişə bahar gələndə istər-istəməz bu misraları xatırlayıram. Gözlərim önündə gözəl bir mənzərə canlanır. Elə bil ki, çəməninin baharın çiyindən allı-güllü bir yapıncı kimi sürüşüb yerə düşdüyünü də öz gözümle görürəm. Bir də gözlərim qarşısında həmin şe'rin müəllifinin - ömrünü uşaq ədəbiyyatına həsr edən Zahid Xəlilin nurani çöhrəsi canlanır.

Zahid Abdulla oğlu Xəlilov 1942-ci ilin martında Yevlax şəhərində anadan olub. Sabir adına 2 nömrəli Yevlax şəhər məktəbini bitirdikdən sonra bütün cavanlar kimi üz tutub respublikamızın baş şəhərinə. İndiki Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə daxil olub. 1965-ci ildə ali məktəbi bitirib. "Qələbə" qəzetində ədəbi işçi, "Təşəbbüs" qəzetində məs'ul katib, "Gənc müəllim" qəzetində redaktor işləyib. Ali məktəb həyatı onun yaradıcılığına yeni istiqamət verib. 1974-cü ildə "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı və folklor" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. Elə o vaxtdan uşaq ədəbiyyatının nəzəri problemləri ilə məşğul olmağa başlayıb. Mətbuat səhifələrində məqalələri ilə çıxış edib, "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" adlı monoqrafiya yazıb nəşr elətdirib. Həmin mövzuda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. Hazırda N. Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin professorudur. Uzun illərdir ki, burada gələcəyin müəllimlərinə uşaq ədəbiyyatından ders deyir.

Z. Xəlil ədəbi yaradıcılığa şe'rlə başlayıb. "Vətənim" adlı ilk şe'ri rayon qəzetində çap ediləndən sonra imzası ara-sıra respublika mətbuatında görünməyə başlayıb. Lakin Zahid Xəlilin yaradıcılığında 1969-cu ildə çap etdirdiyi "Uşaq çıraqlar" kitabı dönüş nöqtəsinə çevrilib. Şair o vaxtdan uşaqlar üçün yazıb-yaratmağa başlayıb. Bir-birinin ardınca "Qarısqalar", "Mən rəngləri tanıyıram", "Göydən üç alma düşdü", "Quşlar, quşlar", "Torağaylar oxuyur" kitablarını nəşr etdirən Zahid Xəlil uşaq ədəbiyyatı sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən bir şair kimi şöhrətlənib.

Zahid Xəlilin "Sərçələr", "Qaraqulaq ağ küçük" poemalarında zalımlığa, oğruluğa ümumxalq nifrəti simvolik şəkildə ümumiləşdirilmişdir. Hər iki əsərin konfliktli haqqın, ədalətin qələbəsi ilə başa çatır.

Şairin "Ovçu Paşabalanın macəraları" və "Sıfırın nağılı" poemaları tamamilə başqa səpgidə yazılmış əsərlərdir. Bu poemaları oxuyanda Zahidin uşaq psixologiyasına bələdliyi, maraqlı süjet qurmaq bacarığı diqqəti cəlb edir.

"Dəcəl çəpiş və qumral quzu" poemasında isə lovgalıq və təkəbbür təvazökarlığa qarşı qoyulmuş, ikincinin mə'nəvi qələbəsi inandırıcı şəkildə əks olunmuşdur.

Z. Xəlilin "Siçanların kələyi", "Çinarların yuxusu" poemaları da balacaların anlaq səviyyəsinə uyğundur. Mövzusu xalq yaradıcılığından götürülmüş "Siçanların kələyi" poeması "ən qorxulu düşməndən ağılla yaxa qurtarmaq olar" kimi mə'nalı bir sonluqla qurtarır. "Çinarların yuxusu" poemasında çinarların leyləkləri qarşılamağa getməsi, ayıların narahatçılığı, leyləklərin sevinci rəvan, sadə dillə qələmə alındığından əsər maraqla oxunur.

Süjetli əsərlərə meyl, poemalar yazmaq Zahid Xəlili şe'rdən nəsrə yaxınlaşdırdı və 1981-ci ildə "Ballıca" kitabı çap olunandan sonra o, bütünlükdə nəsrə keçməyi qərara aldı.

1982-ci ildə "Literaturnaya qazeta"da dərc olunan "Kölgələr", "Limonad içməyin" hekayələrinə görə redaksiyanın "Zolotoy telyonok" mükafatına layiq görülən Zahid Xəlil tez bir zamanda məşhurlaşdı. Moskvada, Bakıda onun yeni-yeni nəsr kitabları çap olunmağa başladı.

Görkəmli tədqiqatçı İqor Motyaşov Z. Xəlilin yaradıcılığına çox yüksək qiymət verərək həyatiliyi onun hekayələrinin ən xarakterik cəhəti hesab edir və yazır: "Zahid Xəlilin bütün hekayələri özünün rəngarəngliyi, kolliziyası ilə güclü bir yazıçı təkəyyülünün, fantaziyasının məhsulu olub, xeyir qüvvələri şərə qarşı qoyur".

"Ballıca"dən sonra nəsrə daha ciddi məşğul olan Zahid Xəlil "Çıraq nənənin nağılları", "Cırdanla Azmanın yeni sərgüzəştləri" adlı sanballı kitablarını nəşr etdirmişdir. Bu kitablarda toplanan hekayələr, nağıllar, povestlər müasir uşaq ədəbiyyatımız xeyli dərəcədə zənginləşdirmiş, müəllifinə isə şöhrət qazandırmışdır.

Zahid Xəlilin uşaq ədəbiyyatının təbliğində də böyük xidmətləri vardır. O, təkə ali məktəb auditoriyalarında mühazirələr oxumaqla kifayətlənmir, uzun illərdir ki, Azərbaycan televiziyasında "Çıraq" verilişini aparır, uşaqları nəinki Azərbaycan, eləcə də bütün dünya xalqlarının məşhur uşaq yazıçıları ilə tanış edir.

"Çıraq nənənin nağılları" kitabında oxuyuruq: "Azərbaycan haqqında yazdığım hekayələrin kiçik olduğuna baxmayın, deyirlər kiçik açarla böyük qapılar açmaq olar".

Bəli, hətta balaca uşaq gözüylə də bütün dünyanı görmək mümkündür. Zahid Xəlil bütün yaradıcılığı boyu kiçik açarla böyük qapılar açmağa üstünlük vermiş, dünyaya uşaq gözüylə baxmış, bu yolda böyük uğurlar qazanmışdır.

Zahid XƏLİL

BÜLBÜL SƏSİ VƏ AYTAC

Biri vardı, biri yoxdu, bir Bülbül Səsi vardı. Bu Bülbül Səsi belə Bülbül Səsi idi ki, bağlı qapılardan və pəncərələrdən keçib özünü düz Aytaca yetirirdi. Onun qəşəng qulaqlarını doyunca

qıdıqlayırdı. Aytac gözələrini açmazdan qabaq Bülbül Səsinə qulaqlarında axtarıb tapmaq üçün ölgüydü. Amma buna da Bülbül Səsi deyərəm. Aytacın barmaqlarının arasından sivişib çıxardı.

- Qoymazsan yataq? - deyərək Aytac Bülbül Səsinə sorğu-suala tuturdu. Amma Bülbül Səsi şən-şən oxumağında idi:

- Ffiaaa, ffaaaa, fiaaaa - yə'ni ki, görmürsən, günəş necə də gözəldi! Dünya nəğməylə dolub, amma sən yatırsan. Hamı çölə çıxıb. Nəğmə payını evə gətirmişəm ki, bu ləzzəti sən də duyasan.

- Sağ ol dost, bu yaxşılığını unutmamam!

Aytac çölə çıxar və kəpənəklərlə oynayırdı. Bir dəfə o xallı bir böcək tapdı. Xallı böcək Aytacın ovunda yeriyir, yavaş-yavaş barmaqlarının üstünə çıxırdı. Amma uçmağı ağına belə gətirmirdi.

Aytac şirin dilini işə saldı:

- Nənəm, uç! Nənəm, uç!

Yox, bu balaca, qırmızı böcək dünyanın ən tənbeli idi və Aytaca qulaq asmağa belə istəməzdi. Birdən Bülbül Səsi özünü Aytacın köməyinə yetirdi. Bu səsi eşidəndə qızılqüllənin necə nazlandıqlarını da qız gözələri ilə gördü. Bir dəstə bənövşə isə həyəcədən titrəməyə başladı. Əslində Aytacın ürəyi də elə bu boynubükük bənövşələrin zərif yarpaqları kimi əsdi. Axı Bülbül Səsi çox kövrək idi.

Bax, elə həmin an xallı böcək balaca, qırmızı qanadlarını açdı. Özü də heç nədən qorxmayıb düz armud ağacının başına doğru uçdu. Bəlkə də böcək Bülbül Səsinin yanına uçurdu. Çünki səs də armudun başındakı yaşıl budaqdan gəlirdi.

Bir dəfə səhər tezdən Aytacın qulağını iki səs birdən qıdıqladı. Daha doğrusu, Bülbül Səsi əvvəlki kimi onun qulaqlarını oxşamağa başlayanda başqa bir səs özünü yetirdi. Qərribə idi ki, bu ikinci Səsin nazik iynələri var idi və qızın qulağını az qala deşirdi.

- Qarın! Qarın!

Qız qulağını bu çağırılmamış qonaqdan qorunmaq üçün yorğanı başına çəkdi. Amma İynəli Səs yorğanın altına da keçər bilirdi. Qız nə qədər əlləşdisə, Bülbül Səsinə daha eşidə bilmədi.

Aytac paltarını geyinib çölə çıxdı. Hava qaralmışdı. Bağda bahar çiçəkləri solurdu. Deyəsən qış gəlirdi. Quzğunun qulağı cırmaqlayan səsi bir də eşidildi:

- Qarın! Qarın!

Aytac yalnız bu zaman baxıb gördü ki, ağaclar quzğunun səsinə qəzəbləniblər. Onlar necə hirsələnmişdilər, yarpaqlarını sapsarı saraltmışdılar. Yarpaqlar budaqdan özlərini yerə atır, quzğun səsinə uzaqlaşmaq üçün havada xeyli uçurdular. Bülbül Səsinin qayıtması üçün ağaclar nə qədər hirsə uğuldadırsa, xeyri olmadı.

Ağaclar qəzəbdən saçlarını yolub yerə tökmüşdülər. Onların bir də yarpaqlanması üçün bol günəş və Bülbül Səsi lazım idi.

Amma Aytac hirsəlmədi. Axı o bilirdi ki, yenə bahar gələcək, Bülbül Səsi də qayıdacaq, nəğmə payını çarpayısında ona çatdıracaqdı.

ASLAN KƏMƏRLİ (1942 - 1993)

Aslan Kəmərlilə uzun müddət ünsiyyətdə olmuşam. İkimiz də uşaq mətbuatında işləmişik. Ömrüm boyu Aslan mənə adidən də adı bir adam təsiri bağışlayıb. Ancaq Aslanda mənə xoş gələn ən gözəl cəhət yumor duyumu olub. Aslan həmişə öz qayğılarından, dərdlərindən, mənzil almağın dəhşətlərindən danışdığı üçün gözümde adı görünüb. Aslan doğulduğu torpaqda - Kəmərlidə ev tikdirəndə də inanmamışdım ki, bu xarakterdə insan orada rahatlıq tapa! Görünür, Aslan kimi insanın rahatlığı onun torpağa qovuşmağında imiş...

Aslan su üstündə yeganə şəhər olan Neft daşlarında yaşayanda, orada qəzet redaktorları olanda da ürəyi torpaq həsrəti ilə göynəyirmiş. Sonra o, "Azərbaycan gəncləri" qəzetində xüsusi müxbir, "Pioner" jurnalında məs'ul katib işlədi... Ancaq nə qədər növbə gözlədisə də, özünə mənzil ala bilmədi... Mənzil almaq ümidi ilə də "Azərbaycan" qəzetinə üz tutdu. Ömrümüzün ağırlı-acılı günlərində avtomobil qəzasından əbədiyyətə qovuşdu... Özünə rahat, əbədi bir ev qazandı...

Bə'zən fikirləşirəm: Aslan Kəmərlidən bizə nə yadigar qalıb?.. Ömrümüz boyu yanaşı işləmişik, ancaq qədrini bilməmişik. Aslanın yuxusuna da girməzdi ki, onu mənə doğmalaşdıran "Gün-Ay" qəzeti olacaq. Bu qəzetdə onun şəklini görməmişdən, şe'rlərini oxumamışdan qabaq Aslan mənim yuxuma girmişdi... Yuxu təəssüratı yadımda qalmayıb, ancaq Aslanın "Gün-Ay"da çıxan şe'rləri mənə rahatlıq verir:

Daha mənə bel bağlama,
Bağlama, anam, bağlama!
Göz yaşını sil, ağlama,
Ağlama, anam, ağlama!

Bu dünyaya baxım, gedim,
Xan Arazda axım, gedim.
Gedəsiyəm, çıxım gedim,
Saxlama, ana, saxlama!

Yatan yaman yatıb daha,
Yurd yerini satıb daha.
Qeyrət vaxtı çatıb daha -
Ay Toğrulum, ay Turalım!

Arxa olun bizim dağa,
Bu torpağı qorumağa.
Oğul dözər hər sınağa,
Ay Toğrulum, ay Turalım!..

Şair bu vəsiyyətini təkcə öz Toğruluna, öz Turalına etmirdi, üzünü bütün Azərbaycan balalarına tuturdu...

"Kəndimizin baharı", "Obamıza yönüm düşüb", "Yadigar şəkil", "Ömrümə düşən işıq" və s. kitablar Aslandan bizə yadigar qalıb.

VƏTƏNDİ

Dağ döşündə bitən çiçək,
Çiçək üstə düşən çisək,
Çisəkləri qovan külək -
Vətəndi.

Palıd kökü damar-damar,
Damarından damcı damar,
Qaya üstə bitən mamır -
Vətəndi.

Buluddakı qar havası,
Budaqdakı quş yuvası,
Nənələrin sac urvası -
Vətəndi.

Çiçəklərin yaz yarışı,
Aşıqların saz yarışı,
Bu torpağın hər qarışı -
Vətəndi...

LALƏ

Lalə dərdim taladan,
Qırmızından, aladan,
Yığdım, dəstə bağladım,
Qalanını saxladım.
Bu bir, bu üç, bu altı...
Dördü də yerdə qaldı.
Daha doldu qucağım,
Günəş oldu qucağım.

AĞASƏFA
(1942)

Ağasəfa, əsasən, böyüklər üçün yazıb-yaradan şairlərimizdəndir. Ancaq onun yaradıcılığında da uşaq şe'rləri mühüm yer tutur. Ağasəfa "Yolçu yolda görək", "Yaşat məni", "Ürəyimdir oxuyan", "Ürəyimə yatanlar", "Fikir dünyası", "Günəşin dalınca gedən oğullar" və s. şe'r kitablarının müəllifidir. Şairin "Bağçada birinci gün", "Gonbuluca və Donbuluca" adlı kitabları isə uşaqlar üçündür.

Ağasəfa Yəhyayev Xızının Qarabulaq kəndində dünyaya göz açıb. Bakıda orta məktəbi bitirib. Ali təhsilini M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda

alıb. Əmək fəaliyyətinə fəhlə kimi başlayıb. Sonra jurnalist kimi fəaliyyət göstərib. "Kirpi", "Azərbaycan qadını" jurnallarında, "Yazıçı" nəşriyyatında, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində işləyib.

Ağasəfa ədəbi fəaliyyətə "Sosialist Sumqayıtı" qəzetində çap etdirdiyi "Sazım" adlı şe'ri ilə başlamışdır. O vaxtdan qələmini yerə qoymamış, şe'rləri, tərcümələri, məqalələri ilə respublika mətbuatında müntəzəm çıxış etmişdir.

Ağasəfanın uşaq şe'rlərində bağça həyatı, uşaqların dostluğu, əməksevərliyi, vətənpərvərliyi tərənnüm olunur. "Nigaranam bərk" şe'rində oxuyuruq:

Çıxdım bağçadan,
Yollandım evə.
Qaldı bağçada
Fil, dovşan, dəvə.
Onlar orqadır,
Mən evdəyəm tək.
Fil xəstə idi,
Nigaranam bərk.

Bu və ya buna bənzər şe'rlər uşağın qəlbindəki xeyirxahlıqdan, qayğıkeşlikdən xəbər verir.

"Yuxu" şe'rində məktəbə getməyə tələsən uşağın bədii obrazı yaradılıb:

Yuxumda gördüm
Əlində çantam,
Məni məktəbə
Aparır atam.
Durdun yuxudan
Mən, Elşən, Yaşar.
Bildim ki, hələ
Altı yaşım var.

Ağasəfanın şe'rləri öz yığcamlığı, yumoristik ovqatı ilə diqqəti cəlb edir. Şair incə yumorla tənbelliyi, qorxaqlığı məsxərəyə qoyur, uşağı mərd, qoçaq, qorxmaz olmağa səs-ləyir.

Ağasəfanın şe'rlərində yurdumuzun ürəkaçan mənzərələri maraqlı cizgilərlə əks etdirilir. Şairin "Navalçalar" şe'ri gözümüzün qarşısında yağışlı bir havanı canlandırır:

Yağış yağar,
Navalçalar,
Şirin-şirin
Qaval çalar.

Ağasəfanın "Gonbuluca və Dombuluca" kitabının balaca qəhrəmanları hər şeylə maraqlanan, suallar verməkdən yorulmayan, dostluq etməyi, zarafatı, deyib-gülməyi sevən, mehriban, suyuşirin uşaqlardır. Şe'rləri oxuduqca gözlərimizin qarşısında zarafatlı Yaşar, ağırlıq qaldıran Əvəz, nəvəsini sa-

ğaldan nənə, təzə diş çıxardan Bəşir, yuxuda dəvə görən Nübar, ağıllı Aynur, gülməli şəkillər çəkən Pəri və Rasim, futbolçu qız Nigar və başqaları canlanır. Müəllif balaca qəhrəmanlarının xarakterini yığcam, lakonik cizgilərlə açmağı bacarır.

ACASƏEA

ƏN ŞİRİN SÖZ

- Ən şirin söz hansıdır?
Birdən soruşdu Gülgəz.
"Ən şirin söz hansıdır?"
Yalçından çıxmadı səs.
Yalçın qəlbində hələ
"Bu nə sözdür?" deyirdi.
Qımışıb gülə-gülə
Gözlerini döyürdü.

Çıxdı qabağa Əvəz:
- Qoy mən deyim, yana dur!
Dünyada ən əziz söz,
Ən şirin söz anadır.

QAPIDAN QOVDU MƏNİ

Dünən dostum Rövsənin
Küçüyünə daş atdım.
Yaman qorxdı, yüyürüb
Qaçdı məndən beş addım.
Bu gün getdim çağırım
Oynamağa Rövsəni,
Küçük çıxdı bayıra,
Qapıdan qovdu məni.

GƏLİN ÖYRƏNƏK

Hər axşamçağı
Bacım Firuzə
Rəqs eləməyi
Öyrədir bizə.
Gəlin öyrənək
Biz oynamağı,
Bayram şənliyi
Olacaq axı?!

VAQİF İBRAHİM (1945 - 1983)

Elə insan var ki, yaşasa da, ona diri deməyə adamın dili gəlmir. Eləsi var ki, həyatdan gedən kimi unudulur. Eləsi də var ki, cismani ölmündən sonra onun ikinci ömrü başlayır. Vaqif İbrahim məhz həyatda özünə məxsus iz qoyub gedən insanlardandır.

Vaqif Əliyər oğlu İbrahimov 1945-ci ilin sentyabr ayında Şəkiddə doğulub. Orta təhsilini Şəkiddə aldıqdan sonra Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirib. Əmək fəaliyyətinə jurnalist kimi başlayıb. Sumqayıt şəhər radio verilişləri redaksiyasında redaktor, Əli Kərim adına gənclik poeziya klubunun sədri, "Ulduz" jurnalında ədəbi işçi, "Göyərçin" jurnalında məs'ul katib işləyib. 1983-cü ildə avtomobil qəzası nəticəsində vəfat edib.

Vaqif istə'dadlı, son dərəcə zəhmətkeş bir şair idi. Həmişə söhbət düşəndə deyərdi ki, ömür müvəqqətidir, bizdən yadigar qalan yazdıqlarımız olacaq.

V. İbrahimin ilk şe'rlərini oxuyan, ona uğurlu yol arzulayan Əli Kərim yazırdı: "Nə qədər ki, mən Vaqifi tanıyıram, inamla demək istəyirəm ki, şe'rin çox çətin, gecəsi ilə gündüzü bilinməyən keşməkeşli aləmində inamla addım-layacaqdır".

Doğrudan da, 1962-ci ildə "Sosialist Sumqayıt" qəzetində ilk şe'rinə çap etdirən V. İbrahim ömrünün iyirmi ildən çoxunu şe'rə, sənətə, bədii yaradıcılığa, ədəbiyyatın təbliğinə həsr etdi. Respublika ədəbi birliyi sədri kimi məs'ul bir vəzifəni öhdəsinə götürən V. İbrahim gənclərin yaradıcılığına qayğı və diqqətlə yanaşır, onları tez-tez görkəmli yazıçılar, alimlər və incəsənət xadimləri ilə görüşdürürdü. O, gənclərin əsərlərindən ibarət üç almanaxı tərtib və nəşr etdirmişdi.

"Ömür balladası", "Dünyanın keşiyində", "Fəsilələr", "Bu torpaqda doğulanlar", "Mehribanlıq işığı", "Vaxtla üz-üzə" - bu kitablar Vaqifdən bizə qalan yadigarlardır. Vəfatından sonra "Molodaya qvardiya" nəşriyyatında, eləcə də "Gənclik" nəşriyyatında yeni kitabları çapdan çıxdı. Azərbaycan televiziyasında onun "Yerə məhəbbət" poeması əsasında maraqlı bir veriliş hazırlandı...

Vaqif aramızdan getsə də, oxucuların məsləhətçisi, dostu olaraq qalır.

Dedin, bu dünyada bir iş görməmiş,
Vəsiyyət etmək də axı çətinidir?
Həyatda gördüyün ən müqəddəs iş,
Bil ki, insanlara vəsiyyətidir.

Vaqifin əsərlərini oxuyanda iyirmi illik zəhmətin, yaradıcılıq axtarışlarının, sevincin, kədərini - insan həyatının poetik salnaməsi canlanır gözlərimiz önündə. Həssas oxucu iyirmi ildə şairin söz-söz, misra-misra necə böyüdüyünü, onun naşı qələminin necə püxtələşdiyini görməyə bilməz. Vaqifin şe'rlərində vətənpərvərlik motivləri olduqca güclüdür. O, vətəni, xalqımızın igid

oğullarını, qızlarını, onların hiss və həyəcanlarını, füsunkar təbiətimizi ümumi sözlərlə təənnüm etmir. Vaqif hər şe'rin məzmununa uyğun forma seçir, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etməyi bacarır. Vətəni dərin məhəbbətlə sevən, "Bizim kimliyimiz pasportdan deyil, bu xalqa, vətənə istəyimizdən bilinməlidir" - deyən, ömrünü mə'nalı keçirməyə çalışan, "Vətənə göz dəyməsin deyə onun başının üstündə üzərlik kimi yanmağa hazır olan" müasirlərimiz V. İbrahimin əksər şe'rlərinin lirik qəhrəmanı kimi yadda qalır.

Biz də bu vətənə köməyə vüddük,
Göz açdıq, yaraşdıq şah vüqarına.
Biz onun ehtiyat saf qanı idik,
Doğulduq, vurulduq damarlarına.

V. İbrahimin şe'rlərində Nizaminin, Nəsiminin, Füzulinin, Babəkin adları tez-tez çəkilir. Şair öz oxucularını məsləki, əqidəsi yolunda canından keçən, öz əməlləri ilə Vətənin başını ucaldan insanlardan nümunə götürməyə çağırır. Vaqif oxucu ilə söhbətdə həmişə sözün gücünə arxalanır.

Obrazlı deyim tərzli Vaqifin bütün şe'rləri üçün xarakterikdir. Bədii detallar, təşbehlər, metaforalar onun əsərlərinin məzmunundan, ruhundan doğur. Bu baxımdan Vaqifin "Qoca balıqçı", "Ömrün qürub çağında", "Yaşamaq eşqi" şe'rləri diqqəti cəlb edir. "Doğum evinin astanasında düşüncələr" şe'rində həsrətlə, intizarla öz ilk övladının yolunu gözləyən atanın bədii portretini lakonik cizgilərlə yaratmağa müvəffəq olan müəllif şe'ri aşağıdakı misralarla bitirir:

Balamı gətirən vaxt təyyarəsi,
Bu doğum evinə çatmayıb hələ.
İndicə gələcək balamın səsi,
Bu gözəl dünyaya, ilk beşiyinə
Düşəcək ağ bələk paraşütüylə...

Vaqif İbrahimin 1976-cı ildən ömrünün sonunadək "Göyərçin" jurnalında işləməsi onun yaradıcılığına yeni bir yön, istiqamət vermişdir. Bu illərdə o, xeyli uşaq şe'ri yazıb çap etdirmiş, dünya xalqlarının nağıllarından bə'zi nümunələri dilimizə çevirmişdir.

Vaqif İbrahimin uşaq şe'rləri öz konkretliyi, aydınlığı, obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir. "Kələm" şe'rinə fikir verək:

Şən, alaca dovşanın
Kitabı var - kələmdən .
Bu kitabı oxuyur
Bostanına gələndən.
Hər yarpaq vərəqinə
Baxır, gözəldir, - deyir.
Hansı vərəqi sevir,
Dovşan onu da yeyir.

V. İbrahimin uşaq şe'rləri içərisində "Qaynaqçı", "Qarpız", "Sarmaşıq", "Əkinçi Günəş", "Qat-qat donlu gözəl", "Külək dəcəl uşaqdır", "Göbələk", "Bir cüt beşik, bir cüt uşaq" şe'rləri uşaq poeziyasının tələblərinə cavab verən maraqlı şe'rlərdir.

Vaqif İBRAHİM

UÇAN BANTLAR

Gülə kəpənək qonub,
Qoxlar, o, gülü qoxlar.
Elə bil qızılgülün
Kəpənəkdən bantı var.
Bir kəpənək də qondu,
Gülümü qucdu, qucdu.
İstədim gedib tutam,
Gülün "bantları"uçdu...

QARPIZ

Bir ağ çiçəkdim,
Lopa qar kimi.
Məni Yer, Günəş
Sandı şar kimi.
Üfürdü hər gün,
Üfürdü günəş.
Üfürdü torpaq,
Şişdim büsbütün...
Şar tək göründüm.
Yox, mən yamyaşıl
Bir topa döndüm.
Bir gözəl topa.
Bağlayıb məni
Bir yaşıl sapa,
Tutdu əlində
Bu ana torpaq.
Göz oldu mənə
Hər yaşıl yarpaq.
Külək istədi
Bir hiylə qursun,
Qoparıb məni
Göyə uçursan.
Necə istəyir,
Qoy əssin külək.
Yer - uşaq kimi
Yaşıl sapımdan
Yapışıb bərk-bərk...

ELDAR BAXIŞ

(1947 - 1996)

Öz dəsti-xətti ilə seçilən, oxucuların sevimlisinə çevrilən müasir şair-lərimizdən biri də Eldar Baxışdır. O, 1947-ci ilin iyun ayında Qubadlı rayonunun Diləli Müskanlı kəndində anadan olub. Orta məktəbi Qubadlıda bitirib. 1965 - 1969-cu illər arasında indiki Bakı Dövlət Universiteti-nin tarix fakültəsində təhsil alıb. Əmək fəaliyyətinə Güzdəkdə müəllim kimi başlayıb. Bir il hərbi xidmətdə olub. Sonra Azərbaycan Radio və Televiziya Komitəsində işə düzəlib. Radionun uşaq verilişləri redaksiyasında, sonra tele-viziyanın ədəbi dram verilişləri redaksiyasında redaktor işləyib. Bir müddət "Səs" qəzetinin redaktoru olub, ömrünün sonunadək radionun uşaq verilişləri baş redaksiyasının baş redaktoru vəzifəsində çalışıb.

Eldar yaradıcılığa hələ orta məktəbdə olarkən başlamış, rayon qəzetində ilk şe'rlərini çap etdirmişdir. "Azərbaycan gəncləri" qəzetində çap olunan "Köynək" şe'rinə sonra imzası respublika mətbuatında görünməyə başla-mışdır. Onun "Azərbaycan", "Ulduz" jurnallarında çap olunan silsilə şe'rləri Eldarın yaradıcılıq imkanlarının genişliyini göstərmiş, onu ədəbi ictimaiyyətə tanıtmışdır.

1977-ci ildə Eldar Baxışın "İydə çiçəyi" adlı ilk şe'rlər kitabı çap olun-muşdur. Bundan sonra yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olan Eldar "Üçtəpə ba-yatıları", "Allı qız, ballı qız, xallı qız", "Ağ saçların işığı", "Qara və qaracanın nağılı", "Atlı oğlanlar" və s. kitablarını nəşr etdirmişdir.

Eldar Baxışın "Allı qız, ballı qız, xallı qız" və "Qara ilə qaracanın nağılı" kitablarına onun uşaqlar üçün yazdığı şe'rlər və poemalar daxil edilmişdir.

Eldar Baxışın uşaq şe'rləri tərbiyəvi əhəmiyyətə malik bədii parçalardır. Onun bu əsərlərində uşaqların arzu və düşüncələri öz bədii əksini tapmışdır. Eldarın əsərlərinin qəhrəmanları görməyə, öyrənməyə çalışan, hər şeylə maraqlanan hazırcavab uşaqlardır. Bu baxımdan "Qara ilə Qaracanın nağılı", "İş", "Nişanə yaxşı qızdı", "Dəniz də evdi", "Turalın sarı topu" və s. bu qəbildən olan şe'rlər diqqəti cəlb edir. Adlarını çəkdiyimiz əsərlərin ən yaxşı cəhəti odur ki, E. Baxış ümumi sözlərlə yox, konkret lövhələr, bədii detallar vasitəsi ilə öz balaca qəhrəmanlarının xarakterini açmağa çalışır.

"Yol" şe'rinin qəhrəmanı, inadkar Tural səfərə çıxır, bu bağdan o bağa, bu meşədən o meşəyə, bu kənddən o kəndə, bu şəhərdən o şəhərə... yol ge-dir. Ancaq yolun sonu görünür ki, görünür. Müəllif şe'ri aşağıdakı misra-larla bitirir:

Tural hardan bileydi,
Ulduzun sarı yoxdu.
Hər yana gedib-gələn
Yolların sonu yoxdu.

Eldarın uşaq şe'rlərinin əksəriyyəti elə yolların özünü xatırladır. O, öz oxucusunu bu yollarla xalqımızın qəhrəmanlıqlarla dolu tarixi keçmişinə, təbiətin qoynuna, qurub yaradan, əkib-becərən əmək adamlarının yanına aparır. Şe'rləri oxuduqca hiss olunur ki, müəllif daşın, torpağın, otun, çiçəyin dilini, uşaq psixologiyasını yaxşı bilir. Bütün bunlar isə onun şe'rlərinin həyatiliyini, təbiiliyini daha da artırır.

Eldar Baxışın yaratdığı mənzərələr canlıdır, cazibədardır. Bu nöqtəyi-nəzərdən onun "Qarlı şe'rlər" adlı silsilə yazıları diqqəti cəlb edir:

Soldurdu güllü, çiçəyi,
Dağı, daşı bir elədi.
Ay-ay, gün-gün, saat-saat
Gerilədi, gerilədi
Söykəndi xəzələ payız.

Eldarın "Nəbinin nağılı" poemasının mərkəzində əfsanəvi xalq qəhrəma-nı Qaçaq Nəbinin taleyi dayanır. Sadə, oynaq dildə yazılmış bu əsərin ən yax-şı cəhəti odur ki, şair uşaqlığı kənddə keçən Nəbinin xarakterinin xalq təfək-küründən süzülüb gələn nağıllar, əfsanələr, qəhrəmanlıq dastanları zəminində formalaşmasını göstərməyə nail olub.

"Qarovun dərənin uşaqları" dramatik poemadır. Əsərin qəhrəmanlarını - Bəyaz nənəni, Turalı, Selcanı, Tuncəli müharibədə qəhrəmanlıqlar göstərən, döyüşdən sonra başını aşağı salıb quruculuq işləri ilə məşğul olan insanların taleyi maraqlandırır. Onların axtarış aparıb davadan ən gec qayıdan qəhrəman-lardan birini tapmaları, onun şərəfinə abidə ucaltmaları poemada öz maraqlı bədii əksini tapmışdır. Əsərin mərkəzində sadə, təvazökar insana qayğı prob-lemi dayanır.

"Ördək şəhərə gedir" əsl uşaq poemasıdır. Əsərin çox sadə süjeti var. Müəllif ördəyi qatara mindirib şəhərə aparır və yenidən kəndə qaytarır. Yol-da, eləcə də şəhərdə ördəyin başına qəribə əhvalatlar gəlir.

Eldar Baxışın şe'rlərinin və poemalarının dili aydındır, poetikdir. Xalq ru-hu, xalq danışıq tərziləri ilə bil ki, onun poeziyasının qanına hopmuşdur.

Uzun müddət radionun uşaq verilişləri redaksiyasında işləyən, maraqlı verilişlər hazırlayan Eldar Baxış "Məlik Məhəmməd" adlı pyes yazmışdır. Xalq nağıllarının motivləri əsasında yazılan bu əsər Abdulla Şaiq adına Kukla Teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

Eldar Baxış nəslə də məşğul olmuşdur. "Qarovun dərənin dükançısı" onun ilk nəsr əsəridir. Ara-sıra mətbuatda öz hekayələri, nağılları ilə çıxış edən müəllif sonradan bu əsərləri toplayıb "Gənclik" nəşriyyatında "Atlı oğ-lanlar" adı altında nəşr etdirmişdir.

VƏTƏN

Vətən, doğma anamsan,
Anamın saf südüsen.
Anamın süd nəğməsi,
Oxşaması, ninnisi,
Laylası, öyüdüsen.

Vətən, babamsan mənim,
Ürəyi dolu babam.
Barmaqları qıpquru,
Qəlyanı sulu babam,
Dəli Həsən, Koroğlu,
İlxıçı Alı babam.

Vətən - kəndimizdəki
Qədim, köhnə, uçuq dam.
Yurd-yuvasız quşları
Yığır başına axşam.
Vətən ucsuz-bucaqsız
Mil düzü, Muğan düzü.
Təndir çörəyi ilə
Hər il saxlayar bizi.

Vətən fəhlə yumruğu,
Bir cüt əkinçi əli.
Sabirin, Nərimanın
Bakıdakı heykəli.
Vətən - ana dilimiz,
Dilimizdəki söz-səs.
Təndir çörəyi kimi
Könlümüzə müqəddəs...

ƏKİNCİ DEYİR,
BALIQÇI DEYİR

Payız gələndə
Yarpaq qızıldı.
Xəzəl görəndə
Torpaq qızıldı.

Əkinçi deyir:
- Qızıl çöldədi.
Baliqçı deyir:
- Qızıl göldədi.

QƏŞƏM İSABƏYLİ
(1948)

Gözünü dünyaya Xəlsə adlı bapbalaca bir kənddə açan, "Balaca, bapbalaca" adlı ilk kitabını nəşr etdirən Qəşəm İsabəylinin xoşbəxtliyi onda olub ki, lovğalanmayıb, ərşi-kürşü bir-birinə qarışdırmayıb. Hələ uşaqlıq çağından dərk eləyib ki, böyük-böyük qapıları açmaq üçün kiçik, lap kiçik bir açar düzəltmək mümkündür. Qəşəm də bütün uşaqlar kimi böyük-böyük arzularla yaşayıb. Ancaq tale ona dünyanın ən böyük işlərini balaçalar, bapbalacalar arasında axtarıb. Qəşəm böyüyüb, orta məktəb bitirib, universitetin coğrafiya fakültəsinin məzunu olub, müəllim işləyib, mətbuat işçisi olub, uzun-uzun yollar keçəndən sonra "Cik-cik" eləmək həvəsi oyanıb ürəyində... Balalarımız üçün ilk müstəqil qəzet çıxarmağa nail olub: "Cik-cik"...

Ancaq bu "Cik-cik"ə gələndə qədər Qəşəmin başı daşlardan daşlara dəyib. Kürdəmirdə orta məktəb bitirib. Bakıda metro tikintisində, sonra doğduğu kənddə fəhlə işləyib. Zəhmətin, onunla ucalmağın, ondan zövq almağın ləzzətini dadıb. Ancaq gərgin zəhmətdən sonra hiss eləyib ki, bu əllər təkcə fiziki iş görmək üçün yaranmayıb. Bu əllər qələm tutmaq üçün doğulub. Ancaq Qəşəm çox tez hiss edib ki, ilk nəzərdə yüngül, çox yüngül görünən qələm kətməndən də, baltadan da, dəmirçi gürzündən də ağırdır. Bəlkə də elə buna görə tale onu uşaq yazıçısı eləyib...

Qəşəmin müəllimlikdən jurnalistikaya üz tutması, 1975 - 1976-cı illərdə Dövlət Radio və Televiziya komitəsində ştatdankənar müxbir vəzifəsində çalışması onun taleyini başqa istiqamətdə - daha doğrusu, əsl məcrasına yönəltmişdir. İlk vaxtlar mətbuatda lirik şe'rləri ilə çıxış edən "gözü ayağının altını görməyən" Qəşəmə tale "Balaca, bapbalaca" şe'ri yazdırdı:

Balaca bir toxumdum,
Balaca, bapbalaca.
Nəm torpağa toxundum,
Balaca, bapbalaca...
Gün çıxdı, yer isindi,
Balaca, bapbalaca.
Bir az da yerə sındım,
Balaca, bapbalaca.
Yerdən, günəşdən yedim,
Balaca, bapbalaca.
Bir səhər də göyərdim,
Balaca, bapbalaca.
Torpağa kök salmışam,
Balaca, bapbalaca.
Lap göyə ucalmışam,
Balaca, bapbalaca.

Kim nə deyir desin, bu şe'r Qəşəm İsabəylinin öz tərcümeyi-halıdır. Balaca-balaca, addım-addım, qədəm-qədəm bu günümüzə gəlib çıxan, addım-addım, qədəm-qədəm üzü gələcəyə gedən Qəşəm İsabəylinin...

Qəşəm İsabəyli "Balaca, bapbalaca", "Heç nə istəmir ana", "Şam nağılı", "Əkil-bəkil" adlı şe'r kitablarının müəllifidir. 1989-cu ildə onun "Əkil-bəkil" kitabı Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının, Azərbaycan Dövlət Mətbuat Komitəsinin və Azərbaycan Gənclər İttifaqı Mərkəzi Komitəsinin ikinci mükafatına layiq görülüb.

Qəşəm İsabəyli uşaq psixologiyasını, eləcə də kənd həyatını yaxından bilən, ürəyində yumor duyğusu olan yazıçılarımızdandır. Mənə elə gəlir ki, uşaq yazıçısı üçün ən vacib cəhətlərdən biri də məhz yumordur. Nə vaxtsa Qəşəmin "Toplan və Sərcə" şe'rini oxumuşam. İndi də yadımda qalıb:

- A sərcə cik-cik,
Buyur, qonaq ol!
- Yox, yox, istəməz,
Doymuşam,
Sağ ol!
- Əldən qapardı
Dişim dəyeni;
Tut çıxıb deyə
Bəyənmir məni!...

Burada mənim xoşuma gələn cəhət nədir? - Yumor, yığcamlıq. Bu iki sözü nahaqdan yanaşı işlətmirəm. Elələri var ki, yumoru elə qəliz ifadələr, süjetlər arasından keçirirlər ki, adamın onu duymağa halı da qalmır. Nə yaxşı ki, Qəşəm sözün qədrini bilən, yığcamlığa fikir verən şairlərimizdəndir...

Bəlkə də Qəşəmin yaradıcılığını mənə sevdiren əsas cəhətlərdən biri bu yığcamlıqdır. Onun "Heç nə istəmir ana" kitabından bitkin şe'r olan beytləri xatırlayıram:

İki sözlə bir lövhə çək,
Bənövşədə beşdi ləçək.

Kəndimizə yollanardım quş qanadında,
Vardı çəkən həsrətini ana adında.

Açılan səhər bar-bəhərindi,
Talcə əllərin, bəxt - hünərindi...

Qəşəm İsabəyli nəsr sahəsində də öz qələmini sınıamışdır. Onun "Ü" kitabında toplanan hekayələr Qəşəmi həm də istedadlı bir uşaq nasiri kimi tanıdır...

OXŞAMALAR

1

Buludlar ağlayıbdır,
Güllər gözü yaşlıdır.
Bənövşənin, lələnin
Güllər gözü yaşlıdır.
Əyib boynunu otlar,
Otlar şəh baxışlıdır.

2

Kəndimizə baharda gəl,
Göy otları çin-çin olar.
Hər addımda bir torağay,
Bir topa bildirçin olar.
Çiçəkləri yol yoldaşın,
Gülləri bələdçin olar.

3

Əkinçiyəm, əkinçi,
Əkmışəm, becərmişəm.
Əkinçiyəm, əkinçi,
Becərmişəm, dərmışəm.
Nənəyə göndərmişəm,
Babaya göndərmişəm.

4

Balaca bağbanam mən,
Bir bağım var yepyekə.
Yaşıl budaq içində
Çardağım var yepyekə.
Ağaclarım bar dolu,
Bar budağı yepyekə...

ÇÖRƏK

Çör, çö-rək, çö-ö-rək, çö-y-rək...
Bəlkə "çöyür, ək"di bu?
Çöyür, yə'ni sür yeri,
Sür yeri,
Çöyür yeri.
Gün yuvalandı, durma,
Yer havalandı, durma.
Kəli quyruqla görüm,
Kotani yağla görüm.
Ay, qolların qulacdı,
Ay, yapış, bu da macdı.
Əz daşı, költəni öz,

Əz bala, yer tənə öz.
Əzməsən, əzər dəni,
Səp yerə sən zər dəni.
Yerə bərəket ensin,
Təndirin tüstülənsin...

SƏRÇƏ

Sərçə dimdikləyir qarı,
Nə itirib, nə axtarı?

AĞAÇLAR

Susdu külək, yağdı qar,
Üşüyəcək ağaclar.

KÜLƏK

Əsmə, külək, əsmə, dur,
Çiçəklərim bar tutur.

RAFIQ YUSIFOĞLU (1950)

Balalarımızın sevimli şairi Rafiq Yusifoğlu haqqında danışmaq istəyəndə qərribə hisslər keçirdim, istər-istəməz xatirələr cıdırı ilə geri qayıtmalı oldum. Yadıma şairin qaynar gənclik illəri düşdü. O, tələbə olarkən mən "Gənc müəllim" qəzetinin redaktoru idim. Rafiq tez-tez öz mənalı, obrazlı şe'rləri ilə qəzetimizdə çıxış edirdi. Onun şe'rlərində səmimi duyğular, kövrək hisslər öz poetik əksini tapırdı. Rafiq bəzən hamı üçün adi görünən predmetləri mənalandırmışa sə'y edir, əşyanın poetik cəhətlərini görməyə və onu oxucularına göstərməyə çalışırdı. Onun hələ 1970-ci ildə çap olunan "Nə var, nə yoxdur" şe'ri tələbələrə və müəllimlərin ürəyini rıqqətə gətirmişdi. Ona görə ki, şair hamının gördüyü həqiqəti ilk dəfə idi ki, dilinə gətirməyə cəsarət edir, on bir xreptovı küçəsi varsa, birçə Qaçaq Nəbi küçəsi yoxdur, - söyləyirdi...

O vaxtdan illər keçib. Rafiq Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra bir müddət Sumqayıtda müəllim işləyib. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasını bitirib. "Azərbaycan poemasının inkişaf problemləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. Tənqidçilərin Moskvada keçirilən üç ümumittifaq müşavirəsinin iştirakçısı olub. 1985-ci ildən 1992-ci ilədək "Göyərçin" jurnalında şöbə müdiri, 1992-ci ildən 1996-cı ilədək məsul katib, 1996 - 1997-ci illərdə isə dövlət televiziyaının Xəbərlər baş redaksiyasında "Elm, mədəniyyət, incəsənət"

şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. 1997-ci ildən "Göyərçin" jurnalının baş redaktorudur.

R. Yusifoğlu "Yurdum-yuvam", "Ətirli düymələr", "Ocaq yeri", "Aylı cıdır", "Qəm karvanı", "Həsət köçü", "Şirin yağış", "Azərbaycan poeması, axtarışlar, perspektivlər", "Bahar qatarı", "Xatirə kəcavəsi", "Böyük arzuya gedən yol", "Təzə sevdalara doğru", "Çiçək yağışı", "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" və s. kitabların müəllifi, "İlin ən yaxşı kitabı", "Vətən", "Qızıl qələm", "Araz", "Tofiq Mahmud" və s. mükafatların laureatıdır. Rafiqin uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək istəyirəm. R. Yusifoğlu indi bu sahədə sevilib-seçilən, əsərləri dərsliklərə düşən, başqa dillərə tərcümə olunan şairlərimizdəndir.

Rafiqin şe'rlərinin böyük bir qismi doğma torpağımıza, onun gözəlliklərinin təənnümünə həsr edilib. Şair oxucularını gah tarixi keçmişimizə, gah təbiətin qoynuna, gah da sehrli uşaq dünyasına səyahətə aparır. Onun Yanardağa, Qobustana, Gəmiqayaya, Qəbələyə, Qubadlıya, Örenqalaya, Şuşaya, Xocamsaxlıya... həsr etdiyi şe'rlər bu baxımdan maraqlı doğurur.

R. Yusifoğlu kənd həyatı ilə, təbiətlə yaxından ünsiyyətdə olan, ona öz gözü ilə baxmağı, hər hansı təbiət hadisələrini poetik dillə mənalandırmış bacaran şairdir. Onun şe'rləri bir növ Azərbaycan torpağının poetik xəritəsinə bənzəyir.

Rafiqin şe'rlərinin mövzusu rəngarəngdir. Onun vətən torpağının təənnümünə, onun otuna, çiçəyinə, dağına, dərəsinə, ətirli yamaclarına, göllərinə, çaylarına, çeşmələrinə, yurdumuzun tarixi keçmişinə, sehrli uşaq dünyasına həsr edilmiş şe'rləri öz orijinallığı, obrazlılığı, lakonizmi ilə diqqətimizi cəlb edir.

"Qazaxıstan nəğmələri" silsilə şe'rlərinin bir qismi mənim gözümlə qarşısında yaranıb. 1989-cu ildə Rafiqlə mən Qazaxıstanda keçirilən uşaq ədəbiyyatı günlərində birlikdə iştirak etmişdik. Elə o zaman müxtəlif respublikalardan gələn şair və yazıçıların R. Yusifoğlunun çıxışlarını maraqla dinləmələri mənim üçün çox xoş idi. Rafiq Yusifoğlu uşaq psixologiyasına yaxından bələd olduğundan, ədəbiyyatın nəzəri əsaslarını mükəmməl bildiyindən onun şe'rləri öz yumoru, yılganlılığı, aydınlığı ilə diqqəti cəlb edir. Şairin şe'rlərinin bir qismi novellavari bir üslubda yazıldığından maraqlı doğurur, oxucunu düşündürür. Bu baxımdan "Ağ yolların yolçusu", "Sehrli yağzal", "Bu kitabın sətirliyi" şe'rləri uğurludur.

Predmeti ona məxsus ştrixlərlə təqdim etməyi bacarmaq Rafiqin şe'rlərinə təvəzə gətirir, onun təsir dairəsini artırır. Məsələn, yolbasam yumağa bənzədən şair deyir ki, bu yumaq fırlandıqca, açılıb küçəyə çevrilir. Yaxud, "Kaktus" şe'rinə onun çiçək açmasını şair belə görür:

Ona mehriban olsan,
Mütləq açacaq çiçək.
Kirpi kimi yavaşca
Tikanlar arasından

Burnunu göstərəcək.

Əks-səda isə uşaq dili ilə belə mə'nalandırılır:

Saç-saqqalı ağdı bu,
Dağdan ağır dağdı bu.
Adama söz qaytarır,
Elə bil uşaqdı bu.

"Kal" şe'rində meyvəni yetişməmiş yolan, onları bir-bir dişləyib yerə atan uşağa babasının məzəmmətlə dediyi sözlər də yumor doğurur:

Dəymişi seçə bilmirsən,
Sən özün də hələ kalsan.

Şairin "Ətirli düymələr" kitabı Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, Azərbaycan Mətbuat Komitəsinin və Azərbaycan Gənclər Təşkilatı Mərkəzi Komitəsinin mükafatına layiq görülüb. İlk nəzərdə adama elə gəlir ki, ətirli düymə olmaz. Sən demə rəngarəng çiçəklər çəməninin yaxasına düzülən düymələr imiş. Ümumiyyətlə, Rafiqin şe'rlərində çiçəklərdən, güllərdən çox bəhs edilir. Elə onun hər bir şe'rini də çiçəyə bənzətmək olar. Onlar da çiçək kimi ətirli-dirlər. Bu şe'rlərin ətri onun mə'nasındadır. Məsələn, şair antenani tilova bənzədir. Şe'r maraqlı bir sonluqla bitir:

Açıram radionu,
Hər tərəfə səs düşür.
Tilovuma balıq yox,
Mahni düşür, rəqs düşür.

R. Yusifoglunun bütün şe'rləri, poemaları, mənzum nağılları folklor çeşməsinə su içib. Xalq yaradıcılığına böyük əhəmiyyət verən şairin şe'rlərinin bir uğuru da elə burdan doğur.

ZAHİD XƏLİL,
filologiya elmləri doktoru, professor.

Rafiq YUSİFOĞLU

ADAM BALACA OLANDA

Adam balaca olanda
Çiçəyin dilini bilir.
Kəpənəyin, qarışqanın,
Böcəyin dilini bilir.

Ağacı, otu, sünbülü,
Dağı, daşı danışdırır.
Yerdə çəpişi, quzunu
Göydə quşu danışdırır.

Adam balaca olanda,
Uçmağa qanadı olur.
Adam böyüdükcə, həyat
Gözlərində adi olur...

Həyat boyu qayğılar
Çiyinizdə yük olur.
Adam kiçik olanda
Arzusu böyük olur.

Qızılı şimşəklərdən
Qamçı hörmək istəyir.
Ulduzları gül kimi
Bir-bir dərmək istəyir.

Həyatın sört üzünü
Görüb çadır adamlar.
Böyüdükcə torpağa
Yaxınlaşır adamlar...

PƏNCƏRƏ

Dünyamıza açılan
Nə qədər pəncərə var.
Birinin önündə dağ,
O birində dərə var.

Eləsi var meşəyə,
Ya dənizə açılır.
Eləsi var çəmənə,
Çölə, düzə açılır.

Hər biri nur bəxş edir,
Ağsaqqala, uşağa.
Gündüzlər qapı olur
Çöldən gələn işığa.

Gecələr gülümsəyən
Təbəssümlü pəncərə,
Qaranlığın köksündə
Dönür iti xəncərə.

Pəncərəsiz yaşamaq,
Bil ki, əfsanə sözdü.
Ürəyin pəncərəsi
Bir cüt işıqlı gözdü.

QAMIŞLIQ

Gör yolun qırağında
Nə qədər qamış bitib.
Yaşıl örtük altında
Bataqlıq gözdən itib.

Gölməçə gözəlliyi
Alıbdır öz qoynuna.
Təbiət qamış ölçüb
Bataqlığın boyuna...

MƏNƏ GÖY ÜZÜ VERİN

Göydə uçan ağ bulud
Zərif tülə bənzəyir.
Səmanın yaxasında
Quşlar gülə bənzəyir.

Sanki bizi çağırır,
Gəl-gəl deyir göy özü.
Əgər quşlar olmasa,
Qəribəyir göy üzü.

Başımızın üstündə
Onlar uçur, yarışır.
Kimin ki, qanadı var,
Uçmaq ona yaraşır.

Mənə göy üzünü verin,
Göy - vətən əvəzidi.
Quşu quşa döndərən
Yaşamaq həvəsidir.

AY KƏPƏNƏK, KƏPƏNƏK

Ay kəpənək, kəpənək,
Söylə, nə düşünürsən?
Qar kimi ağ güllərin
Üstündə üşümürsən?

Zəmi dəniz-lalələr,
Qızıl-qızıl adalar.
Qonma onların üstə,
Qanadların od alar.

Kəpənək dəlisiyəm,
Çəkinmə, gəl yaxına.
Sənə duaçı ollam
Qonsan mənim yaxama.

ALƏMZƏR ƏLİZADƏ

(1950)

Aləmzər Əlizadə həyatını uşaq ədəbiyyatına həsr edən şairlərdəndir. O, 1950-ci il sentyabr ayının 4-də Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini Gəncədəki Səməd Vurğun adına orta məktəbdə almışdır. 1969-cu ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna daxil olmuş, 1974-cü ildə ipəkçilik ixtisası üzrə ali təhsil almışdır. 1975-ci ildə əmək fəaliyyətinə başlayan A. Əlizadə Gəncə pambıqtəmizləmə zavodu nəzdindəki toxum laboratoriyasında aqronom, sonra işə müdir işləmişdir. 1984 - 1985-ci illərdə Gəncə şəhər mədəniyyət evində dram dərnəyinin rəhbəri olmuşdur.

A. Əlizadə bir müddət şəhər mətbəəsində korrektor vəzifəsində işləmişdir. Hazırda isə o, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Gəncə filialında əmək fəaliyyətini davam etdirir.

Aləmzər Əlizadə bədii yaradıcılığa hələ orta məktəbdə oxuyarkən başlamış, şe'rləri ilə müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxış etmişdir. 1973-cü ildə "Sarı ceynək" adlı ilk kitabını nəşr etdirən A. Əlizadə özünü istedadlı bir uşaq yazıçısı kimi tanıtmışdır. Bundan sonra onun "Küsən güllər", "Şəfəqin sığılaları", "Ətirli kəpənək", "Ülviyyənin kitabı" adlı əsərləri nəşr olunmuşdur.

A. Əlizadə orijinal, duzlu-məzəli şe'rləri ilə balacaların rəğbətini qazanmışdır. Uşaqları dərin məhəbbətlə sevməsi, xarakterində uşaqlara məxsus kövrək cizgilərin olması, balacaların həyatını diqqətlə müşahidə etməsi, yumor duyğusu A. Əlizadənin uşaq şe'rlərinin uğurlarını təmin edən cəhətlərdir. Şairin "Fışqırıq", "Təriş göbələk yığır", "Axan beş", "Meyvə çıxdı", "Şadlıq", "Üzən top", "Nəğmə yadımdan çıxdı", "Acığa düşən çəkmə", "Laləli divar" və s. şe'rləri uşaq təfəkkürünə uyğundur. Bu və ya buna bənzər digər yazıları oxuyanda adamın üzünə istər-istəməz təbəssüm qonur. Təbii, uşaq sadəlvahlıyından doğan yumor şe'rlərin bədii dəyərini artırır, onları oxunaqlı edir.

"Fışqırıq" şe'rinin balaca qəhrəmanı Ramil öz fışqırığını itirir və hiss eləyir ki, onu bacısı Xanım götürüb. Xanım isə bunu boynuna almır. Ramil hirs-lənib deyir:

Yox, mənim fışqırığımı
Gizlənib, itə bilməz.
Ya bu gün, ya da sabah
Səsi çıxmayacaq bəs?

Aldığı "5"lə öyünən İlhamın hərəkətləri də, uşaqların gündəliyi ora-bura dartarkən onun suya düşməsinin, "5"nin pozulmasının, "arxa düşüb axmasının" təsviri də maraqlıdır. Qız ağlayarkən uşaqların ona dedikləri sözlər təbiidir, inandırıcıdır:

Əzbərlədiyin şe'r
Yadından çıxmayıb ki?
O da "5" kimi suda
Pozulub axmayıb ki?!

Aləmzər Əlizadənin balaca qəhrəmanları öz məzəli hərəkətləri, danışıq tərzləri, uşaq sadələvhlükləri, təmizlikləri, saflıqları ilə oxucunun sevimlisinə çevirilir. Şalvar geyməmiş kəmərlər bağlayan Ramilin, sürüşüb yuxılarkən gül-gülə ayağa qalxan Fərmanın, nənəsinə "yemlik, gicitkən yemişəm, ancaq dilotu yeməmişəm", - deyən Nərgizin, anasının "gedək yoxlayaq, bəlkə evimiz qaçıb" sözü ilə inanış evlərinə sarı can atan Fərhadın, uşaqların qarşısında məzəli mahnılarla çıxış edən Tərişin, çəkməsinin bir tayı çaya düşən Übüşün, "nəğməm yadımdan çıxıb bağçada qaldı", - deyən Qaçayın, "xoruldama, uzan yat, bacım oyanar, pişik", - deyən qızın və başqa bu kimi balaca qəhrəmanların bədii portreti xarakterik cizgilərlə çəkilmişdir. "Tikanların yuvası" adlı şe'ri oxuyanda gözlərimizin qarşısında dəcəl, ancaq sevimli bir oğlan uşağı canlanır:

Bağ-bağçada qardaşım
Baxmır tikana, daşa,
Soyunub ayağımı
Qaçır o baş-bu başa.
Saymaq olmur necədir? -
Üçdür, beşdir, altıdır.
Elə bil tikanların
Yuvası qardaşımın
Ayağının altıdır.

Yaxşı cəhətdir ki, Aləmzər Əlizadənin şe'rlərində quru nəsihətçilik yoxdur. Hadisələrin özü balaca oxucuları düşünməyə, nəticə çıxarmağa məcbur edir. Məsələn, bir var ki, uşağa ümumi sözlərlə deyəsən: adam pinti olmaz, səliqə-səhməna fikir ver, üst-başını batırma, bir də var ki, uşağı səliqəli, təmizkar olmağa səsləyən aşağıdakı şe'ri oxuyasan:

Palçıqın içində
Dalaşır Rəhim.
Gör necə palçığa
Bulaşır Rəhim.
Üzünü, gözünü
Batır Rəhim,
Nənənin işini
Artır Rəhim.

A. Əlizadə uşaqlar üçün xeyli mənzum nağıl da yazmışdır. Onun "Kirpilər", "Dəcəl cüce", "Zürafə", "Dələ və Şeşəqulaq", "Toya gecikən tülkü", "Nəğmə qapısı", "Yelpazəli" və s. bu kimi nağılları da uşaqlar üçün maraqlıdır.

İYDƏLƏR

Dedik dəyər iydələr,
Yedik, sanki çiydilər.
Bol-bol günəş düşəcək,
Un torbası şişəcək.
Bu torba qızarıanda
İçində un bişəcək.

İPƏK KOMBİNATINDA

Anam məni bir səhər,
Kombinata apardı.
Eh, bilsəniz nə qədər
Maraqlı işlər vardı?
Burada bir otaq var,
Əvvəlcə puplar bişir,
Sap açıldıqca onlar,
Necə atılıb-düşür!
Əyirici dəzgaha
Adam baxdıqca baxır.
İpək saplar elə bil
Axır, süd kimi axır.
Gözirik sex boyunca
İpək toxunan yeri,
Baxıb gördüm doyunca
Naxışlı ilmələri.
Qulaqlarına gələn
Dəzğahın gur səsidir.
Su deyil bu tökülən,
İpək şələləsidir.
Əvvəl toxunan ipək
Demə, bir rəng olurmuş.
Dəzğahlar vurub bəzək,
Belə qəşəng olurmuş.

BACIMIN KİTABI

"Əlifba" kitabını
Evdə qoymuşdu bacım.
İstədim ki, götürüb
Onun dalınca qaçım.
Sonra fikirləşdim mən,
Gedib dərsə girərəm,
Dərs soruşarlar birdən,
Bəs nə cavab verərəm?..

KAMAL İSGƏNDƏR
(1945-1996)

Uşaqlar üçün mə'nalı, yığcam, yadda qalan, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik şe'rlər yazan şairlərimizdən biri də Kamal İsgəndərdir. Kamal İsgəndər uşaqlar üçün beş kitab yazıb çap etdirib. Bu kitablarda toplanan şe'rlər Kamalın istedadlı bir uşaq şairi olduğunu göstərir.

- Tutaq, ağaca
Gedib çıxmasın.
Özünə çoxlu
Armud yığmasın.
Əlində armud,
Cibində armud.
Ağacdən necə
Düşərsən, Mahmud?
- Vacibdi elə
Yerə düşürəm?
Ağacda yeyib
Sonra düşərəm.

Kamalın əksər şe'rlərinin qəhrəmanları belə hazırcavabdırlar.

K. İsgəndərin şe'rlərinin mayasını incə yumor təşkil edir. Müəllif bu yumor vasitəsi ilə balaca qəhrəmanlarının xarakterini açmağa nail olur. "Mən küsmüşəm" adlı şe'rinqəhrəmanı Süsən Həsəndən küsür. Ancaq o, dostuna zəng etməkdən özünü saxlaya bilmir:

- Sən ki, küsüb getmişən,
Bəs niyə zəng etmişən?
- Zəng elədim biləsən:
Mən küsmüşəm, ay Həsən!

"Küknar və sərçə" şe'ri də qısa, aydın, mə'nalıdır:

- Yamyaşılam qışda, yayda
Bir mənə də gəlin qonaq!
- İynəlidir budaqların,
İynə üstə necə qonaq?!

Kamal İsgəndər təbiəti duyan, onun əlvan lövhələrini xarakterik cizgilərlə çəkməyi bacaran şair idi. Onun "Meşədə", "İsti su", "Baba dağ", "İnciçiçəyi", "Dəmiraparan çay" və s. bu kimi şe'rlərində Azərbaycan təbiətinin konkret lövhələri canlandırılmışdır.

Şair uşaqları əməyə məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyin vacibliyini dərk etdiyindən bu mövzuda da xeyli şe'r yazmışdır. Yaxşı cəhətdir ki, şair sözlükdən, nəsihətçilikdən qaçmış, zəhmətin poetik tərəfini görüb göstərməyə çalışmışdır.

Hey baxıram bayaqdan
Suvaq çəkən xalaya.
Xoş səsiylə nəğməmi
Xala qatır malaya?!
Gör divara suvağı
Xala nə iti çəkir! -
Elə bil ki, mala yox,
Divara ütü çəkir...

K. İsgəndər uşaq xarakterini bildiyindən, balacaların nağıl xoşladığını nəzərə aldığından onlar üçün xeyli mənzum nağıl da yazmışdır. Həmin nağıllar folklor çeşməsiindən su içsə də, Kamal öz yaradıcı təkəyyülünə daha üstünlük vermiş, "Ayı necə gəzdi ayı", "Fil yollandı talaya, zəng eləyə xalaya", "Çoxluca nəğmə vardı, quşlar alıb apardı", "Dostu yoxdur dovşanın, dərdi çoxdur dovşanın", "Bilsən yol qaydasını, görərsən faydasını!" və s. bu kimi yığcam, düşündürücü mənzum nağıllar yazmışdır.

Kamal İSGƏNDƏR

KİMİN BELƏ ANASI VAR?

Bir tarixdir Azərbaycan,
Min bürcü, min qalası var.
Şahdağ kimi onun taxtı,
Göy göl kimi aynası var.

Məğrurluqda yarıntək,
Bunu hamı bilsin gərək.
Cavanşir tək, Koroğlu tək,
Necə-necə balası var.

Səsləmişik onu haçan,
Deyib bizə həmişə can.
Anamızdır Azərbaycan,
Kimin belə anası var?

ƏLİ BOŞ DEYİL

Aytən bala yenə su
Gətirirdi bulaqdan.
Gördü əlində topu
Sırac gəlir uzaqdan.
Durub sevinc içində
Tez Sıracı çağırırdı.
- Gəl kömək et, ay qaqaş,
Vedre yaman ağırdı.
Qucub topunu bərk-bərk,
Sırac baxdı Aytənə.

- Əlim boş deyil, yoxsa
Kömək edərdim sənə...

PALTARINI QURUDUR

Qurbağa çıxıb sudan
Nə axtarır quruda?
- İstəyir paltarını
Gün altında quruda.

ƏLƏSGƏR ƏLİOĞLU (1952)

Ələsgər Əlioğlu rayonda yaşayıb-yaradan istə'dadlı qələm sahiblərin-dəndir. O, doğulub boya-başa çatdığı kənddə - Goranboy rayonunun Xanqərəvənd kəndində müəllim işləyir. Həyatını balalarımızın tə'lim-tərbiyəsi kimi müqəddəs bir işə həsr edən Ə. Əlioğlu həm də bədii yaradıcılıqla ciddi məşğul olur. Uzun illərdir ki, duzlu-məzəli, lakonik şe'rləri ilə respublika mətbuatında, "Göyərçin", "Günəş" jurnallarında, "Savalan" qəze-tində çıxış edir. O, bir neçə şe'r kitabının müəllifidir. Bu kitablardan ikisi - "Xortumsuz fil" və "Yeraltı keçid" uşaqlar üçündür. Hər iki əsər çap olunan kimi uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan mütəxəssislərin, şair və yazıçıların diq-qətini cəlb edib. Şairin ilk uşaq kitabını - "Xortumsuz fil"i maraqla oxuyan görkəmli uşaq yazıçısı Tofiq Mahmud 1983-cü ildə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində yazırdı: "Ələsgər Əlioğlunun şe'rləri özünəməxsus müsbət cəhətlə-ri ilə fərqlənir. Hər şeydən əvvəl, gənc müəllif yığcamlıq və lakonikliyə yi-yələmə bilmişdir. Şair qısa şe'rlərində fikrə, mə'naya, lövhəyə, məzmunu xü-susi diqqət yetirmişdir. Təbiət hadisələri, kənd həyatına aid əhvalatlar, uşaqlar-ın fikirləri, mühakimələri bu şe'rlərin ruhunu, canını təşkil edir".

Ə. Əlioğlu təsvirləri ikinci dərəcəli, əhəmiyyətsiz detallarla, təfərrüatlar-la doldurmağı xoşlamayan, bir xarakterik cizgi ilə öz fikrini deməyi bacaran şairdir. "Zəngli saat", "Sınan xətkəş" əsərlərinin balaca qəhrəmanları öz na-dincliklərinin layiqli cəzasını alırlar. Zəngli saati Natəvan axşam çox oynat-dığı üçün, saat gecəyarısı qızı şirin yuxudan oyadır. Bəs Ədalətin dəftərindəki bu xətt niyə belə əyri alınıb?

Ötən axşam sındırıb
Xətkəşini Ədalət.
Bu axşam dəftərində
Əyri alınıb düz xətt.

Əli xoruzu ona görə buynuzlu çəkib ki, onu tülkü yeməsin ("Buynuzlu xoruz"), Külək Nabatın bantını çirkli olduğu üçün onun başından açıb ("Çirkli bant"). Qoç hamıya buynuz göstərdiyi üçün bir gün buynuzunun bir tayını örüşdə qoyub gəlməli olub ("Taybuynuz")...

Ələsgər Əlioğlunun əksər şe'rləri belə xarakterik detallar üzərində qurul-muşdur. Şair hər bir predmetə, əşyaya uşaq gözü ilə baxmağı bacardığından onun yığcam, yumorlu şe'rlərini oxuyanda istər-istəməz adamın üzünə təbə-süm qonur. "Məktub" şe'rində oxuyuruq:

Məktub yazan Ayazdı,
Ünvanı da tərs yazdı.
Aparıb məktubu o,
Poçt qutusuna atdı.
Qayıdıb məktub yenə
Onun özünə çatdı...

Ə. Əlioğlunun balaca qəhrəmanları diribaş, fərasətli, hazırcavab uşaqlar-dır. "Sabun" şe'rinin qəhrəmanı öz səhvini görün necə qiymətləndirir:

Gözümü də qırpmadım,
Sabunladım üzümü.
Sabun acığa düşdü,
Acıdırdı gözümü.

Yumor Ə. Əlioğlunun bütün uşaq şe'rlərinin cövhəridir. "Qarışqalar" şe'ri-nin qəhrəmanı qarğı atını çapa-çapa bağda hərlənir, gah gilə, gah ərik dərir. Onun üst-başı bütün şirə olur. Atını yerə qoyub əlini yumağa gedir:

Tağı düşdü atından
Görsün ki, harda su var.
Qayıtdı ki, atını
Miniblər qarışqalar.

Zənnimcə, izahata heç bir ehtiyac yoxdur.

Ə. Əlioğlunun şe'rlərində pinti, tənbel uşaqlar tənqid olunur, Qoçaqlar, təmizkarlar, zəhmətsevərlər isə təriflənirlər. Ancaq yaxşı cəhətdir ki, şair bu şe'rlərin heç birində nəsihətçilik etmir. Sərçələrin Məhsətinin yerə tökdüyü toxumları "təmizləməsi" ("Sərçələr təmizlədi"), tənəyin üzümləri kal-kal ye-yən Mələyin əlindən qaçıb ağaca çıxması ("Tənək"), Günəşin sözə baxmayan Göyçəkdən küsüb getməsi ("Sözə baxmayan qız"), qaranlığın Cəfəri evə çata-na qədər qovması ("Qaranlıq qovub") və s. bu kimi detallar müəllif mövqeyi-nin ifadəçisinə çevrilir.

Ə. Əlioğlunun uşaq şe'rləri elə uşaqların özü kimi təmiz, şıltaq, kövrək, balacadır. Uşağı görəndə adamın üzü istər-istəməz güldüyü kimi, Ələsgərin şe'rləri də adama xoş ovqat bağışlayır.

BOŞ VEDRƏ

Biz moruğu vedrəyə,
Cəfər ağzına atdı.
Onun vedrəsi evə
Meşədən boş qayıtdı.

XORTUMSUZ FİL

Mumu gen-bol işlətdi,
Bir fil düzəltdi Əli.
Mum çatmadı axırda,
Xortumsuz qaldı fili.

PINTI

Səhər yuyundu hamı,
Cəfər çəkdi özünü.
Yağış tutdu təpədə,
Yudu onun üzünü.

TƏZƏ DON

Nabat əyninə geydi
Atası alan donu.
Sevinə-sevinə o,
Götürdü telefonu:
- Alo!.. Alo!..
Ay nənə,
Donum yaraşır mənə?

DOYANDAN SONRA

Qalın bir biçənəkdə
İtirdim quzunu mən.
Tapa bilmədim onu,
Yorulub düşdüm əldən.
Çəkildim bir qırağa,
Birdən mələdi quzu.
Yeyib doyandan sonra
Yerini dedi özü.

TOFIQ MİRZƏ
(1948)

İste'dadlı uşaq şairi Tofiq Mirzə az çap olunan, az təbliğ edilən şairlərdən olsa da, şe'rlərini oxuyan kimi həssas oxucunun dodaqlarını qaçırır. Ona görə ki, folkloru dərinədən bilən şair yumoristik süjetlərdən bəcaırqa istifadə edir.

Bir dəfə Özbəkistandan qonaqlarımız gəlmişdi. Onlar Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyasını hazırlamaq istəyirdilər. Söhbət zamanı özbək şairi Osman Koçqar Tofiq Mirzəni soruşdu. Əvvəlcə elə bildim ki, şəxsən tanışdırlar. Sonra öyrəndim ki, Osman Tofiqi onun xalq ruhunda yazılmış şe'rlərindən tanıyır.

"Ağılsız dəmirçi" şe'rində öküzü bıçaqla yükləyib satmağa aparan dəmirçinin başına gələn məzəli əhvalatdan söhbət açılır. Öküz yixılır, dəmirçi heyvanı murdar olmasın deyə kəsməlidir. O nə qədər bıçaq axtarır, tapmır. Bıçaq üçün kəndə yüyürən dəmirçi unudur ki, öküzün yükü elə bıçaqlardan ibarətdir.

Tofiq Mirzə İsmayılıda dünyaya göz açıb, orada orta məktəbi bitirib. Sonra Bakıya üz tutub. İndiki N. Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra uzun müddət doğulduğu torpaqda işləyib. Hazırda Bakıda yaşayır.

Tofiq Mirzə əlinə qələm alandan uşaq şe'ri yazır. O zaman biz uşaq ədəbiyyatına barmaqarası baxırdıq, uşaqlar üçün yazmağı heç ağılımıza da gətirmirdik, Tofiq Mirzə isə bu sahədə axtarışlarını davam etdirirdi. Tələbə vaxtı onun Moskvada çap olunan uşaq kitablarını acgözlüklə oxuması indi də yadımdadır.

Tofiqin ilk kitabı "Meşə yolu" adlanırdı. Bu kitab göstərdi ki, uşaq ədəbiyyatımıza yeni nəfəsli, iste'dadlı bir şair gəlir. Onun "Meşə yolu", "Yarpaqlar", "Palıd" şe'rləri kənd lövhələrinə həsr edilmiş maraqlı bədii parçalardır.

"Ölcəklər" şe'rində təsvir olunur ki, qışda əllər üşüməsin deyə adamlar əlcək geyirlər. İşıqçı məftil bağlayanda rezindən, usta isə divar hörəndə kəntandan əlcək geyir. Şair şe'ri belə bitirir:

Vacib deyil ki, əlcək
Bərli, bəzəkli olsun.
Yaxşı əlcək odur ki,
İşdə görəkli olsun.

"Balaca atlı", "Nərgiz şəkil çəkir" şe'rlərində cəsarətli, əməksevər uşaqlardan söhbət gedir. "Bunlar kimindir", "Tısbəğa lovgalığı" şe'rlərində isə tənbellər, özündən razılar tənqid edilir.

Tofiq Mirzənin "Oğlanlar, oğlaqlar" adlı ikinci kitabı da uşaqlara ünvanlanıb. Burada toplanan şe'rlər mövzu rəngarəngliyi və bədii dəyəri e'tibarilə

əvvəlkilərdən seçilir. Onun şe'rlərinin əksəriyyəti uşaqları düşündürür. Tofiq uzun müddət Azərbaycanın ən səfali rayonlarından birində yaşadığından onun uşaq şe'rlərində meşə havasının təmizliyi, çəmən çiçəklərinin ətri duyulur. Şair "Gəlinbarmağı" adlı bitkini uşaqlara belə təqdim edir:

A rəngi qan-qırmızı,
Baharın cırdan qızı.
Yerə düşmüş bəzəksən,
Xirdaca göbləksən.
Kol dibində bitirsən,
Ot içində itirsən
Çıxdın mənim qarşıma,
Gəldin mənim xoşuma,
Dərüb səni keçirdim,
Barmağımın başına.

Tofiq Mirzə "Göyərçin" jurnalının daimi müəlliflərindəndir. O, tez-tez öz duzlu, məzəli şe'rləri ilə çıxış edir, balalarımıza şe'r sovqatı göndərir.

Tofiq MİRZƏ

ÇİÇƏKLƏRİN YÜRÜŞÜ

Yaz gələndə küləklə
Vida eylədik qışa.
Yer altından çiçəklər
Düzüldülər yanışa.
Biz də tamaşa etdik,
Hansı çıxır finişə -
Qabaqda Novruzgülü,
Sonra gəldi Bənövşə.

GÜLÜŞ OTAĞINDA

Bu ev evlərdən ayrı,
Divarları güzgülü.
Güzgülər əyri-əyri,
Əyri edir düzgünü.
Bir güzgü var - adamı
Yekəburun göstərir.
Biri qısa göstərir,
Biri uzun göstərir.
Bir güzgü qabarıqdır,
Bir başqası çökükdür.
Bunda adam arıqdır,
Onda adam çox kökdür.
Körpə uşaq da gəlsə,
Burda gülməli olar.
Öz əksi kimi olsa,
Adam lap dəli olar.
Ancaq burda həmişə
Könül güler, üz güler.

Adamlar çox qəşəngdir,
Eybəcərdir güzgülər.

AĞCAQAYIN KÖLGƏSİ

Qırağında ağ çayın,
Bitib bir ağcaqayın.
Əyilib budaqları,
Suyun üstünə sarı.
Günəş doğanda səhər,
Parlayanda üfqlər,
Özündən üç-dörd dəfə
Uzun olar kölgəsi,
Əyilər bu tərəfə.
Gün günorta olanda
Yığılıb düşər çaya.
Axşam günəş batanda
Keçər çaydan o taya.
Hər axşam ağcaqayın
Kölgəsini itirər.
Hər səhər onun üçün
Günəş kölgə götürər.

KÖNÜL KİTAB OXUYUR

Gülməli kələk Könül,
Burnu çiyələk Könül.
Gəl aç bu kitabı,
Oxuya, bu İ, bu P.
Tap görək İ - P
nədir?
O gülüb dedi:
- Kəndir.

ŞAHİN XƏLİLLİ (1951)

Şahin Xəlilli ziyalılığı yaradıcılığına, yaradıcılığı ziyalılığına bəzək olan qələm sahiblərindəndir. O, 1951-ci ildə Ermənistanın Körpülü kəndində anadan olub. 1959-cu ildə ailəlikcə Bakıya köçüblər.

1968-ci ildə orta məktəbi bitirib. APXDİ-nin İngilis-Azərbaycan dilləri fakültəsində təhsilini davam etdirib (1968-1973). Əmək fəaliyyətinə Kəlbəcərin Ağca kəndində müəllim kimi başlayıb. Hazırda Xarici dillər institutunun dosentidir.

Uzun illər pədaqoji sahədə səmərəli fəaliyyət göstərən Şahin müəllim balalarımızın sevincinə səbəb olan lakonik şe'rlər müəllifi kimi tanınır. Onun şe'rləri dilinin aydınlığı, uşaq təfəkkürünə uyğunluğu ilə seçilir.

Şahin Xəlilli "Göyün ulduzları" və "Ürəyimdən keçənlər" adlı şe'r kitablarının müəllifidir.

DÜNYA QUŞDU...

Güllərin üstündəki
Şeh də puçur-puçurdu,
Sevincindən quş tək
Dünya sanki uçurdu.

YAZ LÖVHƏSİ

Gah gün çıxır, gah da ki,
Göydən yağış yağırdı.
Bu gün, bu gün elə bil
Yağış şe'r yazırdı.

KÜLƏK

Oldu külək ağ atı,
Bu aləmi dağıtdı!
Hey çığırdı, bağırdı,
Qabağına çıxanı
Bir-bir rəqsə çağırdı.

SON SÖZ ƏVƏZİ

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının zəngin bir tarixi vardır. Bu ədəbiyyatın problemləri həmişə ədəbiyyatşünasların, yazıçıların, tərbiyəçilərin, müəllimlərin, valideynlərin diqqət mərkəzində olmalıdır. Ədəbiyyatşünaslarımızdan, yazıçılarımızdan M. Cəfərin, B. Nəbiyevin, C. Əhmədovun, Y. Kərimovun, Elçinin, Q. Namazovun, T. Mahmudun, Z. Xəlilin və başqalarının Azərbaycan yazıçılarının qurultaylarında, plenumlarındakı məruzələrində, çıxışlarında, eləcə də dövrü mətbuatda dərc edilən məqalələrində uşaq ədəbiyyatının ayrı-ayrı problemləri, onun qarşısında duran vəzifələr ön plana gətirilmişdir. Tənqidçilərimizdən Ş. Alışanov, M. Qasımlı, N. Şəmsizadə və başqaları da uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuş məqalələri ilə çıxış etmiş, onun uğur və nöqsanlarını araşdırmışlar.

Bəkir Nəbiyev çox doğru qeyd edir ki, balacaların, yeniyetmələrin, gənclərin dünyagörüşünün inkişafında, maraq dairəsinin genişlənməsində əxlaq və mə'nəviyyatının tərbiyəsində və nəhayət, bədii zövqünün cilalanmasında uşaq ədəbiyyatının oynadığı rol çox böyükdür.

Uşaqlığı ömrünün ən sevimli çağı adlandıran B. Vahabzadə tez-tez ötən günləri xatırlayır, xizəklə sürüşdüüyü, çilingağac oynadığı, ilk dəfə məktəbə qədəm basdığı günlərin canlı, poetik lövhələrini yaradır. "Yazı taxtası", "İlk dərs", "Məktəb yolları", "Xala", "Sinif-həyat", "Çanta" şe'rlərində məktəb həyatının maraqlı lövhələrini yaradan şair balaca dostlarını çalışqan, əməksevər, vətənpərvər olmağa səsləyir. Bəxtiyar müəllimin uşaq şe'rləri aydınlığı, yığcamlığı, dilinin sadəliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Saat çıxacağıq
Gündüz işləyir,
Gecə işləyir.
Ancaq bilmirəm
O qaranlıqda
Necə işləyir?

Nəbi Xəzrinin uşaq şe'rlərində də onun yaradıcılığına məxsus lirizm, kövrəklik, həzinlik ön plandadır. Şair lakonik lövhələrlə uşaqların sirli, sehrli dünyasına daxil olmağı bacarır.

- Nə oldu, itdi günəş,
De, hara getdi günəş?
- Günəş getdi ki, sənə
Bahar gətirsin yenə!

Görkəmli yazıçılarımız uşaq ədəbiyyatına həmişə böyük qiymət vermişlər. M.Rahim, S.Rüstəm, Ə.Vəliyev, M.İbrahimov, İ.Əfəndiyev, B.Bayramov, İ.Şıxlı, Ə.Cəmil, G.Hüseynoğlu, B.Azəroğlu, M.Gülgün, N.Rəfibəyli, Q.Qasımzadə, S.Vəliyev, N.Gəncəli, N.Həsənzadə, Anar, Ə.Əylisli, C.Novruz, R.İbrahimbəyov, R.Zəka, Y.Həsənbəy, İ.İsmayılzadə, Ə.Salahzadə, Ç.Əlioğlu, C.Yusifzadə, C.Cavadlı, H.Əli, M.Ələkbərli, Z.Şahsevənli, A.Cəmil, M.Abdullayeva və başqaları yaradıcılıqlarını uşaq ədəbiyyatına həsr etməsələr də, heç vaxt balacaları unutmamış, ara-sıra onlar üçün əsərlər yazıb nəşr etdirmişlər.

Mərhum yazıçılarımız Əyyub Abbasovun, Eynulla Ağayevin, Sabir Məmmədzadənin uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətlərini də mütləq xatırlatmaq lazımdır. Onların nəşr edilmiş kitablarının əksəriyyəti uşaqlara ünvanlanmışdır. S. Məmmədzadənin "Cəfər və balıq" şe'rinə oxuyanda istər-istəməz adamın üzünə təbəssüm qonur:

Cəfər gölə qarmaq atdı,
Cəfər dartdı, balıq dartdı.
Sap qırıldı birdən-birə,
Cəfər tirtap gəldi yere.
Durub qaçdı qorxa-qorxa,
Arxasına baxa-baxa.
Ürəyində o, "düşməni"
Yol uzunu pisləyirdi.
- Bir işə bax! Balıq məni
Çəkib tutmaq istəyirdi!..

Adları çox vaxt unudulan, ancaq uşaq psixologiyasını yaxşı bilən, onlar üçün maraqlı əsərlər yazıb çap etdirən S. Şeyda, L. Vəlizadə, E. Həbib, Z. Vəlizadə, T. İsgəndərova və başqalarının qələmindən çıxan əsərlər uşaq oxusu üçün maraqlıdır. Yığcamlıq onların əsərlərinin əsas məziyyəti kimi yadda qalır.

Nisbətən cavan nəslə təmsil edən istə'dadlı yazıçılarımız da az deyil. Doğrudur, onların əksəriyyəti böyüklər üçün yazıb, yaradırlar. Ancaq A. Məmmədlinin, M. Hüseynzadənin, İ. İmanzadənin, Əlisəmidin, T. Qaraqayanın, Ş. Xəlillinin, Ə. Quluzadənin, V. Mirzənin, Q. Nəcəfovun, S. Əsgərovun, B. Bərdəlinin, T. Məmmədin, R. Mövsümün, V. İsaqoğlunun, N. Hüseynovun, Ə. Cəfəroğlunun, Ç. Veyselovanın, Q. Həmidin, Ş. Zəngilanlının, A. Bünyadzadənin, S. Nuruqızının və başqalarının mətbuatda çap olunan əsərləri göstərir ki, onlar uşaq ədəbiyyatı sahəsində qabiliyyəti və səriştəsi olan qələm sahibləridir.

Uşaq ədəbiyyatına, uşaq yazıçılarımıza həsr etdiyim bu toplunun son cümlələrini yazıram və öz-özümə düşünürəm: görəsən bir iş görə bildimmi? Kitabxanalara düşüb uşaq yazıçılarının kəpənəyi xatırladan kitablarının dalmca qaçan pedaqoji universitetin, institutun, müəllimlər seminariyalarının, kolleclərinin tələbələrini minnətdarlığını qazana biləcəyəmmi? Məni qınayan

lar, məndən gileylənənlər olmayacaq ki? Yaddan çıxan, unudulan olmadı ki?...

Ancaq bircə onunla toxtaqlıq tapıram ki, oxucu kitabın qüsurlarını onun içindəki maraqlı uşaq şe'rlərinə, hekayələrinə bağışlayar. Bir də ki, həyat davam edir. Uşaq ədəbiyyatımızın daha gözəl əsərlərlə zənginləşəcəyinə, yeniyeni istə'dadlı qələm sahiblərinin üzə çıxacağına, bu sahədə sanballı dərslərin yaranacağına dərin bir ümidlə son nöqtələr qoyuram. Arzu ələyirəm ki, bu nöqtələr nağıllarımızın sonunda düşən üç almanın simvolik rəmzinə çevrilsin...

1993 - 1994

RUS VƏ DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

A. S. PUŞKİNİN HƏYATI VƏ YARADICILIĞI (1799 - 1837)

Dünya poeziyasının görkəmli nümayəndəsi A. S. Puşkin sənəti çox dərin, geniş və rəngarəngdir. Puşkin az yaşamasına baxmayaraq özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Bir-birindən gözəl, mənalı lirik şe'rlər, "Qafqaz əsiri", "Bağçasaray fontanı", "Qaraçılar", "Qraf Nulin", "Poltava", "Tunc atlı", "Ruslan və Lyudmila" kimi dərin məzmunlu poemalar, "Yevgeni Onegin" kimi əzəmətli mənzum roman, "Boris Qodunov", "Motsart və Salyeri" kimi dram əsərləri, "Dubrovski", "Kapitan qızı" kimi qiymətli nəsr nümunələri yazan Puşkinin adı dünya ədəbiyyatı tarixinə qızıl hərflərlə daxil olmuşdur.

Puşkinin poeziyası ümumbəşəri bir poeziyadır. Müxtəlif xalqlar onun əsərlərini sevə-sevə oxuyurlar. Puşkin poeziyası sərhəd, məhdudiyyət bilmir.

Puşkinin hələ dörd yaş olanda xalası qarpız alıb gətirir. Üzünü uşaqlara tutub deyir ki, kim qarpız haqqında şe'r deyə bilsə, qarpızın ortasını ona verəcəm. Uşaqlar fikirləşir, Aleksandr isə bədahətən deyir.

Saşına puza,
Xoçet arbuza...

Puşkinin poeziyası həm uşaqlar, həm də böyükklər üçün maraqlıdır. Lakin onun elə əsərləri var ki, birbaşa uşaqlara ünvanlanmışdır. Belə əsərlərə misal olaraq "Adaxlı", "Ayı haqqında nağıl", "Çar Saltan haqqında nağıl", "Balıqçı və balıq haqqında nağıl", "Ölmüş çarıça və yeddi qəhrəman haqqında nağıl", "Qızıl xoruz haqqında nağıl" və s. mənzum nağılları göstərə bilərik.

Yəqin ki, "Balıqçı və balıq" haqqında nağılın məzmunu hamınızın yadındadır. Dəniz sahilində bir qoca öz qanısı ilə yaşayır. Qoca hər gün balıq tutmağa gedir. Bir dəfə onun qarmağına qızıl balıq düşür. Balıq qocadan xahiş edir ki, onu dənizə buraxsın. Qoca balığın arzusuna əməl edir. Evə qayıdıb əhvalatı qarıya danışır. Qarı ərini danlayır və onu balığın yanına göndərir. Balıqçı balıqdan xahiş edir ki, ona bir təknə versin. Arzusu yerinə yetir. Ancaq acgöz arvad ərindən əl çəkmir. Onu tez-tez balığın yanına göndərüb gah saray istəyir, gah dvoryan qadın, gah da çarıça olmaq istədiyini bildirir. Onun bu arzularını həyata keçir. Lakin qarı bununla da kifayətlənmir. İstəyir ki, qızıl balıq

onun xidmətində dayansın. Bunu eşidən balıq əsəbiləşir və verdiklərinin hamısını geri alır.

"Çar Saltan haqqında nağıl"da və "Qızıl xoruz haqqında nağıl"da xeyir-xahlıqla bədxahlıq üz-üzə qoyulur və hər iki əsər xeyirin şər üzərində çələbəsi ilə başa çatır. Qəhrəman oğul paxıl xalalarını cəzalandırır, var-dövlət, xoşbəxtlik sahibi olur. Onun çar atası gəlib oğlunu və arvadını tapır, oğluna gözəllər gözəli ilə toy edir.

"Qızıl xoruz haqqında nağıl"da təsvir edilir ki, Dadon adlı bir zalım şah var imiş. Qocalanda, taqətdən düşəndə vaxtilə əzab verdiyi adamlar onu dinc qoymurlar. Çar tədbir tökmək üçün ağıllı bir adamı yanına çağırır. Müdrik kişi çara qızıl xoruz bağışlayıb deyir ki, nə vaxt ki, xoruz sakitdir, dincdir, sənə zaval yoxdur. Ancaq elə ki, o banladı, üzünü tutduğu tərəfdən səni bəla gözləyir. Xoruz banlayanda çar birinci dəfə böyük, sonra kiçik oğlunu göndərir. Üçüncü dəfə özü gedir. Bir çarıçaya rast gəlir. Yolda həmin müdrik adam çarın qarşısına çıxıb həmin gözəli istəyir. Çar əhdinə xilaf çıxdığı üçün o, məhv olur.

Puşkinin o biri əsərləri də uşaq oxusu üçün münasibdir.

LEV NİKOLAYEVIÇ TOLSTOY

(1828 - 1910)

Dünya ədəbiyyatının ən qüdrətli simalarından biri olan Lev Nikolayeviç Tolstoy 1828-ci ilin 28 avqustunda Tula şəhəri yaxınlığındakı

Yasnaya Polyanada anadan olmuş, ömrünün böyük hissəsini burada keçirmişdir. Qatarda gedəndə də həmişə üçüncü dərəcəli ümumi vəqonda gədən, qraf olsa da, özünü kəndlilərlə bərabər tutan, daim onlarla ünsiyyətdə olan Lev Nikolayeviç insanların həyatını mükəmməl öyrəndiyindən onun yaratdığı insan xarakterləri öz mükəmməlliyi, koloriti ilə diqqəti cəlb edir.

Tolstoy on yeddi yaşında ikən Kazan universitetinə daxil olur. Lakin müəllimlərinin mühazirələrinin həyatdan uzaq olduğunu hiss edən yazıçı 1847-ci ildə universiteti yarımçıq buraxıb həyat məktəbinə - Yasnaya Polyanadakı sadə adamların arasına qayıdır. Burada o, təsərrüfatla məşğul olur. Onun qarşısına qoyduğu ən vacib məsələlərdən biri kəndli balalarının təlim-tərbiyəsi idi.

Tolstoy müxtəlif vaxtlarda Moskvada, Peterburqda, Tulada yaşayır. 1951-ci ildə böyük qardaşı ilə Qafqaza gəlməsi, könüllü surətdə ordu sıralarında hərbi qulluğu onun yaradıcılığına yeni-yeni mövzular gətirir. Böyük ədib həm əsgərlərin, həm də qafqazlıların xarakterini yaxından öyrənir. O, "Kazaklar", "Basqın", "Qafqaz əsiri", "Hacı Murad" (1896 - 1904) əsərlərini yazır.

Tolstoy 1854-cü ildə Krım müharibəsində iştirak edir, 1855-ci ildə Sevastopol təslim olandan sonra Peterburqa gedir. Həmin hadisələrin təsiri ilə məşhur "Sevastopol hekayələri"ni yazır. Peterburqda Çernişevski, Nekrasov,

Turgenyev və başqa görkəmli rus yazıçıları ilə tanış olur. 23 sentyabr 1862-ci ildə Tolstoy 18 yaşlı şəhərli qız Sonya Berslə evlənir. Ailə həyatının ilk illəri fərəhli keçsə də, sonra ömürlərinin sonunadək bir-birlərini dərin məhəbbətlə sevsələr də, bir-birlərini başa düşməyən ər-arvad məşəqqətli günlər keçirirlər. Tolstoy qadın xarakteri yaratmaq üçün öz həyat yoldaşından çox şey öyrənir.

Onu başa düşmək səviyyəsindən uzaq həyat yoldaşından canını qurtarmaq üçün Tolstoy 28 oktyabr 1910-cu ildə evdən həmişəlik çıxır, yolda soyuqlayıb ölür. "Anna Karenina" əsərinin aşağıdakı cümlə ilə başlaması da bizcə, təsadüfi deyil: "Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyir, bədbəxtlərin hərəsi isə bir cürə bədbəxtidir." Yazıcının ölüm ayağında oğluna dediyi son sözlər də onun şəxsiyyətini başa düşmək üçün çox maraqlıdır: "Seryoja, mən həqiqəti sevirəm. Çox sevirəm həqiqəti".

Tolstoyun həyatı da, yaradıcılığı da məhz bu həqiqətə xidmət etmişdir. Yazıcının qızı öz xatirələrində yazır ki, atamla anamın evləndikləri ilk illərdə yazıçı Solloqub onlara qonaq gəlir. O, görür ki, Tolstoy öz həyatından razıdır. Ona görə deyir:

- Siz çox xoşbəxt adamsınız, sevdiyiniz şeylərin hamısına maliksiniz.

-Yox, - atam cavab verir, - mən bütün sevdiklərimə malik deyiləm, ancaq nəyim varsa, onları sevirəm.

Doğrudan da, yazıçı öz uşaqlarını da, həyat yoldaşını da, kəndlilərini də, dostlarını da, əsərlərini də dərin məhəbbətlə sevmişdir. Ancaq onun ən çox sevdiyi həqiqət olmuşdur.

"Yaxşı, - o öz-özünə dedi, - sənin min desyatin torpağın, yüzlərlə atın olacaq. Nə üçün? Nədən ötrü? Bunlar sənə nə verəcək?" - Yazıcının qızının xatirələrindən götdürdüyümüz bu cümlələr də ədibin xarakteri haqqında bizə çox şey deyir. Ümumiyyətlə, Tolstoyun şəxsiyyətini öyrənmək üçün ən yaxşı mənbə onun əsərləri, gündəlikləri, bir də qızı Tatyananın "Xatirələri"dir.

Tolstoy zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. O, "Hərb və sülh", "Anna Karenina", "Dirilmə", "Hacı Murad", "Canlı meyit" və sair bu kimi qiymətli sənət incilərinin müəllifidir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, Tolstoy dünyanın ən əxlaqlı yazıçılarından biridir. L. N. Tolstoy dünya uşaq ədəbiyyatının da korifeylərindəndir. 1872-ci ildə onun dörd kitabdan ibarət "Əlifba" kitabı çap olunur. 1874-cü ildə ədib bu əsərin üstündə yenidən işləyir. 1875-ci ildə əsəri tamamlayır.

Yazıcının qızı öz xatirələrində yazır ki, bu kitabın maraqlı çıxması üçün atam gah astronomiyanı, gah fizikanı, gah atalar sözlərini, gah Ezopun təmsillərini, gah ingilis, gah da amerikan uşaq ədəbiyyatı nümunələrini oxuyurdu.

Yazıçı öz qohumu və dostu qrafinya Aleksandra Andreyevnaya öz "Əlifba"sı haqqında yazırdı ki, bu əsərin üstündə uzun müddət işləmişəm. Bu kitabı çar uşağından tutmuş kəndli uşağınadək hamı oxuyacaq.

Yazıcının dörd kitabdan ibarət oxu kitabına toplanan əsərlərin hamısı gözəlliyi, qısalığı, sadəliyi və aydınlığı ilə diqqəti cəlb edir.

Tolstoyun qızı öz xatirələrində yazır ki, atam aşağıdakı ifadəni tez-tez təkrar edərdi: "Uzunçuluğuma görə mənə bağışlayın, qısa yazmaq üçün vaxtım olmadı"...

Tolstoyun uşaqlar üçün yazdığı əsərlər bizim dərsliklərimizdə də özünə möhkəm yer tutmuşdur. Belə əsərlərə misal olaraq "Üç ayı", "Qarışqa və göyərçin", "Şir və siçan", "Yanğın itləri", "İt, xoruz və tülkü", "Fil", "Cırcırma və qarışqa", "İt və onun kölgəsi", "Qartal", "İki yoldaş" və sair əsərləri misal göstərə bilərik. Onu da qeyd edək ki, yeni tipli məktəb açan, dərslik yazan Azərbaycan maarifçiləri Tolstoyun yığcam, hikmətli əsərlərindən gen-bol istifadə etmişlər.

Tolstoyun elə əsərləri də var ki, öz mövzusunun digər xalqların əsərlərindən götürmüşdür. Məsələn, "Meymun" təmsili "Kəlibə və Dimnə"dəndir.

Tolstoyun oxu kitabında olan əsərləri dörd qismə bölmək olar: nağıllar, təmsillər, olmuş hadisələr, düşüncələr. Bu əsərlərin hamısı tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Onların hamısının mərkəzində insanpərvərlik, dostluq, yoldaşlıq, əməksevərlik, təbiətə məhəbbət kimi mühüm problemlər dayanır.

Qorki demişdir: "Tolstoyu bilmədən heç kəs özünü öz ölkəsinə bələd, mədəni adam saya bilməz"...

KORNEY İVANOVIÇ ÇUKOVSKI

(1882 - 1969)

Rus uşaq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Korney Çukovski Peterburqda anadan olmuş, uşaqlığını isə Odessa-da keçirmişdir. İbtidai təhsilini Odessa gimnaziyasında almış, 5-ci sinifdə gimnaziyadan çıxarılmışdır. 1901-ci ilədək müxtəlif işlərdə çalışmış, zəngin həyat məktəbi keçmişdir. 1901-ci ildən bədii yaradıcılığa başlamış, əsasən rus yazıçılarının yaradıcılığı haqqında yazmışdır. 1903-cü ildə Londona getmiş, orada "Odessa xəbərləri" qəzetinin müxbiri kimi çalışmışdır. Rusiyaya qayıdandan sonra "Çexovdan bizim günlərdə" (1908), "Üzlər və maskalar" (1914) kitablarını çap etdirmişdir.

1916-cı ildə "Parus" nəşriyyatına rəhbərlik edən M. Qorki burada uşaq şöbəsi açmağı nəzərdə tutmuş, bu məqsədlə K.Çukovskini işə dəvət etmişdir. Çukovski Qorkinin rəhbərliyi ilə "Yolka" adlı almanax tərtib etmiş və ilk dəfə uşaqlar üçün "Timsah" nağılını yazmışdır. Ədəbi ictimaiyyət və balaca oxucular tərəfindən maraqla qarşılanan bu əsər yazıcının bu sahədə daha ciddi fəaliyyətinə təkan vermişdir. Onun uşaqlar üçün yazdığı əsərlər geniş şöhrət qazanmışdır. Şairin qələminin məhsulu olan "Milçək-vizilçək", "Moypadır", "Barmaley", "Möcüzələr ağacı", "Aybolit" və s. əsərlər uşaq ədəbiyyatının qiymətli inciləri hesab edilə bilər.

Xalq ədəbiyyatını, eləcə də uşaqların özünü öyrənməyi çox vacib sayan K. Çukovski şe'rdən-şe'rə inkişaf edir, uşaqların sevincinə səbəb olan əsərlər

yaradırdı. Gərgin yaradıcılıq axtarırları aparan müəllif təkcə uşaqlar üçün əsərlər yaratmır, həm də uşaq ədəbiyyatının nəzəri problemləri üzərində işləyirdi. O, yazıçıdan uşaq ədəbiyyatının görümlü, obrazlı, lirik, musiqili olmasını tələb edirdi. Şair uşaq şe'rinə oyun motivlərinin olmasını da vacib sayırdı. O yazırdı ki, kim uşaqlarla oynamağı bacarmırsa, qoy uşaqlar üçün yazmağın məs'uliyətini öz üzərinə götürməsin. K. Çukovski xatırladırdı ki, uşaqlar üçün poeziya həm də böyükələr üçün poeziya olmalıdır.

K. Çukovskinin yaradıcılığı ilə Azərbaycan uşaqları da yaxından tanışdır. Onun əsərlərinin böyük bir qismini görkəmli uşaq şairimiz Teymur Elçin məhərdətlə dilimizə tərcümə edib:

Milçək, Milçək Vizilçək,
Qarnı qızılı dibçək,
Pul tapdı bir düzəndə,
Başaşağı gözəndə.
Yolu bazara saldı,
Yekə samovar aldı...

Milçəyin ad gününün təsviri uşaqlar üçün çox maraqlıdır. Əsərdə Milçək xeyrixahlığı, onu tora salıb yemək istəyən hörümçək isə bədxahlığı təmsil edir.

"Qorxunc tarakan" əsərinin qəhrəmanları da böcəklər və heyvanlardır. Tarakan bütün heyvanları lərzəyə salır. Sərçə isə qorxmada onu udur. "Moydadır" əsərində təmizkarlıq təbliğ olunur. "Aybolit" əsərinin qəhrəmanı heyvanları, quşları sağaltmaq üçün əlindən gələni əsirgəmir. Yazıçının "Barmaley", "Qərribə ağac", "Oğurlanmış günəş", "Ayı və tülkü", "Bibiqonun sərgüzəştləri" və s. əsərləri də Azərbaycan dilində çox gözəl səslənir. "Kirpilər gü-lür" şe'rinə fikir verək:

Arx qırağında,
Səhər çağında,
Kirpilərə iki cücü
İynə-sancaq satırdı,
İynələrin iti ucu
Əllərinə batırdı.
Kirpilər gü-lürdülər,
Gülməkdən ö-lürdülər.
Ay axmaqlar, deyın bir,
Nəyimizə görədir
Sizin bu iynə-sancaq.
Deyin biz hara sancaq
Üstümüzdekiləri?!

Yazıçının "İkidən beşə" adlı kitabı uşaq ədəbiyyatının sənətkarlıq problemlərinə həsr edilmiş ən maraqlı əsərlərdəndir.

O, ədəbiyyatın nəzəri problemlərinə həsr edilmiş xeyli əsərin müəllifidir. Təsədüfi deyil ki, K. Çukovski Oksford Universitetinin fəxri doktoru seçilmişdir.

SAMUİL YAKOVLEVİÇ MARŞAK (1887 - 1964)

Maksim Qorki S. Y. Marşakı uşaq ədəbiyyatının banisi hesab edirdi. Korney Çukovski yazıçının yubileyində demişdir: "Mənim fikrimcə, bizim ədəbiyyatımızın bir yox, beş Marşakı var: uşaqlar üçün yazan Marşakdan başqa, dərin məzmunlu lirik şe'rlər yazan Marşak, kinayəli epigramlar, kəskin satirik şe'rlər müəllifi Marşak, dramaturq Marşak, bizi sehrləyən nağıllar aləminə aparan Marşak da var. Cəsarətlə deməliyik ki, ədəbiyyatımızın Marşaklarının sayını artırmaq da olar: ağıllı tənqidi fikirlərin, məqalələrin müəllifi, tənqidçi Marşak, özünün uzaq uşaqılıq illərindən yazan şair Marşak". (Sitat Uşaq ensiklopediyasından götürülüb).

Marşak Voronej şəhərində anadan olmuş, uşaq yaşlarından şe'r yazmış, əsərləri isə 1907-ci ildə mətbuat səhifələrində görünməyə başlamışdır. 1912 - 1914-cü illərdə London universitetində mühazirələr dinləyən Marşakın dünyagörüşü, elmi biliyi artmış, bundan sonra o, daha ciddi şəkildə yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Uşaq psixologiyasını dərinlən bilən Marşak onların sevincinə səbəb olan əsərlər yaratmışdır. Onun şe'rləri, poemaları, nağılları, povestləri, dram əsərləri, tapmacaları öz dilinin aydınlığı, dərin ictimai məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Uşaq təfəkkürünü inkişaf etdirməkdə Marşak yaradıcılığının əvəzsiz xidməti vardır.

Marşakın "Axmaq siçan balasının nağılı", "Bıçlı, zolaqlı", "Usta tikər, usta sökər", "Böyük cib", "Saylar", "Sirk", "Huşsuza bax huşsuza", "Mister Tvis-ter", "Dəyirmançı uşaq və eşşək", "Dondurma", "Durğu işarələri", "Qəfəsə salınmış balalar" və s. bu kimi əsərləri uşaq ədəbiyyatının maraqlı nümunələri hesab oluna bilər.

"Axmaq siçan balasının nağılı" əsərində göstərilir ki, siçan balası heç kimin - nə anasının, nə ördəyin, nə qurbağanın, nə donuzun, nə atın, nə də durna balığının laylasını bəyənmir. O, təkcə siçanın laylasını bəyənir. Şe'r yumoristik sonluqla bitir:

Axmaq siçancığaz dedi:
- Nə gec goldın, pişik xala,
Nə həzinmiş sənin səsin,
Nə gözəlmiş sənin laylan.
Birdən-birə səs kəsildi...
Ana siçan qaçıb gəldi.
Gördü balası qeyb olub,
Oba köçüb, yurdu qalıb.

İncə yumor Marşakın əksər şe'rləri üçün xarakterikdir. "Usta tikər, usta sökər" şe'rinə qurmaq, yaratmaq istəyən, ancaq iş bacarmayan uşağın maraqlı bədii obrazı yaradılıb. "Böyük cib" şe'rinə əlinə keçəni cibinə dolduran

uşağın bədii portreti də yumor doğurur. "Dondurma", "Huşsuza bax, huşsuza", "Bıglı, zolaqlı" şe'rlərini oxuyanda da adamın üzünə təbəssüm qonur.

Marşakın əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunub. Onun Bakıda çap olunan kitabları aşağıdakılardır: "Yarış lövhəsi" (Bakı, 1933), "Dünən və bu gün" (Bakı, 1940), "İngilis nəğmələri" (Bakı, 1946), "Yekə cib" (Bakı, 1964), "Mister Tvister" (Bakı, 1971), "Birdən ona qədər" (Bakı, 1973).

Marşakın şe'rləri əlli cildlik dünya uşaq ədəbiyyatı kitabında da verilmişdir.

Marşak həm də gözəl tərcüməçi idi. O, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərini məharətlə rus dilinə tərcümə etmişdir.

Marşak 1964-cü ildə Moskvada vəfat etmişdir.

SERGEY VLADİMİROVİÇ MİXALKOV

(1913)

XX əsr rus uşaq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Sergey Mixalkov Moskva şəhərində anadan olub. O, həyatını və yaradıcılığını uşaqların təlim-təربiyəsi kimi mühim bir məsələyə həsr edib. Onun elmi-pedaqoji məqalələri, uşaqlar üçün yazdığı şe'rlər və poemalar geniş şöhrət qazanıb. Təsadüfi deyil ki, Mixalkov dövrünün ən görkəmli ədəbiyyat və incəsənət xadimlərindən biri kimi ən yüksək mükafatlara layiq görülüb. Mixalkov o vaxtkı SSRİ Pedaqoji elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü idi.

Sergey Mixalkovun uşaq şe'rləri üz incə yumoru, dilinin şirinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Onun poeziyasının qəhrəmanı Styopa dayı uşaqların ən sevimli ədəbi qəhrəmanlarından. O, adi adamlara bənzəmir; boyu upucadır. Elə uca ki, çaya girəndə ancaq onun dizindən olur, dəvəyə minəndə ayaqları yerə dəyir... Ancaq Styopa dayını uşaqlara sevdiren təkcə bu deyil. O, həddindən artıq xeyirxah, ürəyi təmiz bir insandır.

Mixalkov poeziyasında oyun elementi çoxdur. O, öz fikrini oyun vasitəsi ilə uşaqlara çatdırır. Onun şe'rlərinin birində uşaqların hərəsi öz anasının peşəsini tərifləyir. Onlardan birinin anası milisoner, o birinin anası pilot, digərinin anası həkimdir... Şair bu nəticəyə gəlir ki, bütün sənət sahibi olan analar lazımdır:

Mamı razmı nujni,
Mamı vskie vajni.
Delo bilo veçerom,
Sport bilo neçeqo.

Şair "Gəzinti" şe'rinə təbiəti zibilləyənləri tənqid atəşinə tutur. "Billur vaza" şe'rinə təsvir edilir ki, üç uşaq müəllimin ad gününü təbrik etmək üçün

billur vaz alır. Yolda vaz düşüb sınır. Uşaqlar dilxor olurlar. Sınıf uşaqlarının yığdığı pula alınan vaz düşüb sınıb, təzəsini almağa isə pul yoxdur. Bunu gören vətəndaşlar uşaqlara kömək edir, onlara yeni vaz alırlar. Hədiyyə öz ünvanına çatdırılır.

S. Mixalkovun təmsillərinə misal olaraq "İki pişik", "Bəlaya düşən dovşan", "Pişiklər və siçanlar", "Lalə və qızılgül", "Dovşan və tısbağa", "Günahsız cəzalanlar", "Polkan və Şavka", "Rəssam fil", "İki balta", "Ot yeyən qurd", "Ehtiyatlı quşlar" və s. göstərə bilərik.

Mixalkov həm də maraqlı pyeslər müəllifidir. Onun "Qiymətli oğlan", "Xərçənglər" adlı əsərləri Azərbaycanda da tamaşaya qoyulmuşdur.

Şairin şe'rləri dilimizə tərcümə olunmuşdur. Onun Azərbaycan dilində aşağıdakı kitabları çıxmışdır: "Bəs sizdə nə var", "Foma", "Lenin muzeyində" və s. Əsərləri 50 cildlik uşaq ədəbiyyatı kitabxanasına daxil edilmişdir.

"Hər şey uşaqlıqdan başlayır" və "Zamanın əlamətləri" kitabları təlim-təربiyə məsələlərinə həsr edilmişdir.

Mixalkov satirik komediyalar müəllifi kimi də məşhurdur. "İlya Qolovın", "Ovçu", "Vəhşilər", "Özünə abidə", "Xərçənglər", "Köpük", "Şillə" əsərləri göstərir ki, onun müəllifi həm də istedadlı bir dramaturqdur.

AQNİYA LVOVNA BARTO

(1906 - 1982)

Dövlət və Lenin mükafatı laureatı A. Barto Moskvada yaşayıb yaratmışdır. "Qardaşlar" (1928), "Oyuncaqlar" (1936), "Qarquşu" (1939), "Uşaqlar üçün şe'rlər" (1949), "Boy atıram" (1968), "İnsan sorağında" (1969) və s. kitabların müəllifidir. Onun 3 cilddən ibarət seçilmiş əsərləri kütləvi tirajla çap olunmuşdur.

Azərbaycan dilində aşağıdakı kitabları nəşr edilib: "Şe'rlər" (1951), "Pinti qız" (1957), "Kobud ayı balası" (1967), "İpatdı" (1970). Əsərləri 50 cildlik uşaq ədəbiyyatı kitabxanasına daxil edilib.

A. Barto uşaq psixologiyasını yaxından bilən, yaradıcılığını bütövlükdə uşaq ədəbiyyatına həsr edən yazıçıdır. Onun yaradıcılığında müasir uşaq düşündürən bütün problemlərə toxunulmuşdur.

A. Bartonun "Hamilər", "Katya", "Babasının nəvəsi", "Nailiyyətin sirri", "Babam" və s. bu kimi şe'rlərində əməyə məhəbbət hissi təbliğ olunur.

Balaca məktəblilər, onların arzu və düşüncələri Barto poeziyasında öz bədii əksini tapmışdır. Bartonun şən şe'rləri daha çox maraqlıdır. Bu baxımdan onun "Çoxdanışan" şe'ri maraqlıdır.

Vova qəlbimə dəyir,
Mənə boşboğaz deyir.
Çoxdanışan qızam mən?
Yə'ni boşboğazam mən?
Danışmağa vaxt hanı,

Vaxtım gedir gör nəyə?
Mən güdürəm hər anı.
Deyirlər ki, qulaq as,
Axı belə yaramaz!
Gedirəm üç dərnəyə,
Ağır olar üç dərnək.
Birin seçsən görək.
Bilin, bu dərnəklərə
Mən getmirəm boş yerə.
Axı niyə, nə üçün
Gizlədim istəyimi?
Xoşlayıram həm foto,
Həm dram dərnəyini.
Vova qəlbimə deyir,
Mənə boşboğaz deyir.
Hirsimdən alışırım,
Yə'ni çox danışıram?
Həmişə sinifqomam,
Sevirəm beş almağı.
Nə gizlədim, sevirəm
Təyyarəçi olmağı,
Stratostatda ucmağı.
Nədir bu stratostat?
Ona kim verib görən
Belə qəribə bir ad?
Vova qəlbimə deyir,
Mənə boşboğaz deyir.
Çoxdanışan qızam mən?
Yə'ni boşboğazam mən?
Çətin olub bu ili,
Rus dili, alman dili.
Oxuyuram səhərdən,
Çölə çıxıram hərdən.
Görürəm ki, bir oğlan
Əl eləyir uzaqdan.
Deyir: - Yaxın gəlsənə,
İris verim mən sənə.
Deyirəm, yox dərsim var,
Dərsə də həvəsim var.
Elə deyir gəlsənə,
İris verim mən sənə.
Vova qəlbimə deyir,
Mənə boşboğaz deyir.
Çoxdanışan qızam mən?
Yə'ni boşboğazam mən?

Göründüyü kimi, bu şe'rdə uşağın xarakteri çox canlı və yaddaqandır.

MÜASİR RUS UŞAQ ƏDƏBİYYATININ GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏLƏRİ

Rus uşaq ədəbiyyatı dünya uşaq ədəbiyyatının ən zəngin qollarından biridir. Rusiyanın qabaqcıl fikirli ziyalıları - alimləri, pedaqoqları, yazıçıları uşaqların təlim-tərbiyəsi məsələsinə həmişə xüsusi diqqət yetirmişlər. Sovet dövründə bu ədəbiyyat daha da inkişaf edib. Uşaqlar üçün kütləvi tirajlarla kitablar yazılıb nəşr edilib. "Murzilka", "Vesolaya kartinka", "Kolobok" jurnalları, "Pionerskaya pravda" qəzeti öz səhifələrində ən gözəl uşaq əsərlərini nəşr eləyib. "Detskaya literatura" jurnalı uşaq ədəbiyyatının nəzəri problemlərinin öyrənilməsində, onun tədqiqində və təbliğində xüsusi xidməti olan bir mətbuat orqanı kimi şöhrət qazanıb.

Müasir rus uşaq poeziyasının Yelena Balaqinina (1903), Zinaida Aleksandrova (1907-1983), Georgi Ladonşikov (1916), Boris Zaxoder (1918), Yakov Akim (1923), Yuri Korinets (1923), Valentin Berestov (1928), İrina Tokmakova (1929), Eduard Uspenski, Yuri Kuşak, Roman Sef, Volt Suslov, Henrix Səpgir, Viktor Viktorov, Sergey Maxotin, Marina Boroditskaya və s. bu kimi tanınmış nümayəndələri vardır. Bu şairlərin kitabları həmişə kütləvi tirajlarla nəşr olunmuşdur. Rus şairlərinin əsərlərində doğma təbiətə məhəbbət, xeyirxahlıq, insanpərvərlik, dostluq, kollektivçilik və s. bu kimi əxlaqi sifətlər təbliğ olunur.

Yelena Balaqininin "Alma ağacı" şe'rinə fikir verək:

Bağda alma ağacı
Açıb nə qədər çiçək.
Elə gözəldi, ondan
Hünərin varsa göz çək!
Günəş onu qızdırır,
Əsir, əsir küləklər.
Quruyub yerə düşür
İncə-incə ləçəklər.
Necə yoxsul görünür
Ləçəyi düşən budaq.
Çiçəklərin yerində
Meyvələr qalıb ancaq.
Yaxşı qulluq eləsək
Ağac baxacaq sözə.
İri, etirli alma
Bağışlayacaq bizə.

Şairənin "Bu çıpaq-bu şıltaq", "Qoyun mən də bir iş görüm", "Qızıl gü-nəş", "Səssiz oturaq", "Nə üçün, nəyə görə", "Dünyaya sülh", "Şinel" şe'rləri də maraqlıdır.

Henrix Sapgir "Sağ ol" şe'rində maraqlı bir dillə zəhmət adamlarından söhbət açır. Təyyarədən düşən uşaqlar pilota sağ ol deyirlər. Pilot deyir ki, "sağ ol" mənə yox, bu təyyarəni düzəldən konstruktora düşür. Konstruktor uşaqları fəhlələrin, fəhlələr poladəridənlərin, poladəridənlər filiz çıxaranların, filiz çıxaranlar geoloqların, geoloq isə yenidən pilotun yanına göndərir. Mə'lum olur ki, bir təyyarənin düzəlməsində nə qədər adamın zəhməti var.

"Mən və biz" şe'rində isə çox vacib əlaqi problemlərdən söhbət açılır:

"Biz"ə rast gəlcək "Mən" etdi giley,

Qışqırdı bərkdən: - Mənimdi hər şey.

Mənimdir bu top, o stul, bıçaq.

Mənimdir, mənim hər bir oyuncaq.

Kitab mənimdir, verən deyilmə,

Mənim üçündür bu ev, ailə.

Mənimdir, mənim biləsən görək,

Bax bu kostyum, bu çəkmə, köynək.

Mənim olmayan heç bir şey yoxdu.

"Biz" dönüb "mən"ə açıqla baxdı:

- "Mən"dən güclüdür, - dedi "Biz" sözü.

Bu ev, bu həyat bizimdir, bizim.

Bu məktəbimiz, bu da sinfimiz.

Dostluğumuzla fəxr edirik biz.

Bu bizim ölkə, bu bizim vətən.

Bizim Ay, Günəş nur saçır göydən.

"Biz" susdu, "Mən"ə qulaq asındı

Deyir ki, hər şey, hər şey mənimdi.

Bu mübahisə hədərdir, hədər.

Mən öyünəcək nə vaxt qəder?

Sergey Mixotinin şe'rləri də öz orijinallığı, yığcamlığı və yumoru ilə diqqəti cəlb edir. "Mən kimə oxşamışam" şe'rinə fikir verək:

Yenə məndən danışıq qohumlar nahar vaxtı,

Seryojaya baxın bir, nə ağıllı uşağı!

Atası tək üzünü xoş təbəssüm bəzəyib,

Yox-yox, o ciddilikdə babasına bənzəyib.

Qohumlar danışıqca mən sevinir, coşurdum,

Birdən necə oldusa kompotumu aşurdum.

Qışqırdılar: - Lap bizim zəhləmizi tökmüsən,

Bilmirik köntöylükdə sən heç kimə çəkmisən?

Nəsr sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən rus uşaq yazıçıları da çoxdur. Belə yazıçılara misal olaraq Mixail Prişvini, Boris Jitkovu, Konstantin Paustovskini, Vitali Bilankini, Yevgeni Çaruşini, Valentina Oseyevanı, Yevge-ni Peremyakı, Arkadi Qaydarı, Lev Kassili, Lyubov Voronkovanı, Nikolay

Nosovu, Sergey Alekseyevi, Anatoli Mityayevi, Svyatoslav Saxarnovu, Anato-li Aleksini, Vladimir Jeleznikovu, Sergey Baruzdini, Eduard Şimi, Sergey İvanovu, Vitali Korjikovu, Genadi Sinegiryevi, Yuri Kovalı, Leonid Yaxnini və başqalarını misal göstərə bilərik. Bu yazıçıların hərəsinin özünəməxsus möv-zuları vardır. Məsələn, Prişvin, Paustovski və Bianki əsasən təbiətdən yazır-lar. Bə'ziləri kiçik, bə'ziləri böyük yaşlı məktəblilərin, bə'ziləri isə yeniyyət-mələrin həyatından yazmağı xoşlayırlar. Onların qələmindən çıxan əsərlərin ək-səriyyəti bütün dünyada məşhurdur. Məsələn, Nikolay Nosovun Neznaykası, Jeleznikovun Çuçelası uşaq ədəbiyyatının müvəffəqiyyətli obrazlarındandır.

ŞARL PERRO
(1628 - 1703)

Dünya uşaq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Şarl Perro "Qırmızı papaq", "Çəkməli pişik", "Yatmış gözəl", "Bül-lur başmaq" ("Zoluşka") və s. bu kimi nağılları ilə geniş şöhrət qazanmışdır. O, bir şair, tənqidçi, nasir kimi fəaliyyət göstərmiş, fransa akademiyasının üzvü olmuşdur. Perro yenilik tərəfdarı kimi həmişə ədəbi mübarizənin ön cəbhəsində olmuş, xalq həyatını, folkloru dərinləndirən, dünyəvi uşaq ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafına tökan vermişdir. Perro milli nağıl üslubuna sadıq qalmış, onu antik süjetlərə qarşı qoymuş, uşaqların marağına, onların dünyagörüşünün inkişafına kömək edən əsərlər yazmışdır.

"Eşşək dərisi" əsərində təsvir olunur ki, sonsuz bir kral gözəl bir qızı övladlığa götürür. Kraliça öləndən sonra adamların təsiri ilə o, öz qızlığını almaq istəyir. Şahzadə qız sehrbaz qadın Yasəmənin məsləhəti ilə kralı bu yoldan çəkəndirməyə çalışır. Göy kimi mavi, ay kimi, günəş kimi gözəl paltarlar istəyir. Kral onun bütün arzularını həyata keçirir. Yasəmə qızı öyrədir ki, kraldan sevimli eşşəyinin dərisini istəsin. Kral bu arzunu da yerinə yetirir. Qızın eşşək dərisinə bürünüb qaçmaqdan başqa çarəsi qalmır. Nəhayət, o, gözəl bir kral oğlu ilə evlənir. Əsərdə xeyirxahlıq bədxahlığa qalib gəlir.

"Sehrbaz qadın" əsərində də xeyirxahlıq təbliğ olunur. Sehrbaz qadın xeyirxah qıza yaxşılıq, onun kobud bacısına isə pislik edir. Xeyirxah bacı danışanda ağızından brilyant, o biri bacı danışanda isə ilan-qurbağa tökülür.

"Kəkilli Rikke" əsərində mə'nəvi gözəllik zahiri gözəlliyə qarşı qoyulur və üstünlük birinciyə verilir. Kəkilli Rikke zahirən eybəcər olsa da, çox ağıllıdır. O, zahirən gözəl, ancaq səfeh qızı öz məhəbbəti ilə dəyişə bilir. "Yatmış gözəl" əsərində də yuxuya gedən qız sevimli bir şahzadənin məhəbbəti ilə həyata qayıdır.

"Çəkməli pişik" uşaqların ən çox sevdiyi nağıllardandır. Pişik öz ağı ilə ağasını yoxsulluğun pəncəsindən qurtarır, onu səadətə qovuşdurur.

Perronun bütün əsərlərində xeyirxahlığa çağırış motivləri güclüdür.

DANİEL DEFO
(1660 - 1731)

"Ruhdan düşüb ümitsizliyə qapılmaq ağıllı və müdrik adamlara yaraşmır, insan görək özünü bugünkü halını yüngülləşdirmək və daha yaxşı gələcəyini təmin etmək üçün həmişə ağıla müraciət etsin."

"Robinzon Kruzonun macəraları" əsərinin ikinci hissəsindən götürüldüyümüz bu fikirlər həm də onun müəllifinin - görkəmli ingilis yazıçısı Daniel Defonun həyatı boyu gəldiyi qənaətlərdən biridir. Defo saysız hesabsız pamfletlərin, satiraların müəllifidir. Onun qələmindən çı-

xan "Kapitan Sinqlton", "Polkovnik Cekin tarixçəsi", "Moll Flenders" və s. bu kimi əsərlər müəllifinə geniş şöhrət qazandırmışdır. Ancaq bütün dünya onu "Robinzon Kruzo" müəllifi kimi tanıyır və sevir.

Defo Bristol şəhərində alverçi Ceyms Fonun evində anadan olmuş, ruhani təhsili almış, ancaq onu ruhanilikdən çox həyatın dolanbac, keşməkeşli yolları maraqlandırmış, Portuqaliyaya, İtaliyaya, Fransa və Hollandiyaya səyahət etmiş, ayrı-ayrı xalqların həyatını, onların adət və ənənələrini yaxından öyrənmişdir. Bütün bunlar onun əsərlərinə bir həyatilik, kolorit gətirmişdir. Məşğul olduğu ticarət çox vaxt Defonu müflisləşdirsə də insanların həyatı ilə yaxından ünsiyyətdə olan yazıçı mə'nən zənginləşirdi. Həyatı dərinləndirən Defonun jurnalist qələmi çox iti və kəskin idi. Jurnalistlik fəaliyyəti nəticəsində cilalanan bu qələm bəşər ədəbiyyatı tarixinə "Robinzon Kruzonun macəraları" kimi qiymətli, heç zaman öz ideya-bədii dəyərini itirməyən bir əsər verdi. Bu roman bütün dünya uşaqlarının, gənclərinin, qocalarının sevimli kitabıdır. Bu da təsadüfi deyildir. Əsəri mütaliə edən oxucu təkcə kimsəsiz bir adada iyirmi səkkiz il, iki ay, doqquz gün yaşayan Robinzonun həyatını həyəcanla izləyir, həm də ən çətin vəziyyətdən çıxmaq, mübarizə aparmaq yollarını öyrənir. Roman oxucunun qəlbinə əməyə məhəbbət toxumları səpir. Robinzonun əkdüyü toxumlar kimsəsiz adada göyərdiyi kimi, oxucunun qəlbində dahi sənətkarın səpdiyi, düşüncələri, təsvirləri ilə suvardığı o toxumlar cücərir, boy atır, göyərir, məhsul verir.

Robinzonun atası oğluna nəsihət verir, onun gələcək taleyi haqqında düşünür. Robinzon isə atasının dediyi aşağıdakı sözləri yalnız dəhşətli sınaq anlarında başa düşür:

"Cəmiyyətdə orta vəziyyət - hər növ xeyirxahlığın çiçəklənməsi və həyatın bütün sevinc və nəşəsi üçün ən əlverişli bir şərait yaradır. Bolluq və sülh bu orta vəziyyətin nöqərləridir..."

Ancaq xaraktercə öz yaradıcısı ilə, D. Defo ilə müəyyən məqamda oxşarlıq, hətta mən deyərdim ki, eyniyyət təşkil edən Robinzon Kruzonun sakit həyat sürməsi qeyri-mümkündür. Başına müsibətlər gələndən sonra, 28 il insanlardan ayrı yaşadığından sonra arzusuna çatan, taleyin, Allahın göndərdiyi bir ingilis gəmisilə vətənə dönmək, evlənmək, oğul-uşaq, var dövlət sahibi olan 61 yaşlı Robinzon Kruzonun macərə axtaran ürəyi bu həyata uyuşa bilmir. O, yenə də səyahətə, taleyin ümidinə buraxıb gəldiyi adamların yanına can atır. Bu yolda yenə onun başına bəlalər, müsibətlər gəlir. Gah ac canavarlarla, gah dəniz quldurları ilə, gah adamyeyən vəhşi tayfalarla üz-üzə gəlir, ancaq öz yoldan dönmür ki, dönmür. Ömrünün ixtiyar çağında yenidən öz adasına qayıdır, burada yaşayanların gələcək həyatının xoşbəxt və firavan keçməsi üçün var-dövlətini, hətta öz həyatını risqə qoymaqdan belə çəkinmir. Elə buna görə də Robinzon Kruzo gözümüzün qarşısında heç bir çətinlikdən qorxmayan, səadətə zəhmətdə axtaran, addım-addım, qədəm-qədəm öz məqsədinə doğru irəliləyən, ən ağır şəraitdə belə ruhdan düşməyən, adamların ürəyində xeyirxahlıq toxumları cücərtməyə çalışan bir insan kimi canlanır.

Əsərdə Cümə, qoca kapitan və s. bu kimi maraqlı obrazlar da vardır. Oxucunu təkcə Robinzonun başına gələn macərələr düşündürür. O, həm də bu qəhrəmanın həyat təcrübəsi nəticəsində gəldiyi qənaətləri də maraqla götür-qoy edir:

"Əlində olan maddi ne'mətlərdən ağılla istifadə etməyib, onu havaya sovurmaq insanı ən böyük müsibətlərə aparır".

"Məl'un! Nə etdiyini hələ bir soruşursan da? Bir dön arxana, keçib gəldiyin bütün həyat yoluna bax və öz-özündən soruş ki, indiyə qədər nəyi etməmişən! Bir soruş gör necə olub ki, sən indiyə qədər ölməmişən?!"

"Əvvəlcədən lazım olan vaxtı və zəhməti, işi başa çatdırmaq üçün qüvvənin artıb artmamağını nəzərə alıb hesablamadan hər hansı bir işə girişmək nə qədər böyük bir axmaqlıqdır".

"Bu dünyanın ne'mətləri bizə yalnız onlar bizim tələblərimizi ödəyə bildikləri qədər qiymətlidir. Biz dünyada nə qədər var-dövlət yıgsaq da, fərqi yoxdur, biz həmin var-dövlətdən yalnız istifadə edə bildiyimiz qədər ləzzət ala bilərik, bundan artıq mümkün deyildir".

"İnsanın təbiəti belədir: nə qədər ki, öz vəziyyətimizdən daha ağır bir vəziyyətə düşmüşük, biz heç bir zaman öz vəziyyətimizi həqiqətən aydın bir şəkildə görə bilmərik və əlimizdəki ne'mətlərdən məhrum olmayınca, biz o ne'mətlərə qiymət qoymuruq"...

"Dünyada hər şeyi becərüb yetişdirən təbiət onun ne'mətlərindən necə istifadə etməyi də özü bizə öyrədir".

"Qorxu hissi ağılnı bizə köməyə göndərirdi vasitələrdən istifadə etmək bacarığını əlimizdən alır".

"Xəstəlik insanın bədənini zəiflətdiyi kimi, qorxu da insanın ruhunu zəiflədib əldən salan bir xəstəlikdir."

"Təhlükəni gözləmək, təhlükənin özündən qorxulu olur, şəri gözləmək isə şərin özündən on min dəfə pisdir".

"Bir adam üçün xilaskar olan bir şey başqa üçün fəlakətli olur".

"İnsanın vəziyyəti nə qədər ağır və çıxılmaz olur olsun, fərqi yoxdur, əgər bu vəziyyəti başqa və daha ağır bir vəziyyətlə müqayisə etsək, taleyə təşəkkür etmək üçün öz halımızda az və ya çox müəyyən əsaslar tapa bilərik".

"Gərəkdir insan heç bir zaman öz hissələrinin əksinə iş görməsin".

"Gələcək həyatın və gözə görünməyən dünyanın varlığını sübut edən ən inandırıcı dəlil odur ki, elə bizim yaşadığımız bu dünyanın özündə bəzən zahiri səbəblər bir-birinə çox təşəbbüs və bəzən tələqin edir ki, qəlbimizdə tamamilə müstəqil yaratdığımız və heç kəsə bildirmədiyimiz fikirlər bizdən necə tələb edirsə, o cür də hərəkət edək"...

"Robinzon Kruzo"nun ikinci hissəsi səyahətnamədir. Çünki burada Robinzonun müxtəlif yerlərə - Sibirə, Tobolsk və Arxangelskə səfərindən söhbət açılır.

QRİMM QARDAŞLARININ HƏYATI VƏ YARADICILIĞI

Təlim-tərbiyyəyə, eləcə də uşaq ədəbiyyatına xüsusi diqqət yetirən alman xalqı bütün görkəmli ziyalıları, alimləri, iqtisadçıları, filoloqları ilə bərabər, dünya uşaq ədəbiyyatına da görkəmli sənətkarlar bəxş etmişdir. Bu sənətkarların sırasında Qrimm qardaşlarının xidməti əvəzsizdir. Böyük qardaş - Yakov Qrimm 1785-ci ildə Xanauda anadan olub, 1863-cü ildə Berlində vəfat edib. Kiçik qardaş Vilhelm Qrimm isə öz qardaşından cəmi bir yaş kiçikdir. O, 1786-cı ildə Xanauda anadan olub, ancaq qardaşından bir

qədər tez, 1859-cu ildə Berlində vəfat edib. Ancaq həyatlarını filologiyanın müxtəlif məsələlərinə, folklorun toplanıb nəşr edilməsinə həsr edən bu qardaşlar mə'nən əbədi bir ömür qazanıblar. Bu qardaşlar ömürləri boyu saysız-hesabsız alman, eləcə də skandinav, ispan, fransız, serb nağıllarını toplayıb işləmiş, onlara yeni bir həyat bəxş etmişlər. Onlar bu işi görə-görə elmi araşdırmalar aparmış, folklorun gözəl tədqiqatçıları kimi məşhurlaşmış, alman tarixi qrammatikasının əsasını qoymuşlar.

Onların zəhməti hələ sağlıqlarında yüksək qiymətləndirilmişdir. Qardaşların hər ikisi 1837-ci ildə Höttingen, 1841-ci ildən isə Berlin universitetlərinin professorları vəzifəsində çalışmış, eyni zamanda 1841-ci ildən Prussiya Elmlər Akademiyasının üzvü seçilmişlər. "Zavallı Henrix", "Gülüstan" kitablarının, "Alman qəhrəmanlıq eposu" tədqiqat əsərinin müəllifi olan bu qardaşlar dünya mədəniyyət tarixində toplayıb işlədikləri nağıllara, əfsanələrə görə daha çox şöhrət qazanmışlar.

Qrimm qardaşları gərgin ictimai siyasi mühitdə yaşayıb işləmişlər. Lakin heç nə onları öz yollarından döndərə bilməmişdir. Siyasi hadisələrə qoşulmadıqlarına görə bu qardaşları ittiham edənlər, liberal adlandırılanlar, hətta tutdurmaq istəyənlər də az deyildi. Ancaq tarix göstərdi ki, bu "liberal" qardaşların alman xalqı, eləcə də bəşəriyyət qarşısında xidmətləri o dövrün bütün siyasətbazlarının xidmətlərindən qat-qat çoxdur.

İlk nəzərdə siyasətdən kənar görünən bu qardaşlar toplayıb işlədikləri nağıllar, əfsanələr vasitəsi ilə dövrün ictimai-siyasi, mə'nəvi-əxlaqi tələblərinə cavab verməyə çalışırdılar. Onların nağıllarında həmişə xeyirxahlıq, insanpərvərlik, ağıllıq, ürəyiaçlıq şəxslərə, bədxahlığa, zalımlığa qarşı qoyulurdu. Təsədüfi deyildi ki, F. Engels Qrimm qardaşlarının topladıqları nağıllara yüksək qiymət verir və yazırdı ki, bunlardan böyük əksəriyyəti həqiqi xalq təfəkkürünün, xalq fantaziyasının məhsuludur.

Doğrudan da, Qrimm qardaşlarının nağılları nəinki xalq nağıllarına oxşayırdı, hətta onlar əsl mə'nada xalq nağıllarıdır. Bu nağılları əsasən üç qismə bölmək olar: sehrli nağıllar, məişət nağılları, heyvanlar haqqında nağıllar.

Qrimm qardaşlarının sehrli nağılları xalq nağıllarına çox oxşayırdı. Hətta bunların əksəriyyətində süjet, kompozisiya eyniyyətini də görmək mümkündür. Məsələn, onların "Dirilik suyu" nağılını oxuyanda istər-istəməz "Məlikməmməd" nağılını xatırlayırıq. "Məlikməmməd"də oğlanlar sehrli almanı oğurlayan divin dalınca gedirlərsə, "Dirilik suyu"nda qoca Kralın üç oğlu dirilik suyunun dalınca gedir. Hər iki nağılda böyük qardaşlar xəbis, riyakar, kiçik qardaşlar isə xeyirxahdır. "Dirilik suyu"nun qəhrəmanı da Məlikməmməd kimi qardaşlarının xəyanətinin əziyyətini çəkir, tilsimə düşmüş Kral qızını azad edir, onunla evlənir. Burada da nağıl xeyirxah qüvvələrin qələbəsi ilə başa çatır.

"Quldur və oğlanları", "Qorxunu öyrənmək istəyənin nağılı", "Alaqarğa", "Butulkada ruh", "Ayıoynadan", "Yoxsul dəyirman fəhləsi və balaca pişik" və s. onlarca bu qəbildən olan nağıllarda əfsanəvi xalq nağıllarının ruhu vardır.

Burada sehrli qüvvələr xeyirxah insanların köməyinə gəlir, onların şər qüvvələr üzərində qələbəsini asanlaşdırırlar.

Məişət nağıllarında da, əsasən, sadə, zəhmətkeş adamların taleyi ön planda dayanır. "Ağıllı kəndli qızı" nağılında təsvir edilir ki, yoxsul kəndli kraldan xahiş edir ki, ona bir parça torpaq sahəsi versin. O, arzusuna çatır. Ata ilə qız yeri şumlayarkən yerdən bir qızıl həvəngdəstə tapırlar. Kəndli onu Krala aparmaq istəyəndə qız e'tiraz edir. Deyir ki, həvəngdəstəni gören həvəngi də istəyəcək. Onu isə heç hardan tapa bilməyəcəksən.

Qızın dediyi kimi də olur. Qocanı həbsxanaya salırlar. O, qızının hazır-cavablığı sayəsində nəinki həbsdən qurtarır, həm də Kralın kürəkəni olur. Ağıllı qız həmişə xeyirxahlığın tərəfində durur. Bu, Kralı qəzəbləndirir. Qıza deyir ki, evdə ən qiymətli nə varsa götür apar, ancaq saraydan rədd ol! Qız razı olur. Vida məqamında sevimli əri ilə şərab içmək arzusunu bildirir. Şərabın içinə bihuşdarı töküüb Krala verir.

Kral gözünü açanda özünü yoxsul bir daxmada görür. Onun hay-harayına qız gəlir və deyir ki, evdə ən qiymətli şey sən idin, ona görə də səni gətirmişəm.

Qrimm qardaşlarının məişət nağıllarının əksəriyyəti bu qəbildəndir.

Heyvanlar haqqında nağıllar isə bir qədər təmsilvaridir. Belə nağıllara misal olaraq "Bremen musiqiçiləri", "Çalıquşu və ayı", "Tülkü və at", "Canavar və yeddi çəpiş" "İt və sərçə" və s. göstərə bilərik. Bu nağıllarda da xeyirxahlıq təbliğ olunur.

Qrimm qardaşlarının elə nağılları da var ki, burada ayrı-ayrı nağıllara məxsus bütün xüsusiyyətlər qovuşuq halındadır. Bu nağıllarda insan həyatı, ölüm haqqında müəlliflərin fikirləri də oxucunu düşündürür. Məsələn, "Ömrün müddəti" adlı balaca bir nağılı oxuyanda istər-istəməz sərt həyat həqiqəti ilə üzləşirsən. Allah uzunqulağa 30 il ömür təklif edir, ancaq o, yalnız 18 illə kifayətlənir. İt də otuz ilin yalnız 12-sinə yiyə durur. İlk nəzərdə qayğısız, şən görünən meymun da otuz yaşa yiyə durmur, deyir ki, mənim gülüşümün arxasında göz yaşlarım gizlənir. İnsan isə nəinki otuz yaşla kifayətlənmiş, hətta eşşəyin, itin, meymunun ömrünü də tələb edir. Beləliklə o, 70 il ömür qazanır:

"Birinci otuz il rahatca insan ömrüdür, heyf, tez keçir. İnsan bu dövrdə sağlam və şən olur. Həvəslə işləyir, həyatdan zövq alır. Sonra on səkkiz illik eşşək ömrü başlayır. Bu vaxt insanın çiyinlərinə bir-birinin ardınca ağır həyat yükləri düşür. Başqalarını doyurmaq üçün taxıl daşıyır, əvəzində isə tənə, təhqir qazanır. Növbə on iki illik it ömrünə çatır. Bu vaxt insan küncərdə sıxılıb yatır, deyir, evi, qapını qoruyur, yeməyi həzmə vermək üçün dişləri də olmur. Bu dövr də qurtarandan sonra, nəhayət, on illik meymunluq dövrü başlayır. İnsanın ağı azalır, güllünc hərəkətləri ilə uşaqları güldürür"...

Qrimm qardaşlarının nağılları bütün dünyada məşhurdur. Onun nağılları dəfələrlə Azərbaycan dilinə də tərcümə olunub nəşr edilmişdir. Onların 1955-ci ildə "Ağ gül və qızıl gül", 1957-ci ildə "Üç qardaş", 1962-ci ildə "Bremen musiqiçiləri", 1967-ci ildə "Nağıllar", 1988-ci ildə "Nağıllar" kitabları kütləvi tirajlarla nəşr olunub Azərbaycan oxucusunun ixtiyarına verilmişdir. Qrimm

qardaşlarının nağıllara əlli cildlik uşaq ədəbiyyatı kitabxanasına daxil edilmişdir.

Yeri gəlmişkən qüdrətli alman uşaq yazıçılarından Ernest Teodor Amadey Hofman (1776-1822), Vilhelm Haufun (1802-1827) adlarını da çəkmək istəyirəm. Bu yazıçıların əsərləri də dilimizə tərcümə edilib və maraqla qarşılanıb. XX əsrdə alman xalqı uşaq ədəbiyyatına Bert Lask, Avqust Lazar, Aleks Veddiqa, Hans Fallada və b. bu kimi görkəmli yazıçıları bəxş etmişdir. Təəssüf ki, onların əsərləri dilimizə tərcümə edilməmişdir.

HANS XRİSTİAN ANDERSEN

(1805 - 1875)

Kürt yatan ördək həsrətlə balalarının yumurtadan çıxacağı günü gözləyir. Yumurtalar bir-bir deşilir və onların içindən sevimli ördəkçiklər çıxır. Lakin bir yumurta deşilmir. Bir neçə gündən sonra onun da növbəsi çatır. Vay, bu yumurtadan çıxan ördəkçik nə eybəcərdir. Bu eybəcərlik anaya bir dərd olur. Yazıq quşcuğaz hara gedirsə, onu ələ salırlar, təhqir edirlər. Günlər, aylar ötür. Çirkin ördək balası öz görkəmindən xəcalət çəkir. Lakin bir gün xoşbəxtlik onun üzünə gülür. Ağappaq qu quşlarına qoşulub göylərə uçur, sulara baş vurur.

Andersenin hekayələrindən birinin məzmunu belədir. Tədqiqatçıların çoxu bu nağılda avtobiografik ünsürlərin olduğunu qeyd edirlər. Doğrudan da, 1805-ci il aprel ayının 2-də Danimarkanın Odense şəhərində dünyaya yoxsul bir çəkməçi ailəsində göz açan Andersen məşhurlaşanacan məşəqqətli bir yol keçmişdir. Yoxsulluq və səfələt içində yaşayan Andersen bir qarın çörək qazanmaq üçün evdən çıxır, gedib Kopenhagen şəhərinə çıxır. İnsanların həyatını dərinəndən öyrəndikdən sonra onun ürəyində haqsızlığa, qoluzorluluğa qarşı nifrət, insanpərvərliyə, xeyirxahlığa qarşı mərhəmət hissi oyanır.

Andersen ilk əsərlərini yazıb 1827-ci ildən nəşr etdirməyə başlayır. "Holmen kanalından Amager adasının şərq burnuna qədər piyada səyahət", "İmprovizator", "Yalnız skripka çalan" romanlarını, "Mulat" pyesini yazıb nəşr etdirir. Ancaq Andersen dünya ədəbiyyatında bu əsərlərinə görə yox, uşaqlar üçün yazdığı nağıllara görə şöhrət qazanır. Təsadüfi deyil ki, Dikens onu "dünyanın ən gözəl nağılçısı" hesab edir. Onun nağıl, əfsanə libasına bürünmüş maraqlı nağıllarında həyatın nəbzi döyünməkdədir.

1967-ci ildən başlayaraq dünyanın ən məşhur uşaq yazıçısına Andersen mükafatı verilir.

Andersen 1875-ci ildə vəfat edib. Onun adı, əsərləri isə bütün dünya xalqlarının sevimlisi olaraq yaşayır və yaşayacaq.

Andersenin əsərləri dünyanın əksər xalqlarının dillərinə tərcümə olunub. Onun əsərlərinin motivləri əsasında xeyli bədii və multiplikasiya filmləri çəkilib. Yəqin ki, "Noxud üstündə yatan şahzadə", "Vəhşi qu quşları", "Qar kra-

liça", "Çirkin ördək balası", "Düyməcik" əsərlərini yaxşı xatırlayırısmız. Bu əsərlərin qəhrəmanları - şahzadə, on bir prins, Eliza, Kay və Gerda, qu quşu, Düyməcik yaddaqalan obrazlardır. Bu xeyirxah surətlər əsər boyu bəd-xahlığı təmsil edən qüvvələrə qarşı mübarizə aparır və qalib gəlirlər.

"Bülbül" əsərində həqiqi sənət saxta, qondarma sənətə qarşı qoyulur. "Padşahın təzə libası"nda nadanlıq tənqid atəşinə tutulur. "Çobanyastığı" uşa-ğın qəlbində zərif hisslər oyadır.

Andersenin əsərlərində adi predmetlər belə canlandırılır, bədii surət sə- viyyəsinə qaldırılır. Bu baxımdan onun "Çoban qızı ilə bacatəmizləyən", "Köhnə küçə fənəri", "İlin əhvalatı", "Əsl həqiqət", "Bir qından çıxmış beş noxud", "İki xoruz - həyət xoruzu və qüllə xoruzu", "Qalay əsgərcik", "Ley- ləklər", "Küknar ağacı", "Yamaq iynəsi" "Düyməcik" və s. əsərləri maraq do-ğurur. Zəngin sənətkar təəyyülünün məhsulu olan bu nağılların hamısında xeyirxahlıq, qədərbilənlik, sadəlik, təvazö'karlıq və s. bu kimi əxlaqi keyfiy- yətlər təbliğ olunur.

Andersenin nağıllarında folklor motivləri çox güclüdür. Onun "Donuzota- ran", "Gic Hans", "Balaca Klaus və Böyük Klaus", "Uçan sandıq", "Yol yolda- şı" və s. bu qəbildən olan əsərləri hikmətli xalq nağıllarını xatırladır. Şahzadə kimi imperator qızının könlünü ələ ala bilməyən oğlan donuzotaran vəzifəsində işləyə-işləyə həmin qızı özünə ram edir. Hamının gic hesab elədiyi Hans prinsessanın ər seçmək yarışının qalibi olur. Balaca Klaus öz xeyirxahlığı, hiy- ləgərliyi ilə tamahkar Böyük Klausu məhv edir. "Yol yoldaşı" əsərində xeyir- xah İohannes öz xeyirxahlığının mükafatını alır, tilsimlənmiş gözəllər gözəli- nin sahibinə çevrilir və s.

Əsərlərin hamısında dinə inam, Allaha məhəbbət motivləri çox güclüdür.

JÜL VERN (1828 - 1906)

Dünyanın ən istə'dadlı, ən zəhmətkeş, ən məhsuldar, ən məşhur, ən çox çap olunan, ən çox sevilən, ən xəyalpərvər, ən fantast, ən elmi, ən cazibədar... yazıçılarında biri də, şübhəsiz ki, Jül Vernidir. Dün- yanın elə bir yeri yoxdur ki, Jül Vernin əsərləri oxunmasın, onun zəngin ya- radıcılıq nümunələri ədəbi ictimaiyyətin diqqətindən kənar qalsın.

Bəs kimdir Jül Vern? Bəs onun sənətinin sehri nədədir?

Jül Vern 1828-ci ildə Fransanın Nant şəhərində anadan olmuş, 1905-ci il- də Nantda vəfat etmişdir. Ədəbi yaradıcılığa 1849-cu ildən başlayan Jül Vernə ilk şöhrət qazandıran roman 1863-cü ildə nəşr etdirdiyi "Beş həftə hava şarın- da" əsəridir. Bundan sonra o, bir-birinin ardınca "Kapitan Qrantın uşaqları", "Səksən min kilometr su altı ilə", "Səksən günlük dünya səyahəti", "Gizli ada", "On beş yaşlı kapitan", "Üzən ada" və s. bu kimi məşhur romanlarını ya- zıb çap etdirmişdir.

Jül Vernin əsərlərində qaldırdığı problemlər, onun əsərlərindəki bədii sənətkarlıq məsələləri uşaqdan tutmuş böyüyə qədər, adi oxucudan tutmuş alimə qədər bütün peşə və sənət sahiblərinin marağına səbəb olmuşdur. Ədi- bin dostlarından biri, P. Qrusse yazır: "Jül Vernə qədər heç kim yerin və kainatın öyrə- nilməsinə həsr olunmuş, insan kamalının çatdığı və gələcəkdə çatacağı olan sənaye inkişafına, yüksək nəticələrə elmi əsaslar üzərində qurulmuş monumental əsərlər yaratmamışdır".

Uşaqlığını dəniz sahilində keçirən, Nant şəhərinə üzüb gələn gəmilərə maraqla baxan Jül Verni Paris Universitetində oxuyub vəkil olmaqdan çox macəralı dəniz səyahətləri, elmi və bədii axtarışlar özünə cəlb edirdi. Elə bu- na görə də dəniz səyahətlərindən xüsusi zövq alan yazıçıya Aralıq dənizində, Şimal və Baltik dənizlərində, Atlantik okeanında üzmək, dünyanın müxtəlif ölkələrinin təbiətini, əhalisini öyrənmək xoşbəxtliyi nəsib olmuşdu. Bütün bunlar, eləcə də onun böyük acgözlüklə oxuduğu, konspektləşdirdiyi yüzlərlə elmi kitablar Jül Vernin coşqun xəyalı ilə yoğrularaq gözəl sənət əsərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdu. Elə buna görə də onun yaradıcılığında macərə, fantastika, elmilik və bədiilik qovuşuq şəkildədir.

Jül Vernin bədii əsərlərində müxtəlif elm sahələrinə aid verdiyi hipotez- lər sonralar elm tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Vaxtilə onun əsərlərində söh- bət açılan aviasiya, aya uçuş, sualtı qayıqlar, səsli kino, uzaqvuaran toplar, ra- dio, televiziya, elektrik mühərrikləri, kosmik uçuşlar, okeanın sirlərinin öyrə- nilməsi indi günümüzün reallığına çevrilmişdir. Sialkovski e'tiraf edirdi ki, onun ürəyinə kosmik uçuşlar haqqında ilk inam toxumlarını J. Vern səpmiş- dir. Dünyanın görkəmli alimləri onun adını minnətdarlıqla çəkmişlər. Belələ- rinə misal olaraq Mendeleyevi, Jukovskini göstərə bilərik.

Jül Vernin əsərləri o qədər maraq doğururdu ki, adamlar yazıçının öz şəxsiyyəti haqqında da əfsanələr yaradırdılar. Bə'ziləri hesab edirdilər ki, bu qədər işi bir adam görə bilməz. Yəqin ki, Jül Vern adı ilə böyük bir alimlər qrupu fəaliyyət göstərir.

Doğrudan da, dünyanın elə bir guşəsi, coğrafi iqlimi yoxdur ki, Jül Ver- nin əsərlərində bu haqda danışılmamış olsun. Onun "Klodius Bombarnak" əsərində Rusiya, Orta Asiya, Zaqafqaziya, o cümlədən Azərbaycan haqqında maraqlı lövhələr vardır.

Jül Vernin həm uşaqlar, həm də böyüklər tərəfindən maraqla qarşılanan əsərlərindən biri "Kapitan Qrantın uşaqları" əsəridir. Romanın çox maraqlı bir süjeti vardır. "Dunkan" gəmisinin sahibi Eduard Qlenarvan həyat yoldaşı Elenlə dəniz səyahətindədir. Ekipaj yekə bir balığa rast gəlir. Elen üçün ma- raqlı olar deyə bu dəniz nəhəngini ovlayır, onun qarnını yarırlar. Burada bir butulka, içində isə məktub olduğu aydınlaşır. Üç dildə yazılmış bu məktub po- zulduğundan hər şeyi oxumaq mümkün deyil. Lakin mə'lum olan budur ki, "Britaniya" gəmisi qəzaya uğramış, onun kapitani Qarri Qrant iki dənizçi ilə hansı bir adaya düşüb kömək gözləyir.

"Dunkan"ın kapitanı bu haqda qəzetə mə'lumat verir. Kapitan Qrantın uşaqları - Meri və Robert atasını tapmaq ümidi ilə Qlenarvanın yanına gəlirlər. Onlar "Dunkan" gəmisində çətin bir səfərə çıxır, Kapitanın arxasınca Ameri-

kaya, Avstraliyaya, Yeni Zelandiyaya səfər edirlər. Bu səfərdən bir vasitə kimi istifadə edən Jül Vern qəhrəmanlarını səyahətə apardığı yerlərin təbiəti, iqlimi, əhalisi haqqında zəngin məlumat verir. Oxucu da bu qəhrəmanlara qoşulub dünyanın maraqlı yerlərini səyahətə çıxır.

Əsərin ən maraqlı obrazlarından biri Paqaneldir. O, məşhur bir coğrafiya alimidir. Bütün böyük adamlar kimi, məişətdə o huşsuzdur. Bu huşsuzluq onu "Dunkan"a gətirib çıxarır. O, çətin məqamlarda həmişə öz səfər yoldaşlarının köməyinə gəlir. Səyyahlar gah zəlzələ, gah tufan, gah daşqın nəticəsində dəfələrlə çətin vəziyyətə düşürlər. Qırmızı canavarlarla döyüş, ağacın başında quşsayağı həyat, aşağıda timsahlar, yuxarıda yanğın, Ayrtonla tanışlıq, onun xəyanəti, "Dunkan"ı ələ keçirmək cəhdi, özünün tələyə düşməsi, Kapitan Qrantın Tabor adasından tapılması, Ayrtonun adaya atılması və s. səhnələr olduqca canlı və cazibədar. Öz qəhrəmanlarını pampaslarda, Çilidə, Argentində, Atlantik okeanında, Tristanda-Kunya adalarında, Hind okeanında, Amsterdam adalarında, Avstraliyada, Yeni Zelandiyada, Tabor adasında, Sakit okeanda gəzdirən Jül Vern bu yerlərin şairanə təbiətini öz qələminin e'cazkar gücü ilə oxuculara təqdim edir. Heç bir tələfat vermədən arzusuna çatan, Kapitan Qrantı da götürüb doğma vətənə üzən gəmini Jül Vern belə təsvir edir: "Az-az səyahətlər belə asan və sakit davam edər. Adama elə gəlirdi ki, gəminin yeganə yükü onun sənişinlərinin ürəyini dolduran sonsuz sevincdən ibarət idi".

Əsərdə təsvir edilən Mak-Nabs, Con Manqls, Meri, Robert, Eduard və Elen Qlenarvanlar, Ayrton, Olbinet, Talkav, yam-yamların başçısı Kui-Kumu və s. obrazlar müvəffəqiyyətlidir.

MARK TVEN (1835 - 1910)

Mark Tven görkəmli Amerika yazıçısının adı yox, onun ədəbi təxəllüsüdür. Yazıçının əsl adı Semüel Lenqxori Klemensdir. Mark Tven "suyun iki sajen, yə'ni dörd metr dərinliyi var" deməkdir. Çayın dayazlığından ehtiyat edən gəmi bələdçisi suyun dərinliyini çubuqla ölçəndən sonra bu sözləri deyirmiş: Mark Tven. Bu söz dolayısı ilə yol açıqdır deməkdir. Mark Tven özü də uzun müddət, 1861-ci ilədək gəmi bələdçisi işləmiş, ədəbi təxəllüsünü də həmin günlərin əziz xatirəsi kimi ömrü boyu daşımışdır.

Yazıçı dünyaya Missisipi çayının sahilindəki bir kənddə göz açmış, doğulduğu yerin zəngin təbiəti onun yaradıcılıq təəyyülünə qanad vermişdir. Bundan sonra M. Tven Yeni Orleanda, Nyu Yorkda, San Fransiskoda, nəinki təkcə Amerikada, Avropada, Asiyada, eləcə də Afrika və Avstraliyada olmuş, insanların həyatı ilə yaxından tanışlıq onun yaradıcılıq karxanasına bitib-tükənməyən mövzular vermişdir.

Mark Tvenin ədəbi irsi çox zəngindir. O, "Sadələvhələr xaricdə", "Mətinlər", "Köhnə və yeni oçerklər", "Qızıl suyuna çəkilməmiş əsr", "Tom Soyerin macəraları", "Hekliberri Finnin macəraları", "Şahzadə və dilənçi", "Konnektikutlu yankilər Arturun sarayında", "Gedliberqi pozan adam", "Sirli namə'lum şəxs" və s. bu kimi əsərlərin müəllifidir.

Mark Tven yaradıcılıq yoluna bir yumor ustası kimi daxil olmuşdur. Onun qələmindən çıxan parodiyalar, qrotesklər, felyetonlar, hekayələr öz dərin yumoru ilə diqqəti cəlb edirdi. Yazıçı elə bil ki, komik situasiyalar yaratmaq ustası idi. Xalq yumorundan yaradıcı şəkildə bəhrələnen Mark Tvenin bütün əsərlərində sadə, zəhmətkeş adamlara məhəbbət motivləri çox güclüdür.

Mark Tveni uşaq ədəbiyyatı sahəsində məşhurlaşdıran ilk əsəri 1876-cı ildə çap etdirdiyi "Tom Soyerin macəraları" povestidir. Əsərin kiçik qəhrəmanı Tom öz gülməli hərəkətləri, təmiz arzuları ilə oxucunun sevimlisinə çevrilir. Bu əsəri də yumorsuz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Polli xalanın sərt nəzarəti altında qalan Tom öz qəribə hərəkətləri ilə onu tənqə gətirir. Oxumağa o qədər həvəsi olmasa da, Tom çox diribaş uşaqdır. O, uşaqlarla tez dil tapa bilir, onları öz iradəsinə tabe etdirməyi bacarır. Uşaqlardan hədiyyə alıb hasarı rənglətməsi incə bir yumor doğurur. Tomun Bekki Tetçərə olan məhəbbəti, onların arasında olan yeniyetməlik məhəbbəti, iki uşağın mağarada azması və s. bu kimi səhnələr əsərin ən maraqlı yerleridir.

Tom həm də ədalətlidir. O, qəbristandakı qətlin üstünü açmaqda çox böyük rol oynayır. Lakin caninin mağarada qalıb ölməsi onu kövrəldir.

Yazıçı özü bu əsəri uşaqlar üçün hesab etmir, öz dostuna yazırdı: "Bu kitab heç də uşaqlardan ötrü yazılmayıb. Bu, ancaq yaşlı adamı maraqlandıra bilər. Bu elə böyüklər üçün də yazılmışdır."

Lakin bütün bunlara baxmayaraq "Tom Soyerin macəraları"nu uşaqlar daha çox sevirilər.

Mark Tvenin ən maraqlı əsərlərindən biri də "Şahzadə və dilənçi"dir. Yazıçı bir-birinə oxşayan iki uşağı onlara yad olan ayrı-ayrı mühitə salmış, şahzadə gözü ilə sadə adamların, dilənçi gözü ilə işə saray mühitinin təsvirini vermişdir.

Əsərin maraqlı süjeti var. Dilənçilik edən, həyatda nəinki özgələridən, hətta öz doğma atasından belə pisliklər gören, səfələt içərisində yaşayan Tom Kral sarayına gedir və öz həmyaşdı şahzadə Eduardla tanış olur. Mə'lum olur ki, dilənçilik həyatı Tomu bezdirdiyi kimi, dəbdəbəli həyat da şahzadə Eduardı yorub əldən salmışdır. Elə buna görə də o, tərəddüd etmədən öz şahənə paltarını dilənçi Tomun paltarını ilə dəyişir. Tom sarayda qalır, şahzadə isə dilənçilər mühitinə düşür.

Şahzadənin "xəstələnməsi" hamını narahat edir. Kral ölür. Hakimiyyət Toma keçir. Az bir müddət içərisində Tom sübut edir ki, ölkəni Kraldan daha yaxşı idarə etmək bacarığına malikdir.

Dilənçilər mühitinə düşən şahzadə sadə adamların başına gələn müsibətləri öz gözləri ilə görür. İndi həqiqi Şahzadə saray mühitinə düşə bilmir. Ha-

mı onu lağa qoyur. Lakin yaxşı adamların, o cümlədən Tomun köməyi ilə şahzadə hakimiyyətə gəlir və ölkəni ədalətlə idarə etməyə başlayır. Çünki o, atasından fərqli olaraq sadə adamların həyatına daha yaxından bələddir.

Tomun hakimiyyətə gəlməsi ilə Yusif Sərracın hakimiyyətə gəlməsi, islahatlar aparması arasında qəribə bir uyğunluq vardır. Tom da Yusif Sərrac kimi ədalətsiz cəza tədbirlərini ləğv etməkdən çəkinmir.

Əsərdə yazıçının maraqlı fikirləri vardır: Onlardan birini diqqətinizə cəlb etmək istəyirəm: "*Bilik ürəyi yumşaldır, mərhəmət və incəlik hissələrini tərbiyə edir*".

"Şahzadə və dilənçi" əsərindəki hadisələr də yumorla yoğrulmuşdur. Məsələn, krallığın böyük möhürü itir. Mə'lum olur ki, kral onu şahzadəyə verib. Həqiqi şahzadə saraydan uzaq düşüb. Tom isə möhürün nə olduğunu bilmir. Şahzadənin möhürü tapmasında onun köməyi olur. Ancaq Tom şahzadəyə e'tiraf edir ki, bu möhürdən bir neçə dəfə istifadə edib. Hamı maraqla qu-laq asır. Tom isə gözlənilənin əksinə olaraq deyir: - Bu möhürə bir neçə dəfə qoz sındırılmışam.

Mark Tvenin əsərləri əksər dünya xalqlarının, o cümlədən bizim dilimizə də tərcümə olunub.

CANNİ RODARİ (1920 - 1980)

İtalya uşaq ədəbiyyatının Raffaello Djovanyoli, Koollodi, Edmondo De Amiçis, Djovanni Verqa, Luidji Kapuana, Marçello Ardjilli, Qabrielli Parka, Djovanni Pirielli kimi müxtəlif nəsiləri təmsil edən görkəmli uşaq yazıçıları sırasında adı xüsusi yer tutan, əsərləri əksər dünya xalqlarının dilinə tərcümə edilib böyük şöhrət qazanan ən populyar sənətkarlarından biri də Canni Rodaridir. Canni Rodari ixtisasca müəllim olmuş, uzun müddət məktəbdə dərs demiş, uşaqların həyatını, onların arzu və düşüncələrini yaxından öyrənmişdir. Lakin o, uşaq ədəbiyyatı ilə yalnız uşaqlardan ayrılıb "Unita" qəzetində jurnalistlik fəaliyyəti dövründə məşğul olmağa başlamışdır. Rodari qəzetdə "Uşaqlar üçün guşə" açdırmış, bu guşənin materiallarının əksəriyyətini özü yazmışdır. Beləliklə, o, ölkədə məşhur bir uşaq yazıçısı kimi tanınmışdır.

Jurnalistlik fəaliyyətinə başlayan Rodari yazırdı ki, mən məktəbdən ayrılandan bir neçə il sonra gözlərimin qarşısında sevimli şagirdlərim canlandı və mənə elə gəldi ki, onlar məndən nağıllar, şən həyat tarixçələri istəyirlər. Beləliklə, mən uşaqlar üçün yazmağa başladım.

Canni ilk əsərlərindən başlayaraq italyan folklorundan yaradıcı şəkildə bəhrələnmiş, folklor motivləri əsasında xeyli əsərlər yazıb çap etdirmişdir.

Rodarinin ilk şe'rlər kitabı 1950-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Sonra onun "Şe'rlər qatarı", "Yerlər və göylər haqqında şe'rlər" və s. poetik kitabları çap olunmuşdur. Bu kitablara toplanan şe'rlər öz dərin lirizmi, musiqililiyi, incə

yumoru ilə diqqəti cəlb edirdi. Rodari şe'rinin qəhrəmanları uşaqlar idi. Zirzəmidə yaşayan Çiçço, balaca xidmətçi, balıqçı oğlu, ayağıyalın balaca poçtalyon... Ancaq Rodari şe'rlərinin qəhrəmanları uşaq olsalar da, onun əsərlərinin mövzusu sosial problemlərdən bəhs edirdi. Faşizm əleyhinə mübarizə, xalqlar dostluğu, sosial ədalət və s. bu kimi mə'nəvi-əxlaqi problemlər Rodari şe'rlərində öz yüksək bədii həllini tapırdı. Yazıçının əsərlərinin dili sadə və aydın olduğundan, onu uşaqlar da, böyükler də çox asanlıqla başa düşürdülər.

Rodarinin özünün həyata baxışı çox poetik olduğundan, o, adi predmetlərə belə poetik nəfəs verməyi bacarırdı.

1964-cü ildə çap olunan "Səhvlər kitabı" adlı əsərində uşaqların yazılarında tez-tez təkrar olunan orfoqrafik, üslub, durğu işarələri səhvləri ön plana gətirilirdi. Müəllif əyani şəkildə uşaqlara başa salmağa çalışırdı ki, adi bir durğu işarəsinin yerində qoyulmaması cümlənin mə'nasını kobud şəkildə dəyişə bilər. Uzun illər məktəbdə müəllimlik edən, şagirdlərinin səhvlərini yorulmadan təshih edən şair məktəbdən ayrı düşəndə də bu işi başqa bir yolla davam etdirməkdən xüsusi zövq alırdı.

Rodarinin şe'rləri öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edirdi. Məsələn, "İtiləyici" adlı şe'rinin məzmunu belədir: "Balaca itiləyici pedalı basıb, təkəri hərəkətə gətirir. Ancaq təkər onu aparmır. O, təkəri çiyinə alıb piyada gedir".

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, Canni Rodarinin şe'rləri dilimizə tərcümə olunmamışdır. Onun ən məşhur əsərlərindən biri "Çippolinonun sərgüzəştləri" adlı nağılı isə Azərbaycan uşaqlarının da sevimli əsəridir. Nağıl-povest alleqorik xarakter daşıyır. Bir növ dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin "Meyvələrin söhbəti" əsərini xatırladır. Çünki bu əsərin qəhrəmanları da meyvə və tərəvəzlərdir. M. Füzuli kimi Canni Rodari də əslində meyvə və tərəvəzlərin yox, onların simasında yaşadığı dövrün adamlarının bədii obrazlarını yaratmağa çalışmışdır.

Əsərin əsas qəhrəmanları aşağıdakılardır: Çippolino - bala soğan, onun atası, anası..., Şahzadə Lumu, Lumucuqlar, Kavalər Pomidor, Qabaq Lələ, Usta Gilə, Professor Armud, Kəvər, Baron Portoqal, Hersoq Naringi, Senyor Cəfəri, Albalıçq, Doktor Şabalıd, Senyor Noxud, Mister Kök və s.

Əsərdəki bədii konflikt yoxsullarla varlılar arasında gedən zidd münasibətlərin bədii əksidir. Bala soğanın atası Şahzadə Lumunun ayağını ayaqladığı üçün həbsxanaya qatılır. Çippolino öz atasının görüşünə gedir:

- Yazıq atam! Seni oğurlarla, quldurlarla bir yerdə cinayətkar kimi dustaqxanaya salıblar. Atası məhrabanlıqla onun sözünü kəşib dedi:
- Yox, yox, nə danışsın, oğlum? Dustaqxanada düz adamlar daha çoxdur.
- Bəs onlar niyə dustaqdırlar? Nə pis iş görüblər ki?
- Heç bir pis iş görməyiblər, oğul. Elə buna görə də dustaq ediliblər. Şahzadə Lumunun düz adamlardan xoşu gəlmir."

Göründüyü kimi, bu kiçik parçanı oxuyanda müəllifin mövqeyi aydın şəkildə özünü büruzə verir.

"Çippolinonun mahnısı" şe'rindəki aşağıdakı misrələr də müəllif mövqeyi haqqında az söz demir:

Yaman yoxsuluq, yaman,
Ləkdə böyümüşük biz.
Yamaq-yırtıqdır tamam
Bax, tuman-köynəyimiz.
Hasarlı bağda nazla
Yetişir portağallar.
Hasar bilmərəm əsla,
Deyiləm mən mülkədar...

Alleqorik şəkildə olan bütün əsərlər kimi yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan "Çippolinonun başına gələnlər" əsəri də maraqla oxunur. Əsərin sonunda Çippolino və onun dostları üsyan edib Lumunu taxtdan salır, Azad bir Respublika qururlar.

Bu əsərdən sonra Rodari "Mavi oxun səyahəti", "Celsemino yalançılar ölkəsində", "Telefonla nağıl", "Səmadakı Tort" və s. əsərlərini yazmışdır.

1973-cü ildə Rodarinin maraqlı bir əsəri çapdan çıxdı. Əsər belə adlanırdı: "Fantaziyanın qrammatikası. Nağıl qondarmaq, yaxud tarix-incəsənətinə giriş". Burada Rodari uşaq ədəbiyyatının sənətkarlıq məsələlərindən söhbət açır. Bu əsər italyan pedaqoqlarının, psixoloqlarının, tələbələrinin stolüstü kitabına çevrilmişdir.

C. Rodari Andersen mükafatı laureatıdır.

FEDERİKO QARSİA LORKA (1898-1936)

"Mən tərəpədən dırnağadək ispanam və İspaniyadan başqa dünyanın heç bir yerində yaşaya bilmərəm. Lakin mən bütün insanların qardaşım və kor-koranə öz vətənlərini sevən, boş milli ideal uğrunda özünü qurban verənlərdən zəhləm gedir." - Bu sözlər böyük ispan şairi və dramaturqu Federiko Qarsia Lorkanın həyata, öz doğma xalqına, bəşəriyyətə məhəbbətini öyrənmək baxımından maraqlıdır. Cəmi 38 il yaşayan Lorkanın poeziyası öz hərarəti, təbiiliyi, milliliyi və bəşəriyyəti ilə bütün dünyada şöhrət qazanmışdır.

Qarsia Lorka xalqın bağrından qopan sənətkardır. O, həmişə sadə insanlar arasında olmuş, onların arzu və düşüncələrini yüksək bədii sənətkarlıqla öz əsərlərində əks etdirmişdir. Elə buna görə də Lorkanın şe'rlərində həyatın nəbzi döyünür. Torpağa, xalqa, onun adət-ənənələrinə bağlılıq Lorka poeziyasının başlıca məziyyətləri kimi yadda qalır. Onun poeziyası xalq taleyinin bədii aynasıdır. Bu şe'rlərin lirik qəhrəmanları adi insanlar olsalar da, onların sevincləri də, dərdləri də bəşəri mahiyyət daşıyır.

Lorka yaradıcılığa nəsrə başlamış, dramaturgiya sahəsində qələmini sınınamış, nəhayət, şe'r yazmağa özündə mə'nəvi ehtiyac duymuşdur. Şe'r yaradı-

cılığı onu bənzərsiz istedadla, təkrarsız yaradıcılıq üslubuna malik bir sənətkar kimi şöhrətləndirmişdir.

Qarsia Lorka xalq ədəbiyyatına dərin məhəbbət bəsləmiş, folklor nümunələri toplamış, onlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir. Onu çap edilməkdən çox insanlarla ünsiyyətdə olmaq maraqlandırmışdır. Bütün varlığı ilə musiqiyə və poeziyaya bağlı Lorka öz şe'rlərini gitaranın müşayiəti ilə ifa etməkdən böyük zövq almış, ən kədərli anlarında belə özünü nikbin göstərməyə çalışmışdır. Musiqinin dərinədən duyması onun poeziyasına da bir ahəngdarlıq, zəriflik, incəlik gətirmişdir.

Qarsia Lorka poeziyası məhəbbət və ölüm, sevinc və iztirab nəğmələridir. Təsadüfi deyil ki, onun dramlarının birində belə bir cümlə var: "*Məhəbbət maskasının arxasında həmişə ölüm gizləni*".

Özü də Lorka poeziyasında ölüm ömrün sonu yox, azadlıq simvolu kimi təqdim edilir. Maraqlıdır ki, onun qəhrəmanlarının hamısının taleyi bu və ya digər dərəcədə bir-birinə bənzəyir. Zorla öldürülən, qətlə yetirilən bu qəhrəmanlarla Lorkanın öz şəxsi taleyi arasında da bir yaxınlıq vardır.

Qarsia Lorkanın şe'rlərində ilkinliyə, uşaqlıq çağlarına, əslə, kökə qayıdış motivləri güclüdür. "Qayıdış suitası" başlığı altında toplanmış şe'rlər bu baxımdan daha çox maraqlıdır.

Qayıdım uşaqlığa,
Yenə gözlərim dolsun.
Qayıdım o illərə,
Sonra nə olur olsun.
Bağışla mənə, bülbül,
Hələlik, vaxtdır daha!
Çiçəklərin ovcunda
Qərq olum qaranlığa!...

Qarsia Lorkanın qəhrəmanları həyəcanlıdırlar, kövrəkdirlər. Onlar həmişə uzağa, lakin özləri üçün mə'nəvi yaxın olan yerə can atırlar. "Atlının mahınısı" şe'rində atlı Kardovaya tələssə də, yaxşı bilir ki, ora çatmamış onu ölüm gözləyir. "Ox atanlar" şe'rinin qəhrəmanları "Uzaq qəmlər diyarından Sevilyaya doğru" gəlirlər...

At, Ay, Bıçaq və Külək Lorka şe'rlərində ən çox işlənən simvolik obrazlardır. Bu predmetlər qəhrəmanların hiss və həyəcanlarını, onların xarakterini açmağa xidmət edən maraqlı bədii detallar kimi yadda qalır.

"*İspaniyadan başqa dünyanın heç bir yerində yaşaya bilmərəm*" deyən bu görkəmli şairin ağına da gəlməzdi ki, illər keçəcək, onun əsərləri dünyanın müxtəlif dillərində səslənəcək, əksər ölkələrdə vətəndaşlıq hüququ qazanacaq.

DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATININ DİGƏR GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏLƏRİ HAQQINDA QISA MƏ'LUMAT

Əlbəttə, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin hamısının həyat və yaradıcılığından söhbət açmaq, onların əsərlərini geniş təhlil etmək imkanımız yoxdur. Elə buna görə də onların bəziləri haqqında yığcam mə'lumat verməklə kifayətlənirik.

LUİS KEROLL (1832 - 1898). Görkəmli ingilis yazıçısıdır. Oksford Universitetinin professoru olmuşdur. Ən məşhur əsəri "Alisa mö'cüzələr aləmində" kitabıdır. Əsərin məzmununu dəniz sahilində yuxuya gedən balaca Alisanın gördüyü yuxular təşkil edir. Bundan başqa o, "Deyingənin ovu", "Alisa güzgülü arxasında", "Silviya və Buruno" əsərlərinin müəllifidir.

CEYMS BARRİ (1860 - 1937). Bu görkəmli ingilis yazıçısı "İnsan yalqız olanda", "Sentimental Tommi", "Tommi və Qredşeld", "Marqaret Oqilvi" romanlarının müəllifidir. Uşaqlar üçün yazdığı "Piter Pen" adlı mənzum nağılı daha çox məşhurdur.

REDYARD KİPLİNQ (1865 - 1936). Görkəmli ingilis yazıçısıdır. Hindistanın Bombay şəhərində anadan olub, Londonda vəfat edib. "İşıq söndü", "Cəsur dənizçilər", "Kim" romanlarının müəllifidir. Uşaqlar üçün aşağıdakı əsərləri yazmışdır: "Balınanın boğazı nə üçün dardır", "Dəvənin belindəki donqar - hürgüc necə əmələ gəlib", "Kərgədanın dərisi niyə kələ-kötürdür", "Özbaşına gəzən pişik" və s. "Mauqli" nağıl povesti ona dünya şöhrəti qazandırmışdır.

ALAN MİLN (1882 - 1956). Görkəmli ingilis yazıçısıdır. Müxtəlif janrlarda qələmini sınımış, şair, nasir və dramaturq kimi məşhurlaşmışdır. "Vinni-Pux və hamı, hamı, hamı" adlı əsəri bütün dünyada məşhurdur.

Bundan başqa görkəmli ingilis yazıçılarından **Conatan Svift, Valter Skott, Çarlz Dikkens, Mayn Rid, Robert Stivinson, Edvard Lir, Voyniç** və başqalarının adını çəkə bilərik. Onların qələmindən çıxan "Qulliverin sərgüzəştləri", "Kventin Dorvard", "Oliver Tvist", "Başsız atlı", "Xəzinələr adası" əsərləri bütün dünyada məşhurdur.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, üç cildə. Bakı, Azərbaycan EA-nın nəşriyyatı, 1960.

Azərbaycan sovet yazıçıları. Bakı, "Yazıçı", 1987.

Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı antologiyası, iki cildə. Bakı, "Gənclik", 1977.

Azərbaycan folklor antologiyası, iki cildə. Bakı, "Elm", 1968.

Adilov M., Mərdanov V. Uşaq və şe'r. Bakı, "Maarif", 1983.

Babayev İ. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, "Maarif", 1970.

Cəfər M. XIX əsr rus ədəbiyyatı. Bakı, "Maarif", 1970.

Cəlal M., Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, "Maarif", 1969.

Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı, "Maarif", 1978.

Xalil Z. Detskaya literatura Azerbaydjana. Moskva, "Detskaya literatura", 1987.

Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı, iki cildə. Bakı, 1978, 1981.

Qasımsadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, "Maarif", 1966.

Nəğmələr, inanclar, alqışlar. Bakı, "Yazıçı", 1986.

Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, "Maarif", 1976.

Yusifovlu R. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı, "Sabah", 2001.

Zarubejnaya detskaya literatura. Moskva, "Prosvexeniye", 1982.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Uşaq ədəbiyyatının mahiyyəti, xüsusiyyətləri, məqsəd və vəzifələri 3

FOLKLOR

Şifahi xalq ədəbiyyatı və onun xüsusiyyətləri 8
Lirik folklor və onun növləri 10
Nağıllar, atalar sözləri, məsəllər və lətifələr 14
Dastanlar, xalq oyunları, xalq dramları 16

AZƏRBAYCAN KLASSİKLERİNİN YARADICILIĞINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Xaqani 18
Şirvanın tərifli. Rübailər. Yenice doğulan qızım. Rəşidim 22
Nizami Gəncəvi 23
"İqbalnamə"nin başlanğıcı 25
Nizaminin hikmətli sözlərindən 26
"Sirlər xəzinəsi"ndən hekayətlər 27
Məhəmməd Füzuli 28
Qitələrdən seçmələr 30

XIX ƏSRDƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Abbasqulu ağa Bakıxanov 32
Uşaq və günəş. Qarı və Harun. Kor 34
Nəsihətlər 35
Qasım bəy Zakir 36
Dəvə və eşşək 38
Seyid Əzim Şirvani 39
Qaz və durma. Məktublardan sətirlər 42
Məktəbli ilə müəllimin əhvalatı. Rəvayətlər 43

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Uşaq mətbuatı 46
Mirzə Ələkbər Sabir 48
Məktəbə tərgib 52
Cəlil Məmmədquluzadə 54
İki alma 56
Abbas Səhhət 57
Quşlar 61

Yaz. Tənbəl. Qaranquş balaları 62
Süleyman Sani Axundov 63
Tutuquşu 65

XX ƏSRİN BİRİNCİ YARISINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Abdulla Şaiq 66
Ana yurdum. Təmizlik. Kür çayı 72
Xoruz. Keçi 73
Süleyman Rəhimov 73
Ləpirlər 75
Əli Vəliyev 76
Qisas 77
Mir Mehdi Seyidzadə 79
Bahar nəğməsi. Yasəmən 83
Duman. Alma. Lalə 84
Səməd Vurğun 85
Tarla nəğməsi 87
Gözəl vətən 88
Dağlar 89
Mikayıl Müşfiq 89
Bayram axşamı 91
Zəhra üçün 92
Mikayıl Rzaquluzadə 92
İnam 96
Cücə getdi su içə 97
Müasir uşaq mətbuatı 98

XX ƏSRİN ORTALARINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Rəsul Rza 99
Yuxu nəğməsi 101
Şanapipik. Qırqovul 102
Mirvarid Dilbazi 103
Şirin dillim 105
Yuva gördüm. Mənim ana tərəyimdir 106
Qılman İlkin 106
Təzə mənzil 108
Yusif Əzimzadə 110
Xatirələr 111
Bayram Bayramov 112
Bilet pulu 114
Həbibə 115
Kiçik hekayələr 116
Zeynal Cəbbarzadə 117
Çox sevirəm 119
Laylay 120
Xanımana Əlibəyli 121

Öyrəndim əlifbanı. Yaxşı adam. Qızıl şar. Qardaşımın köynəyi	123
Xalidə Hasilova	124
Elçinin pələngi	125
Ələviyyə Babayeva	126
Qoy bu gün də öylənim	127
Hüseyn Abbaszadə	128
Əkizlər. Nərgiz və nərgiz gülü	130
Əmrah Əmrahov	131
Qırmızı giləli budaqlar	132

MÜASİR UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Teymur Elçin	134
Saçaq-saçaq	136
Mən də, mən də. Sərçə. Can nənəm	137
Balaca ulduzlar	138
Emin Mahmudov	138
İldırımın bıçağı	139
Namiq Abdullayev	141
Nazim	141
Hikmət Ziya	142
Qısa təmsillər	144
Tofiq Mütəllibov	146
Ananın sözləri. Qalacaq bu cığırar	148
Nəriman Süleymanov	149
Torpaq	150
Əli Səmədli	151
Kiçik hekayələr	153
Fikrət Sadıq	154
Gilə. Dələ	156
Əli Kərim	156
Qardaşın cavabı. On bir yaşında	159
Ayaq izləri	160
Tofiq Mahmud	160
Ehey, durnalar. Papaqlar	162
Lahic ustaları. Yağış yağır dənizə	163
Üföqlər	164
Əzizə Əhmədova	164
Xəbərçi qara qarğa	166
Fuad Tanrıh	167
Niyə gec gəlir	169
Tofiq Ağayev	170
Kiçik nağıllar	171
İlyas Tapdıq	172
Dəmirəğac. Zəminənin zoğalı. Sevil küsüb	175
Bu sarı çəpiş	176
Məstan Günər	176
Nar kolu. Sağ ol dedi	178

Armut payı. Cırtan gəlsin. Noğul, nağıl	179
Cahangir Məmmədov	180
Altıyaşlılar	181
Mir Sabir	182
Yox oldu. Ülkər. Kompas. Süsən	184
Mobil Quluzadə	187
Balaca Sevrə. Ətir. Tünzalənin qoğalı	187
Məmməd Aslan	187
Qurbağa	189
Şuxluca. Üti	190
Səməd Behrəngi	190
Noxudbala	191
Ağəddin Mansurzadə	192
Şəkil	193
Elçin	194
Həm niyə güldü	195
Məmməd Namaz	196
Azərbaycan	198
Vətən. Əllər bələkdə. Bəbə. Yarpaq üstə xəritə	199
Zahid Xəlil	200
Bülbül səsi və Aytac	201
Aslan Kəmərlı	202
Vətəndi. Lalə	204
Ağasəfa	204
Ən şirin söz. Qapıdan qovdu mənı. Gəlin öyrənək	206
Vaqif İbrahim	207
Uçan bantlar. Qarpız	209
Eldar Baxış	210
Vətən. Əkinçi deyir, balıqçı deyir	212
Qəşəm İsabəyli	213
Oxşamalar. Çörək	215
Sərçə. Ağaclar. Külək	216
Rafiq Yusifoğlu	216
Adam balaca olanda	218
Pəncərə	219
Qamışlıq. Mənə göy üzü verin. Ay kəpənək, kəpənək	220
Aləmzər Əlizadə	221
İydələr. İpək kombinatında. Bacımın kitabı	223
Kamal İsgəndər	224
Kimin belə anası var. Əli boş deyil	225
Paltarını qurudur	226
Ələsgər Əlioğlu	226
Boş vedrə. Xortumsuz fil. Pinti. Təzə don. Doyandan sonra	228
Tofiq Mirzə	229
Çiçəklərin yürüşü. Güllüş otağında	230
Şahin Xəlilli	231
Dünya quşdu. Yaz lövhəsi. Külək	232
Son söz əvəzi	233

RUS VƏ DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

A. S. Puşkinin həyatı və yaradıcılığı.....	236
Lev Nikolayeviç Tolstoy	237
Korney İvanoviç Çukovski	239
Samuil Yakovleviç Marşak	241
Sergey Vladimiroviç Mixalkov	242
Aqniya Lvovna Barto	243
Müasir rus uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri.....	245
Şarl Perro	248
Daniel Defo	248
Qrimm qardaşları.....	250
Hans Xristian Andersen	253
Jül Vern	254
Mark Tven.....	256
Canni Rodari.....	258
Federiko Qarsia Lorka.....	260
Dünya uşaq ədəbiyyatının digər görkəmli nümayəndələri haqqında qısa mə'lumat	262
Ədəbiyyat	263

Rafiq Yusifoğlu
(Əliyev Rafiq Yusif oğlu)

"Təhsil" nəşriyyatı, 2002

Redaktor: Mə'sudə Əvəz qızı

Rəssam: İlqar Tofiqoğlu

Bilgisayar tərtibçisi: Əbülfət Kərimov

Operator: Həqiqət Əliyeva

Korrektor: Səadət

Yığılmağa verilib: 13.10.2001. Çapa imzalanıb: 21.03.2002.
Kağız formatı 60x84¹/₁₆. Mətbəə kağızı № 1. Fiziki çap vərəqi 17.
Sifariş 52. Tiraj 500. Qiyməti müqavilə ilə.

*Kitab Sumqayıt şəhər mətbəəsində yığılıb səhifələnmiş və
«Təhsil» nəşriyyatının mətbəəsində çap olunmuşdur.*

TƏHSİL